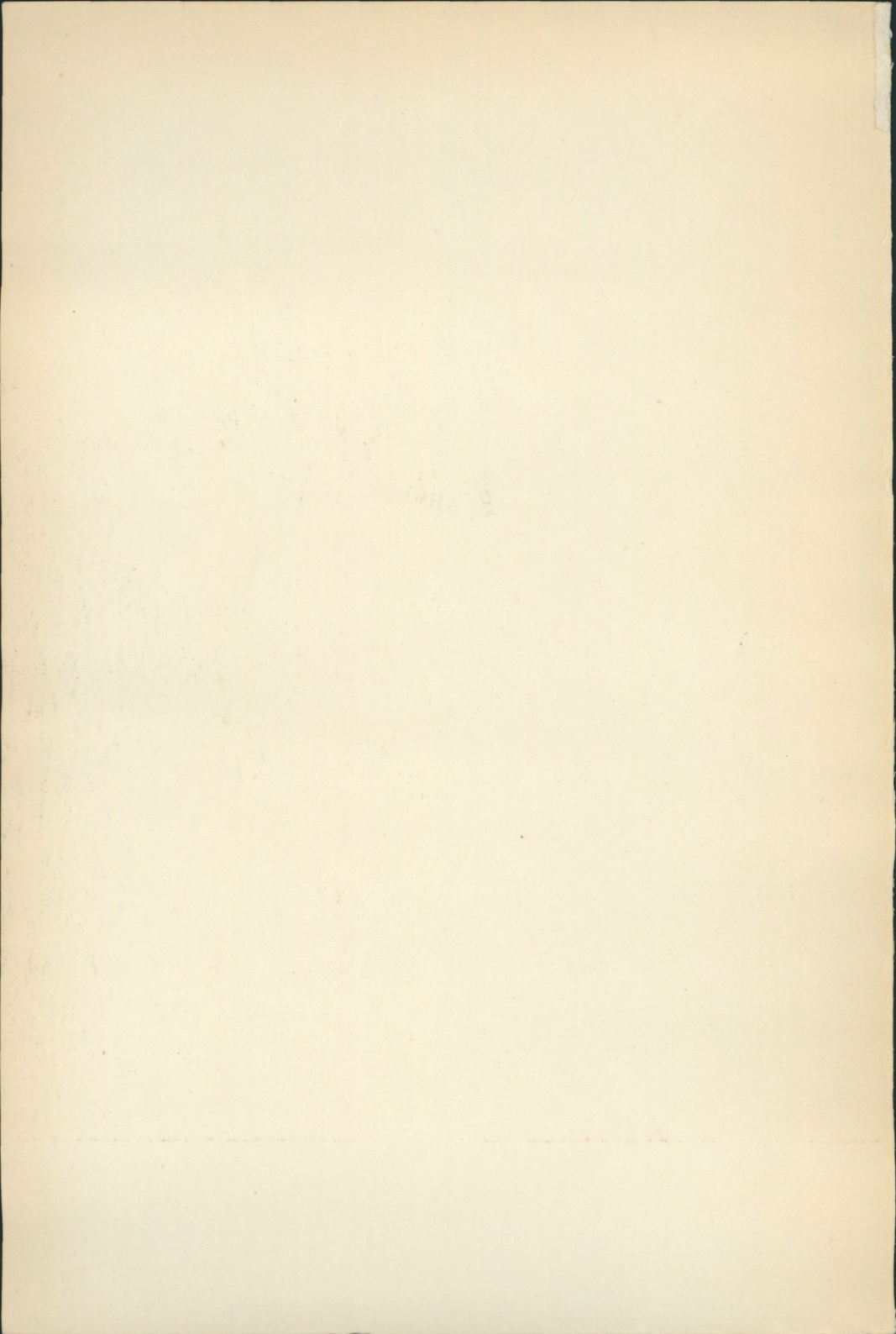
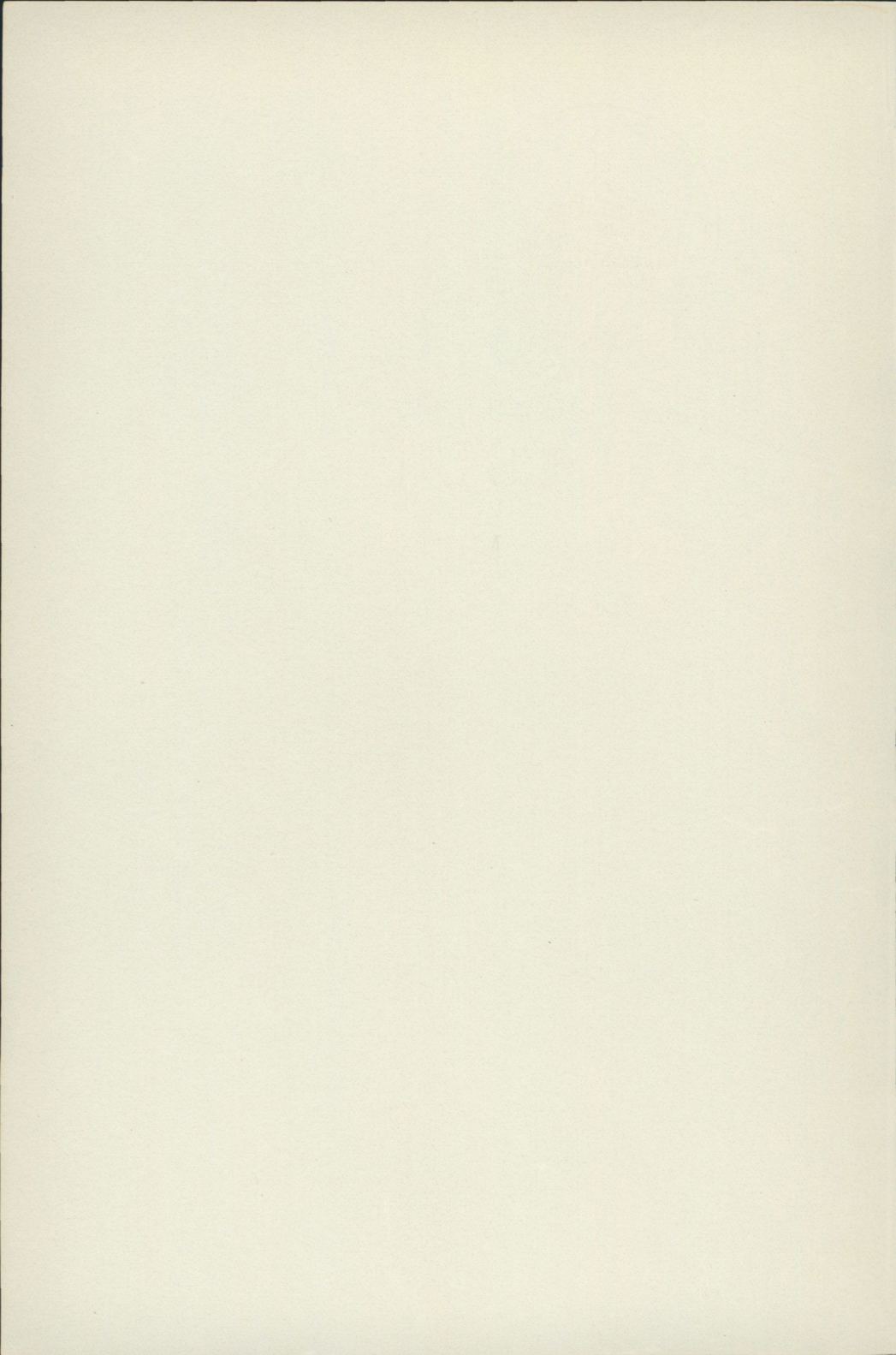

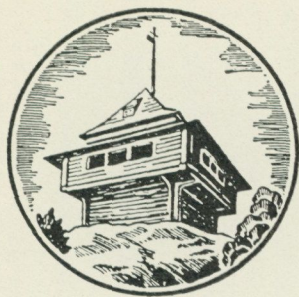

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1951**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1951

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en detalj ur en målning av den lilla idylliska 1700-talsgården Svindersvik i Nacka, som nyligen kommit i Nordiska museets ägo och som utförligt behandlas i denna årsbok. Målningen är signerad av Carl Petter Hilleström 1784 och tillhör Nordiska museet, inv.-nr 217,359.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1951
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

INNEHÅLL

ANDREAS LINDBLOM, Svindersvik räddat	7
KARIN FORSBERG, Svindersviks ägare	15
ERIK ANDRÉN, Bebyggelsen på Svindersvik	33
MARSHALL LAGERQUIST, Möblerna på Svindersvik	67
BO LAGERCRANTZ, Släkten Grills vapenporcelain	87
TORSTEN LENK, Svindersviksflaggan	111
KARIN FORSBERG, Claes Grill	119
SIGURD WALLIN, På kungens plåtå	129
NILS SUNDQUIST, Julita kloster	153
NILS AFZELIUS, Bellmans familjebibel	163
OLOF BYSTRÖM, Bellman hos börsarkitekten	179
GÖSTA BERG, Per Nordqvists porträtt av Böret Gregesdotter ..	189
JOHN GRANLUND, Yxefallstavlan	195
MATS REHNBERG, Bomärken som hjälpmedel i forskningen	205
STEN LUNDWALL, I Mora socken på 1670-talet	219
Gotthard Gustafsson in memoriam	231
Sune Ambrosiani in memoriam	235
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	241
Nordiska museet och Skansen under år 1950:	
Allmogeavdelningen	247
Lapska avdelningen	250
Högreståndsavdelningen	252
Skansen	260
Tyresö	269
Julita gård	269
Arkivet	270
Biblioteket	271
Undervisningsavdelningen	272

Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning	273
Utställningar	275
Fältarbeten	277
Förvaltning m. m.	280
Styrelseberättelse för år 1949	291
Revisionsberättelse för år 1949	303
Förteckning över personer och institutioner som 1949—1950 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	305

SVINDERSVIK RÄDDAT

av Andreas Lindblom

Den 22 december 1949 inträffade i Nordiska museets historia en ur kulturminnesvårdande synpunkt viktig händelse. Denna dag inköpte nämligen museet 2,25 hektar mark tillhörande Svindersviks egendom i Nacka socken nära Stockholm. Köpet möjliggjordes dels tack vare stort tillmötesgående från säljaren byggmästare Olle Engkvist, dels genom att köpeskillingen kunde täckas med anslag av lotterimedel samt donationer från två för vår byggnadsvård varmt intresserade personer. Med anledning av detta förvärv skall här helt kort redogöras för såväl dess förhistoria som dess betydelse i framtiden.

Frågan om Svindersviks räddande hade under flera decennier varit en viktig angelägenhet för kulturvänner i huvudstaden. Ingen hade på dess lösande nedlagt större intresse än den kände arkeologen professor Oscar Almgren, vars far och farfar varit ägare till stället och som själv tillhört den stora kretsen av deras arvingar. Problemets kärnpunkt var: hur skulle man kunna rädda denna orörda idyll, belägen som den var på sådan plats att marken — idealisk både för bostadsbyggande och för utveckling av de stora industrierna i Nacka — oavslåligt var föremål för värdestegring? Värdet av området, som i sin helhet uppgick till ca 15,8 hektar, hade nu blivit så stort att man knappast kunde tänka sig att arvingarna lika lite som någon enskild donator skulle finnas hågade att skänka det till det allmänna att bevaras i form av reservat. Lösningen av problemet försvårades dessutom i hög grad av att vägmyndigheterna planerade en väldig autostrada till Värmdön som hotade att förstöra viktiga delar av området. Man hade sålunda att kämpa på flera fronter. Situationen var på våren

1949 den, att några av de åtta ägarna till Svindersvik redan under-tecknat försäljningskontrakt med ett stort industriföretag, under det att de övriga, däribland fru Hanna Bokander, maka till den kände kyrkomannen, hovpredikanten Gustaf Bokander, nu avliden, motsatte sig ett avyttrande i exploateringsyfte och önskade jämna vägen för någon kulturminnesvårdande institution att förvärva området.

Nordiska museets nämnd, som vid sammanträde den 11 mars på förslag av dess ledamot f. hovrättsrådet Johan Nordenfalk upptog frågan, beslöt att göra en kraftanstängning för att söka lösa densamma. Efter långvariga förhandlingar visade sig den enda framkomliga vägen vara att nämndens ledamot byggmästare Olle Engkvist inköpte området i och för partiell bebyggelse av pietetsfull art, varvid han förklarade sig villig att snarast möjligt på förmånliga villkor till museet avstå det centrala partiet med dess kulturhistoriskt synnerligen värdefulla byggnader; det är sist-nämnda transaktion som jag åsyftade i mina inledande ord. Även om det redan i olika sammanhang blivit sagt, vill jag här ej underlåta upprepa att Nordiska museet och svensk kulturminnesvård i gemen står i stor tacksamhetsskuld till den man som framsynt och ej utan avsevärd personlig risk 1949 ställde sig bakom markförvärvet.

Ur de kulturminnesvårdande synpunkter som Nordiska museet sedan många år företräder skulle det likväl varit mycket beklagligt om byggnaderna evakuerats på det intressanta bestånd av möbler och husgeråd som där hopats och av vilket en icke obetydlig del går tillbaka till 1700-talet, i vissa fall till omkring 1740 då de äldsta husen på platsen uppfördes och inreddes. Det är inte för mycket sagt att förvärvet skulle mistat hälften av sitt värde om man nödgats, låt vara med aldrig så stor kunskap och pietet, rekonstruera inredningarna på Svindersvik från källaren till vinden med föremål från annat håll. Det var i denna situation Samfundet Nordiska museets Vänner, som ju under de trettiofva år det existerat tillfört museet så ovärderliga gåvor, ryckte in och köpte huvudparten av möblerna och husgerådet för att bevaras på platsen. Museet stannar i uppriktig tacksamhetsskuld till sina Vänner för denna vidsynta generositet. Genom att byggnaderna sålunda i stort

Manbyggnadens södra gavel. Foto C. G. Rosenberg 1949.

Parti av manbyggnadens framsida. Foto C. G. Rosenberg 1949.

Utsikten från manbyggnadens trappa mot trädgården. Foto C. G. Rosenberg 1949.

Den nära sju meter höga stenterrassen mellan manbyggnaden och sjön. Foto Olle Ekberg 1949.

sett bevarats in- och utvändigt orubbade, kommer Svindersvik i samma kategori som de redan förut i vår ägo varande Julita gård och Tyresö slott.

Men problemet innehöll ännu en faktor som kändes hotande, nämligen reparationskostnaderna. När museet övertog byggnaderna befann de sig i ett ur underhållssynpunkt miserabelt tillstånd. De förutvarande ägarna hade all kärlek till trots låtit det hela förfalla; det är bäst att ärligt säga ifrån att så var förhållandet. Men frågan är likväl, om det inte ur vår synpunkt varit bäst som skett. Man kan ju i ovist nit skada det man älskar, vilket på kulturminnesvårdens område betyder att man restaurerar och fiffar upp det gamla så, att dess skönhet och autenticitet i väsentlig grad går förlorad. Goethe, som näst Bibeln och Shakespeare väl gett oss de flesta pregnanta ord, har uttryckt saken sålunda: ”Ingenting är förskräckligare än en handlingskraftig okunnighet.” Hur som helst, det kräves mycket pengar till Svindersviks konservering och försiktiga återställande i dess sjuttonhundredalsskick. Också på denna punkt måste Nordiska museet i saknad av egna medel förlita sig till enskild givmildhet. Knut och Alice Wallenbergs fond, skapad av en familj som sedan Artur Hazelius dagar stött hans och hans efterföljares verk och strävan, lämnade oss ett restaureringsbidrag av 150 000 kr och en kulturvän som aldrig vill framträda med sitt namn lade därtill 50 000, vartill kom en del mindre belopp, däribland 10 000 kr från museets framlidne nämndledamot härads-hövding Knut Dahlberg. Därmed är det närmaste iståndsättandet säkerställt. Arbetet kommer emellertid att ta ett par år i anspråk och dessförinnan kan Svindersvik tyvärr ej visas för allmänheten.

Det är uppenbart att konserveringen måste ta sikte på byggnadernas bevarande för framtiden i ursprungligt, alltså i stort sett deras nuvarande skick, ej på deras apterande för aktuella ändamål. Ty det är orördheten som gett och ger Svindersvik dess charm. Den sammanhänger intimt med ställets karaktär av sommarnöje under 200 år. När vintern kom, bomrades allt igen. Inga extra isoleringar behövdes för väggar, golv och tak, inget avlopp eller elektriskt ljus har gjort ingrepp i byggnadskroppen, ingen central-uppvärmnings heta luft har torkat ut eller spräckt de fanerade möblerna. Röster har höjts för dessa byggnaders apterande till

bostadsändamål. Till dem vill vi bara stillsamt säga: Låt vara, ty konsekvenserna kan ej överblickas.

Det är en hederssak för en vetenskaplig institution att redovisa för sin forskning rörande de monument den fått att vårda. Därför har vi skrivit efterföljande uppsatser. En eller annan är kanske frestad säga att det redan har talats och skrivits tillräckligt om Svindersvik. Inte är väl gården ändå så märkvärdig? Nej, det finns flera båda skönare och rikare 1700-talsherrgårdar i vårt land från den tiden. Men genom sin karaktär av orört sommarnöje och sitt natursköna läge i huvudstadens närhet är den om också ej ett unicum så dock en stor märkvärdighet. Man skulle verkligen önska att dess bevarande också finge en principiell räckvidd, att den bleve inledningen till en ny era av skonsamhet visavi de gamla små och stora herrgårdar som slukas upp av Stor-Stockholm. Vi har råd att bevara dem. Och ett är visst, när ett sådant gammalt ställe är borta och ersatt med hyreskvarter eller en industrianläggning, så räcker inte allt guld i världen om framtidens inbyggare i huvudstaden skulle önska sig tillbaka dessa idyller, vilka å andra sidan i pietetsfullt bevarat skick besitter en lycklig förmåga att skänka vederkvickelse och skönhetsnjutning åt trötta miljonstadsmänniskor.

SVINDERSVIKS ÄGARE

av Karin Forsberg

Sicklaön utanför Stockholm har sedan gammalt varit försöksfält för industriell företagsamhet. Bland de allra äldsta företagen kan nämnas en kimiröksfabrik, grundad redan år 1619, ett kattunstryckeri, till vilket de holländska bröderna de Broen knutit sitt namn, samt ett saltbruk och flera beccakokerier. Närheten till huvudstaden och de goda förbindelserna sjövägen, Sicklaön ligger ju vid stora segelleden från Stockholm, gör området särskilt lämpligt till fabriks- och industriort. De gamla företagen ha under våra dagars raska industriella frammarsch fått vika för stora moderna anläggningar, och få människor skänka väl numera en tanke åt de företagsamma pionjärer, som redan under början av 1600-talet härute gjorde trevande försök att skapa storindustri. Endast i ett fåtal fall ha de gamla företagarna lämnat spår efter sig, och ett sådant undantag utgör handelsmannen Johan van Swindern.

Namnet Svindersvik leder numera tanken till en vacker rokokoidyll från 1700-talets mitt, som innehafts av en rad personer i framskjutna ställningar på olika områden inom svenskt samhällsliv. Det är också huvudsakligen om denna byggnad och dess många ägare följande sidor skall handla. Men först några ord om den man, som givit Svindersvik dess namn och vars roll i detta sammanhang är en historia för sig.

Sjöväsändets snabba utveckling i Västeuropa under 1600-talet gjorde tjära och beck till en efterfrågad och begärlig vara. År 1628 utfärdades tillstånd för holländaren Johan van Swindern att komma till Sverige för att sprida kunskap om beck- och tjärbränning på "utländskt wijs". Han började sin verksamhet

med att utverka privilegier för tjärhantering i Västsverige och anlade där sitt första beckkokeri år 1629. Axel Oxenstierna kallade honom därefter på en av sina inspektionsresor i Göteborg till Stockholm, där han bosatte sig på 1640-talet. Han vann där burskap som grosshandlare några år senare. År 1647 fick han för "becksjuderis anläggning" besittningsrätt till det nuvarande Svindersviksområdet. Det ligger långt inne vid den smala Svindersviken, som från Saltsjön skjuter in mellan Sicklalanden.

Redan några år tidigare, år 1641, hade han köpt det område, som nu utgör Finnboda varv och där anlagt "et städtligt werk på Trenne beckpannor". Ännu två områden upplätos åt honom sex år senare. Det ena var det redan nämnda nuvarande Svindersviksområdet och det andra den plats där Gäddvikens superfosfatfabrik numera ligger, således området mitt över viken. Inget av dessa två senare områden kom emellertid under van Swinders tid att bebyggas med beckbruksanläggningar. Det nuvarande Svindersviksområdet användes till "åbygnad för beckbruk, eller til boningsplats för arbetare därwid". Den ränta som betalades till Danvikshospitalet, den egentliga ägaren till samtliga dessa områden, uppgick till 30 daler silvermynt och skulle betalas varje år "om Michaelsmesso tid".

van Swinders liv blev rikt på med- och motgång. Sedan Norrländska tjärhandelskompaniet bildats 1648, blev han en av dess direktörer, men kort därefter började svårigheter hopa sig över honom. Genom en supplik, undertecknad av hans son Johan och svärson J. Bréant och ställd till Karl XI, får man en kort beskrivning av hans långa levnad. Året efter tjärhandelskompaniets bildande företog han å tjänstens vägnar en resa till Finland. Under tiden började emellertid övriga direktörer i kompaniet konspirera emot honom och försökte få över all profit i egna händer. Då van Swinder vid hemkomsten året därefter klagade över detta hos drottning Kristina blev resultatet endast att hans motståndare satte i gång de mest våldsamma och osannfärdiga beskyllningar emot honom. På det sättet blev han enligt samma handling "all ähra, credit, handel och wandel betagen, så at han nepligen kunde råka een ährlig man, som wilde dricka med honom uthur kannan". Trots ingrepp till hans förmån från Karl X Gustavs sida, blev

hans läge så förtvivlat att han under de 23 sista åren av sitt liv med hustru och nio barn fick sitta "uthi största bedröfwelse och missair, hwar emot hans mothwilliga Contraparter sutit uthi största frögd och wähl". Böneskriften slutar med en vädjan att Johan van Swindern d. y. och Bréant skulle få ensamrätt såväl att bedriva beckbrännerierna på Sicklaön som att få utföra varan till främmande länder mot erläggande av tull. Om denna framställning rörande den äldre van Swinderns öde här i Sverige är opartisk, kan naturligtvis ifrågasättas med tanke på att den är skriven av hans närmaste anförvanter. Andra författare ha framhållit att han utträngdes ur Norrländska Tjärhandelskompaniets styrelse på grund av underslev i tjänsten (oredlighet i måttet vid beckleveranser till kompaniet, hemlig och olovlig tjäreexport m. m.). Hans fall är inte enastående i den svenska handelns historia. Han är inte den förste företagsamme utlänning här i landet, vars oförtvitlighet som köpman och företagare blivit i hög grad omstridd.

Den mest dunkla perioden i Svindersviks historia börjar emellertid först efter den äldre van Swinderns död och sträcker sig fram till den tid, då grillska handelshuset satte sig i besittning av områdena. Van Swindern slutade troligen sin skiftesrika levnad år 1678. I Tyska församlingens dödböcker står en "Johan von Schwindern" antecknad som död detta år och för år 1680 "Johan von Swindern: witve (Hans)". Ärtalen passa bra in på Johan van Swindern och hans hustru om man utgår från den levnadsteckning, som nyss omnämnts.

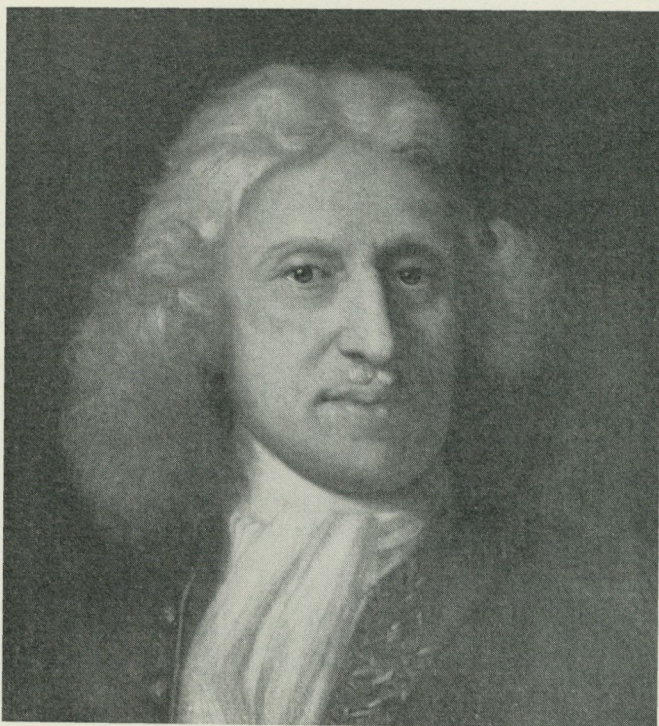
Troligen ha flera beckbruksintressenter därefter försökt att få del i företagen men van Swinderns anhöriga ha processat för att få behålla dem för egen räkning och lyckats härmed. Ett belägg för att anläggningen stannat inom familjen finner man i en handling från 1782. Svindersvik hade då kommit i den de Geerska släktens händer. I samband härmed har frågan rörande besittnings- resp. äganderätt till Svindersvik kommit upp till diskussion och i de underhandlingar, som förs härom, skymta även några upplysningar om dess tidigare historia. Här står att "En Hålländare wid namn van Schwindern... härstädes inrättat de nuwarande Beckkokerier... och år 1721 hade handelshuset Grill och grosshandlaren Jan Adam Petterson, köpt det af bemälte van Swin-

derns Enka . . ." Denna änka måste emellertid vara den äldre van Swinderns svärdotter, ty hans egen hustru kan ej ha levat så länge. Möjligen har även Tjärhandelskompaniet under denna tid haft del i företagen, som vi strax skola se.

Då grillska handelshuset år 1721 köpte van Swinderns områden på Sicklaön var det på grund av de ekonomiska och industriella möjligheter platsen erbjöd. Handelshuset Grill representerades vid denna tid av de båda framstående köpmännen Abraham och Carlos Grill. De tillhörde frihetstidens mest lysande köpmansfurstar i vårt land. Slakten (om vilken mera på annan plats i denna årsbok) härstammade från Italien, där den hetat Grillo som betyder gräshoppa eller syrsa. Flera medlemmar av ätten flyttade under 1500-talet till Holland, där de gjorde sig kända som skickliga köpmän på olika områden. En av dem, Anthony Grill, kom att göra sig ett stort namn som guldsmed i Amsterdam och när ryktet om hans skicklighet nådde Gustav II Adolfs öron, inkallades han till Sverige som "Svensk Riksguardien vid Kronans myntverk". Dennes sonsöner voro de ovannämnda bröderna Abraham och Carlos. De förvaltade väl sin ärvda förmögenhet och Abraham har gjort sig mest känd som hjälpare och högsint mecenat. Under Karl XII:s krig och under de svåra tider, som följde därefter, försträckte han Kronan stora medel. En uppfattning om hans betydelse som köpman får man av en dikt, som författades till hans ära, när han år 1717 ingick sitt tredje äktenskap, denna gång med Catharina Roselia. Den tillfällighetspoet, som vid detta tillfälle strängade sin lyra, har gett en talande bild av de svenska Grillarnas insatser och betydelse i Sveriges kommersiella liv. Av diktens 13 strofer skall här bara ett par citeras:

"I byggen Städer op, I öken Rikets Ränta
Dra'n Landets Indräkt och förhöjen Kungens Tull
Dens Lön är säker som af E'r har Lön at wänta;
Utaf en skialig winst blir Eder bärgning full.

E'r hand man Utom Lands bland främ'de Släkter kiänner
Där skieppas ut och in på Edre Brefs Bewis;
E'r Afkomst har ibland förut ofödde Wänner
Och af sin Faders Namn tros Sonen i Paris.
Hur sälle Edre Barn som där får Sak at glädas
När Swenskas redlighet af Franska tungor qwädas."

Köpmannen Abraham Grill (1674—1725). Detalj ur oljemålning av Georg Desmarées. I privat ägo. — Foto Svenska Porträttarkivet.

Av stroferna att döma ha medlemmarna av släkten Grill även här i landet gjort sig kända som värdiga landsmän till medicerna. Genom redbar köpenskap hade de i utlandet skapat förtroende och aktning för sitt nya fosterland och genom skicklighet och framgång i internationell handel kastat glans och ära över vårt land.

Att Abraham och Carlos Grill kom att intressera sig för tjärhandel och beckbruksrörelse, berodde sannolikt på att Abraham första gången var gift med Helena Wittmack, dotter till en av direktörerna i Tjärhandelskompaniet. Kanske har svärfadern för-

medlat köpet. Grillarna hade dessutom säkert, liksom de flesta köpmän av utländsk härkomst, sinne för nya industrigrenars utvecklingsmöjligheter och ha kanske trott på tjärhanterings framtid i Sverige. I deras bouppteckningar, Abraham dog 1725 och Carlos 1736, står upptaget: "En Fierdepart uti den s. k. Swinderwijken med Beckbruket, 3 000 dahl. kmt." Ingen förändring i områdenas bebyggelse inträffade under deras tid. Herrgårdsbyggnadens uppförande tillhör den därefter följande perioden. Det var först Abrahams son, Claes Grill, släktens mest framstående representant, som fångades så av områdets säregna skönhet, att han beslöt att där låta uppföra ett sommarresidens. Då han år 1736 blev ensam ägare till sin fars och farbrors egendomar, börjar därför ett nytt skede i Svindersviksområdets historia.

Att ge en fullständig och rättvis bild av Claes Grills liv och personlighet är ännu inte möjligt. Därtill är bevarat material alltför fragmentariskt. Men genom de spridda källor, man här kan ösa ur, skymtar man bilden av en handelsfurste, kulturpersonlighet och mecenat av sällsynt imponerande mått. Claes Grills stortartade framgång som köpman berodde till stor del på att han troget höll fast vid familjens handelsintressen och utvidgade och förbättrade de företag, som hans förfäder grundat. Den för många framstående köpmanfamiljer gällande regeln om en uppbyggande, en förvaltande och en förslösande generation gäller inte i fallet Grill. Här har i hög grad den ena generationen efter den andra förbättrat och utökat sina fäders verk.

Claes Grill var intressent i glas-, linne- och segelduksfabriker och flera skeppsrederier. Han blev med tiden ägare till tre stora järnbruk, Österby, Iggesund och Söderfors, och ägde dessutom flera fastigheter i och utanför Stockholm. År 1753 blev han direktör i Ostindiska kompaniet och hans handel sträckte sig till alla världens delar. Han intresserade sig mycket för konstnärlig verksamhet och det var under hans tid släkten förvärvade den kända rembrandtsmålningen Claudius Civilis. Han odlade dessutom stora naturvetenskapliga intressen. Därför lät han ofta hemföra sällsynta samlingar av djur och växter från främmande länder. Mest bekanta äro kanske de samlingar från Surinam, som han skänkte till Uppsala universitets naturaliekabinett. Det var detta intresse,

som gjorde honom till en outtröttlig beskyddare för unga vetenskapare. Bekant är särskilt det bistånd han lämnade Linné och han lär även ha uppmuntrat och hjälpt Mårten Triewald och Jonas Alströmer i deras verksamhet. År 1748 blev han preses i Vetenskapsakademien, som han varit med om att grunda och samma år möjliggjorde han byggandet av Gamla Observatoriet i Stockholm genom att tillskjuta en stor penningssumma. Detta är endast ett par exempel på hans insatser i svenskt handels- och samhällsliv. Exempelen kunna mångfaldigas, ty få människor ha som han insett och följt regeln att rikedom förpliktar. Men alldeles utan olycksmoln blev inte hans lysande bana. År 1747 blev Grill en av de fyra styresmännen för det av sekreta utskottet inrättade Växelkontoret, som hade till uppgift att reglera penningkursen. Genom sin förvaltning inblandades de på 1760-talet i en invecklad och hätsk process, som varade till Grills död 1767. Han fick ej uppleva den upprättelse, som kom hans efterlevande till del. Processen var minst riktad mot Grill och gällde huvudsakligen tre av de andra ledamöterna, presidenten Erland Broman, kommerserådet Thomas Plomgren och främst grosshandlare Gustaf Kierman, efter vilken den fått namnet den Kiermanska växelprocessen.

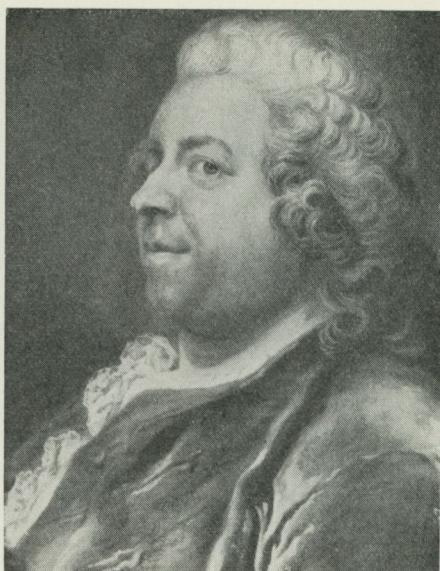
År 1737 hade Claes Grill gift sig med sin kusin Anna Johanna. I Tyska församlingens Traubuch för detta år står antecknat den 15 september: "Herr Claes Grill, med Jungfru Anna Johanna Grill, Sahl. Herrn Carlos Grills Jungfrau Tochter". De nygifta bodde i grillska huset vid Stortorget, som köpts till familjen redan på 1640-talet och nu tillhör Stadsmissionen. Troligen är det under något av de närmaste åren efter sitt bröllop, som Claes Grill låtit uppföra Svindersvik. Några säkra bevis för detta finnas ännu ej, men ett par fakta ha framkommit, som tala för att byggnaden tillkommit just under 1730-talets senare hälft. De äro emellertid tyvärr ej helt bindande. Av Lars Salvius' framställning i "Uppland", utkommen 1741, framgår att Grill år 1715 av grevinnan Elisabeth Oxenstierna köpte ett skeppsvarv på Ladugårdslandet. Det privilegierades år 1716 och fick namnet Terra Nova, då det byggdes på gammal sjöbotten, som torrlagts genom utfyllning. År 1736 sjösattes här en "Bregantin Svindersvik" på 60 läster. För-

fattaren anser detta tyda på att Svindersvik då börjat få "affektionsvärde för familjen, som väl i motsatt fall ej givit någon av firmans båtar detta namn". — Ett annat uttalande, som gjordes av en medlem av familjen Grill år 1782, stöder teoriens riktighet. Det är här Claes Grills yngre halvbror, Johan Abraham, som berättar att "från den tid då grillska handelshuset köpte Svindersvik och in till 1740 har lägenheten, under dess Faders och Broders ägo så med Stenhusbyggnaden, Trädgårdsinrättning och andre nödige förrättningar blifwit sålunda iståndsatt, som thet nu befinnes". — Då detta vittnes uppgifter i övrigt äro mindre exakta, kan inte heller detta yttrande tillmätas alltför stor betydelse. Ännu ha emellertid inga fakta framkommit, som strida mot dess riktighet.

Det är beklagligt att kartor saknas just för dessa år. De äldsta man påträffat äro Johan Strandmans från år 1690 och Gabriel Bodings från år 1774. Det är just de mellanliggande åren som varit de mest händelserika för Svindersviks räkning. På Strandmans karta står utsatt "Von Svindens Torp bestående af Äng; Ödelagd Åker, Trädgård, gårdrum och hage". Van Swinderns anläggningar öster om Finnboda äro utsatta. Namnet Finnswijken, som man träffar på i den första upplåtelsehandlingen för honom, kommer sig av att den utanför liggande Hästholmen på denna tid kallades Finnsöön. På Bodings karta är Svindersviks corps de logis med flyglar och diverse andra byggnader utsatta. Även vid Gäddviken finns nu ett beckbruk utsatt på det åt van Swindern år 1647 upplåtna området. Under hans tid kom, som redan nämnts, intet beckbruk till stånd där, utan först 1671 uppfördes på platsen en sådan anläggning, men då av lagmannen Johan Utterclou.

Svindersvik användes från början uteslutande som sommarnöje. Under vintern har troligen en trädgårdsmästare, som bodde på området, haft uppsyn över huset. I mantalslängderna står för denna period antecknat: "Swindelswick: Handelsman Grill bor i Sthlm: har her intet tjenstefolk. Trädgårdsmäst. Jacob Berg i Lön 40 daler smt., 1 man, 1 dräng, 2 pigor."

För en person med Claes Grills verksamma liv måste Svindersvik ha tett sig som en ofta efterlängtad stilla vrå och ett väl-förtjänt tusculum. Härifrån kunde han lätt komma in till Stock-

Anna Johanna Grill (1720—1778) och Claes Grill (1705—1767). Målningar av Gustaf Lundberg. Godegård, Östergötland. — Foto Svenska Porträttarkivet.

holm, när hans arbete och intresse krävde det. Från huvudbyggnadens sjöside kunde han på avstånd få en skymt av skeppen, då de från de grillska varven, som kantade inloppet till Stockholm, startade sina resor mot okända öden i främmande länder.

Grill vistades mycket på Svindersvik men klagade ibland över att stället kostade honom mycket pengar. Bristen på personliga minnen därifrån under denna tid — hans privata korrespondens har tyvärr gått förlorad — uppvägs av de roliga och målande glimtar Carl Gustaf Tessin i sina dagboksanteckningar gett rörande den lilla herrgården. Ett par månader innan riksdagen skulle öppnas år 1760, slog sig Tessin ner på Svindersvik. Hans vänskap med Grill har omtalats i många sammanhang och då denne själv ofta nödgades tillbringa sin tid på resor och långa tider vistades på sina stora bruks- och lantegendomar, lånade han ut sitt sommarställe till vänner i den vetenskapliga och konstnärliga världen.

Trots att Tessin vid denna tidpunkt redan brutit med hovet och trätt tillbaka från sin plats som kronprinsens guvernör, ville han inte vara alltför långt borta från händelserna i huvudstad och riksdag. Han hade därför föredragit lantligheten på Sicklaön framför sin mer avlägset belägna sörmlandsgård Åkerö.

Men den lysande statsmannen och politikern slog sig inte ned på Svindersvik enbart för vila och rekreation, därpå tyder det stora hushåll och alla tjänare, han förde med sig till herrgården för att även härute kunna föra ett gästfritt hus. Det var således förutom Tessin och hans maka Ulla Sparre och en brorsdotter till henne, som hon alltid hade hos sig, huskaplanen magister Ennes, hovmästaren Clautaud, jungfru Christine, jägaren Roland, kuskar, lakejer och pigor samt slutligen de två små hundarna "Bijou" och "Rosette", som sensommaren 1760 togo Svindersvik i besittning. För att kunna hålla detta stora hushåll vid makt lär Tessin ha varit tvungen att förbättra sin nästan alltid dåliga ekonomi genom ett lån i banken och med sin resesilverservis i franskt silver som pant.

Även om dagboksanteckningarna ge mera upplysningar om Tessins minnen från livet vid hovet som Gustaf III:s guvernör än om hans liv på Svindersvik, som ofta bara upptar en eller annan rad, hittar man då och då ett entusiastiskt lovord eller en träfande anmärkning.

Tessin höll stort hus på Svindersvik och många intressanta besök omtalas. Bland utläggen för september månad finns upptaget: "En hyrwagn för Assess. Swedenborg." Mystikern Emanuel Swedenborg bodde på Hornsgatan och vandrade ofta ut och besökte Tessin under hans tid på Svindersvik. Om honom faller Tessin följande yttrande: "Jag vet ej om jag skall kalla lycklig eller olycklig en svagsint människa, som finner nöje i sin inbillning."

Tessin tycks också ha roat sig med strövtåg och vandringar på Sicklaön och han har, troligen tillsammans med jägaren Roland, undersökt faunan härute. Om denna skriver han på ett ställe: "På Sicklaön finns tjäderlek, orrar, raphöns och harar." Om han vid något tillfälle själv roat sig med att jaga vet man inte, men andra ägare till Svindersvik ha varit jaktintresserade. Förre i värld-

den var också jakt en mera tacksam sport härute än den är i våra dagar, då bebyggelsen skrämt fåglar och andra djur på flykten.

Inte utan en viss spjuveraktighet har han dessutom skildrat de iakttagelser han gjorde angående brännvinsmugglingen, som han hade tillfälle iakttaga från Svindersviks fönster. "Omöjligan kan något ställe vara bättre och bekvämare beläget för lurendrejeri än denna Sicklaöö, på hvilken jag nu bor. Oaktat åtskilliga konfiskationer, som i dessa dagar skett på brännvin och pannor, ser jag stundeligen brännvinslotsar ro under fönstren mellan Ryssviken och Beckbruket. Mitt kall är ej att vara beslagskarl. Jag säger, som kejsar Leopold sade till sina pager, när de gjorde odygd: 'Akta att inte hofmästaren får se hvad du gör.'" Det var verkningarna av det år 1756 av riksdagen utfärdade importförbudet för vin och brännvin Tessin här fick bevittna.

Helst hade säkert den åldrande och hårt prövade statsmannen och politikern Tessin velat tillbringa några från statsangelägenheterna ostörda månader på Svindersvik. Men överläggningarna i rådet togo en hel del av hans tid i anspråk. "Måndagar, tisdagar och onsdagar äro ej mina skrifdagar. Rådet samlas kl. 8 om morgonen, och jag bor på Svindersvik. Mina matta sinnen muntras ej så hastigt, 65 år äro ej qwicktända." Ett år senare nedlade Tessin sitt riksrådsämbete. Säkert framstod sommaren på Svindersvik för honom som en ljusglimt under hans sista år som riksråd, en tid som för honom i övrigt blev full av oro och bittra partistrider.

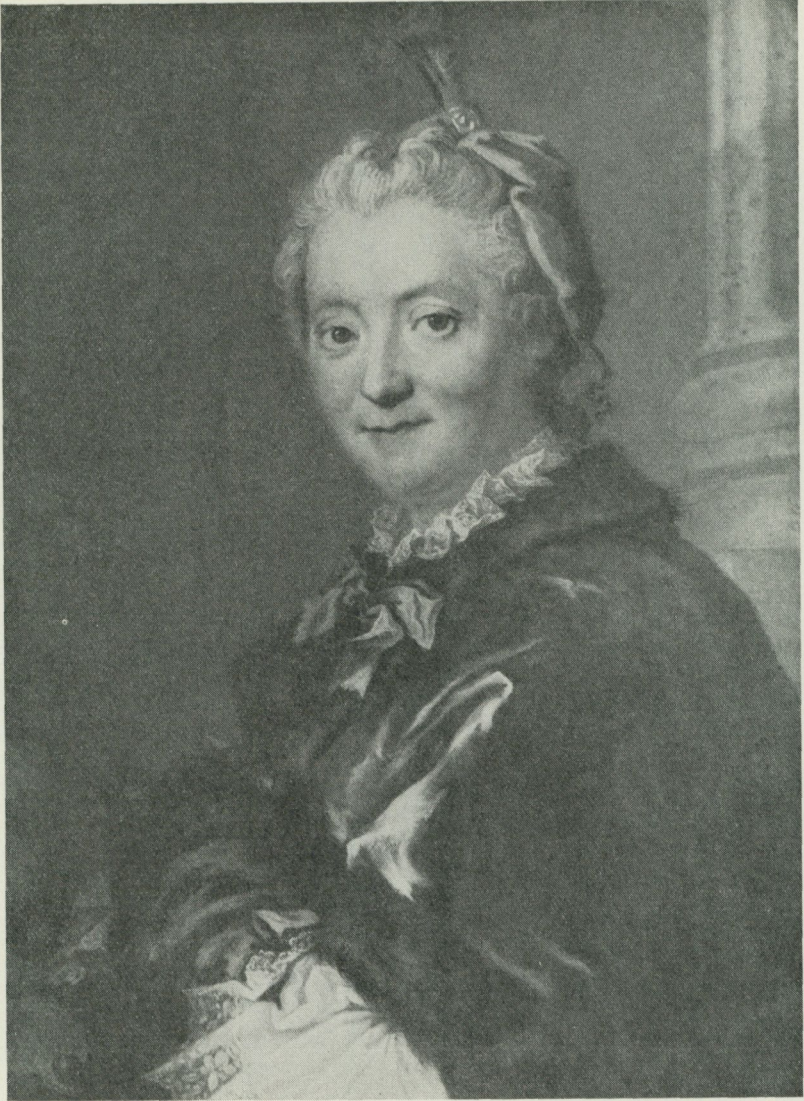
Claes Grill testamenterade Svindersvik till sin dotter Anna Johanna och mågen Henric Wilhelm Peill och det var dessa båda, som sålde gården till Catharina Charlotta De Geer år 1780. Ingen av Svindersviks ägare har innehaft stället under så kort period som hovmarskalkinnan De Geer, men ändå var det under hennes tid, som de mest djupgripande förändringarna inträffade såväl i byggnadernas som den omgivande parkens utseende. Detta skildras mera ingående på annat ställe i denna bok. — Familjerna De Geer och Grill ha troligen känt varandra personligen redan före köpet år 1780. De ha även haft affärsförbindelser med varandra tidigare. År 1756 köpte nämligen Catharina Charlottas make, fri-

herren sedermera hovmarskalken Charles De Geer, Österby, vilket han redan året därpå försålde till Claes och Johan Abraham Grill. Ett bevis på personliga förbindelser är en osignerad bröllopsdikt i ett av de grillska familjearkiven, tillägnad Charles och Catharina Charlotta De Geer.

Friherre De Geer var en av landets rikaste magnater. Bland hans gods kunna nämnas Leufsta, Stora Wäsby, Strömsbergsverken och Ullfors bruk. Han var även en framstående vetenskapsman och speciellt intresserad av entomologi. Mycket finns att tillägga om hans säregna personlighet, men då han avled redan år 1778, således två år innan Catharina Charlotta köpte Svindersvik, hör han egentligen inte till denna historia. Så mycket mera intresserar oss här hans vackra och originella hustru. Hon var dotter till generallöjtnanten Lennart Ribbing av Zernava (1676—1732) och Elsa Elisabeth Banér och var den vackraste och mest begåvade av deras tre döttrar. Då hon redan vid 23 års ålder gifte sig med en av landets rikaste män, fick hon möjligheter att odla sina intressen för konst och arkitektur och speciellt för heminredning. Eftersom inga medel saknades henne, kunde hon låta sin goda smak och sitt säkra omdöme få fritt utlopp, då det gällde att skaffa sig dyrbar konst, möbler och annan inredning. Vad hon skaffat sig i den vägen har lämnat spår efter sig på de tre herrgårdar, där hon tillbringat det mesta av sin tid, nämligen Leufsta, Stora Wäsby och Svindersvik.

Under tiden 1744—1759 fick hon åtta barn och intresserade sig mycket för frågor som gällde barnuppfostran. Åtskilliga volymer i det förnämliga biblioteket efter henne och hennes son vittna om detta intresse. Men hon var också vaken för nya rön inom läkekonsten, och det berättas att hon "först inom den högre societeten i Sverige, beslöt sig att låta ympa smittkoppor på sina barn". I beundran över detta mod hos en kvinna lät greve C. G. Tessin till hennes ära slå en medalj. Den bär inskriptionen "Sublato jure nocendi variolorum", sedan koppornas rätt att skada upphävts [är denna medalj präglad]. Hon var således i fråga om fördomsfrihet och framsynthet långt framom sin tids kvinnor.

Något köpekontrakt från 1780 finns inte bevarat. Men i ett brev skrivet av Claes Grills svärdotter Anna Johanna får man dock

*Friherrinnan Catharina Charlotta De Geer, f. Ribbing (1720—1787).
Målning av Gustaf Lundberg. Säbylund, Närke. — Foto Svenska
Porträttarkivet.*

veta något om detta köp. Anna Johanna skriver: "Savez vous mon cher Frère que Svindersvik est vendu, Mme La Dou[ai]rière De Geer la acheter pour Riksd. 8, 333, 16 skill. sans meuble, ceci seront mis en vente à Castenhof avec les meubles de Me Beyllon, peut-etre que j'yrai en ville acheter quelques chose, si l'on voudra bien m'instruire quand il le fera."

Köpet kan ha förorsakats av att Catharina Charlotta stod på spänd fot med sin äldste son Charles, som vägrade henne tillträde till Wäsby, hennes favorithem speciellt under somrarna. Det är därför inte underligt att hon frestades att köpa Svindersvik, som i fråga om närhet till Stockholm erbjöd lika stora, ja större fördelar än Wäsby. Det var ju dessutom rent estetiskt lämpat att ta emot de höga gäster hon umgicks med inom hovet och aristokratien. Hovmarskalkinnan De Geer förde nämligen ett stort och gästfritt hus och mottog celebra gäster på sina ryktbara supéer. Dessa voro ofta både festliga och överdådiga och en av hennes gäster ger dem i ett brev till hennes svärson, Nils Filip Gyldenstolpe, följande omnämmande: "Er svärmors supéer ega fortfarande rum hvarje torsdag. De öka dag för dag i njutningar och jag säger om dem i bra motsatt anda detsamma som general Skytte förr sade om middagarna hos drottningens hofdamer: det går intet mera än 3 middagar på döden." — Gustav III lär ha varit hennes gäst varje vecka och hedrat både Svindersvik och hemmet vid Trädgårdsgatan i Stockholm med sina besök. Sägner vet även berätta att änkedrottningen Lovisa Ulrika besökt hennes sommarhem och lovordat de röda astrakanerna i Svindersviks trädgård.

Men Catharina Charlotta fick inte njuta länge av tillvaron på sin nyförvärvade herrgård. I den dåtida memoarlitteraturen, där hon ofta figurerar, talas redan i mitten av 1780-talet om hennes tilltagande "krämpighet". Sjukdomarna ökade under de kommande åren och hon avled slutligen 1787, således endast sju år efter köpet av Svindersvik. Under den tid hon var härskarinna här fick emellertid stället det utseende det har ännu i dag. Paviljongen eller "Stora Salonen" är hennes verk och säges ha byggts för att hedra Gustav III vid ett av hans besök.

När hovmarskalkinnan De Geer dog testamenterade hon Svindersvik till yngste sonen Louis, som sällan eller aldrig vistades

där. Ett minne finns dock från hans tid som herre till gården och det är en liten bokkatalog över hans och Catharina Charlottas böksamling, som en gång varit uppställd på Svindersvik.

Den ingår numera som en del i det förnämliga och i sitt slag unika biblioteket på Christineholm i Södermanland. Detta biblioteks upphovsmän voro de båda ägarna, C. G. Warmholtz och Louis De Geer, båda bokälskare och framstående samlare av såväl svensk som utländsk litteratur. Den nämnda katalogen bär titeln "Catalogue des Livres qui se trouvent à Zuingelsvik". Den är odaterad, har blågrön, hård pappärm i kvartformat och hopknytes med ljusblå sidenband. Böckerna äro ordnade alfabetiskt efter första ordet i titeln och sakna i allmänhet såväl författarnamn som tryckort och tryckår. Antalet volymer uppgår till ca 15 000. De böcker, som tillhört Catharina Charlotta De Geer, gälla ofta barnuppfostran, vilket hon såsom redan nämnts var varmt intresserad av. I samlingen finner man bl. a. "Magazin des adolescents" samt "Magazin des enfans", båda under den tiden mycket lästa och översatta till de flesta språk. På pärmarnas framsida står i guldprägling hennes namn, Catharina Charlotta De Geer.

De flesta böcker, som finnas upptagna i katalogen, ha emellertid tillhört sonen och äro inköpta under hans utländska resor. Av Catharina Charlottas bouppteckning framgår, att det varit svårt att skilja moderns och sonens böcker åt. Här finns följande paragraf upptagen rörande biblioteket: "The böcker, som tillhört Fru Friherrinnan och Hof Marskalkinnan De Geer kunde nu med tillförlitelig wisshet ej skiljas ifrån de flera andra böcker, hwilka Herr Kammarherren Baron Louis de Geer ägde och tid efter annan till Swinderswijk komne, blifwit med the förra sammanblandade; Dock ansågs the Sterbhuset tillhörige böckerna kunna utgöra wid pass 300 Volumer, och skattades till 33: 16."

År 1791 sålde Louis De Geer Svindersvik till grosshandlaren och brukspatronen Gustaf Westerberg, och så kom stället återigen i en rik stockholmsköpmans ägo. Westerbergs största bruksegendom var Garphyttan i Närke, som han köpte tillsammans med Per Isaac Grill år 1799. Genom sitt giftermål med Maria Elisabeth Möller var Westerberg även ägare till den förnämliga och anrika malmgården Hornsberg, belägen nästan mitt emot Karlbergs slott

vid Ulvsundasjön i Stockholm. Som innehavare av ett stenhus i kvarteret Narcissus vid Skeppsbron tillhörde han liksom Grill den s. k. skeppsbroadeln. Han drev också en synnerligen omfattande handel och var bl. a. förlagsman för Garphyttans produkter: järn, alun, cement och rödfärg. Han drev även affärer med många andra sorters varor och i bouppteckningen stå bland privat egendom upptagna tio skepp, som fört hans produkter till utländska marknader. — Såvitt man vet har familjen Westerberg aldrig varit bosatt på Garphyttan, som sköttes av en inspektor, utan bodde om vintern i Stockholm och om sommaren på Svindersvik eller Hornsberg. Den även för Westerbergs ställning och förhållanden stora uppsättningen av "coupévagnar, calecher och läderwagnar", som finns upptagen i bouppteckningen, talar om täta resor mellan de båda herrgårdarna.

När Westerberg övertog Svindersvik, bringades reda och klarhet i en del spörsmål rörande äganderätten till herrgården. Det gamla tvisteämnet från Catharina Charlotta De Geers tid om Svindersviks innehavare haft ägande- eller besittningsrätt till det område, på vilket byggnaden var belägen, fördes nu till en lycklig lösning. I en handling från "Borgmästare och Råd uti Stockholms Stads Politie Collegio, nu för tiden varande Danviks Hospitals Directeurer" hette det att "Grosshandlaren Gustaf Westerberg emot en öfverenskommen Köpeskilling stor Fem Tusende Riksdaler Banco, blifvit innehafvare av stadge- och besittningsrätten uppå Danviks-Lägenheten Svindersvik". Härav framgår att Danvikshospitalet fortfarande var den egentliga ägaren till området, och Westerberg förband sig att varje år till hospitalskassan betala 5 riksdaler banco.

Den första specialkartan över Svindersvik med omgivande park och trädgårdar samt med exakta uppgifter om det herrgården tillhöriga området, förskriver sig också från hans tid. Kartan är upprättad av Ludvig Brasch 1791 och skiljer sig i stort sett mycket litet från 1774 års karta. Förutom "Stora Salonen" har endast tillkommit en del smärre anläggningar för mera praktiskt bruk: ett tvätthus, en större brygga och en liten kåltäppa.

Om Gustaf Westerbergs förmögenhetsställning och affärsförhållanden, som för övrigt äro mycket litet kända, ger Carl Daniel

Burén år 1794 följande meddelande i sin dagbok: "Grosshandlaren Gustaf Westerberg i Stockholm skal för 7 år ägt efter bokföring 40 000 riksdaler men nu 180 000 riksdaler, förtjente blott på Caffé och Siden-tyger, ehuru hans Contoir årligen kostat ikring 3 000 riksdaler och dess hushåll emellan 6 till 7 000 riksdaler. Nämde förmögenhet kan likwist mycket minskas, om betryckelige utestående fordringar i Städer och Orterne icke kunna indrifwas, utan förloras." Jämför man dessa rader med uppgifterna i Westerbergs bouppteckning visar det sig att Buréns olycksprofetia besannats. Den rike köpmannens tillgångar i löst och fast utgjorde vid hans död 1812 90 686 riksdaler banco, men en lika stor summa hade han utestående i "säkra och osäkra fordringar". Kanske var hans hustrus försäljning av Svindersvik tre år efter hans död ett tecken på att de utestående fordringarna inte hade kunnat indrivas. I varje fall övergick den gamla herrgården i en ny ägares händer, och själv slog sig fru Westerberg ner i familjens hus vid Skeppsbron samt bodde om somrarna på Hornsberg.

Jag skall här inte närmare gå in på Svindersviks personhistoria under 1800- och 1900-talen. Det har då passerat sin "historiska epok" och de ägare, som togo vid efter 1815 ha huvudsakligen lagt sig vinn om att pietetsfullt vårda de anläggningar och den inredning, som redan fanns där. Från 1815 till 1836 ägdes gården av sockerbruksägaren och tobaksfabrikören Thomas A. Aspelin, gift med Louise Dybeck, och efter honom av sonen Thomas Aspelin. Denne var gift med Jeanna Peterson, dotter till justitierådet J. H. Peterson och Lovisa Reimers. De bodde för det mesta i Christopher Polhems gamla malmgård vid Hornsgatan 29 men flyttade om somrarna till Svindersvik med sina fem barn och allt tjänstefolket och guvernanten. Efter 1852, då Thomas Aspelin köpte Fagersta bruk, har familjen ej vistats på Svindersvik, som de under långa perioder hyrde ut. År 1863 sålde Aspelin herrgården till sidenfabrikören K. A. Almgren och den skiftades efter hans död lika mellan hans fyra söner. Svindersvik har sedan alljämt förvaltats av medlemmar av denna släkt tills gården för ett år sedan övergick i Nordiska museets ägo.

Med undantag för Catharina Charlotta De Geer ha samtliga

ägare till Svindersvik varit framstående handels- och industrimän. När van Swindern år 1647 köpte detta område hade han det nyktra målet för ögonen att här ute skapa en för landet ny industri. Föga anade han då att området under kommande ägare skulle anses mera ägnat att inrama en vacker herrgårdbyggnad och uteslutande komma att användas som sommarresidens för förmögna stockholmsköpmän. Men dessa ha troligen uppskattat gårdens belägenhet — en fredad idyll, men ändå ej helt avskuren från yttervärlden. Kanske tilltalade det dessa företagsamma och framgångsrika industrimän, som så intensivt gingo upp i sin dagliga gärning, att även under fritiden på avstånd höra ljudet av pulserande arbete i Sicklaöns många industrier, som på flera sidor omge Svindersvik.

Källor och litteratur: Handlingar från Danviks Hospitals arkiv: Egendomshandlingar, Sicklaö; Danviks Hospitalets Landbo-Räkningar. — Släktöversikt över ätten Grill från Bergslagens arkiv i Falun. — Handlingar ur Nordiska museets herrgårdarkiv. — Handlingar från Godegårds arkiv och Christineholms gårdsarkiv. — Handel och sjöfart, volym 1, KA. — Mantalslängder, SSA och KA. — Bouppteckningar, SSA. — Justitie Collegii Protocoll 1768, SSA. — Husförhörslängder, ULA. — Personhistorisk Tidskrift 1903. — Almquist, H., Göteborgs historia, I, 1929. — Anrep, G., Svenska Slägtboken, 1871. — Bring, S., C. G. Warmholtz' och Louis De Geers bibliotek på Christineholm (Lychnos-Bibliotek, 1941). — Ehrensvärd, G. J., Dagboksanteckningar, 1878. — Forsstrand, C., Skeppsbroadeln, 1916; Köpmanshus i gamla Stockholm, 1917; Malmgårdar och sommarnöjen, 1919; Nacka socken, 1924; Stockholms borgerskap, 1929. — Fyhrvall, K. O., Bidrag till svenska handelslagstiftningens historia I, Tjärhandelskompanierna, 1880. — Granberg, O., Svenska konstsamlingarnas historia, 1930. — Hildebrand, B., Kungl. Sv. Vetenskapsakademiens Förhistoria, grundläggning och första organisation, 1939. — Klockhoff, A., Danviks Hospital, I—II, 1935. — Leijonhufvud, S., Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets i krigstid, 1931. — Lundin-Strindberg, Gamla Stockholm, 1882. — Olån, E., Ostindiska Compagniets saga, 1920. — Reenstierna, M. H., Årstadagboken, II, 1949. — Ridderstad, S., Ensam vandrande . . ., 1948. — Selling, G., Svenska herrgårdshem under 1700-talet, 1937. — Stavenow, Å., Carl Hårleman, 1927. — Wrangel, F. U., Stockholmiana, 1912.

BEBYGGELSEN PÅ SVINDERSVIK

av Erik Andrén

På södra sidan av inloppet till Stockholm skjuter den långsmala Svindersviken in i Nackalandet. Viken har i stort sett öst-västlig riktning med mynningen i öster. Strax söder om viken finns en långsträckt bergshöjd intill stora Värmdövägen. Inklämd mellan viken i norr och höjden i söder ligger den lilla idylliska 1700-talsgården Svindersvik. Ehuru endast några hundra meter skiljer gården från den stora trafikleden till Värmdölandet, där bilar, bussar och tåg rinner fram i en aldrig sinande ström, är läget så väl avskilt från yttervärlden att man kunde tro sig förflyttad till 1700-talet, då man följer den slingrande avtagsvägen runt bergshöjden och kommer ner i allén. Till intrycket av oförfalskat 1700-tal bidrar naturligtvis den lyckliga omständigheten att gårdsbebyggelsen i sällsynt grad undgått större ombyggnader och moderniseringar.

Gårdsanläggningen är inte disponerad parallellt med strandlinjen utan vrider sig mera åt sydväst för att mittaxeln skall komma något så när i linje med infartsallén, bild 1. Dispositionen är i sina huvuddrag strängt symmetrisk med en längdaxel som från allén går rakt genom trädgården, vidare genom huvudbyggnadens mittparti och avslutas med den halvrunda parterren. Två tvärxlar skär vinkelrätt över längdaxeln, den ena från bryggan förbi huvudbyggnadens fasad och fram till köksflygeln, den andra från paviljongen vid sjöstranden tvärs genom trädgården fram till orangeriet på höjden.

Trädgården bildar sålunda det centrala partiet i anläggningen med huvudbyggnaden och flygeln i öster, paviljongen och ekonomihuset vid sjön i norr och infarten över ängen i väster.

Då man från allén kommer fram till trädgården, möts man av ett par mäktiga järngrindar i typiskt 1700-talssmide. Grindstolparna är murade av tegel med sandstensklädd sockel, målad i rött och svart. Murytorna har rusticerad puts och gul avfärgning. Staketet runt trädgården upprepar motivet, fastän i enklare material, nämligen målat trä. De gulmålade plintarna imiterar putsad sten, de svarta träspjalorna smidesjärn.

Trädgårdsgången leder mellan fruktträd i kvarter fram mot huvudbyggnaden, där trädgårdsgrindarna är insatta i en absidformig inbuktning av staketet. En monumental dubbeltrappa av sandsten för upp till husets ingång.

Huvudbyggnaden är skenbart ett envåningshus med förhöjt mittparti men i själva verket innehåller den två fulla våningar. Fasaderna är slätputsade med rusticerade lisener och hörnkedjor. Putsfärgen i lysande gult accentueras av den gråputsade sockeln, vars översta sandstensskift är målat varmt tegelrött. Fönstrens bågar och luckor har ockragul oljefärg, och det brutna taket är plåttäckt och svartmålat. Den östra fasaden har ett tresidigt framspringande mittparti, där en sentida snickeriveranda tillfogats. Huset, som ligger i en ursprungligen starkt sluttande terräng, inramas av en stenbyggd terrass vars höjd mot sjön uppgår till bortåt 7 meter. Terrassmuren krönes av en tjärad balustrad av trä med svarvade dockor och plåttäckt överliggare.

Sandplanen framför huvudbyggnaden sluttar åt norr ner mot sjön, där resterna av en båtbygga markerar sjövägens huvudentré till gården. Åt motsatta hållet avslutas gårdsplanen genom köksflygeln, som tydligt anger sin karaktär av fondbyggnad. Det rusticerade mittpartiet krönes av en låg attika med fyra i sandsten huggna urnor. I övrigt visar fasaderna samma gula putsfärg som huvudbyggnaden och samma växling mellan slätputsade murytor och hörnkedjor i rustik. Taket är av svartmålad plåt.

Norr om trädgården ligger alldeles intill sjöstranden en egenomligt formad byggnad, den s. k. paviljongen, som består av en tegelbyggd vinkellänga och där bakom en i timmer utbyggd sal, utvändigt panelad och rödfärgad. De komplicerade takfallen är täckta med svartmålad plåt. Strax väster om paviljongen ligger trädgårdsmästarbostaden, byggd av laxknutat timmer, panelad och

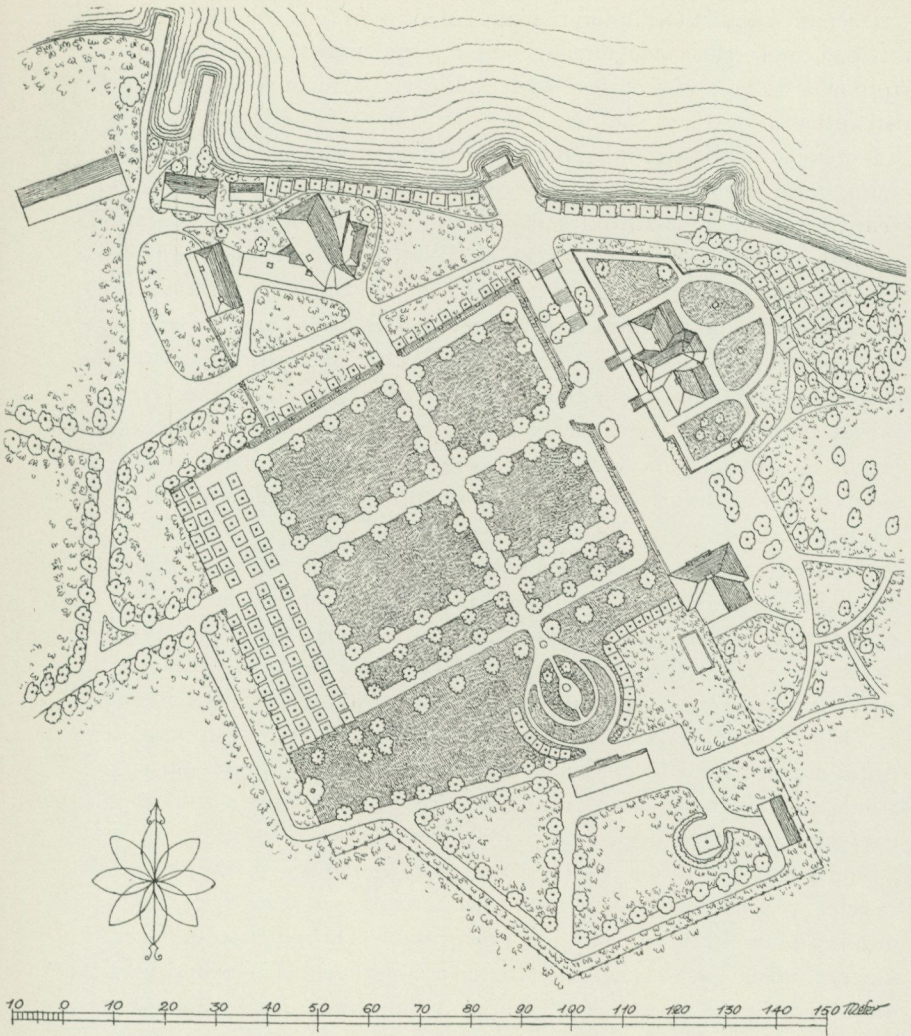

Bild 1. Svindersvik. Plan över gårdsanläggningen i skalan 1:1500. Efter uppmätning 1917 av Olof Hult och Frej Klumming för Svensk arkitektur.

rödfärgad. Det brutna taket är täckt med enkupigt tegel. På grund av den starkt sluttande terrängen har stengrunden åt sjön blivit mycket hög, och den tunnvälvda källaren har direkt ingång i markplanet.

Utmed sjöstranden finns ytterligare tre panelade och rödfärgade trähus. Det största är stallet, en timrad länga med stall för fyra hästar, vedbod, redskapslider och höskulle, allt under plåtslaget sadeltak. Brygghuset öster därom är likaledes byggt av timmer, panelat och rödfärgat. Det brutna avvalmade taket har enkupigt tegel på öppen läkt. Huset innehåller två lika stora rum, försedda med öppna spisar. Det ena rummet är brygghus, det andra har måhända ursprungligen tjänstgjort såsom bagarstuga. Det tredje och minsta av husen vid sjöstranden är byggt i stolpkonstruktion med väggar av dubbel panel och taktäckning av enkupigt tegel. Byggnaden är delad i två rum, det ena inrett till badhus, det andra till avträde.

Slutligen finns det två byggnader på höjden söder om trädgården. Den ena är det halvt raserade orangeriet, byggt av fasadtegel åt tre sidor. Sydsidan har haft en mycket låg vägg, mot vilken det sluttande glastaket vilat. På nordväggen ser man fyra igensatta fönster och i mittrisaliten en dörr. Den andra byggnaden är en liten trädgårdsbod, byggd av tegel, utvändigt slätputsad, rödfärgad och försedd med en vitmålad imitation av tegelfogarna. Huset innehåller ett enda rum med jordgolv och öppen takstol. Takteglet ligger på öppen läkt.

Det är emellertid inte endast dessa nio byggnader och trädgårdsstaketet, som utgör den arkitektoniska formgivningen av gårdsmiljön. Även naturen själv är omformad och reglerad på ett arkitektmässigt sätt. Den ursprungligen böljande och starkt sluttande terrängen är planerad genom schaktningar och terrasseringsringar, planterade lövträd — huvudsakligen lind — står i strikta rader längs vägarna, vid trädgårdsstaketets nordsida och utmed stranden. Och vid infarten till trädgården passerar man genom fyra rader klippta lindar. Norr och öster om huvudbyggnadens terrass har träden länge hållits klippta i nivå med balustradens överliggare och därmed givit fri utsikt över viken och den motsatta stranden — först på senare tid har toppskotten tillåtits växa

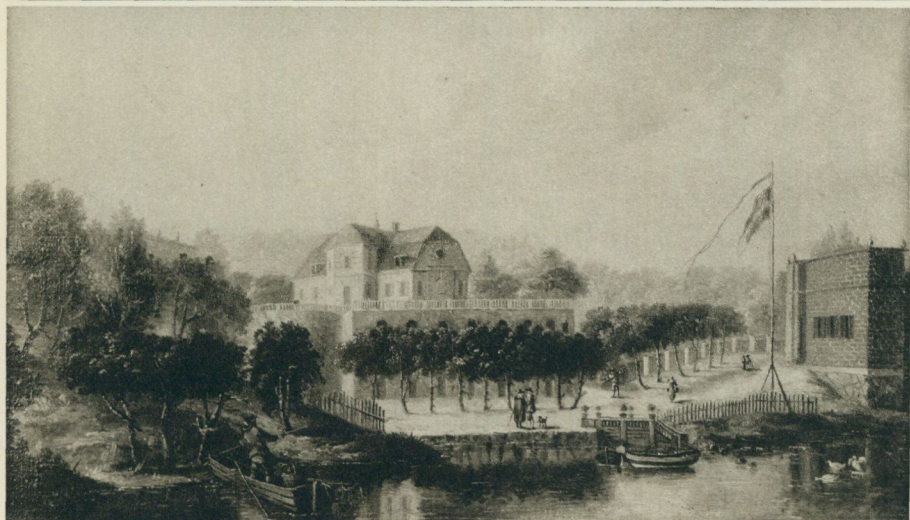

Bild 2. Svindersvik på Claes Grills tid. Oljemålning av okänd mästare, troligen från 1750-talet. Stadsmuseet. — Bild 3. Svindersvik på friherrinnan De Geers tid. Oljemålning 1784 av Carl Petter Hilleström. Nordiska museet, inv.-nr 217,359.

Bild 4 och 5. Detaljer av pennteckningar, ”som föreställer utigten af Swinderswijk” — utförda sannolikt vid början av 1750-talet av Claes Grills maka Anna Johanna. Svindersvik, inv.-nr S. 173.

upp för att dölja den moderna indutribbyggelsen utmed Svindersvikens norra sida.

Detta samspel mellan byggd arkitektur och tuktad natur är i högsta grad typiskt både för barockens och för rokokons byggnadskonst.

Det allmänna intrycket av oförfalskat 1700-tal, som Svindersviks gårdsanläggning onekligen gör, behöver naturligtvis inte innebära att varje byggnad och varje vägsträckning tillkommit för mer än 150 år sedan. Helheten kan bevaras även om vissa detaljer förändras. Först genom konfrontation mellan den nuvarande byggelsen å ena sidan, gamla bilder, gårdskartor och arkivaliska notiser å andra sidan kan så småningom det byggnadshistoriska förloppet klarläggas.

Den bästa bilden av rokokotidens Svindersvik ger en oljemålning, som nu tillhör Stadsmuseet, bild 2. Den är osignerad och odaterad; man har sökt attribuera den till Johan Sevenbom, men varken maner eller färgskala stöder ett dylikt antagande. Oavsett vem konstnären är har målningen emellertid ett stort värde för kunskapen om gårdens historia. Den kan med ledning av staffagefigurernas dräkter tämligen väl dateras till slutet av 1750-talet eller omkring 1760.

Huvudbyggnaden till vänster på målningen, bild 14, har i stort sett samma skick som nu. Den träbyggda verandan utanför matsalen saknas givetvis — den tillkom först 1880 — och i stället för en dörr har salsväggen här ett fönster. Vidare saknas märkligt nog fönsterluckor, men för övrigt är det endast i färgskalan som exteriören skiljer sig från den nutida. Sockeln är grå, de släta murytorna gula och putsrustiken varmgrå. Plåttaket är rödmålat.

Köksflygeln syns inte på tavlan — den är skymd av huvudbyggnaden. Längst till höger ser man paviljongen eller rättare sagt dess föregångare. Det är en smal vinkelbyggd länga. Väggarna synes vara uppförda av timmer, klädda med reveteringstegel och slåtputsade i gult med rusticerade hörnkedjor i grått. Grunden är emellertid lagd av sten och upptill inklädd med ett skift huggna sandstenskvadrar. Denna grund ingår i det nuvarande tegelbyggda partiet av paviljongen.

Mellan huvudbyggnaden och vinkellängan ligger utmed trädgårdsstaketet en rödfärgad timmerbyggnad med torvtak och två skorstenar, bild 15. Huset är byggt på en hög stenfot, och en med bräder inklädd trappa leder upp till ingångsdörren i nordväggen. Fönstrens foder och luckor är gråmålade liksom knutlådorna. Huset gör närmast intryck av att vara trädgårdsmästarens bostad. Längre bort utmed samma staketsida skymtar ännu ett rödfärgat hus med torvtak. Huset saknar eldstad, och väggarna består synbarligen av bräder, spikade på en stolpkonstruktion. Endast dessa fyra hus är synliga på tavlan.

Utmed sjön finns — mitt för huvudbyggnadens gavel — en strandskoning av plank, och innanför denna är en rad träd planterad. Under träden ser man ett dussin små salutkanoner, av vilka den längst till vänster just avfyras. Åt höger avslutas strandskoningen med en rundad balustrad som ansluter till en rak trappa ner i vattnet.

Trädgården inhägnas av ett trästaket, bestående av fyrkantiga stolpar med snedsträvor och omkring 15 spjälor i varje fack. Spjälorna är längst mitt i facket och avtar mot stolparna så att en bågformig kontur bildas. Staketet är rödfärgat med vita toppar på spjälorna. Samma stakettyp förekommer också på ett par ställen utmed sjöstranden.

Slutligen bör noteras att den höjd, på vilken huvudbyggnaden uppförts, ännu icke reglerats. Det är en naturlig kulle, där man bara röjt undan vegetationen närmast huset. Av den nuvarande terrassen finns inte ett spår.

Till intressanta jämförelser med denna målning inbjuder ett par små blyertsteckningar, som alltjämt hänger på Svindersvik, bild 4 och 5. Den ena teckningen visar gården från samma håll som målningen. I allt väsentligt är överensstämmelsen god — bortsett från att teckningen har vissa brister i proportionerna. Så t. ex. är huvudbyggnaden för kort i förhållande till höjden, och avståndet mellan vinkellängan och den förmodade trädgårdsmästarenbostaden är för litet. Men det finns ytterligare en avvikelse, som inte kan bero på tecknarens bristande förmåga: strandskoningen och trappan ner till vattnet saknas. I stället tycker man sig se en enkel båtbygga på pålar i vattnet. Detta måste betyda att teck-

ningen är äldre än tavlan, förmodligen från början av 1750-talet. Båda teckningarna är signerade Anna Johanna Grill. Det namnet bars både av Claes Grills maka och av hans dotter, men eftersom dottern föddes först 1745 måste det vara modern som utfört teckningarna.

Den andra teckningen, bild 5, visar gården från motsatta hållet. Tydligt har fru Grill stått någonstans på den höjd, där 1800-talsvillan nu är belägen. Av alléerna finns inte ett spår. Terrängen ligger öppen och ger fri utsikt över trädgården med sitt rundbågsformade spjälstaket. Vi ser huvudbyggnaden med sin dubbeltrappa men märkligt nog inte köksflygeln. Teckningen visar inga större träd, som kunde tänkas dölja huset, men säkerligen har ändå vegetationen hindrat tecknaren från att se flygeln, ty att den inte skulle vara byggd då teckningen tillkom, måste anses uteslutet. Till vänster om trädgården ser vi de båda torvtäckta husen; det närmaste tycks ha två stora portar i gaveln och innehåller måhända vagnbod och andra förrådsrum.

Vid sjön återfinner vi vinkelbyggnaden, men den här synliga västra delen av huset skiljer sig betydligt från den östra. Hela sydväggen synes bestå av ett fönsterparti i två våningar, vilket snarast tyder på att ett växthus eller orangeri varit inhyst där. Slutligen ligger framför vinkelbyggnaden ett litet hus med kvadratisk planform och toppigt tak.

Det finns ytterligare en oljemålning, som framställer Svindersvik från sjösidan, bild 3. Målningen tillhör Nordiska museet och är på baksidan signerad "Hilleström junior, f. 1784". Den är således målad av Carl Petter Hilleström (1760—1812), en son till den berömde genremålaren.

En jämförelse med den nyssnämnda, bortåt 30 år äldre oljemålningen visar, att betydande förändringar skett. Terrassen kring huvudbyggnaden är nu fullbordad. Man ser de tomma nischerna i muren mot sjön och den krönande balustraden av trä med sina svarvade balusterdockor. Huvudbyggnaden har nu en dörr, som leder från matsalen till terrassens parterr. Fasadernas putsfärg är blekgul, fönsterluckorna ljusblå och plåttaket svart. Den ljusblå färgen återkommer i terrassens balustrad. — Årsbokens omslagsbild återger en detalj av denna målning.

Bakom terrassen ligger trädgården, som inhägnas av sitt ännu i dag bevarade staket med blekgula stolpar och svarta spjälor. De båda rödfärgade trähusen utmed norra staketsidan är rivna, och platsen mellan trädgården och vinkelbyggnaden har bredden av en chaussé. Och vinkelbyggnaden visar nu murar av rött fasadtegel ovan den gamla stengrunden med sitt sandstensskift. Men bakom den smala tegellängan är det tomt — den träbyggda stora salongen är ännu 1784 inte uppförd.

Köksflygeln är även på denna målning dold bakom huvudbyggnaden. Men längre åt vänster skymtar i soldiset en röd tegelbyggnad med två prydnadsurnor över mittpartiet. Det är orangeriet, som har tre väggar av tegel och ett snedtak av glas mot söder. Huset är anlagt som en pendang till vinkelbyggnaden, vilken också har ett par urnor över dörrpartiet. De båda husen förenas av trädgårdens tvärgång.

Om man sammanställer dessa målningar och teckningar med ett par bevarade 1700-talskartor över Svindersvik, får man en ganska klar uppfattning av gårdens äldre bebyggelsehistoria. Den ena kartan — ”författad år 1774 af Gabr: Boding” — ger en rätt schematisk bild av byggnaderna, bild 6. Skalan är för liten för att tillåta en närgående granskning av de olika husens form och storlek. Att identifiera dem möter däremot inga svårigheter. Man ser huvudbyggnaden, omgiven av sin mångkantiga terrass. Söder därom ligger köksflygeln och därtill ett litet avträdeshus av trä. Utmed trädgårdsstaketets norra sida återfinns vi de båda rödfärgade och torvtäckta trähusen och vid sjöstranden vinkelängan. Strax väster om denna finns ännu ett hus, som vi inte sett på någon av bilderna. Det måste vara den nuvarande trädgårdsmästarbostaden, som otvivelaktigt är en 1700-talsbyggnad. Slutligen har kartritaren även lagt in båtbyggnaden eller rättare sagt trappan ner till vattnet. Däremot saknas orangeriet i trädgårdens södra del.

Den andra kartan är utförd av Ludvig Brasch 1791, bild 7. Dess större skala tillåter noggrannare studier av de olika byggnaderna, som dessutom är numrerade och upptagna i den summariska kartbeskrivningen.

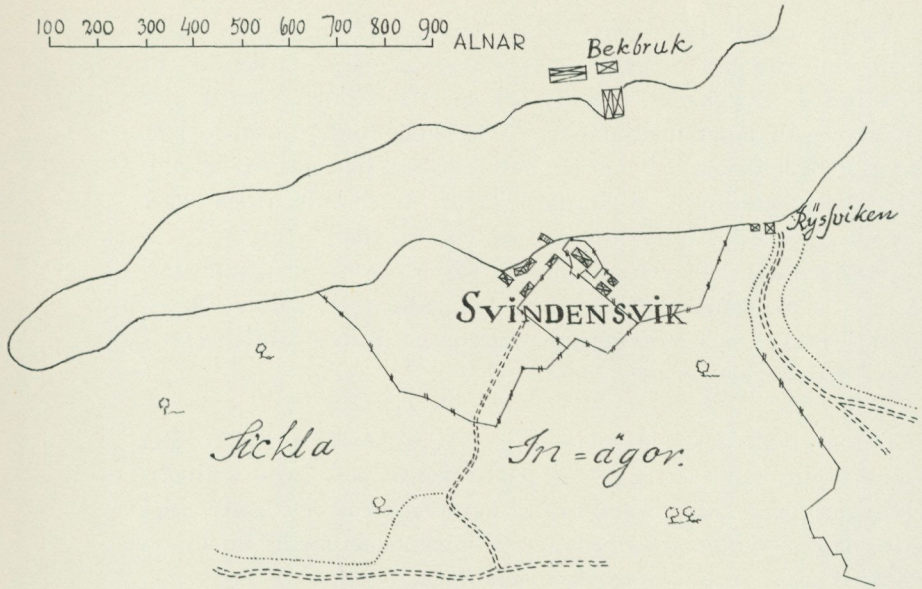

Bild 6. Gården och beckbruket vid Svindersviken på 1770-talet. Efter Gabriel Bodings karta 1774.

Huvudbyggnaden eller "Caracters Byggningen" (nr 1) ligger på sin balustradinhägnade terrass, vars halvrunda östra del betecknas som parterr (nr 14). Från terrassens nordsida till sjön går ett staket, som man kan återfinna på Hilleströms målning, och från dess sydsida löper ett staket till ett "afträdes hus" (nr 9) invid köksflygeln (nr 3). Vid sjön ligger den delvis av tegel, delvis av timmer uppförda byggnad, som numera kallas paviljongen och av kartritaren "En salon" (nr 2). Vattnet går synbarligen ända fram till den stenbyggda grunden. Tätt intill paviljongen ligger "Trädgårds Mästare Byggningen" (nr 4). Den tydliga grusade gårdsplan, som löper i vinkel norr om trädgården ända från trädgårds-mästarbostaden till köksflygeln, kallas "Mangården" (nr 15) och alla de hittills nämnda byggnaderna räknas således på 1790-talet till mangårdshuset.

I trädgården (nr 11) finns en enda byggnad angiven, nämligen "Orangeriet" (nr 5).

Anläggningens tredje parti kallas "Ladugård" (nr 16), en gårdsplan som inramas av plank eller staket och hus, däribland två "Ladugårds Byggnader" (nr 8) och ett "Tvätthus" (nr 7) med tvättbryggan långt utskjutande i sjön. Här finns också en båt-brygga; både denna och den elegantare sjötrappan mittför huvudbyggnaden betecknas som "Broar" (nr 10). Intill ladugården ligger "en liten Krydd Täppa" (nr 17) och en "Iskällare" (nr 6).

Slutligen kan nämnas att området väster om de inhägnade gårdarna — mangården, trädgården, ladugården — kallas "Ängs-mark" (nr 12), och motsvarande område på östra sidan betecknas som "Beteshage" (nr 13).

Det arkivaliska källmaterialet är tyvärr ganska tunnsått. Det finns såvitt man vet inga byggnadsräkenskaper, inga arkitekt-ritningar, inga äldre brandförsäkringsinstrument. De enda uppgifterna om Svindersviks bebyggelse under Claes Grills tid får vi i Carl Gustaf Tessins dagboksanteckningar.

Claes Grill och hans yngre halvbror och kompanjon Johan Abraham Grill var Tessins huvudkreditorer. Trots dennes konstant dåliga affärer blev vänskapen med den tio år yngre Claes Grill bestående, även efter Tessins brytning med hovet och tillbakaträdande från det politiska livet. Då Grill under 1750-talet oftast var förhindrad att bo på Svindersvik, erbjöd han Tessin att disponera över stället, vilket denne accepterade somrarna 1759 och 1760.

På så sätt kom det sig att Carl Gustaf Tessin vid flera tillfällen i sin dagbok omnämnt Svindersvik, som Grill "på så fryntligt sätt lånt mig över sommaren, och varest i litet finnes allt vad vackert nämnas kan . . ." I fortsättningen uttrycker han sin glädje över att Sverige ägde män med "både hug, smak, vilja och förmåga att landet pryda och att själve smaka ett menlöst nöje . . ." Och slutligen beskriver han gårdsmiljön med följande ord: "En härlig utsikt åt stora segelleden, ett ombyte av skuggrika dälдер och brantaste berg, angenäma promenader, god grannskap (staden undantagandes), ett på modellet av Svartsjö väl byggt och fullkomligen nätt inrett hus, en fruktbarande trädgård, ett väl försett bibliotek, målningar, kopparstycken, bekvämligheter. Med ett ord:

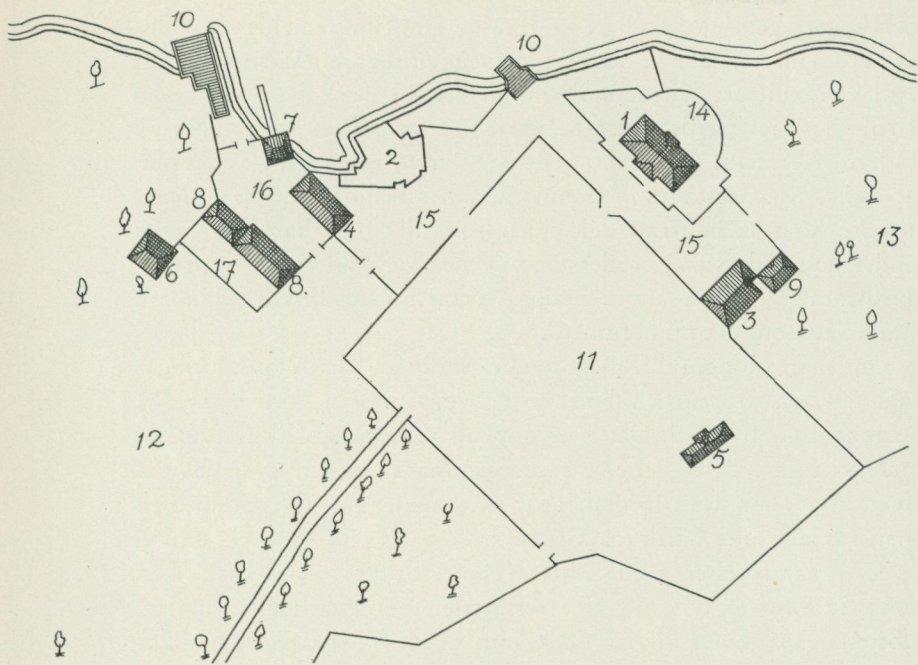

Bild 7. Gårdsanläggningen 1791 enligt en karta av Ludvig Brasch. Sifffrorna återfinns i texten på sid. 43—44.

naturens lek, herr Grills pung och smak samt min vän salig herr Baron Hårlemans konst hava gjort av Svindersvik ett människonöje, som har få likar i täckhet och städning.”

Tessins små reflexioner ger oss flera värdefulla upplysningar, bl. a. arkitektens namn: överintendenten friherre Carl Hårleman. Både huvudbyggnaden och köksflygeln är i hög grad hårlemanska till karaktären, och man skulle även utan Tessins ord ovillkorligen tänka på denna arkitekt. Värdefullare än varje stilhistorisk attribution är dock den otvetydiga uppgiften från en man, till vars vänkrets både byggherren och arkitekten räknades.

Tyvärr underlåter Tessin att nämna byggnadsåret. På ett annat ställe i dagboken 1759 säges gården vara ”för få år sedan av herr Grill upptagen”. Dessa ord tyder snarast på att huvudbyggnaden

och köksflygeln uppförts på 1740-talet. Det finns emellertid andra omständigheter, som pekar mot en något tidigare datering. Enligt ett protokollfört vittnesmål 1780 meddelade Johan Abraham Grill — Claes Grills yngre halvbror — att Svindersvik köpts av fadern, Abraham Grill, och grosshandlaren Jan Adam Pettersson år 1721, ”då därstädes ej funnits annan åbyggnad än en gammal fiskare koja; men ifrån den tiden och till 1740 har lägenheten under dess faders och broders ägo så med stenhusbyggnader, trädgårdsinrättning och andre nödige förrättningar blivit sålunda i stånd satt som det nu befinnes”.

Om man ordagrant följer Johan Abraham Grills ord, tvingas man antaga att gården började bebyggas redan före 1725, då Abraham Grill avled. Detta är uppenbart orimligt, liksom påståendet att gårdsbebyggelsen var densamma 1740 och 1780. Såsom ovan visats har stora förändringar skett under dessa fyrtio år, och man får nog inte hårdraga Grills ord.

Även jämförelsen med Svartsjö slott, byggt 1735—1739, kan synas tala för en datering till trettioalet. Likheten mellan mälar-slottet och Svindersvik är dock inte så stor — vare sig i planlösning eller fasadschema — att den kan lösa ett dateringsproblem. Och det är inte möjligt att i Hårlemans produktion påvisa några stildifferenser mellan 1730- och 1740-talen.

Kvar står då Carl Gustaf Tessins uppgift som den äldsta och säkraste. Den är visserligen vag, men ”för få år sedan” kan inte gärna syfta på en längre tidrymd än låt oss säga femton år. Detta skulle betyda att Claes Grill började bebygga Svindersvik vid mitten av 1740-talet.

Det finns en omständighet som stöder en dylik lösning av dateringsproblemet. Den Stadsmuseet tillhöriga oljemålningen visar klart och tydligt, att gårdsanläggningen ännu omkring 1760 inte var fullbordad. Frånvaron av terrasseringar kring huvudbyggnaden, det enkla trädgårdsstaketet och de båda rustika trähusen är detaljer, som knappast kan vara slutgiltiga i en rokokoplanläggning av denna klass. Avbrottet i byggnadsarbetena bör ha kommit rätt få år efter starten. Och detta avbrott kan tämligen väl dateras till 1748. Då köpte Claes Grill Söderfors bruk på gränsen mellan Uppland och Gästrikland, och under 1750-talet utvidgade

han sina domäner med Iggesunds bruk i Hälsingland (1753) och Österby i Uppland (1758). Om Grill började bebygga Svindersvik vid mitten av 1740-talet och arbetena avbröts 1748 eller kort därefter, ter det sig fullt naturligt att gården fick det ofullbordade skick som tavlan visar.

En sammanställning av de fakta, de indicier och de gissningar, som redovisats på de föregående sidorna, ger följande bild av det byggnadshistoriska förloppet.

Sedan gammalt fanns en liten fruktträdgård på ungefär samma plats som den nuvarande. Den sköttes i början av 1700-talet — enligt husförhörlängderna — av en dräng och några pigor, men från och med mitten av 1720-talet, då Svindersvik kommit i den grillska familjens ägo, redovisas årligen en trädgårdsmästare boende på platsen. Sannolikt bestod bebyggelsen då endast av ett timrat boningshus och ett bräskjul, dvs. de båda rödfärgade och torvtäckta hus utmed norra trädgårdsstaketet, som syns på den äldre oljemålningen. Förmodligen är det den förstnämnda byggnaden som Johan Abraham Grill avser med orden ”en gammal fiskare koja”, bild 15.

Så beslutar sig Claes Grill för att bygga ett litet sommarställe vid Svindersviken. Han vidtalar Carl Hårleman att göra ritningar, och inemot mitten av 1740-talet börjar han uppföra huvudbyggnaden och köksflygeln. Att Carl Hårleman ritat båda dessa hus, är ställt utom tvivel. Säkerligen är också vinkellängan nere vid sjöstranden byggd före 1748 efter Hårlemans ritningar. Men det är otänkbart att Hårleman endast levererat ritningar till några enstaka hus. Helt säkert har han utfört en generalplan för hela området, en plan som omfattat terrassanläggningar kring huvudbyggnaden, trädgårdsstaket, alléer osv. Och denna plan har av allt att döma legat till grund för de arbeten, som fullföljdes långt efter arkitektens död.

Om det är riktigt att den första byggnadsetappen på Svindersvik avslutades 1748, då Grill började intressera sig för de uppländska järnbruken, bör väl byggnadsverksamheten ha återupptagits först efter hans död 1767. Gården övergick då till dottern Anna Johanna Grill d. y. och hennes make Henric Wilhelm Peill. Sanno-

likt har dessa båda omkring 1770 — i varje fall före tillkomsten av 1774 års karta — beslutat återupptaga byggnadsarbetena. De lät nu bygga den storartade terrassen kring huvudbyggnaden, ett arbete som troligen pågått under flera år, ty terrassmuren åt sjösidan är nära 7 meter hög. Den är byggd av natursten i ojämna skift och förankrad med grovt smidda ankarjärn. Det måste ha gått åt enorma mängder fyllning, innan den balustradinhägnade platån kring huvudbyggnaden var fullbordad. Med största sannolikhet ansluter sig denna terrassanläggning nära till Hårlemans ritningar, även om den träbyggda balustraden är av enklare material än arkitekten tänkt sig.

Vidare uppfördes nu — före 1774 — trädgårdsmästarebostaden strax intill vinkelbyggnadens västra hörn. Den byggdes med laxknutat fyrkantbilat timmer, som utvändigt ströks med en blandning av rödfärg och trätjära. Den nuvarande brädpanelen är av senare datum. Genom tillkomsten av denna nya bostad för trädgårdsmästaren blev det möjligt att riva den gamla stugan invid trädgårdsstaketet. Detta skedde dock inte förrän efter 1774. Först sedan stugan och det närliggande brädskjulet rivits kunde det nuvarande staketet kring trädgården byggas av sten, järn och trä.

Sannolikt ombyggdes under senare hälften av 1770-talet även den vinkelbyggda timmerlängan. Vare sig den skadats av vådeld eller på annat sätt, blev den nu ombyggd i tegel. Man utnyttjade därvid den befintliga stengrunden men förlängde den västra vinkelarmen drygt 8 meter så att den blev dubbelt så lång som den östra. Till alla fasaderna — även sjösidans — använde man hårdbränt fasadtegel, som lämnades oputsat.

Det i den äldre vinkellängans västra del inrymda orangeriet slopades vid ombyggnaden. I stället uppfördes ett nytt orangeri av tegel i trädgårdens södra del. Både vinkelbyggnaden och det nya orangeriet ligger mitt för trädgårdens tvärgång och har karaktären av fondbyggnader. Detta understrykes ytterligare av att båda är byggda av rött fasadtegel, båda har en mittrisalit, som ursprungligen kröntes av ett par träsvarvade urnor, och båda hade från trädgården osynliga takfall.

Till denna andra grillska byggnadsperiod — under 1770-talet — bör man säkerligen också räkna anläggningen av infartsallén

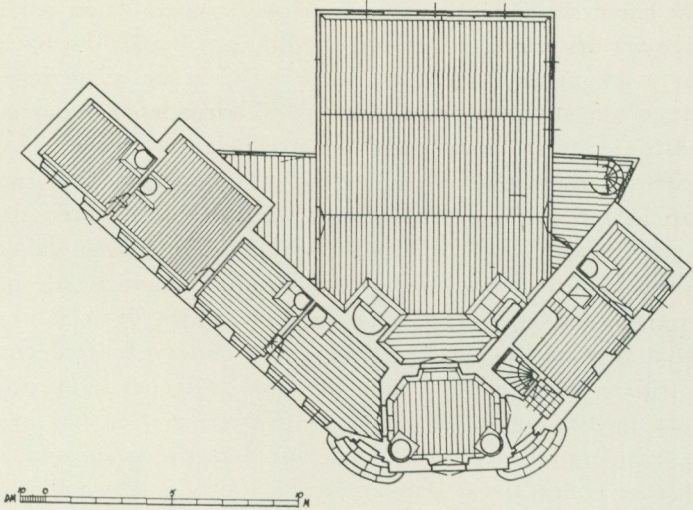

Bild 8. Plan av den s. k. paviljongen med vikellängan byggd av tegel och den stora salongen byggd av trä. Skala 1:300. Uppmätning av Sander Rosén 1950.

väster om gården och planteringen av de rader med klippta lindar, som delvis följer trädgårdsstaketet. Hur gården tedde sig efter arbetets avslutande, visar Carl Petter Hilleströms lilla oljemålning från 1784, bild 3.

Då denna målning tillkom hade emellertid gården bytt ägare. På nyåret 1780 hade den blivit av "Directeuren Herr Hindric Pejil och dess fru Anna Johanna Grill til Besittningsrätt upplåten och försåld til Håf Marskalkinnan Högvälborna Fru Charlotta De Geer". Friherrinnan Catharina Charlotta De Geer, född Ribbing, var sedan ett par år änka efter hovmarskalken Charles De Geer till Leufsta. Hon var mycket rik, förde stort hus i Stockholm och tillhörde — även som änka — konung Gustavs personliga umgänge.

Enligt en trovärdig tradition skall friherrinnan De Geer vid ett tillfälle ha arrangerat en storslagen sommarfest på Svindersvik, till vilken kungen och en stor del av hovet var inbjudna. För detta

evenemang behövde hon en stor salong, rymmande ett par hundra personer. Hon lät då uppföra en tillbyggnad på vinkellängans åt sjön vettande baksida. Grunden lades i natursten, men väggarna byggdes av timmer, panelades och rödfärgades. Hela byggnaden måste i detta sammanhang förses med nytt tak av plåt.

Denna utbyggda salong bör ha tillkommit mellan sommaren 1784, då den hilleströmska tavlan målades, och våren 1787, då friherrinnan avled, dvs. 1785 eller 1786. Invändigt dekorerades salongen med målningar i limfärg på väv. Kannelerade pilastrar med joniska kapitäl indelar väggytorna, och de mellanliggande fälten smyckas med sirliga blomrankor mot vit botten och klassicistiska kandelabermotiv mot skär fond. Vitt, ockragult och tegelröda nyanser dominerar färgskalan. Omkring 1820 blev interiören moderniserad i empirestil. Den gustavianska dekorationen överklustrades med tjockt papper, som målades gult och försågs med en tryckt blå draperibård under taklisten. Den ursprungliga målningen har nu framtagits och konserverats.

På 1791 års gårdskarta, bild 7, ser man vid stranden väster om trädgårdsmästarbostaden en liten ekonomigård med två ladugårdsbyggnader, ett brygghus, en iskällare och en båtbygga. Inget av dessa hus är angivet på 1774 års karta. Sannolikt är det friherrinnan De Geer som låtit bygga dessa för malmgårdar och sommarställen tidstypiska nyttohus. Och det är inte alls uteslutet att någon del av de byggnadsarbeten, som ovan hänförs till den grillska byggnadsperioden under 1770-talet, kan ha utförts eller fullbordats efter 1780 av friherrinnan De Geer. Detta är i varje fall tänkbart beträffande de båda tegelbyggnaderna, vinkellängan och orangeriet.

Om gårdens byggnadshistoria under 1800-talet är inte mycket att säga. I början av århundradet torde den ännu bevarade stalllängan ha tillkommit, byggd av timmer, panelad och täckt med sadeltak av plåt. De båda strax intill belägna ladugårdshusen revs omkring 1880. På 1850-talet fanns ett par enklare växthus öster om orangeriet, nämligen "annanashus" och "vinkast". Båda revs i början av sextioalet, och den nuvarande trädgårdsboden uppfördes på platsen. Samtidigt igenmurades de fyra fönstren i orangeriets nordmur. Slutligen har den lilla byggnad vid sjöstran-

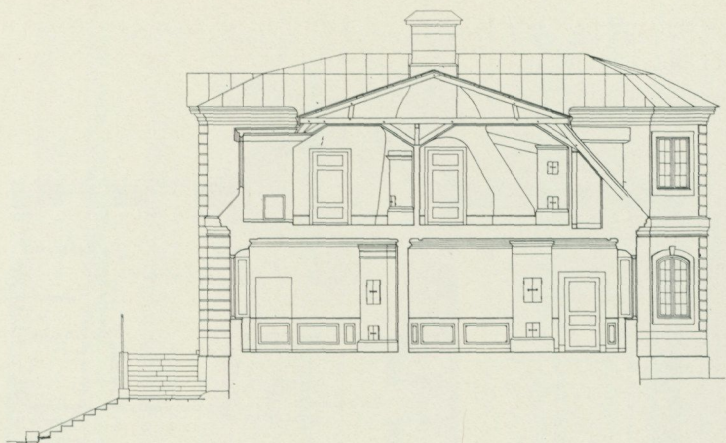

Bild 9. Sektion av huvudbyggnaden. Skala 1: 200. Uppmätning av K. E. Rosén 1950.

den, som inretts till varmbadhus med ett mindre utrymme avdelat till avträde, tillkommit vid mitten av århundradet, uppförd av dubbel brädpanel med taktäckning av enkupigt tegel.

Till sist några ord om huvudbyggnaden och dess ännu bevarade 1700-talsinredningar. Bottenvåningen innehåller förstuga och fyra rum, bild 12. Rakt framför förstugan ligger matsalen, som har åttkantig planform — den innefattar nämligen ytterväggens tresidigt framspringande mittparti, och rummets inre hörn är på motsvarande sätt avfasade med ett inbyggt skåp på den ena sidan och en öppen spis på den andra. Till vänster härom ligger husets största rum, förmaket, som upptar gavelns hela bredd och har fönster åt tre håll. På andra sidan mittpartiet finns två rum, av vilka det större i en bouppteckning från 1787 kallas sängkammaren och det mindre kabinetet. I förstugan leder till vänster en svängd stentrappa upp till övervåningen; motsvarande utrymme till höger är anordnat som en mörk skrubb med genomgång till kabinetet.

Övervåningen innehåller förstuga, en stor biljardsal och fyra kamrar, av vilka de båda närmast förstugan belägna i 1787 års

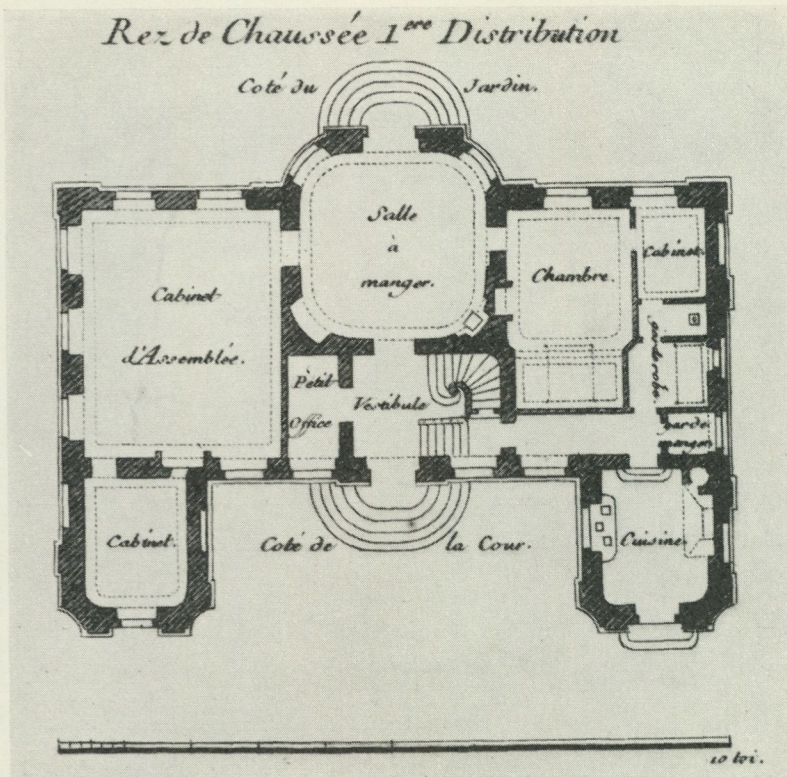

Bild 10. Mönsterplan ur Briseux, *L'art de bâtir des maisons de campagne*, Paris 1743.

bouppreckning kallas kryddkammaren och jungfrukammaren, bild 11.

Bottenvåningens planlösning är synnerligen elegant, och som alltid hos Hårleman har den en starkt fransk prägel. I själva verket står den så nära några av Briseux' mönsterplaner, utgivna i Paris 1743, att man är frestad att däri se den direkta förebilden. Charles Étienne Briseux hade redan 1728—1729 anonymt utgivit verket "Architecture moderne ou l'art en bien bâtir" i två band, där han i kopparstick ger en rad mönsterplaner till byggnader av olika stor-

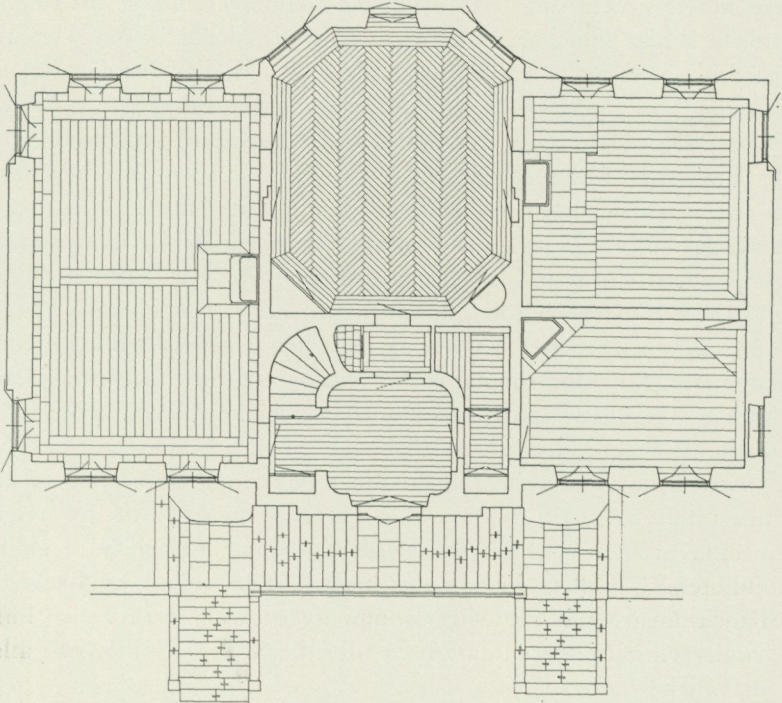
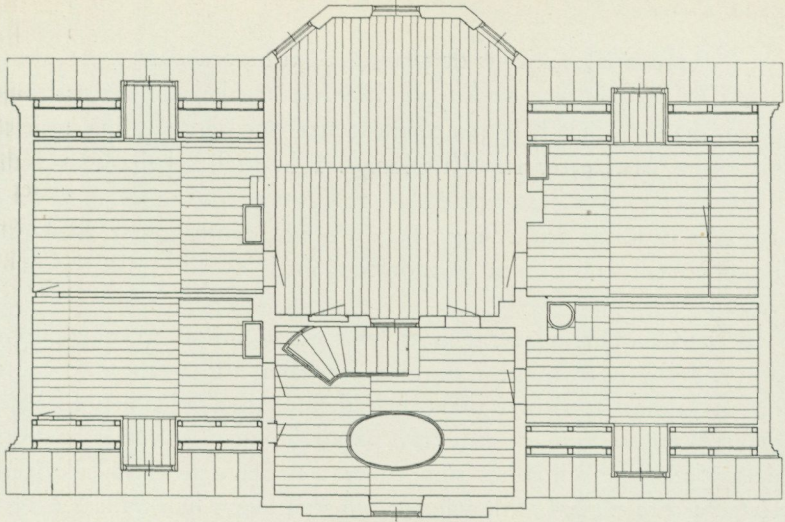

Bild 11 och 12. Huvudbyggnaden på Svindersvik, våningsplaner. Skala 1: 200. Uppmätning av H. Isberg och K. E. Rosén 1950.

lek — från små "maisons de plaisance" till stora palats. År 1743 utgav Briseux ett nytt verk i två delar, "L'art de bâtir des maisons de campagne", med helt nya planlösningar men ordnade på samma sätt som förut efter fasadens längd. I kapitel 4 behandlar han byggnader med en fasadlängd av 10 famnar, dvs. 19,5 m (Svinderviks fasad är 20 m lång). En av dessa planlösningar, bild 10, inbjuder till intressanta jämförelser med Svinderviks bottenvåning.

Briseux har här placerat matsalen i husets mittparti, något som är synnerligen ovanligt i dåtidens franska hus. Man ville helst ha en salong på denna plats, och den dagliga matsalen förlade man till ett sidorum, avskilt från paradvåningen. Givetvis är det i detta fall husets litenhet som tvingat Briseux att låta salongen fungera som matsal. Till vänster om vestibulen och matsalen ligger husets största rum, ett "cabinet d'assemblée", vilket till funktionen direkt motsvarar vad vi kallar förmaket. Frånsett det åt gårdsidan utbyggda kabinettet är dessa två tredjedelar av planen disponerade precis så som Svinderviks, även i detaljerna. Märk hur Briseux arrangerat vestibulen med trappan på ena sidan och en liten skrub, "un petit office", som pendang — och hur han placerat matsalens eldstad i ett av de avfasade hörnen. Den återstående tredjedelen är i den franska versionen ganska tilltrasslad; den innehåller utom paradsängkammaren ett litet kabinett, två garderober (den ena för nattstolen, den andra för kammartjänarens säng) och ett litet skafferi närmast det åt gårdsidan utbyggda köket. En korridor förenar köket med vestibulen. Hårleman har kunnat lösa detta parti av planen mycket enklare, därigenom att han förlagt köket till en fristående byggnad, köksflygeln.

Att Hårleman i detta fall är direkt påverkad av Briseux måste anses höjt över allt tvivel. Men om han utgått från det 1743 tryckta arbetet — Hårlemans eget exemplar tillhör nu Kungl. biblioteket — eller om han fått sig tillsända kopior av Briseux' planritningar, kan naturligtvis inte avgöras. I förra fallet blir svinderviksritningarna daterbara till tidigast 1743, vilket icke alls förefaller orimligt.

Inredningen i matsalen är så stramt klassicistisk och så arkitektmässig, att man gärna vill tänka sig inredningsritningar av Hårle-

Bild 13. Förstugan i Svindersviks huvudbyggnad har i taket en oval öppning till den övre förstugan. Foto C. G. Rosenberg 1949.

Bild 14. Svindersviks huvudbyggnad på byggherren Claes Grills tid, innan den kuperade terrängen kring huset ordnades genom parterr- och terrassanläggningar. Fasaderna är avfärgade i gult och grått och plåttaket rödmålat. Detalj ur den osignerade oljemålningen i Stadsmuseet, bild 2, som troligen tillkommit på 1750-talet.

Bild 15. Ännu en detalj ur tavlan i Stadsmuseet: det gamla rödfärgade trähuset med utbyggd förstutrappa och torvtak bildar en bjärt kontrast mot bryggans elegant utformade balustrader. På Grills tid tjänstgjorde huset säkerligen såsom trädgårdsmästarbostad men kan ursprungligen ha varit en fiskarstuga.

Bild 16. Matsalen i Svindersviks huvudbyggnad har en stramt klassicistisk väggindelning, formad i puts och trä och målad i två nyanser grått. Foto Åke Grundström 1950.

mans egen hand. Den i puts upplagda dekorationen med pilastrar och väggfält är starkt vertikalkonstruerad, bild 16. Målningen i ljusgrå oljefärg täcker både väggar och dörrar, och den enda accenten bildas av små grisaillemålade girlander. Golvet var ännu i slutet av 1800-talet täckt med vita marmorplattor men är nu av trä och gråmålat. Av rummets åtta dörrar är fyra camouflerade; två leder till grunda väggskåp för servisglas, en till ett tresidigt skänkskåp och en till den öppna spisen — dörren tjänstgör alltså som eldskärm.

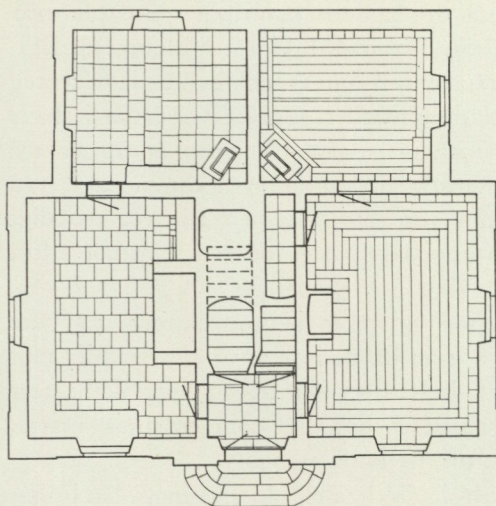
Rummets möblering bestod enligt en bouppteckning 1787¹ av ett par gråmålade slagbord, som då de inte användes ställdes mot väggen, 18 stolar med klädsel av ryssläder, 10 spegellampetter m. m. Här fanns också något så ovanligt som en mjuk matta, vilket väl var nödvändigt på det kalla stengolvet.

En effektfull kontrast till den kyliga elegansen i matsalen bildar förmaket, vars väggar ovanför bröstpanelen är täckta med kinesiska tapeter, målade i klara färger på rispapper och inramade av förgyllda lister. Till den lysande prakten i detta rum bidrog sittmöblerna med helförgyllda ytor och klädsel av grön siden-damast. Mot innerväggen står en flat kakelugn med skänk, byggd på järnfot av blådekorerade kakel. Eldstadsöppningen är mycket stor, något som är högst karakteristiskt för den nya typen av kakelugnar från 1740-talets slut, vid vars tillkomst av allt att döma Carl Hårleman aktivt medverkade.²

Paradsängkammaren på andra sidan om matsalen har gråmålad bröstpanel, vävspända väggfält och struken taklist. Här liksom i förmaket finns det både ut- och invändiga fönsterluckor. De inre luckorna, som bildar smygpaneler i fönstren, ersätter rullgardinerna. 1700-talsprägelns är mindre väl bevarad än i de nyssnämnda rummen, ty den helvita kakelugnen har tillkommit på 1800-talet, och väggfälten är empiremässigt övermålade i gul färg och försedda med en smal bård under taklisten. Endast ett utsparat dörröverstycke ger en påminnelse om den ursprungliga rokokodekorationen. Enligt bouppteckningen 1787 fanns det både här och i

¹ Återgiven som bilaga sid. 62.

² G. Selling, Svenska 1700-talskakelugnar, i Svenska kulturbilder 1937.

*Bild 17. Plan av
köksflygeln.
Skala 1:200.
Uppmätning av
H. Isberg 1950.*

kabinetten ”innanfönster med större rutor”, något som överraskar i en så sommarbetonad bostad som Svindersvik.

Förstugorna i båda våningarna med sina slätputsade och vitkalkade väggar är givetvis oförändrade sedan byggnadstiden liksom det vackert smidda järnräcke, målat i tidstypisk grön färg, som omger trappans mynning och den ovala öppningen i trossbottnen. Även salen i övervåningen har släta, vitkalkade väggar utan någon dekorativ utsmyckning. Mot de vita ytorna bildar fönstrens och dörrarnas ockragula färg en effektfull kontrast. Den stora biljarden står på samma plats nu som 1759, då Carl Gustaf Tessin brukade ägna någon stund varje lördag åt ”det vanliga biljardspelet”. På väggarna hänger fyra av de ”8 st. ostindiska målningar” som är upptagna 1787 och som väl förmodligen härrör från den grillska tiden.

Övervåningens fyra kamrar med djupa fönstersmygar och sneda tak är mycket trivsamma och högst 1700-talsmässiga små krypin, fastän både papperstapeter och kakelugnar tillkommit långt in på 1800-talet.

Köksflygeln innehåller förstuga och fyra rum, två tunnvalvda källare och en liten vindskammare. Till höger om förstugan ligger

ett ganska stort rum, som 1787 helt enkelt kallas kammaren men som förmodligen tjänstgjort såsom tjänstefolkets matsäl el. dyl. Här finns en öppen spis med omfattning av grå kalksten. Rummet innanför var "husjungfruns kammare", och där står en helgrön kakelugn på järnfot. Kaklen har det lilla formatet, omkring 18 × 20 cm, som på 1740-talet började bli omodernt.

På andra sidan förstugan ligger köket, som på ett enastående sätt har den gamla inredningen från 1700-talet bevarad. Golvet är lagt med kalkstensplattor. Den inre långväggen upptas av spis-komplexet, som består av en öppen köksspis med spiskupa och där bredvid en bakugn med särskild kupa. Utmed de båda fönsterväggarna löper en bänk med skåpinredning och dörrar av furu samt skiva av vita marmorplattor. Denna unika arbetsbänk från 1700-talet beskrives i bouppteckningen 1787 som ett "stort köksbord med marmorskivor och 5 skåp inunder" och värderas till 3 riksdaler — lika mycket som en rokokobyrå med marmorskiva och förgyllda beslag. Det lilla rummet innanför köket kallas 1787 skafferi men har av eldstaden att döma ursprungligen fungerat såsom bostad för tjänstefolket. Kakelugnen är helgrön av samma ålderdomliga typ som i husjungfruns kammare.

Friherrinnan De Geers bouppteckning 1787, som här återges i en bilaga, innehåller en detaljerad förteckning över möbler och lösöre rum för rum och är därigenom en ytterst värdefull källa till vår kunskap om Svindersvik under 1700-talet.

Otryckta källor: Danviks hospitals handlingar, husförhörslängder etc. excerperade av fil. kand. Karin Forsberg (se sid. 32). — Svindersviks historia, manuskript av Oscar Almgren 1892—1893.

Litteratur: Gustaf Birch-Lindgren, Svindersvik, i Svensk arkitektur II, Sthlm 1917. — Åke Stavenow, Svindersvik, i Bonniers veckotidning 1925. — Dens., Carl Hårleman, Uppsala 1927. — Sigrid Leijonhufvud, Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökreets, Sthlm 1931. — Erik Lundberg, Herremannens bostad, Sthlm 1935. — Gösta Selling, Svenska herrgårdshem under 1700-talet, Sthlm 1937. — Andreas Lindblom, Svindersvik, i Byggmästaren 1949. — Dens., Svindersvikstavlan, i Stockholmsminnen i Stadsmuseet, Sthlm 1950.

UR INVENTARIUM ÖVER SVINDERSVIKS LÖSÖRE ÅR 1787

Utdrag ur friherrinnan Catharina Charlotta De Geers bouppteckning, dagtecknad den 25 maj 1787.

Meubler och HusgerådsSaker, hvilka för bättre redighet antecknades såsom the i Rummen förekommo:

Uti MatSalen. 2 st. Gråmålade MatBord af furuskifwor och 2:ne tillsatser — 10 st. GlasLampetter med förgylde Ramar och en pipa uti hvardera — 18 st. Rysslåders stolar — 2 st. Grå målade Sandlådor — 1 st. BrandJern uti Spiseln — 1 st. Golf Matta — 1 st. Tallriks Wärmare af Ek — 1 st. Gulmåladt Furu Fällbord — 1 st. Skerm målad på Wäf med sex leder — 2 st. Runda Bord fanerade med Ahlrot — 4 st. Bruna Thé Bräden — 1 par Messings Ljusarmar — 1 st. Eldsatts — 1 st. Damborste.

För m a k e t. 2 st. Stora Speglar med förgyllda Ramar — 2 st. Dito litet mindre med förgylldt BildthuggerieArbete omkring — 2 st. Chrystalls Ljus-kronor — 2 st. Bord med grå Marmorskifwor och förgylde fötter — 2 st. Dito mindre med hwita Marmor skifwor och förgylde fötter. — 2 st. Höga Ljusstakar af sten — 6 st. Waser större och mindre af Dito — 1 st. Förgylld Canapé klädd med grönt Damast — 10 st. Fauteuiller förgylde och klädde med grönt Damast — 6 st. Förgylde Karmstolar med dito klädning — 6 st. Gråmålade stolar, dito klädning — 6 par Gröna och hwita rutiga Tafts Fönster Gardiner — 6 par Messings Gardine Hållare — 1 st. Pendule med Laqueradt Fouderal och förgylldt Beslag — 2 st. Blå och Hwita Sandlådor — 1 st. Laquerad Ostindisk Skerm med 7 leder — 1 st. Skerm af blått och hwitt rutigt Taft med fyra leder — 1 st. Dito med förgylld ram och fot — 2 st. Små runda Bord af Ahlrot — 1 st. Ovalt Bord med 4 fötter laqueradt och med flere sorter trä inlagdt — 2 st. Små Handskermar — 2 st. Blå och hwita Skålar med lock och fat — 1 st. Litet sybord — 1 st. Sykorg — 1 st. Eldsatts — 1 st. Damborste.

S ä n g k a m m a r e n. 1 st. Fyrstolpig Säng, grönmålad, Gardiner af måladt ostindiskt Taft med grönt Taftsfoder, 3:ne fotkappor, 1 parade Täcke med silkessöm samt 1 st. Tafts Täcke stickadt och följande Sängkläder: 1 st. Räckbolster af rödt och hwitt Parcum, 1 st. Räckbolster med fint var, 1 st. Hufwudyna med Dito, 1 st. Örongodt med Dito, 4 st. Dito med parcums Var samt en dunbädd af brunt Taft — 2 st. Fauteuiller med lösa dynor klädde med grönt Damast — 4 st. Dito med fasta dynor klädde med grönt Damast — 4 st. Karmstolar med grönt Damast — 1 st. Stor Fauteuille med Dito — 1 st. Bord med grå Marmorskifwa och förgylld fot — 1 st. Laqueradt Engelskt BläckBord med fyra fötter — 1 st. Spegel fäst i väggen — 1 par Ljusarmar med en pipa — 3 par Gröna och hwita rutiga Fönster Gardiner af Taft — 3 par Gardinhållare af messing — 1 st. Familie Portrait — 1 st. Grön Poutpouri Kruka — 1 st. Bureau med grön marmorskifwa och förgylldt Beslag — 1 st. Skerm af grönt Taft och fyra leder — 1 st. Comode med grå marmor-

skifwa och förgylt beslag samt flere sorter inlagdt trä — 1 st. Laqueradt Théskrin — 1 st. Fyrkantigt Laqueradt Bläckbord — 3 par Innanfönster med större rutor — 2 st. Blå och hvita Sandlådor — 1 st. Eldsatts — 1 st. Damborste.

Cabinettet. 1 st. Spegel med förgylt ram — 2 par Röda och hvita Tafts Fönster Gardiner — 2 par Gardinhållare af Messing — 2 par Rull-Gardiner af Grönt lerft — 1 st. Litet rundt Laqueradt BläckBord — 1 st. Barometer — 2 st. Rödbezsade Sybord med grönt Kläde uppå — 1 st. Bureau med höga fötter och grå Marmorskifwa samt förgylt beslag — 1 st. Brunt Marmor Bord med förgylt fot — 2:ne Kopparstycken med förgylta ramar och glas frammanföre — 1 st. Sydd Tafla med förgylt ram och glas — 2 st. Ritade Dito, som föreställer utsigten af Swinderswijk — 1 st. Pendule med förgylt fouderal — 4 st. Glas Caraffiner med blommor — 2 st. Dito Skålar med Läck och fat — 2 par Caffé Koppar af Swenskt ägta Porcellaine — 1 st. Thékanna af Dito — 1 st. Porcellaines Bräde med 2 st. koppar — 2 st. Caffekoppar af Saxiskt porcellaine — 1 st. Thékanna Dito — 1 st. Gräddkanna Dito — 1 st. Socker Ask Dito — 1 st. Mugga med Läck dito — 1 st. Litet Hörnbord med hvita marmorskifwor och inlagdt träd — 1 st. Gammal stor Fauteuille — 4 st. Dito med rödt och hwitt lärft — 2 st. Karmstolar med Dito — 2 par Innan Fönster med stora rutor.

Lilla Rumet i Förstufvan. 2 st. Skåp med glas dörrar — 1 st. Laqueradt Nattduks Bord — 1 st. Fyrkantigt rödbetsadt Dito — 1 st. Dito af Ek — 1 st. Spiklåda med Hammare och Tång — 1 st. Gråmålad Trappa — 1 st. Klädhängare af Jern — 1 st. Sängvärmare af Messing — 1 st. Porcellains Bidèt med brun fot — 4 st. Ovala Porcellains Nattpottor — 1 st. Strykjern med dess lod — 1 st. Strykduk af wallmar — 1 st. Ljusplåt af Messing — 1 st. Dito sax af jern — 1 st. HandringKlocka af metall — 1 st. Gulmålad Fauteuille med gult lärfts Säte — 1 st. Karmstol med Dito Klädning.

Öfra Wåningen och Förstufvan. 1 st. Glas Lyckta med förgylt jernstom och dess lampa — 1 st. Trekantigt SpelBord af Ek med grönt täcke.

Salen. 1 st. BordBänk med följande sängkläder: 1 st. Bolster, 2 st. Hufwuddynor, 1 st. Cattuns Säng Täcke — 1 st. Microscop — 2 st. Gråmålade Mat Bord — 8 st. Ostindiska målningar — 1 st. Billard med tilbehör och lärftsöfwerdrag — 6 st. Karmstolar med randigt lärft — 1 st. Skrifbord — 1 st. Skåp med glasdörrar — 1 st. Liten Pulpet.

Till Höger om Salen. 1 st. Gustaviansk Säng med rödt och hwitt Cattun och sängkläder: 1 st. Tagel Madrass af parcum, 1 st. Räck Bolster af smårandigt var, 1 st. Sängdyna af Dito, 2 st. Örongodt af parcum, 1 st. Hwitt Sängtäcke — 1 st. Bureau med grå Marmorskifwa och förgylt Beslag — 1 st. Spegel med förgylt ram — 1 st. Gulmåladt Furu Bord — 2 st. Brunmålade Fauteuiller med rutigt lärfts öfwerdrag — 2 st. Gulmålade Dito klädde med rödt och hwitt lärft — 2 st. Karmstolar af Dito — 2 st. Fyrkantiga Bord af Ek — 1 st. Nattpotta af Porcellaine — 1 st. Handfat och Kanna af dito — 1 st. Eldsatts — 1 st. Damborste.

Till Wänster om Salen. 1 st. Fyrstolpig stål Säng med Gardiner af gult och rödt Damast och Parade Täcke af dito jemte följande Sängkläder: 1 st. Madrass af parcum och tagel, 1 st. Räckbolster med blått och hwitt war, 1 st. Hufwud dyna med Dito, 2 st. Örongodt af parcum, 1 st. Säng Täcke af

Cattun — 1 st. Stål Säng med randigt Cattuns Öfwerdrag, parade Täckes af Dito och följande Sängkläder: 1 st. Räckbolster af Bolstervar, 1 st. Madrass af parcum, 1 st. Örongodt af dito, 1 st. Stickadt Täckes af Bomullslärf, 1 st. Pöl af parcum — 1 st. Bureau med grå Marmorskifwa och förgylt Beslag — 4 st. Brunmålade Fauteuiller med gröna lärftsdynor — 2 st. Gulmålade Karmstolar, rödt och hwitt lärft — 1 st. Kullerstol af Furu, Gulmålad — 1 st. Svart Betsadt Skrifbord — 1 st. Porcellains Handfat och Kanna — 1 st. Dito Nattpotta — 2 st. Små Bord af Ek — 1 st. Spegel med förgylt ram — 1 st. Eldsatts — 1 st. Damborste.

Jungfru Kamaren. 1 st. Fyrstolpig Säng med blått och hwitt lärfts öfwerdrag och sängkläder som följer: 1 st. Madrass med Tagel, 1 st. Räckbolster, 1 st. Hufwud dyna, 2 st. Örongodt, 1 st. Cattuns Säng Täckes — 1 st. Furuskåp — 1 st. Bureau af Furu — 2 st. Gulmålade bord — 1 st. Hylla — 2 st. Fauteuiller med lärfts säten — 1 st. Karmstol — 1 st. Kullerstol — 1 st. Handfat och kanna af porcellaine — 1 st. Ringklocka — 1 Eldsatts.

Kryddkamaren. 1 st. Långt Bord med Skåp under gulmåladt — 1 st. Gulmåladt kryddskåp — 1 st. Stort Skåp med Glas dörrar — 1 st. Stort Gulmåladt Furuskåp — 2 st. Omålade Skåp af Furu — 2 st. Gråmålade Desers Bräder — 3 st. Plattons Spegel — 2 st. NattLampor — 12 st. Större och mindre dockor 12 st. Blommor — 1 st. Glastratt — 1 st. Litet Rifjern af bläck — 1 st. Poleradt Strykjern med 3:ne lod — 1 par Wigtskålar med 2:ne skålpunds wigter — 1 st. Flaskfoder med 8 Flaskor, 2:ne dricks- och 2:ne Bränwingsglas — 1 st. Dito med 5 Flaskor och 1 st. dricks-glas — 1 st. Thé Bord med porcellains skifwa — 2 st. Messings Ljusplåtar — 2 st. Ljussaxar af jern — 2 st. Askar Ovala af förent jernbläck — 1 st. Kullerstol af Furu — 1 Eldsatts.

Uti Nya Stenhuset.¹ Förstufvan. 2 st. Bilder af Bly broncherade — 2 st. Bänkar med grönrutigt lärft — 1 st. Lyckta — 1 st. Eldgaffel och skyffel — 1 st. Damborste.

I Stora Salon. 1 st. Ljuskrona — 1 st. Soffa med 10 dynor, rödt och hwitt lärft och 9 Karmstolar med Dito öfwerdrag — 13 st. Fauteuiller med Dito öfwerdrag — 1 st. Gammal Fauteuille — 2 st. Hörnskåp af Wahnöt — 2 st. Bord med hwita Marmorskifwor och förgyltde fötter — 1 st. Dito med grå skifwa — 1 st. Litet Bord med laquerad skifwa Mahogone träd — 2 st. Bureauer med gröna Marmorskifwor och förgylt beslag — 2 st. Trekantige Spelbord af Ek — 2 st. Små Runda Bord af ahl — 1 st. Brandjern — 2 st. Porcellains Sandlådor — 2 st. Ostindiska Waser — 4 st. Blå och hwita Krukor af Ostindiskt porcellaine — 2 st. Större och 10 små Chinesiske Dockor — 8 st. Lampetter — 1 st. Pendule — 5 par Gardiner af Bomulls lärft — 5 par Lärfts Gardiner — 2 st. Eldsatts.

Skänkkamaren til Höger om Salon. 3 st. MatBord — 1 st. Trappa.

Skänkkamaren til Wänster om Salon. 1 st. Rödbetsadt Bord med sitt täcke af grönt Kläde — 2 st. Hyllor — 1 st. Gulmåladt Furuskåp.

¹ Den numera s. k. paviljongen.

Förmaket till Höger om Salon. 1 st. G:1 Spegel med förgylld ram — 1 st. Rese Bureau af Ek — 1 st. Brädspels Bord — 2 st. Fauteuiller — 4 st. Karmstolar med grönt Schagg — 2 st. Rullguardiner — 1 st. Ringklocka — 1 Eldsats.

Sängkamaren till Höger om Salon. 1 st. Gustaviansk Säng af brunrandigt Cattun med Parade Täck och sängkläder: 1 st. Madrass af parcum och tagel, 1 st. Räckbolster, 1 st. Hufwud dyna, 1 st. Örongodt och 1 st. Hwitt stickadt Säng Täck — 2 st. Fauteuiller — 1 st. Karmstol — 1 st. Rull Gardin — 1 st. Eldsats.

Förmaket till Wänster om Salon. 1 st. Spegel med förgylld ram — 1 st. SyBord med grönt kläde och messings beslag — 2 st. Små Bord med porcellainsskifwa — 2 st. Fauteuiller gulmålade med lösa öfwerdrag af rödt och hwitt lärft — 3 st. Dito med öfwerdrag af rödt och hwitt lärft — 2 par Gröna Tafts Guardiner — 2 st. Rullguardiner — 1 Eldsats.

Sängkamaren til Wänster om Salon. 1 st. Fyrastolpig röd DamastSäng med parade Täck och sängkläder: 1 st. Madrass af parcum och tagel, 1 st. Räckbolster med blått och hwitt wahr, 1 st. Hufwuddyna, 2 st. Örongodt, 1 st. Hwitt stickadt Säng täcke — 1 st. Spegel — 1 st. Bureau — 4 st. Fauteuiller af gult och rödt Damast — 2 par Bomulls lärfts Guardiner — 2 st. Rull Guardiner — 1 Eldsats.

Kamaren N:o 3. 1 st. StålSäng med Guardiner af grönt taft och följande sängkläder: 1 st. Madrass af blårandigt Bolsterwahr, 1 st. Räckbolster af blårandigt Bolsterwahr, 1 st. Långdyna af Dito, 2 st. Örongodts wahr af parcum, 1 st. Stickadt Säng Täck af grönt Taft — 1 st. Oval Spegel med förgylld blyram — 4 st. Karmstolar med gammalt Schagg — 1 st. Brunmålad trästol — 1 st. Eldgaffel — 1 st. RullGardin af grönt lärft — 1 st. Messings Ljusplåt — 1 st. Ljussax af jern.

Kamaren N:o 4. 1 st. Grönmålad Säng med blå och hwitrutiga Guardiner och följande Sängkläder: 1 st. Madrass af Bolstervahr med hår uti, 1 st. Bolster med randigt Vahr, 1 st. Långdyna af Dito, 1 st. Örongodt och 1 st. Cattuns Säng Täck. — 1 st. Bordbänk med: 1 st. Madrass, 1 st. Räckbolster, 1 st. Hufwud dyna, 2 st. Örongodt och 1 st. Täck — 1 st. Grönmålad Furubord — 6 st. Karmstolar med grönt lärft — 1 st. Rull Gardin af grönt lärft — 1 st. Eldgaffel — 1 st. Messings Ljusplåt — 1 st. Ljussax af Jern.

Köks Flygel. Köket. 1 st. Stort Köks bord med Marmorskifwor och 5 Skåp inunder — 1 st. Huggstäck af Ek — 1 st. KohlLår, 1 st. sopp Sihl, 1 st. Hår Sihl — 12 st. Större och mindre Stenfä — 6 st. Dito Stenkrukor — 4 st. StenTallrikar — 6 st. Dito Skålar — 2 st. MatBräden — 1 st. Tallrikslåda.

Skafferiet innanför Köket. 1 st. Bakelse Bord — 2 st. Skåp med Hårduks dörrar — 1 st. Bak Tråg — 1 st. Bakelse Kafwel — 1 st. Fisk- och 1 st. Bakbräde — 1 st. Ljuskista med 3:ne rum och lås.

Kamaren på andra sidan Köket. 1 st. Fyrstolpig Säng, grönmålad med gula Casians Guardiner, Hufwud och FotKappor samt Tak, med följande sängkläder: 1 st. Madrass af Bolster wahr med renshår uti, 1 st. Räckbolster med fjäder, 1 st. Långdyna af boster wahr, 2 st. Örongodt af parcum, 1 st. Sängtäcke af tryckt lärft — 1 st. Gråmålad SängSoffa med

följande sängkläder: 1 st. Madrass med hår uti af grof wäf, 1 st. Räckbolster med fjäder uti, 1 st. Långdyna med hår uti, 1 st. Dito med fjäder, 1 st. Hwit Filt — 6 st. Karmstolar med gammalt rödt Schagg i Sätet och Ryggen — 1 st. Rundt gulmåladt Bord — 1 st. Eldgaffel — 1 st. Messings Ljusplåt — 1 st. Ljussax af jern.

Hus Jungfruns Kamare. 1 st. PaulunsSäng med Guardiner af grönt Casian med följande Sängkläder: 1 st. Madrass af Bolster vahr, 1 st. Räckbolster af Bolstervahr, 2 st. Långdynor af Dito, 2 st. Örongodt af parcum, 1 st. Cattuns Säng täcke — 1 st. Gulmålad Bordbänk med förgylt beslag och följande Sängkläder: 1 st. Räckbolster af blått och hwitt vahr, 1 st. Långdyna af Dito, 2 st. Örongodt af Dito, 1 st. Hwit Filt med röda ränder — 2 st. Fauteuiller klädde med gammalt rödt Schagg uti rygg och Säte — 3 st. Karmstolar med dito Klädning — 1 st. Stort omåladt Furuskåp med 2:ne dörrar — 1 st. Eldgaffel — 1 st. Quartersmått af bläck — 1 st. Tratt af Dito — 3 st. Ölglas — 1 st. Messings ljusplåt — 1 dussin Knifwar och gafflar med bruna träskaft — 2 st. Saltkar af Chrystall.

Uti Stallgården. 1 st. Gulmålad Kappsäda — 1 st. Wattukärre med dess Tunna — 1 st. Chaise med rödt underrede — 1 st. Björnhud — Diverse arbetsvagnar, selar och redskap.

Uti trädgården. 50 st. Stora Svenske och Hollenske Porcellains Krukor — 32 st. Tackjerns Krukor — 120 st. Större och mindre Lerkrukor — 73 st. Bänkfönster alla med blyrutor — 15 st. Grönmålade Trädgårds Bänkar — 24 st. Dito små Stolar — 3 st. Trädgårds saxar — 1 st. Wedevågs Sax för Häckarne — 1 st. Swärd för Dito — — — 2 st. Blykrukor.

Diverse Saker. 1 st. Mangel med 3:ne Rullar — 2 st. Trapp stegar — 10 st. Hårduks Fönster — 1 st. Gul och blå Flagg — 1 st. Båt af Furu — 1 st. Gammal Ek båt — 6 st. Lyktor med Lampor — 2 st. Swäng Lyktor — 2 st. Hand lyktor — — — 1 st. Gulmålad Natt Commod med Porcellains bäcken uti — 1 st. Talja med dess Bläck.

MÖBLERNA PÅ SVINDERSVIK

av Marshall Lagerquist

Så har äntligen de förhoppningar infriats, som så många länge hyst, nämligen att det lilla borgerliga lustslottet Svindersvik med dess romantiskt fagra infattning skulle tryggas för framtiden. Man hade med oro åsett den markhungrande storstadens närmanden till denna tvåhundraåriga pastoralala idyll, vars enda beskydd under senare kritiska år varit de befryndade delägarnas solidaritet när det gällde att värna om arvet från tre generationer av släkten. Nordiska museets äganderätt till Claes Grills lantställe, prisat redan på 1700-talet för sin arkitektoniska fulländning och idylliska belägenhet, torde nu mänskligt att döma skänka alla garantier för framtiden. Att anläggningen med sina gamla byggnader, sin inhägnade fruktträdgård och sin halvt vildvuxna mark får förbliva så som den alltid har varit, måste för kulturminnesvårdens män innebära en stor tillfredsställelse.

Men Svindersvik är icke enbart ett komplex av sköna byggnader i en såväl efter konstens alla regler anlagd som oförvanskad naturmiljö. Huvudbyggnaden med dess fristående gårdsflygel och den sommarlätta paviljongen rymmer också en oskattbar fast och lös inredning från 1700-talet, bibehållen genom seklerna tack vare ställets karaktär av sommarnöje för kollektivt bruk. Arvsskiftena har med andra ord rätt lite berört beståndet av möbler och andra inredningsföremål, låt vara att omflyttningar självfallet förekommit och att nyanskaffningar skett undan för undan. Ur kulturhistorisk synpunkt blev det därför angeläget att söka bevara rumsmiljöerna i möjligaste mån orörda. I tider som dessa, då antikviteter betingar nästan oöverkomliga priser, måste ett förvärv av ett helt bo av mestadels högklassiga möbler innebära ofantliga

ekonomiska uppförfingar som ett svenskt museum ej är mäktigt. Ett ordspråk säger att i nöden prövas vännen. I den situation som uppkom, då Svindersvik skulle övergå i andra händer, framträdde som så många gånger förr Samfundet Nordiska museets Vänner och räckte fram en hjälpsam hand till förvärvande av hela möbelbeståndet. På så sätt blev i fråga om Svindersvik räddningsaktionen fullt effektiv.

Avsikten är här närmast att visa upp några exempel bland de många värdefulla möblerna på Svindersvik, ej att lämna en redogörelse för beståndet i dess helhet vartill utrymmet i denna bok är för knäppt.

En ur flera synpunkter synnerligen märklig möbel är det kabinettskåp, bild 3, som så långt nu levande av de förra ägarna till Svindersvik kan minnas haft sin plats i huvudbyggnadens övre förstuga. Det representerar den av fransk smak påverkade svenska rokokon under 1750- och 1760-talen men visar också kvardröjande drag av barock. Med sina inlagda tunna linjer av tenn och ebenholz, den utsökt fina fanerbehandlingen med användande av en mängd främmande träslag, såsom amarant, königsholz, palisander och purpurträ, och de graciöst arrangerade beslagen av brännförgylld mässing gör skåpet tvivelsutan skäl för benämningen mästestycke. Den i 1700-talets svenska möbelhantverk något bevandrade igenkänner i detta "kabinettskåp med tre kolumner" också ett mästestycke i verklig mening. Det är nämligen uppbyggt enligt de regler som under större delen av 1700-talet följdes inom Stockholms snickareämbete, då det blev fråga om att en gesäll skulle avlägga prov på sin yrkeskunnighet för mästarskaps vinnande. Det saknar emellertid signering och man är fördenskull hänvisad att söka sig fram till mästaren eller rättare sagt styckemästaren på andra vägar. Anmärkningsvärt för att vara ett regelrätt mästestycke är det påkostade utförandet: metallinläggningarna, de exotiska träslagen, pilastrarnas mässingskodda kannelyrer och förgyllda kompositakapital samt den krönande, i rikaste rokoko skulpterade urnan med islams halvmåne.

Stockholms snickareämbetes mästestyckeritningar från och med 1751 är som bekant lyckligtvis bevarade, och ett närmare studium av desamma ger vid handen att endast två ritningar i den långa

serien kan sättas i samband med skåpet på Svindersvik. Dess brutna och öppna segmentgavel samt tre lådor över varandra i byrån är de kännetecken som är utslagsgivande. Båda dessa mästestyckeritningar är egendomligt nog fullkomligt identiska, och trots att de dekorativa detaljerna i trä och metall ej är utritade — dessa ankom nämligen på respektive bildhuggaren och gelbgjutaren — i allt nogsamtt följda vid möbelns utförande. Den ena ritningen är gjord 1762 av Christian Gotthard Wilkom, den andra, bild 1, följande år av Christopher Tietze. Den inbördes överensstämmelsen in i minsta detalj är som sagt förvånansvärd, i synnerhet som endast ett halvt år ligger emellan de bägge ritningarnas tillkomst och man väl känner snickareämbetets kitslighet, när det gällde godkännande av gesällernas egenhändigt författade ritningar. I detta säregna förhållande ligger tydligen ett orsakssammanhang fördolt. Misstankarna härom får ytterligare näring, när man erfar att Wilkom och Tietze samtidigt var som gesäller knutna till den ryktbare hovschatullmakaren Lorentz Nordins verkstad. Uttalad som en arbetshypotes tillsvidare skulle orsaken till samstämmigheten vara, att det rört sig om en beställning hos Nordin av två alldeles lika skåp för något speciellt ändamål och att denne givit sina båda äldsta gesäller ett efterlängtat tillfälle att få avlägga officiella prov på sin mognad som styckemästare. Genom sin auktoritet hade Nordin säkerligen möjlighet att förmå ämbetet att överse med Tietzes till synes plagierade ritning. Ett faktum är att de båda mästestyckena förfärdigades i Nordins verkstad i huset Slottsbacken 8 och att Tietze påbörjade sitt arbete ett halvt år innan Wilkom slutförde sitt. Wilkom kunde visa upp sitt skåp inför ämbetet i oktober 1763 och Tietze sitt nästan jämnt ett år senare. De av ämbetet från början fastställda och för säkerhets skull protokollförda tre huvudmåttan har uppenbart ignorerats, ty på ritningarna är skåpen, ehuru inbördes av samma storlek, betydligt större i samtliga tre dimensioner. Däremot råder det en tämligen tillfredsställande kongruens mellan måttan på ritningarna sådana de framgår av de utsatta skalorna och på det färdigställda skåpet. När alnar, tum och fot förvandlats till centimeter kan följande över-skådliga uppställning presteras:

Mått	Höjd	Bredd	Djup
Anbefallda av ämbetet enligt protokoll	213	144	54
Enligt mästestyckeritningarnas skala	248	167,3	67,5
På kabinettskåpet på Svindersvik	240	168,5	68

Skåpet på Svindersvik kan liksom de allra flesta skåp av denna typ med lätthet ställas upp och tagas ned, tack vare att det är gjort i ej mindre än nio delar. För att underlätta sammansättningen har snickaren lämnat lakoniska anvisningar på inklistrade papperslappar med text på tyska om vad som skall vara upp i tveksamma fall. Tyska språket var visserligen ännu vid denna tid långt ifrån ovanligt i umgänget mellan schatullmakarna i Stockholm, men om händelsevis Wilkom vore inflyttad tysk och Tietze född av svenska föräldrar eller tvärtom, så skulle den tyska texten i skåpet kunna tjäna åtminstone som en fingervisning på dess upphovsman. Distinktionen är emellertid ogörlig, eftersom det visat sig att båda gesällerna var inflyttade tyskar; Wilkom exempelvis hade så nyligen som omkring 1753 inkommit till Stockholm från Libau i Sachsen, där han lärt snickaryrket hos sin fader.

I detta sammanhang intresserar oss naturligtvis i högsta grad motstycket till skåpet på Svindersvik. Det har på sistone efter ivriga efterforskningar anträffats och bekräftar tursamt det ovan gjorda antagandet om fullständig överensstämmelse. Anledning finnes att här återkomma till detta skåp, men för ögonblicket är det tillfyllest med vetskapen om dess existens inom landet.

År 1765, närmare bestämt den 16 juli, fördes Christian Gotthard Wilkoms mästestyckeskåp — inpackat i fyra lådor — ombord på skeppet Regressen, liggande vid Skeppsbron under befäl av kapten Jacob Dahlström, för att fraktas till Marseille. Därifrån skulle det sjöledes vidarebefordras till Konstantinopel eller Smyrna. Mottagaren därstädes är tyvärr ej omnämnd i tillgängliga källor. Men avsändare var grosshandlaren Christian Hebbe d. y. i den välkända firman Hebbe & Söhne & Co. vid Skeppsbron. Denne Christian Hebbe, som av sina anhöriga brukade kallas Turken, hade 1747—1761 uppehållit sig i Turkiet som assistent åt svenska Levantinska kompaniets ombud i Smyrna, handlanden och senare titulärkonsuln Cornelius Asmund Palm. Några år efter

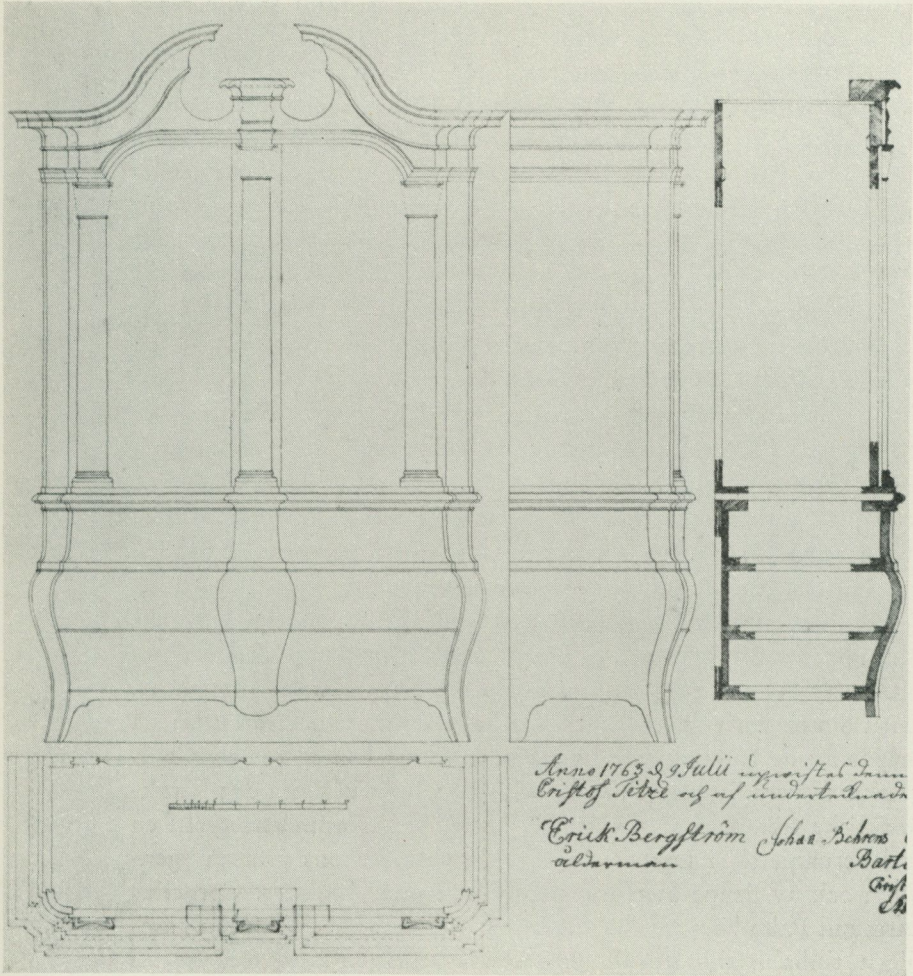

Bild 1. Detalj av mästerstyckeritning, utförd av styckemästaren Christopher Tietze och uppvisad i Stockholms snickarämbete den 9 juli 1763. Ritningen till ett exakt likadant skåp hade 1762 utförts av styckemästaren Christian Gottbard Wilkom. Båda ritningarna tillhör Stockholms Stads Hantverksförening. — Bilderna 3 och 4 återger de efter ritningarna utförda mästerstyckena.

Hebbes återresa till hemlandet etablerade sig Palm även i Konstantinopel, och eftersom skåpets slutliga destination är alternativt angiven kan denne möjligen, åtminstone i första hand, vara mottagaren. Innan Wilkoms skåp stuvades, hade en särskild procedur försiggått i det närbelägna Packhuset. De båda schatullmakarna Bartolomeus Creutz och Johan Henrik Reimers d. ä. hade i närvaro av handelsintendenten Johan Westerman — den sedermera ryktbare friherre Liljencrantz — värderat skåpet till den jämförelsevis ansevärdiga summan av 6 000 dlr kmt och till Hebbe avlämnat intyg härom att av denne användas till att styrka sin behörighet till exportpremier, som utbetalades med 15 % på varans värde. Om denna förrättning i stället ägt rum något mer än ett år senare, skulle ovillkorligen Wilkoms skåp samtidigt ha försetts med en s. k. exportstämpel, tre kronor och bokstäverna EXP. Denna stämpel anbragtes enligt förordning med brännjärn och blev därigenom praktiskt taget outplånlig. Det talas visserligen redan 1756 om en särskild stämpel på möbler för export, men först genom kommerskollegiets kungörelse den 22 augusti 1766 blev en sådan officiellt fastställd och påbjuden. Wilkoms skåp behöver följaktligen ej nödvändigtvis ha stämplat i betraktande av att exporten genomfördes före den nämnda tidpunkten. Men om så varit fallet, skulle förekomsten av exportstämpeln på något av de båda skåpen lämna omedelbart besked om vem tillverkaren vore. Ingendera kan dock som väntat uppvisa den karakteristiska stämpeln. Otivelaktigt är att Wilkoms mästestycke en tid befunnit sig i Levanten som en svensk persons privata egendom och av denne återförts till Sverige som flyttgods. Cornelius Asmund Palm kommer härvid återigen i tankarna. Han kom nämligen tillbaka till Stockholm i slutet av 1760-talet för att bli bosatt där under återstoden av sitt liv. På hemresan väntades han 1768 inträffa i Berlin där han skulle bevaka sina intressen i ett av honom försålt parti orientaliska mattor. Hans äldsta dotter förenades 1771 i äktenskap med ungdomsvännen från Smyrna, Christian Hebbe, och den yngre dottern gifte sig med grosshandlaren Johan Schön i Stockholm, Sergels bekante vän.

Hos Bukowskis konsthandel i Stockholm förekom i oktober 1892 ett skåp, som i auktionskatalogen beskrives med följande

ord: "Skåp af jakaranda med metallinläggningar; nedre delen bukig med två större och två mindre lådor, prydda med låsbeslag och grepar af guldbrons, öfre delen med två stora dörrar prydda med tre pilastrar, hvilkas nedre delar äro refflade med inlagda messingsbeslag och kapitäl af förgylt trä." Bortsett från att detta skåp enligt uppgift hade två lådor bredvid varandra överst i byrån, ett förhållande som ej behöver ha varit märkbart på fasaden, är överensstämmelsen med skåpet på Svindersvik iögonfallande. Eftersom ett minimipris av 1 000 kr var satt, förblev skåpet märkvärdigt nog osålt och återkom år efter år på auktionerna till och med 1895, varefter det till slut fann köpare under hand. År 1896 förvärvades det nämligen av ryttmästaren Wilhelm von Geijer och hans maka, född von Hallwyl, och fick sin plats på Wegeholm i Skåne, där det alltjämt befinner sig. Ett högst egendomligt sammanträffande är att samtidigt som Bukowski 1892 för första gången utbjöd skåpet på offentlig auktion, såldes på densamma ett porträtt av Cornelius Asmund Palm i turkisk dräkt, målat 1773 i Sverige av Jonas Hoffman. Porträttet hade senast tillhört änkefru Maria Hebbe i Strängnäs, vars make var sonson till Christian Hebbe d. y. och Palms äldsta dotter. Emellertid fanns ej skåpet i makarnas hem vid godsägaren Christian Otto Wilhelm Hebbes fränfälle 1891 vare sig på lantgården i Torshälla landsförsamling eller i Strängnäs. Forskningar i boupp-teckningar efter andra, äldre medlemmar av släkten Hebbe har givit samma negativa resultat.

Konfrontationen med skåpet på Wegeholm, bild 4, bereder efter detta ingen överraskning. Samma uppseendeväckande tvillingförhållande som konstaterats beträffande ritningarna, råder i fråga om de utförda möblerna. Till och med auktionskatalogens uppgift om en avvikande indelning av lådorna i byrån visar sig vara felaktig. Den inbördes överensstämmelsen berör såväl form, konstruktion och mått som träslag, fanermönster, inkrustering och beslag. Skåpet saknar dock och har ej heller någonsin haft de metallapplikationer på hörnstolpar, pilastrar och dörrar, som utmärker skåpet på Svindersvik. Från begynnelsen har troligen denna dekorativa tillsats ej varit tänkt, i betraktande av att den kraftigt framträdande beslagskedjan på dörrarna i någon mån

förtar den avsedda verkan av de fina tenn- och ebenholzlinjerna. I och med att de båda skåpen genom ändrade dispositioner kom att skiljas åt kort efter färdigställandet kunde det ena utan olägenheter förses med en rikare beslagsutrustning, varigenom en visserligen pråligare men storartad dekorativ effekt uppnåddes. I början av denna uppsats nämndes ju i förbigående, att skåpet på Svindersvik som krönprydnad har en rikt skulpterad och förgylld urna i rokokons nyckfullt oregelbundna form med en månskära som yttersta avslutning. Förekomsten av islams klassiska symbol, som dekorativt element enastående i Sverige vid denna tid, visar tydligt att skåpet, och varför icke båda, ursprungligen varit avsett att exporteras till Levanten. Skåpet på Wegehalm har nu icke längre något krön, men på postamentet är ett hål för en styrtapp, vilket har exakt samma läge som på det andra skåpet. Vad särskilt detta dekorativa krön och även pilastrarnas rokokomässigt skurna kapital av klassiskt ursprung beträffar, så vittnar utförandet om en mycket förfaren hand. Lorentz Nordins förbindelser med slottsbygget ger anledning förmoda ett samarbete härvidlag med någon av de där verksamma franska bildhuggarna, exempelvis Jacques-Adrien Masreliez.

Såsom framgått av denna utredning är frågan om vilken av snickaregesällerna Wilkom och Tietze, som är ansvarig för skåpet på Svindersvik, av intrikataste slag. Varje tänkbar utväg att nå ett avgörande besked i frågan har här förgäves prövats. Det är den fullkomligt enastående samstämmigheten i både ritningar och möbler som framför allt utgör ett oöverkomligt hinder. Men är det då så angeläget att få snickarens namn fastslaget? Härpå kan svaras att en sådan bestämning givetvis har sitt intresse — det är ju närmast med tanke härpå som utredningen gjorts — men just i detta säregna fall kan man bortse från den hand som en gång fört verktygen med den äran. Ty är icke det faktiska pendangförhållandet ett talande bevis för att åtminstone den senare av de två, Christopher Tietze, ej gjort någon självständig insats? Men ej heller Wilkom, som var den förste som började arbeta med uppgiften, torde ha gjort sig förtjänt av andra lovord än vad den rent hantverksmässiga prestationen ger anledning till, trots att han i de berörda exporthandlingarna uttryckligen anges som till-

Bild 2. En detalj av skåpet på Svindersvik, som i sin helhet avbildas på nästa sida.

Bild 3. Skåpet på Svindersvik är förfärdigat 1763 eller 1764 på hofschatullmakare Lorentz Nordins verkstad i Stockholm. Svindersvik, inv.-nr S. 37.

Bild 4. Skåpet på Wegehalm i Skåne liknar, frånsett några beslag, svindersviksskåpet. Båda är gjorda som mästerstycken av Nordins gesäller Wilkom och Tietze.

*Bild 5. Stol ur en större sengustaviansk möbel på Svindersvik.
Klädd med grönt siden, som 1897 nyvävts efter det ursprungliga.
Svindersvik, inv.-nr S. 21.*

Bild 6. Gustaviansk stol av Eric Öhrmark. En av femton stycken.
Klädd med ett 1700-talstyg, som dock ej är ursprungligt på stolen.
Svindervik, inv.-nr S. 157.

Bild 7. Liten gustaviansk byrå, tillverkad av Johan Henrik Reimers d. y. i Stockholm vid mitten av 1780-talet. Skiva av kolmårdsarmor. Inläggningar i olika ädla träslag och beslag av brännförgylld mässing. Svindersvik, inv.-nr S. 178.

verkare. Bakom de båda unga männen stod nämligen en mästare med oändligt mycket rikare erfarenhet om lyxbetonad möbelproduktion och med ett vid denna tidpunkt — 1760-talets förra hälft — vittgående rykte att vara oöverträffad då det gällde kvalitetsarbete. Det är av allt att döma Lorentz Nordin som mottagit uppdraget, och också honom äran skall tillkomma att ha framställt de båda skåpen. Till hans förtjänst må räknas förmågan att under sin färla fostra duktiga medhjälpare och till hans heder generositeten att ge dem en chans då tillfället yppade sig. Ingen skulle ha klandrat honom om han tryckt även sin officiella stämpel på dessa verkstadsarbeten.

Det går dessvärre ej för närvarande att klarlägga vid vilken tid skåpet kom till Svindersvik. Man hade gärna velat förlägga denna händelse till Claes och Anna Johanna Grills tid, men inga skäl talar därför. Det fanns ej där 1787, då hovmarskalkinnan Catharina Charlotta De Geer lämnade sitt Svindersvik för alltid. Någon senare ägare tillhörande släkterna Westerberg, Aspelin eller Alm-gren måste tydligen ha fört det dit.

Även om mästestyckeskåpet naturligt nog främst påkallar fackmannen-historikerns uppmärksamhet, får han ej låta sin beundran för dess fulländning och sitt intresse för dess tillkomst-historia så engagera sig, att han här åsidosätter andra beaktansvärda möbler i ensemblen.

Bland fanermöblerna kan ytterligare framhållas en skrivbyrå av Christian Linning och en liten fruntimmersbyrå från Johan Henrik Reimers' verkstad. Skrivbyrån, bild 8, är av den under så gott som hela 1700-talet gängse raka typen med snedklaff efter engelsk modell. Klaffens öppnande avslöjar en rik fack- och lådinredning enligt ett ständigt återkommande schema. Faneret är genomgående av valnötstrå och beslagen — endast nyckelskyltar och handtag — visar en tidig rokokoform. Tillkomsttiden torde kunna sättas till 1750-talet. Den lilla byrån, bild 7, som jämte skrivbyrån tillhör paviljongens möblering, är märklig bland annat därför att den alldeles undgått senare tiders välmenta restaure-ringslusta. Trots detta befinner den sig i ett märkvärdigt gott skick, ehuru faneret genom att ytbehandlingen med åren sjunkit in i träet ger ett något dött intryck. Både fasaden och gavlarna

är dekorerade med figurala inläggningar i olika västindiska eller sydamerikanska träslag, på vardera gaveln en vas och en lagerfestong samt på fasaden en komposition av korslagda emblem — lyra, koger, lagerkrans och mercuriistav. Lyrans spröda strängar och lagerkransens schatteringar är åstadkomna genom utfyllnad av uppdragna spår med respektive grön- och brunfärgat vax. Under den fläckigt grågröna skivan av kolmårdsmarmor står med röd fetkrita skrivet namnet Reimers, byråns enda men fullt tillförlitliga signering, som för övrigt gjorts av skivans leverantör. Trots signaturen är det dock i förstone ej klart vem som är mästaren. Det fanns nämligen två schatullmakare i Stockholm under gustaviansk tid med namnet Johan Henrik Reimers, far och son. Den äldre dog 1773 och den yngre blev mästare 1789. Under mellantiden fortsatte änkan som brukligt var att driva verkstaden i mannens namn. Denna gustavianska byrå helt i Georg Haupts stil kan näppeligen ha gjorts av den äldre Reimers så tidigt som blott ett fåtal år efter Haupts första framträdande i Sverige. Å andra sidan förefaller årtalet 1789 vara väl sent för en i Stockholm utförd möbel av denna art. Troligt är att den tillkommit omkring 1785 och framstälts av den yngre Reimers under hans gesälltid som medarbetare i moderns verkstad.

I paviljongen befann sig vid övertagandet en av de största serier gustavianska stolar som till våra dagar bevarats i privat ägo. Den innehåller ej mindre än femton stycken lika stolar, bild 6, med den välkände stockholmsstolmakaren Eric Öhrmarks signatur. De har en enda gång övermålat med en mager oljefärg som nu döljer den ursprungliga, genom prov konstaterade välbevarade målningen. Klädseln i säte och rygg är visserligen ett 1700-talstyg men påsatt vid något tillfälle i slutet av 1800-talet. Om dessa stolar är desamma som stod här på hovmarskalkinnans tid, har de varit klädda med samma röd-och-vitrandiga lärft som funnits på den av henne för paviljongens stora sal anskaffade och där alljämt befintliga långa divanen med tio dynor. På 1780-talet torde Öhrmark ha fullgjort denna stora beställning av stolar. Från en något senare tid, dock ej efter 1800, härrör en annan lång divan med lösa dynor och tvenne tillhörande stoppade bänkar som har sina platser i ett av rummen i paviljongens attikavåning, bild 9.

Bild 8. Skrivbyrå, signerad av snickarmästaren Christian Linning i Stockholm. Byrån är fanerad med valnötsträ och bär brännförgyllda mässingsbeslag. Innanför snedklaffen finns den traditionella inredningen av smålådor och fack för skrivutensilierna. Byrån torde ha tillkommit på 1750-talet. Svindersvik, inv.-nr S. 178.

Det är tidens vurm för antikens formvärld som här tar sig synliga uttryck. Den aldrig rörda målningen söker medvetet imitera den patinagröna bronsen och på utsidan av divanens gavlar är i de antika rödfiguriga vasernas karakteristiska stil målade en amorin som grenslar en tumlare. Mästaren är vad träarbetet beträffar stolmakaren Johan Lindgren i Stockholm.

En annan märklig sittmöbelgrupp är uppställd i huvudbyggnadens förmak, rummet med de sällsynta kinesiska rispappers-tapeterna. Gruppen består av en soffa, två bergèrer, tio fåtöljer och åtta vanliga stolar, bild 5. De är första gången målade i pärlgrå färg och klädda i säte och rygg med ett figurmönstrat grönt siden. Tyget vävdes 1897 vid K. A. Almgrens sidenfabrik i Stockholm som kopia av möbelns ursprungliga, i ett par stycken ännu bevarade klädsel. Såväl stolarnas form och skulpturala detaljer som tygets teckning anger att möbeln tillkommit på sengustaviansk tid, troligen omkring 1800. Stolarnas bakben är nämligen ej raka som på gustavianska stolar utan svängda bakåt enligt empirens princip. I hovmarskalkinnan De Geers bouppteckning 1787 förekommer de ej. Signatur saknas men möbeln torde vara av svensk tillverkning trots att träslaget är bok, som sällan kom till användning hos svenska stolmakare.

Den åttsidiga salen i huvudbyggnadens mittaxel är möblerad med bland annat en uppsättning enkla karmstolar av tidig gustaviansk typ. De är ej mindre än fjorton till antalet och kan med viss tillförsikt identifieras med de aderton rysslädersstolar som på 1780-talet stod uppradade utmed väggarna i detta rum. Stolarna företräder en svensk typ med från senbarock och rokoko nedärvd balusterprofilerad ryggbrička, löst inlagt säte och svarvade slår mellan benen. Deras ursprungliga målning är pärlgrå i fullkomlig harmoni med den fasta inredningens färgton. Den känsla av kyla som den genomgående grå färgen förmedlar måtte ha varit särskilt påträngande i äldre tider, då golvet i sin helhet var lagt med vita marmorhällar.

Rummet ovanför salen är biljardrummet och där står alltjämt den stora biljard vid vilken Claes Grill och hans glada umgänges-vänner brukade fördriva tiden efter middagen. På sommaren 1759 bodde Carl Gustaf Tessin med sitt hushåll här ute som Grills gäst

Bild 9. Divan, signerad av stolmakaren Johan Lindgren i Stockholm och troligen tillkommen på 1790-talet. Svindersvik, inv.-nr S. 246.

och i sin dagbok talar Tessin om lördagsaftnarnas biljardspel på Svindersvik. Biljarden ger närmast intryck av att vara en 1600-talsmöbel med de sex balusterformade benen och de mycket lågt sittande sammanbindningsslåarna. Trots dessa barocka stildrag torde likväl biljarden ej ha denna höga ålder utan har tillkommit i samband med Svindersviks första möblering på 1740-talet. Barockens kraftiga former lämpade sig övermåttan väl för en möbel, där stora krav ställdes på stabilitet och därvidlag fick modesynpunkterna stå tillbaka.

När det gäller att ge en överblick av möblerna på Svindersvik så kan man med fog tala om *embarras de richesse*. Men inför mängden av mer eller mindre lyxbetonat bohag för en representativ livsföring har man lätt att förbigå vardagslivets enkla tjänare. Till dessa hörde i äldre tider de målade slagborden, som dolda under den stora damastduken också brukade användas vid festliga tillfällen. På Svindersvik fanns på 1780-talet och förmodligen även tidigare gråmålade slagbord både i paviljongen och i huvudbyggnaden. De var synnerligen praktiska möbler därigenom att de upptog obetydlig plats då skivorna slogs ned. I paviljongen brukade de efter användandet sättas in i en skänkskrubb och i huvudbyggnadens sal ställdes de undan vid väggarna. Fyra av dessa bord är lyckligtvis bevarade. Det bereder numera avsevärda svårigheter att i handeln anskaffa dylika möbler, ty det en gång rika beståndet har starkt decimerats på grund av att de utsatts för kraftigare förslitning än andra och ej heller underhållits på samma sätt.

Tryckta källor: Forsstrand, C., Skeppsbroadel, Stockholm 1916; Dens., Köpmanshus i gamla Stockholm, Stockholm 1917. — Göthe, G., Ett svenskt porträttgalleri, samladt af Hugo Rehbinder, Stockholm 1913. — Jacobowsky, C. V., Svenskar i främmande land under gångna tider, Göteborg 1930. — Lagerquist, M., Rokokomöbler, Stockholm 1949. — Selling, G., Svenska herrgårdshem, Stockholm 1937. — Olän, E., Sjörovarna på Medelhavet och Levantinska Compagniet, Göteborg 1921.

Arkivaliska källor: Bouppteckningar, SSA, RA och Strängnäs rådhusrätts arkiv. — Kanslipresidentens koncept 19/8 1768, Berlin, RA.

SLÄKTEN GRILLS VAPENPORSLIN

av Bo Lagercrantz

Begreppet äkta porslin har alltjämt en magisk klang i mångas öron, trots att det för länge sedan överlevt sig själv. Numera tillverkas även de enklaste vardagsserviser av porslin. Vare sig de är gjorda av fältspatporslin, benporslin eller flintporslin, är de alla lika "äkta". Var och en av dessa huvudkvaliteter har sina företräden, och ingen av dem bör anses vara överlägsen de två andra.

Men under 1700-talet var talet om äkta eller oäkta vara i hög grad aktuellt — nota bene i de exklusiva samhällsskikt, där man upphört att äta på trä eller tenn. Porslinets genombrott på matbordet var då endast påbörjat, och under större delen av seklet var fajansen det vanligaste keramiska materialet.

Fajansstillverkningen hade länge inriktats på att efterbilda det beundrade s. k. ostindiska porslinet, som till övervägande delen kom från Kina. 1600- och 1700-talsfajansernas höga estetiska kvaliteter till trots var denna tävlan dömd att misslyckas. Det spröda fajansgodset kan aldrig mäta sig i hållfasthet med det sintrade porslinet. Och porslinets glashårda, glänsande och genomskinliga glasyrer ger helt andra estetiska möjligheter än de mjukt gräddvita fajansglasyrerna. Vid jämförelsen framstod fajansen som en oäkta imitation. Den saken slogs fast, när kvacksalvare i branschen utgav sina fajansprodukter för att vara porslin. Sådant var icke ens främmande för Rörstrands grundare, den äventyrlige Johan Wulff.

Några tallrikar i Gustav II Adolfs berömda konstkåp i Uppsala är de första syalorna som bebådar den ostindiska importen. De vilar sida vid sida med bitar av enhörningshorn och andra av

barockens högst skattade kuriositeter från naturens och konstens riken. Större omfattning fick införseln först mot 1600-talets slut, men alltså var den i första hand inriktad på att tillfredsställa hovets behov. John Böttiger har genom sina forskningar i Drottningholms historia belyst Hedvig Eleonoras samlarverksamhet. Den för sin sparsamhet beryktade riksänkedrottningen tycks ha varit besatt av en formlig porslinsfeber. På Drottningholm hopades väldiga kvantiteter delftfajanser och ostindiskt porslin. Läger man därtill de än större samlingarna på Ulriksdal, torde hennes kollektion av ostindiskt 1600-talsporslin ha få motsvarigheter i modern tid.

Men den omfattade trots sitt omfång övervägande prydnadsvaror. Hedvig Eleonoras bord måste ha dukats med silver omväxlande med fajans. Till vardagsbruk användes sannolikt de tennserviser av vilka många pjäser finns bevarade. Det kungliga exemplet visar hur länge man levde kvar i det gamla, då det gällde bordsvanorna. Men ett snabbt omslag stod för dörren. När den stora ofreden följdes av frihetstiden, kom den ostindiska importen i gång på allvar för Sveriges del, just när den internationellt sett var på väg in i en ny och effektivare utvecklingsfas. Utlänningarnas — särskilt engelsmännens och holländarnas — rika erfarenheter på området hade börjat resultera i att deras välorganiserade faktorier ute i Kanton kunde leverera hela serviser på beställning. Man insåg att det tekniskt överlägsna porslinet kom ännu mera till sin rätt, då det gällde bruksvaror än prydnads-ting. Medan man tidigare oförbehållsamt hade tjusats av de kinesiska varornas exotiska charm, började man samtidigt uppföra kineserna att anpassa exportvarorna efter de västerländska stilidealerna.

Holländarna hade redan under 1600-talet bedrivit en intensiv försäljning av ostindiska varor i Europa, samtidigt som deras manufakturerna i Delft dominerade fajansmarknaden. Bland Hedvig Eleonoras porslinsleverantörer märks också två i Stockholm verksamma holländare — Jan Adrianz och Abraham Grill. Här möter man för första gången i dylikt sammanhang en medlem av den grillska släkten. Från denna tid och 120 år framåt illustrerar

Bild 1. Tekanna av delftfajans är daterad 1692 och möjligen beställd av en av de svenska Grillarna. Den har lånat både funktion, form och dekor från Kina. Vapnet varmed tranan här förekommer i allians har ej kunnat identifieras. Tillhör ryttmästare Andreas Grill, Stockholm.

också grillarnas eget porslin det exklusiva österländska servisgodsets roll i det svenska samhället.

Föregångare till de kommande vapenserviserna är två fajanspjäser, som möjligen tillhört Abraham Grill d. ä. (1674—1725). I all sin enkelhet är de i hög grad betecknande för den ställning fajansen intog under 1600-talets slut. Äldst är en s. k. Buckelplatte, som är daterad 1688. Det är ett vitglaserat fat med upphöjd, vapen prydd mitt, som till formen återgår på samtida tennfat. Trots sin grova enkelhet var denna pjäs säkerligen en dyrbarhet för sin tid, då träet dominerade matbordet och tennet var lyx. Flera fat av denna typ stammar från Winterthur i Schweiz, men med största sannolikhet tillverkades genren även i Holland. Och det är väl närmast därifrån — genom de holländska Grillarnas förmedling — som detta exemplar bör ha kommit hit.

Fyra år yngre är en tekanna, bild 1, som på båda sidor bär den grillska tranan i allians med ett annat vapen. Här är situationen en helt annan. Det något äldre och rent europeiska fatet har efterträtts av en pjäs, som har lånat både funktion, form och dekor från Kina. Tedrickandet hade redan nått den holländska borgerligheten, och man var i Delft sedan lång tid i full färd med att efterbilda det kinesiska porslinet.

Kannen är därvidlag en högst egendomlig hybrid. Den karakteristiska sexkantiga formen och det höga handtaget har den lånat från det oglaserade kinesiska lergods, som går under namnet buccaro. Men glasyren med dess fåglar och blommor målade i koboltblått efterbildar uppenbarligen porslinets dekorer. Tyvärr har icke det andra vapnet kunnat identifieras. Man vet därför ej om beställaren var en av de svenska Grillarna eller någon av deras holländska fränder.

Abraham Grills verksamhet i övrigt vid sidan av hans leveranser till hovet är tyvärr icke närmare känd, liksom ej heller omfattningen av det grillska handelshusets ostindiska import under 1700-talets första decennier. Men när sonen Claes Grill (1705—1767) vid seklets mitt vid sidan av sin omfattande bruksrörelse inträdde som en av det svenska Ostindiska kompaniets huvudintressenter, innebar detta sannolikt endast en intensifiering av en av firmans hävdvunna verksamhetsgrenar.

Det skedde just vid den tidpunkt då kompaniet definitivt kom i svenska händer efter att tidigare ha dominerats av de engelska intressenterna. Då stod också dess lyckosammaste period för dörren. År 1746 blev Claes Grills broder Abraham d. y. en av dess direktörer. Man kan förutsätta att det skedde på Claes' tillskyndan och att anledningen till att Abraham inträdde i direktionen före den mäktiga brodern var den att han var bosatt i Göteborg. Claes Grill tillhörde direktionen från 1753 till sin död 1767. De bägge bröderna efterträddes av halvbrodern Johan Abraham samt av Abrahams son Jean Abraham, vilka båda avled på 1790-talet. En femte försvarare av släktens intressen i Ostindiska kompaniets direktion blev slutligen Gustaf Tham, som var måg till Abraham Grill d. y. Redan omkring 1790 började kompaniets tillbakagång göra sig märkbar. Just under dess storhetstid tycks släktens inflytande ha varit som störst.

Det är icke förvånande att den ostindiska importen i så hög grad kom att präglä även deras egna hem. Alltjämt är en stor del av dessa skatter bevarade i ättlingarnas ägo. På det gamla östgöta-bruket Godegård finns bland mycket annat även en ostindisk salong med kinesiska perspektivmålningar och intressanta bambumöbler samt en halvmeterhög trana av kinesiskt porslin. Den får varje sommar en färsk gräshoppa i näbben i enlighet med den grillska heraldiken. På Godegård liksom hos många andra nu levande släktmedlemmar förvaras vidare ett stort antal spegel-målningar, lackarbetade byråar och lackaskar samt sist men icke minst väldiga mängder kompaniporslin.

Något över 300 svenska vapenserviser av ostindiskt porslin är kända. Av dessa prydes icke mindre än sex av den grillska gräshoppasätande tranan. Det är en imponerande siffra, om man betänker att endast ett fåtal bland de övriga servisutrustade släkterna når upp till mera än två à tre. Till yttermera visso ingår även i grillporslinet två monogramserviser. Det är emellertid icke endast antalet, som gör de nämnda serviserna märkliga. Tre av dem omfattar alltjämt över 250 pjäser och en fjärde över 100, medan vanligen blott ett fåtal tallrikar och koppar återstår av de övriga servisernas ursprungliga ensembler.

Av den äldsta och största grillservisen finns fortfarande om-

kring 325 pjäser bevarade. Ursprungligen bör den givetvis ha innehållit ännu mera: minst sex dussin flata tallrikar, tre dussin sopptallrikar samt sex dussin desserttallrikar, ett fyrtiotal fat, fyra à fem soppterriner, ett par väldiga bålar, porslinskaftade knivar, karotter, puddingformar, såssnipor, kannor och saltkar samt slutligen omfångsrika te- och kaffeserviser. Typrikedomen var snarast större än i 1800-talets rikast differentierade serviser. Man tycks ha gått in för att varje föremål som förekom på bordet utom glas och bestick skulle vara gjort av porslin. Det är ett talande tecken på hur frälst man var av det nya materialet.

Dekoren upprepas i strikt uniformitet från pjäs till pjäs. Den är utförd i underglasryblått och omfattar ett alltigenom västerländskt mönster av tidig rokokokaraktär. Bården är tämligen stram. Längs tallrikskanten löper ett rutmönstrat band och längs skråningen en bladkrans. Bägge avbryts på fyra ställen av tämligen tunga ornament omgivna av luftiga och naturalistiska kvistar. Rokokon är betydligt mera utpräglad i tallriksmitten som pryds av det grilliska vapnet, rokokomässigt asymmetriskt och snedställt mot en bakgrund av luftiga bladverk och lätta molnmassor. Bild 3 och 4 återger delar ur denna servis.

Hur skall man datera denna servis? Det är naturligt att i första hand ta hänsyn till de rent tekniska faktorerna. Sakkunskapen framhåller att såväl de odekorerade partiernas ovanligt rena vit-het som den blå färgens nyansrikedom och klarhet borde hänföra servisen till kejsar K'ang Hsi (1662—1722) eller allra senast till Yung Chêngs (1723—1735) regering.¹ Med hänsyn till dekorens ställning i den svenska stilutvecklingen förefaller det förra förslaget helt uteslutet och knappast ens det senare acceptabelt. Gustaf Munthes studier i Christian Prechts mönsterritningar ställer emellertid saken i ett annat läge.² Han har där påvisat att mönstertecknaren Christian Precht redan 1735 var fullt à jour med den internationella stilutvecklingen, tio år innan Hårleman

¹ För denna upplysning och över huvud taget en givande diskussion om det ostindiska porslinet står förf. i tacksamhetsskuld till intendenten fil. lic. Bo Gyllensvärd.

² Gustaf Munthe, Christian Precht och hans mönsterritningar till porslin och silver, i Svensk Nyttokost 1926.

och Rehn på allvar införde rokokon i det svenska konsthantverket. Detta ger oss anledning att jämföra grillservisen med Prechts porslinsritningar.

Både dessa och servisen ter sig i stilhänseende starkt avancerade vid jämförelsen med resterna av Rörstrands 1730-talsproduktion. Gemensamt för bägge är den oförmedlade sammanställningen av naturalistiska bladmotiv med helt abstrakta dekorer samt det flitiga begagnandet av det under 1730-talet moderna rutmönstret, som för övrigt hade kinesiskt ursprung. Men kompositionen är på ritningarna betydligt friare och mera upplöst än på grillservisen. Särskilt servisens bårdmönster saknar den elegans som kännetecknar ritningarna. Även käriformerna förefaller ålderdomligare i grillservisen än i Christian Prechts ritningar. Terrinerna och faten har den under senbarocken vanliga rektangulära planformen med avskurna hörn medan ritningarna återger elegant rundade terriner.

Servisens ställning i den kinesiska utvecklingen, dess beröringspunkter med Prechts ritningar samt övriga starkt avancerade stildrag gör det sålunda möjligt att förlagorna utförts i Sverige på 1730-talet och att upphovsmannen var Christian Precht. Märkligt nog kan denna servis därmed också vara den äldsta svenska vapenservisen av porslin, samtidigt som den förmodligen är den bäst bevarade av alla. Inga pjäser finns eljest såvitt man vet kvar av de serviser som utfördes efter Christian Prechts ritningar och över huvud taget är det osäkert om någon annan servis kan hänföras till 1730-talet.

Vem var beställaren till detta märkliga porslin? Det är naturligt att tankarna i första rummet går till Claes Grill. Allt sedan han 1728 vid 23 års ålder blev chef för firman Carlos och Claes Grill, hade han haft anledning att föra ståndsmässigt hus, trots att han icke gifte sig förrän 1737. Det visar sig också att just Claes Grill och Christian Precht stöder varandras kandidaturer som beställaren respektive konstnären bakom verket. Dottern Anna Johanna Grills dopskål, vilken är stämplad 1745, återgår nämligen med största sannolikhet på ritningar av Christian Precht.³

³ Jfr Bengt Bengtsson, Den grillska dopskålen, i *Fataburen* 1949.

Det vore naturligt om denna förnämliga beställning hade föregåtts av andra högtstående prov på Prechts konstnärskap. Den blå servisen kan vara ett. Märkligt nog finns ytterligare två arbeten, som stöder den prechtska teorin genom att uppvisa högst egenartade beröringspunkter både med varandra och med den blå servisen, bild 2 och 5.

Det ena är en praktfullt skulpterad och lackarbetad toalettspiegel med Claes och Anna Johanna Grills alliansvapen, som kan vara utförd vid tiden för deras bröllop. Skulpterade speglar var just en specialitet för Christian och Gustaf Precht, och denna kan mycket väl ha utgått från deras verkstad.

Det andra är en polykrom ostindisk servis med det grilliska vapnet — alltså under alla omständigheter ett av objekten för vår undersökning. Därtill kommer att denna servis paradoxalt nog liknar spegeln i det närmaste så mycket som en servis kan likna en skulpterad spegelram. Vapnen överensstämmer i hög grad. Tranan är målad efter naturen vit och svart avtecknande sig mot en förgylld sköld. Som sköldprydnad förekommer både på spegeln och servisen samma hjälmtyp och samma praktfulla akantusverk i rött och guld.

Överensstämmelsen mellan spegelns och servisens vapen, som till stor del kan tillskrivas de heraldiska reglerna, är likväl av mindre betydelse än den fullständiga identiteten mellan delar av bårddekorerna på spegelramen och på tallrikskanterna. På bägge håll förekommer exakt samma nätmönster, liksom tecknat med samma fina tuschpenna. Det är i bägge fallen utfört i svart mot vit botten, vilket är en effekt som på tallriken snarast kontrasterar mot den övriga dekorens rika polykromi. Ännu märkligare ter sig överensstämmelsen om man betänker, att målaren i det ena fallet måste varit en västerlänning och i det andra en kines.

Det finns ytterligare ett viktigt indicium för Christian Prechts auktorskap, såväl till de två serviserna som till spegeln. Den polykroma servisen representerar uppenbarligen en vidareutveckling av den blå servisens mönster. Nätmönstret förekommer som bård redan på den blå ehuru i en grövre form. På bägge servisernas tallrikar avbryts det fyra gånger. De blå tallrikarnas fyra klumpiga och svärdefinierbara ornament har på de mångfärgade

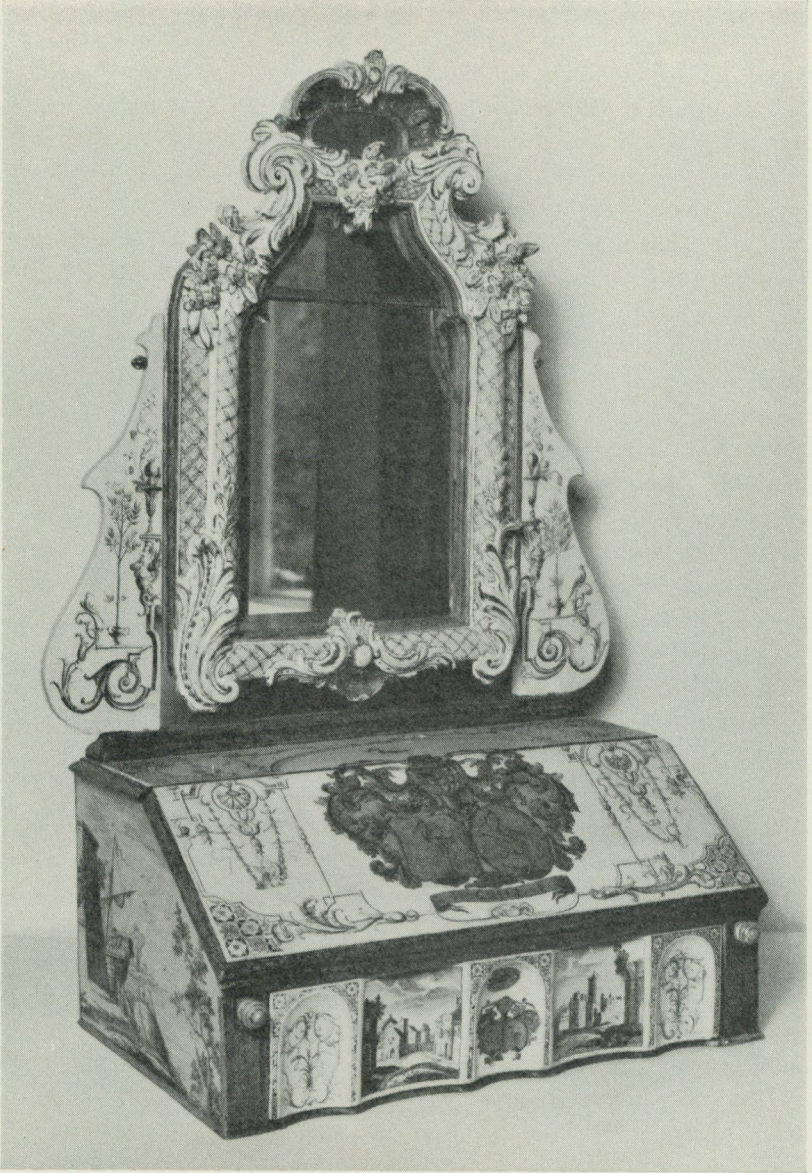

Bild 2. Toalettspegel, vars skrivklaff bär Claes och Anna Johanna Grills alliansvapen. Höjd 76 cm. Tillhör ryttmästare Th. Grill, Stockholm.

ersatts av fullt utvecklade rocailler i guld, brungult och rosa. Även från dessa utgår bladkvistar, som här konsekvent fått sin naturliga gröna färg. Skråningen pryds av en guldbård, som är elegantare än de äldre tallrikarnas tunga bladkrans. Går man till vapnen visar det sig att toalettspegeln återigen intar en nyckelställning. Den polykroma servisen tycks ha hämtat den rokokomässigt skeva och snedställda skölden från sin blå föregångare men det rika akantusverket liksom färgställningen från spegeln. Den har till hälften rättat sig efter den konventionellare heraldik som spegeln representerar.

Vad själva färgställningen beträffar stämmer övergången från monokromi till polykromi väl med den allmänna utvecklingen. Kineserna hade visserligen redan under 1600-talet exporterat varor i "famille verte" med tämligen kraftiga färgeffekter, men den holländska och svenska fajansproduktionen dominerades ännu under 1730-talet av den koboltblå färgen. Det torde icke endast ha varit de tekniska svårigheterna att bemästra andra färger, som motiverade denna återhållsamhet. Därför var det också lika naturligt, att man under denna tid lät utföra de ostindiska beställningarna i blått som att man använde västerländska dekorer i stället för kinesiska. Under 40-talet blev de övriga tre starkeldsfärgernas finstämda nyanser i manganviolett, gult och grönt allt vanligare i den inhemska produktionen. Redan under Yung Chêng (1723—1735) uppnådde kineserna i famille rose en ny färgställning, som både var betydligt nyansrikare än den holländsk-svenska och mera finstämd än famille verte. Den stämde också bättre överens med den ytterligt färgkänsliga rokokosmaken och präglade snart beställningsvarorna. Denna utveckling är synnerligen belysande för det oftast ytterligt komplicerade förhållandet mellan västerländskt och kinesiskt i 1700-talets konsthantverk. Den erinrar om att man långt ifrån godtog allt som kom från Kina utan tvärtom valde och vrakade med den största urskiljning.

Claes Grills andra servis är en produkt av den nya kinesiska polykromin. En något precisare datering till perioden 1740—1765 ger rocaillerna, medan släktskapen med den blå servisen och med toalettspegeln synes hänföra den till periodens början.

Det bör betonas att intet slutgiltigt bevis föreligger för att

Bild 3—5. Båda dessa serviser kan ha beställts omkring 1740 av Claes Grill att utföras med mönster ritade av Christian Precht. Hwoudmassan av den blå servisen (överst och t. v.) tillhör direktör Claes Grill, Stockholm, den polykroma (t. h.) greve Sigge Cronstedt och hans arvingar.

Bild 6 och 7. Den rustika blå servisen (överst) och den polykroma (nederst) representerar den enklare ostindiska importvaran.

Bild 8. "De två tranornas servis" i blått är utan tvekan den elegantaste av släkten Grills alla serviser. Men så kan mönstret också vara ritat av Jean Eric Rehn, som på 1780-talet utförde flera uppdrag för Adolf Ulrik Grills räkning. Tranorna åsyftar denne jämte hans hustru Anna Johanna, född Grill. Tillhör fru Märta Grill, Godegård.

Bild 9. Per Isak Grills kaffe- och teservis kontrasterar i sin strama enkelhet mot de äldre servisernas rika dekorer. Den bör ha tillkommit omkring sekelskiftet 1800 och representerar sålunda en senare tidssmak. Tillhör fru Märta Grill, Godegård.

Christian Precht är upphovsmannen till vare sig de två serviserna, toaletspegeln eller den märkliga silverdopskålen. Men enbart slumpen kan knappast ha spunnit det komplicerade nät av indicier som förenar dem. Det tycks vara bindande. Christian Precht har alltid varit den minst kända av 1700-talets ledande mönstertecknare. Claes Grills förmodade beställningar i den prechtska boden vid Stora Nygatan i Stockholm synes ge en efterlängtd komplettering till våra kunskaper om hans verksamhet och arbetsmetoder.

Nästa servis i det grilliska porslinets kronologi är blå. Den är utomordentligt grov i utförandet och kontrasterar starkt mot de föregående serviserna. Ett femtiotal tallrikar och fat finns bevarade. De är ovanligt kraftigt dimensionerade, ytorna är starkt kullriga och glasyren blåsig, bild 6. Godset saknar helt den vithet, som karakteriserade de äldre serviserna. Det är snarast ljusblått. Detta jämte dekorens orena och stundom mot violett skiftande färg hänför servisen till det billiga exportporcelain, som producerades under Ch'ien Lung.

Dekoren uppvisar en fullt utvecklad rokoko. Kraftiga oregelbundna vågkammar rullar runt brättet, inneslutande det sedvanliga rutmönstret som uppträder i fyra variationer. I en av dessa, som närmast erinrar om fogarnas mönster på en tegelmur, förråder tecknaren ett suveränt oberoende av de gängse formelementens ursprungliga mening. I högsta grad okonventionell men desto mera uttrycksfull är den flaxande vapentranan i tallriken mitt, som snarast påminner om en plockad kyckling. Det bästa bidraget till tidsbestämningen ger emellertid den vågiga och profilerade tallrikskanten. Den är ett tydligt lån från silvret, där den uppträder under 1740-talet för att något senare översättas även till tenn. Denna rustika kyckling i de övriga grillservisernas eleganta tranedans bör ha tillkommit under perioden 1750—1770.

Det grilliska porslinet illustrerar ytterligare några viktiga faser i 1700-talets stilutveckling. Närmast följer en polykrom servis, av vilken endast ett tiotal pjäser finns bevarat. En starkt rokoko-skulptural terrin med tjockt gods och tunga, fasonerade fat, bild 7, kontrasterar våldsamt mot lätta och eleganta fat och senapsburkar. Men samma raffinerade dekor av strödda sommarblomster går igen på samtliga pjäser och förråder ovedersägligen att de

ursprungligen hört samman. Terriner med denna våldsamma formgivning producerades i Meissen redan på 1740-talet, där man omkring tio år senare även lanserade den karakteristiska blomsterdekoren. Servisens oenhetlighet beror sannolikt på att den representerar en lägre prisklass, där man fick nöja sig med enklare och mindre genomarbetade varor. Därpå tyder för övrigt också det stundom förekommande grillska G'et och det tämligen klumpiga vapnet, som korresponderar mindre väl med de spröda blomstren. Möjligen har initialen och vapnet kommit till först i Europa.

De naturalistiskt färgrika blomstren fick i Meissens omfattande produktion från 1760-talet delvis stryka på foten för blombuketter i enhetlig färgställning. Blått och rosa dominerade. Denna genre, som alltjämt lever kvar, blev snabbt modern och påverkade även de ostindiska varorna.

En kaffekopp och en kanna med rosa blombuketter och det sedvanliga gyllene grillvapnet är sannolikt tidiga exempel på arten i Sverige. De representerar hela återstoden av en kaffeservis. Det elegantaste exemplet är likväl Anna Johanna Grills teservis i blått, vars strama blomstergirlander antyder begynnande klassicistiska formideal, bild 10. Det är omöjligt att avgöra vem det vackra monogrammet åsyftar, eftersom icke mindre än tre nära anförvanter med namnet Anna Johanna Grill upplevde 1770-talet, då servisen kan ha tillkommit. Ett fullständigt identiskt monogram förekommer för övrigt på ett par toalettjusstakar av europeiskt porslin med blombuketter i rosa.

Den allra elegantaste av de stora grillserviserna är även den blå. Efter några decenniers polykromi fick den blå färgen en renässans under seklets senare del. Tallrikarna har vita brätten, raffinerat mönstrade med en ofärgad, skuren bladdekor under glasyren. Det är en teknik som kineserna drev till mästerskap redan under Sung-perioden (960—1279). Tallriksmitten omges av ett av dessa rullande bårdmönster, som senare i så hög grad kom att präglade den gustavianska tiden. Även i denna servis avbryts mönstret fyra gånger — här av groende lökar ur vilka blomsterstänglar spirar, utvecklande sig till symmetriska girlander, som inramar huvudmotivet. Vapenbilden på de tidigare serviserna har utbytts mot två naturalistiskt tecknade tranor, bild 8.

Bild 10. Inte mindre än tre nära anförvanter med namnet Anna Johanna Grill upplevde 1770-talet, då denna vackra teservis i blått kan ha kommit till. Det är därför tyvärr omöjligt att avgöra vem av dem som monogrammet AJG åsyftar. Tillhör fröken Ellen Thollander, Stockholm.

Enligt släkttraditionen åsyftar denna dubbling av den grillska tranan en legendarisk brödrafejd. Förklaringen verkar onekligen långsökt. Det råder ingen klar fiendskap mellan tallrikens två tranor. Dessutom är det lätt att finna ett betydligt naturligare motiv för dubblingen än den dystra brödrafejden. Utgångspunkten för konstnären kan ha varit uppgiften att framställa ett alliansvapen. Den ovanliga lösningen i sin tur kan bero på att han velat undvika det konventionella alliansarrangemanget, som alltid är svårt att inkomponera på en rund tallrik.

Man kan tänka sig att konstnären börjat som mästaren till den rustika servisen med att ställa två heraldiskt korrekta tranor utan sköld direkt mot tallriksbotten. Ett sådant försök borde ha visat honom att dubblingen snarast skulle understryka både den kompositionella svårigheten och den heraldiska stelheten. Han har då i stället konsekvent gjort avkall på de heraldiska anspråken. Det har gällt att ersätta tranornas upprepade rörelseschema med samverkande rörelser.

För att nå detta mål har han valt en långt driven naturalism i

stället för den heraldiska stiliseringen. Medan den ena tranan intar den heraldiskt korrekta ställningen har han låtit den andra liksom för att undvika kollision flaxande böja sig åt sidan som om den vore i färd med att fånga en gräshoppa i flykten eller just förlorar fotfästet. Heraldiska hänsyn har emellertid tagits i största möjliga mån. Enligt reglerna för det grilliska vapnet står bägge tranorna på tre stenar som dock här är stilenligt naturliga. Ät vänster balanseras den hotade asymmetrin i någon mån av en blomsterstängel.

Resultatet innebär icke endast en livfull gruppverkan utan också en förstärkning av grundmotivet — alliansen. Symboler och liknelser är två skilda verkningsmedel, som står till konstens förfogande. Det händer emellertid stundom, att en liknelse kan illustrera en företeelse på ett konkretare sätt än en symbol. Moder Svea, det svenska lejonet och riksvapnet ersattes av denna anledning delvis under det andra världskriget av den populära igelkotten. Medvetet eller intuitivt rättade sig vår konstnär efter denna regel. Han försköt tyngdpunkten från den tämligen tomma heraldiska symbolen till den innehållsmättade bilden av två äkta makar som sida vid sida strävar för brödfödan. Av heraldiken bevarade han blott tillräckligt mycket för att det skulle förbli fullt klart för envar att bägge makarna hette Grill.

Sällan kan osignerade hantverksprodukter från gångna tider med hundraprocentig säkerhet tillskrivas bestämda konstnärer. Trots att de äldsta grillserviserna blott innehåller allmänna mönsterelement, har de kunnat attribueras till Christian Precht främst därför att han under 1730-talet — såvitt man vet — var ensam i Sverige om den formvärld som de representerar. En motsvarande möjlighet föreligger icke i detta fall. Men i gengäld är de två tranornas servis desto mera personligt färgad. Blott från den sidan kan problemet angripas.

Vem var med andra ord under 1700-talets senare hälft mäktig den geniala invention — för att använda tidens eget uttryck — som ligger i förskjutningen från symbol till bild? Därtill kommer det raffinerade utförandet, vars verkan icke minst beror på samstämmigheten mellan det egenartade figurmotivet och tallrikens övriga mönsterelement.

De två tranorna erinrar icke obetydligt om Rörstrands berömda mönster från 1750-talet, den döda fågeln under parasollet, som tillskrivits Jean Eric Rehn. Där förekommer just den av Watteau lanserade men i Sverige rätt sparsamt praktiserade föreningen av sentimentala genrebilder med rent dekorativa formelement. Trots att tallrikens symmetriskt draperade blomstergirlander måste betecknas som allmängods, ingående i tidens mönsterförråd, är det dock skäl att erinra om att Rehn redan på 1750-talet använde dem i Lovisa Ulrikas audiensrum på Stockholms slott.

Det finns emellertid ett indicium, som väger betydligt tyngre än svårvärderbara likheter. Adolf Ulrik Grill (1752—1797) lät 1785 uppföra två byggnader på Söderfors för sin samling uppstoppade djur. "Fogelhuset" byggdes efter ritningar av Jean Eric Rehn. Samlingen omfattade bl. a. en trana uppstoppad enligt grillvapnets regler. Dessutom placerade arkitekten två tranor i beständigt material framför ingångens dörrposter. Dessa originella variationer på tranmotivet kan uppenbarligen ha stimulerat Rehn att pröva en liknande lösning, om han vid samma tid även fick en servisbeställning.

Även beställarens person motiverade i hög grad denna ovanliga lösning av uppgiften. Adolf Ulrik Grill, som var son till Claes och Anna Johanna (I) och gift med sin kusin Anna Johanna (III), var Linnés vän och en stor naturvetenskaplig samlare och mecenat. Hans av samtiden högt beundrade samlingar, som hopbragts genom Ostindiska kompaniets förmedling, donerades 1828 av arvingarna till Vetenskapsakademien. För en man med dessa intressen, som råkade ha en vacker fågel i sitt vapen, bör det ha legat nära till hands att föredra den ornitologiskt korrekta vapenbilden framför den heraldiskt stilerade.

Grillarnas märkligaste vapenservis är emellertid värd att ses även i ett vidare perspektiv. Ehuru enligt traditionen utrustade med förnämligare anor än någon svensk släkt hade medlemmarna redan långt före invandringen i Sverige brutit med sitt aristokratiska förflutna och skapat sig en ny ställning i den holländska borgarrepubliken. Som en konsekvens härav avstod de från att söka introduktion på det svenska riddarhuset men uppnådde dock utan dess stöd en än mera glansfull position i det svenska samhället.

Ur denna synvinkel ter sig de två tranornas servis som ett utomordentligt exempel på den traditionsrika släktheraldikens sunda förvisnande i den stund då den förlorat sitt forna underlag. För Claes Grill, som uppnått sin maktställning trots bristen på svenskt adelskap spelade väl den gamla symbolen ännu sin roll. Men för Adolf Ulrik, som frivilligt dragit sig tillbaka till ett stilla liv på landet som brukspatron och oberoende privatlörd, bör den knappast ha haft en allvarligare innebörd än ett exlibris har för en modern människa. När han lät Rehn genomföra sin spirituella travestering på det traditionella alliansmotivet, kan man tolka detta som ett uttryck för hans frigörelse. Därför vore det också svårt att finna en bättre slutvinjett för en framställning av släktheraldikens historia illustrerande dess upplösning än en tallrik ur Adolf Ulriks och Anna Johanna Grills servis.

Nästa grillska servis är symptomatiskt nog en monogramservis. Redan från den gustavianska erans begynnelse blev monogrammen allt vanligare. Det är dock mindre troligt att detta hängde samman med den gamla feodalismens begynnande tillbakagång. Till Gustav III:s inkonsekvenser hörde ju adelsfientlighet men anromantik. Framför allt var han dock en estet, som själv både på serviser och i andra sammanhang föredrog monogram eller texter i stram antikva och mera sällan gynnade det dekorativa lilla riksvapnet. Det kungliga föredömet, oupplösligt förenat med den allmänna stilutvecklingen, var sannolikt avgörande för denna strömkantring till monogrammets fördel.

Den åttonde och yngsta grillservisen torde ha tillkommit vid tiden kring sekelskiftet. Gräddkannorna och en hög vinkanna förråda redan den gryende empiren. Koppar och fat bär en guldkantad blå rand kring kanten och det konstrikt flätade monogrammet PIG i guld på sidan, bild 9. Det åsyftar brukspatronen på Garphyttan Per Isak Grill (1772—1842), som sannolikt var en av Ostindiska kompaniets längst kvarlevande intressenter.

Trots rikedomen i det bevarade beståndet av Grillarnas ostindiska vapenserviser är det givetvis icke uteslutet att deras antal en gång kan ha varit ännu större. När endast spridda rester finns bevarade av några bland dessa serviser måste man även räkna med möjligheten att andra kan ha förintats spårlöst. Trots allt

Bild 11. På Godegård bevaras alljämt bland övriga minnen från Grillarnas ostindiska handel en servis med ett av de vanliga landskapsmönstren i blått. Säkerligen har dessa icke vapenornerade serviser skingrats i mycket större utsträckning än vapenporslinet. Förmodligen dominerade de dock en gång Grillarnas porslinskök — trots deras rikedom på vapenserviser. Tillhör fru Märta Grill, Godegård.

ger kvarlevorna sålunda under alla omständigheter en oklar bild av den ursprungliga glansen.

Därtill kommer att vapenserviserna en gång bör ha sekunderats av en lång rad ostindiska "standardserviser" i blått och "familje rose". Mänskligt att döma bör dessa billigare varor t. o. m. ha förekommit i ännu större kvantiteter än de vapenornerade. Medan vapenservisernas anknytning till familjen ständigt förblir lika uppenbar, bör de andra servisernas ursprung oftast snabbt nog ha fallit i glömska sedan de lämnat släktens ägo. De har drunknat i den stora massan av anonymt porslin, om vilket man ofta icke ens vet om det härrör från den svenska 1700-talsimporten eller införts i landet i modern tid på grund av sitt antikvärde.

Men tre av Grillarnas icke vapenornerade serviser kan alljämt

beläggas, vilket tyder på att den ursprungliga siffran varit mångdubbelt större. En intressant mellanställning mellan vapenserviserna och det mera ordinära importgodset intar några pjäser ur en servis från Bona i Östergötland, som en gång var i släkten Grills ägo. Den bär ett kinesiskt landskapsmönster befolkat med två tranor. Tranan är ganska vanlig i den ostindiska porslinsfaunan och dessa fåglar spelar uppenbarligen icke en tillräckligt framträdande roll i kompositionen för att mönstertecknaren skall kunna ha haft en heraldisk avsikt. Det bör snarare ha varit köparen som föredrog detta mönster framför andra därför att tranorna stämde så bra överens med hans vapenbild och som sålunda upphöjde dem till heraldisk rang. På Godegård förvaras än i dag ett 50-tal delar ur en servis med ett av de vanligaste landskapsmönstren, bild 11. Intet tyder på att den är yngre på platsen än de övriga ostindiska skatterna. När grannbruket Mariestad 1888 gick ur släktens ägo köptes därifrån en ostindisk servis för hovets räkning. Den är med största sannolikhet identisk med en servis i sen "famille rose" som alltjämt förvaras på Stockholms slott. Denna omfattar över 800 pjäser och skulle med andra ord vara den största av släktens serviser. Därmed synes den också ge en antydning om den roll det icke vapenförsedda godset kan ha spelat i de ursprungliga bestånden.

Slutligen bör även en dagboksnotis citeras, som ger en utomordentlig komplettering till bilden av Grillarnas porslinsrikedom. Den härstammar från den redan av Gustaf Upmark d. y. observerade Filip Bernhard Hebbes dagbok från en resa till Dannemora-bruken i juli 1781. Om parken på Österby berättar han att "sönderslaget porcellaine af tallrikar, fat, skålar i blå, röda och hvita bitar, som varit mycket vackre nu ligga på alla gångar i trädgården". Dessa porslinskärvor var uppenbarligen reminiscenser av barockens mode att blanda kiselstenar i trädgårdsgångarnas grus. Denna sed har ju också levt kvar in i modern tid. Men ofta torde det varken förr eller senare ha förekommit att kvartsen bytts ut mot ostindiskt porslin. Johan Abraham Grills och Henrik Wilhelm Peills förenade porslinskök tycks dock ha erbjudit tillräckligt underlag för en sådan lyx. Den senare var ju gift med Claes Grills dotter Anna Johanna.

Det ostindiska porslinet har länge varit ett populärt samlarobjekt. Den största samlingen hopbragtes av Nordiska museets store donator Hjalmar Wicander och skänktes av honom till Riddarhuset. Konstforskningen har ägnat vapenporslinet betydligt mindre uppmärksamhet än samlarna. Den har varit mera inriktad på den inhemska fajansproduktionen av skäl som delvis är mycket naturliga. Man får dock icke glömma att vapenporslinet tillhör den svenska konsthistorien, fastän det producerats på andra sidan jordklotet. Dekorerna ritades merendels av svenska eller andra europeiska konstnärer, och i varje fall godkändes de av de svenska beställarna. Av det senare skälet bör man icke heller utesluta de serviser som har en rent kinesisk bårddekor. Även de återspeglar den svenska 1700-talssmaken.

De tre största grillservisernas värde för forskningen beror dels på deras omfattning, som gör det möjligt att uppskatta de ursprungliga bestånden, och dels på att de kan tillskrivas bestämda konstnärer. Sannolikheten för att de ritats av tidens främsta mönstertecknare fäster uppmärksamheten på konkurrensen mellan de ostindiska "äkta" och de inhemska "oäkta" varorna — mellan Ostindiska kompaniet å ena sidan samt Rörstrand och Marieberg å den andra. Christian Precht och Jean Eric Rehn tycks ha arbetat för bägge parter.

Förmodligen var deras produktion i fajans och porslin omfattande, men bristen på fasta hållpunkter försvårar i hög grad ytterligare attributioner. Beställarna är sällan kända. Helt säkert reproducerades också de ledande konstnärernas mönster ofta av enklare förmågor.

Tack vare vapnen är det emellertid lätt att avgöra vilka släkter beställarna tillhörde. En jämförelse mellan förteckningen på bevarade servisdelar och ättartavlorna visar, att de förra knappast representerar den absoluta eliten på 1700-talets riddarhus. Seden att beställa vapenporslin torde med andra ord ha varit mycket utbredd. De ursprungliga serviserna var måhända mångdubbelt flera än de ca 300 av vilka spillror finns bevarade. Detta antagande motsägs på intet sätt av de enorma porslinskvantiteter, som redovisas i Ostindiska kompaniets ofullständigt bevarade arkivalier.

Enligt en rikhaltig traditionsflora fick den inhemska industrin under 1800-talet en i bokstavlig bemärkelse förkrossande revansch. Då lär de gamla serviserna i slottens och herrgårdarnas förnäma porslinskök snabbt ha degraderats till "pigporlin". På 1860-talet lät enligt uppgift en landshövdingen t. o. m. sina bångstyriga söner "leva ut" sina destruktiva drifter genom porslinskrossning på residensets vind. Ämnet vore utan tvekan värt systematiska traditionsuppteckningar. Sanna eller osanna är dessa historier i varje fall betecknande för tiden. Av de gångna seklen saknade 1800-talet kanske i särskilt hög grad sinne för 1700-talet. Man bör dock komma ihåg, att tidens ofta påtalade pietetslöshet var en effekt av dess progressiva intresse för allt nytt, vilket för övrigt grundlades just under 1700-talet. Sverige hade äntligen fått en porslinsindustri, som stod sig väl i konkurrensen med den utländska.

Det var den intresserade forskaren i släkten Grills historia, kammarrättsrådet Karl Anskarswärd, som tidigast föreslog, att en undersökning av de grilliska serviserna skulle göras. Han ställde generöst sina egna anteckningar till förfogande och han har städse bistått med råd och dåd när det gällt att uppsåra de gamla serviserna bland ättlingarnas månghövdade skara. Nordiska museet är kammarrättsrådet Anskarswärd tack skyldigt för hans värdefulla initiativ och för hans bistånd.

SVINDERSVIKSFLAGGAN

av *Torsten Lenk*

Sommaren 1943 inbjöds författaren till denna uppsats till Svindervik för att bese en där i paviljongen förvarad flagga. Denna befanns vara i mindre gott skick. Då man kunde befara att en fortsatt förvaring på platsen skulle äventyra flaggans bestånd, överlämnades den till Livrustkammaren, där den omsorgsfullt konserverades och där den nu har inv.-nr 43/14.

Flaggan i fråga — av ylle — är en åttaduksflagga, dvs. den är på längden sammansatt av åtta våder, var och en 41 à 43,5 cm bred. Sex av dessa våder äro rätt mörkt blå, två ha en gulaktig, nästan vit färg. Denna gulvita flaggduk bildar ett kors. Dukens skoning av grov, vit linneduk är slagen om flaggliket, som i ena hörnet bildar en i skoningen insydd, öppen ögla och i andra hörnet fortsätter i en sladd. Vid vardera av dukens sömmar är ett snöre trätt genom skoningen om liket och fasthållet vid detta därigenom att den ena sladden är träd genom den andra, varefter båda sladdarnas ändar äro knopade. På detta sätt bildas 30 à 35 cm långa öglor. Flaggans höjd är 340 cm, den totala, rekonstruerade längden 645 cm.

Denna flagga är tvåtungad. Tungornas inre kanter mötas i en vinkel i det gula korsets ytterända.

Den första svenska flagglagen av den 6 november 1663 säger uttryckligen att "Chronones flaggor" äro "gjorde med tre Spitzer", dvs. att de äro tretungade. Privata skepp skulle föra flaggor med gult kors och därigenom "representera sig vara Swenske Under-såthare tillhörige", men endast under den förutsättningen att dessa

Denna uppsats ingår i en handskreven festskrift till förste intendenten vid Nordiska museet fil. dr Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 december 1950.

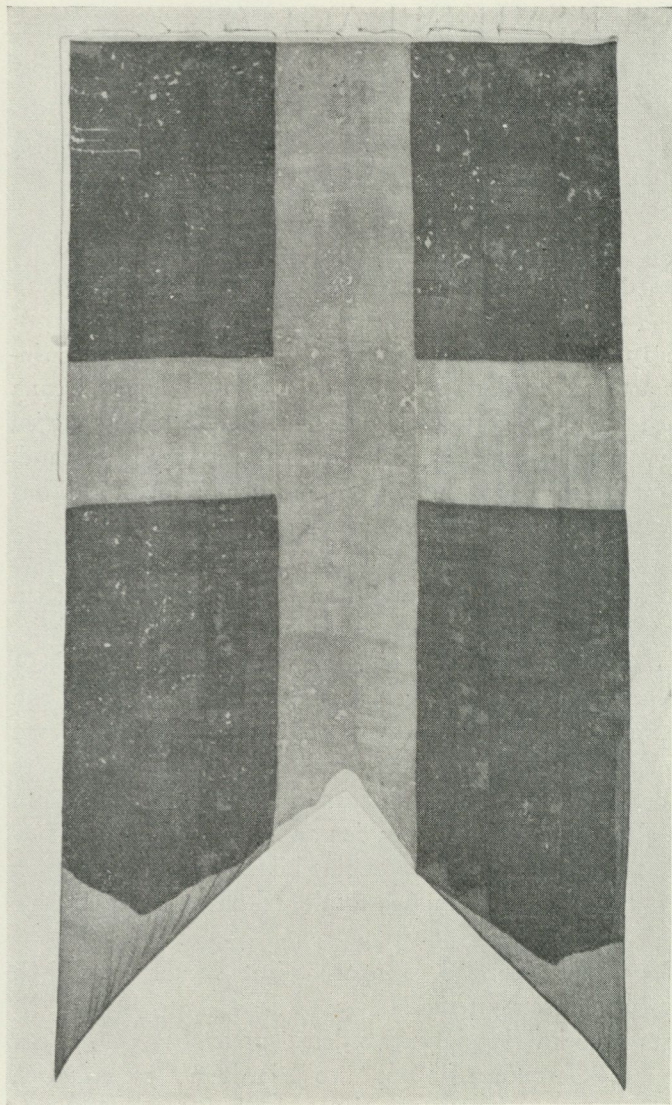

Bild 1. Svindersviksflaggan. Kompanflagga för ett Ostindiska kompaniets skepp från 1700-talets tredje fjärdedel. Livrustkammaren.

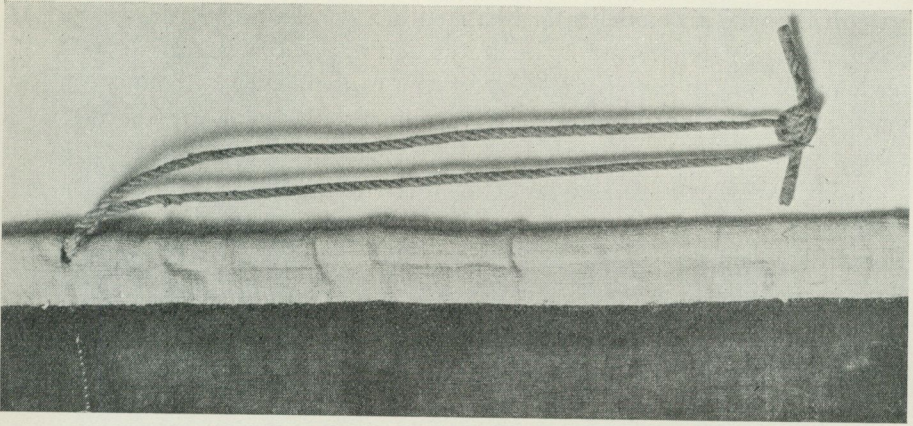

Bild 2. Detalj av flaggan bild 1. Sådana snöröglor äro karakteristiska för skeppsflaggor.

flaggor voro "Fyrekantige, och jämt afskurne". Denna skillnad mellan statens tretungade flagga och den privata tvärskurva uppehölls i princip — med undantag för postförande enskilda fartyg åren 1838—1897 och vissa statliga verk 1897—1906 — till år 1906, då den nu gällande flagglagen begränsade användningen av den tretungade flaggan till konungahuset och krigsmakten. 1663 års bestämmelser upprepades efter deras första utfärdande i ett flertal förordningar. Paragraf 18 i förordningen av den 3 juli 1717 förtjänar att citeras in extenso: .

"Alla Coopvardie män eller private farkoster, som äro Swenske, tillåtes fuller att föra den blå färgen med gula korset uti, dock ingen Wimpel, utan allenast Companen, giösar och flöglar, som til åtskilnad (från den statliga flaggan) ej måste wara klufne uti tre tungor, utan fyrkantige på ändan; åliggandes det Ammiralitetets Officerare så af högre som nedrigare caractere att hålla hand deröfwer, det inga private fartyg sig häremot förbryta."

Det är till åttlydnad av denna förordning som eskaderchefen i Göteborg, vice amiralen Vilhelm Gyllenskepp, år 1748 anmälde, att vissa svenska handelsfartyg tagit sig till att bruka en "flagg med två stjärtar och som fastän densamma är blå til coulleuren med

ett gult kors uti, til modellen är lika med den danska kongl. flaggan samt at det torde vara at befara at detta bruk ey i så måtto torde orsaka någon oenighet eller vedervilja mellan Sverige—Danmark föreslås att kofferdisterna blifva allmänt förbjudna att betjäna sig av dylik flagg”.

Missbruket — ty ett sådant var det — fortsatte likväl och anmäldes plikttroget av vederbörande, med kungl. brev av den 17 oktober 1751 till resultat. I detta kungl. brev talas om ”det missbruk som . . . angivits förelöpa både i Göteborg och flera Siö Städer i Riket, at Swenske Coopvardie fartyg betiena sig af Svensk Klufwen flagg, och at i synnerhet Directeurerne wid Ost indiska Compagniet föra Svensk flagg, lika som Flaggmännen wid Ammiralitetet med twenne stjertar på förstäfwen af deras slupar, när de fara någonstädes siöledes”. Därför befanns det nödvändigt ”at låta Circulaire bref til Wår Öfwer Ståthållare och Landshöfdingarne, i hwilkas Lähn Siöstäder äro, afgå, at hålla noga hand deröfwer, det § 18 af 1717 års förordning efterlewes, så at inga Coopvardie fartyg må vara tillåtit, at föra Klufwen flagg”. ”Och ehuru wäl 8 § uti det Ost indiska Compagniets undfångne förnyade privilegier af d. 17 Junii 1746 föreskrifwer, det Compagniets skiepp skola fara under Svensk Köpmans flagg, i anseende hwartil Directeurerne icke kunna på sätt, som här tils berättas wara skiedt, föra flagg på deras slupar i jämlikhet med flaggmännen wid örlogs flottan, så wele Wi det i nåder hafwa tilsagt dem hädanefter den förmån i detta måhl, at i det stället flaggmännen wid Ammiralitetet föra flagg på förstäfwen, måge Directeurerne föra flagg akter på slupen, dock att flaggan intet må wara klufwen, utan fyrkantig på ändan, enligt 18 § af 1717 Åhrs förordning.”

En annan förmån hade detta mäktiga företag erhållit redan genom det av Gyllenskepp citerade privilegiebrevet av år 1746 nämligen tillstånd att insätta initialbokstäverna i kompaniets namn i sina tvärskurna flaggor. Senare fick Västindiska kompaniet tillåtelse att föra vimpel och flagga samt ”Kronans flagg” i västindiska farvatten, ”då ej något Örlogs-fartyg för handen är”.

Så var det alltså med den saken och så förblev det. Huru lagen efterlevdes illustreras bl. a. av två rapporter. Den ena, av den 6 maj 1755, skildrar huru tre man från högvakten på Skeppsholmen

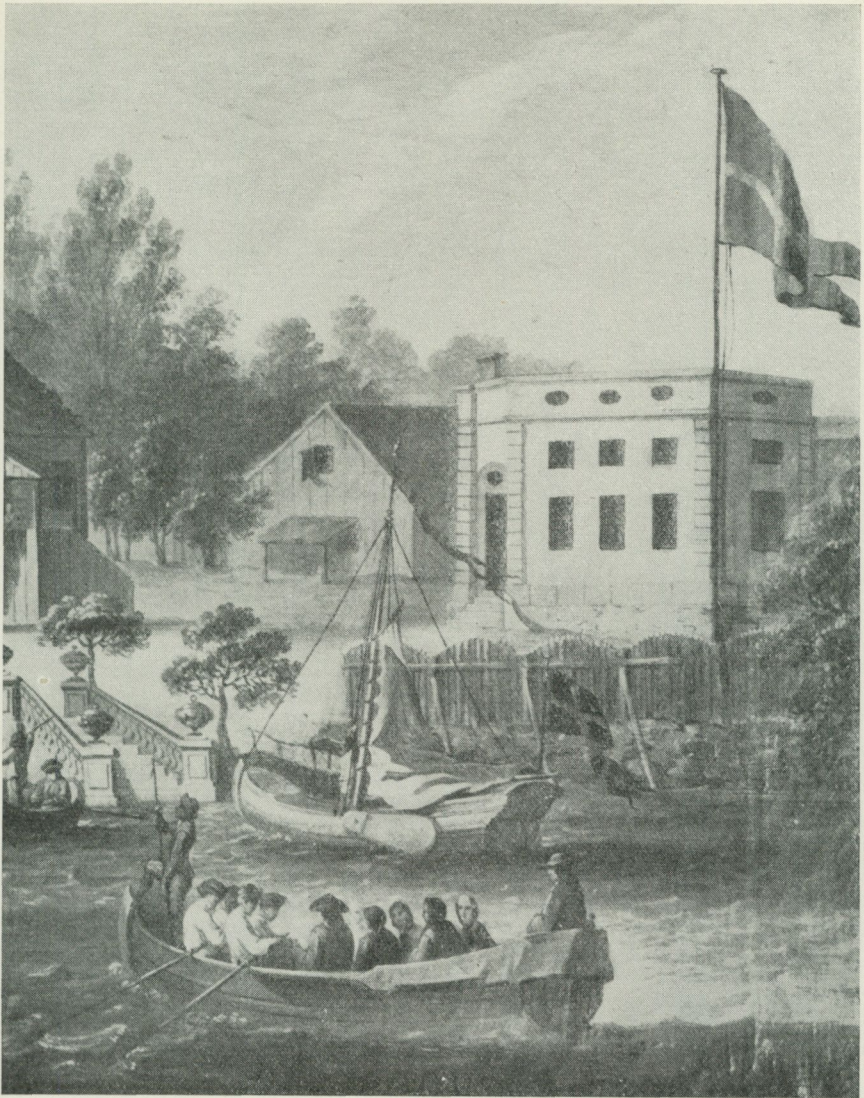

Bild 3. Tvåtungade flaggor hissade vid Svindersvik, den ena på en vid paviljongen placerad stång, den andra i aktern på en vid bryggan förtöjd jakt, som på masttoppen har tungad vimpel. Detalj av oljemålning från 1700-talets mitt. Stadsmuseet.

i Stockholm sändes till skeppet Caritas, kapten Petter Cramer, vilket var förtöjt vid Skeppsbron och förde tvåtungad flagga. Ingen var ombord, när männen anlände, men då de började hala ned flaggan höjdes hotande rop från tredje skeppet därifrån. Så småningom anlände också vederbörande skeppare och blev ovettig. När han erinrades om den kungliga förordningen, svarade han: "Jag skiter i henne."

År 1779 överraskade fregatten Illerim skeppet Patriarken från Karlshamn, som hade fört tungad flagga vid passerandet av Gibraltar. Efter stort gräl och krigsrätt lät Illerims befäl skära tungorna av flaggan och återlämnade därefter densamma (Amiralitetets ink.skr. 1779. Ankarloo).

Det var alltså icke endast Ostindiska kompaniet, som uppträdde såsom ståndaktig lagbrytare, utan även andra. Anledningarna till dessa lagbrott synas vara två: en praktisk, eftersom det kunde vara förmånligt att i avlägsna farvatten ange sig tillhöra örlogsflottan, och en ambitiös, nämligen att även hemma uppträda i förvillande likhet med örlogsflottan. Men som sagt, bruket av den tvåtungade flaggan var och förblev lagstridigt.

Dessa flaggor voro även på annat sätt seglivade. De två äldsta kända i Sverige bevarade svenska flaggorna äro nämligen av denna typ. Den ena, gjord i Kanton på 1760-talet för ostindiefararen Lovisa Ulrica, tillhör numera Statens sjöhistoriska museum, den andra är Svindersviksflaggan. Ingendera är emellertid försedd med Ostindiska kompaniets chiffer.

Svindersviksflaggan hör till samma tid som Lovisa Ultricas, men marginalen för dateringen är måhända större. År 1753 blev gårdens dåvarande ägare Claes Grill en av direktörerna i Ostindiska kompaniet. Han dog år 1767, men gården behölls i arvingarnas ägo till år 1780. Det är — såsom Andreas Lindblom framhållit — ingalunda säkert att flaggan lades bort vid Grills död. Om det nu är en gårdsflagga.

Huru tvåtungade flaggor fördes vid Svindersvik — i aktern på en jakt, som också förde tungad vimpel(!), och på en vid paviljongen rest flaggstång — framgår av en av Lindblom publicerad oljemålning i Stockholms stadsmuseum. Denna målning lämnar även andra upplysningar av värde för bedömandet av Svindersviks-

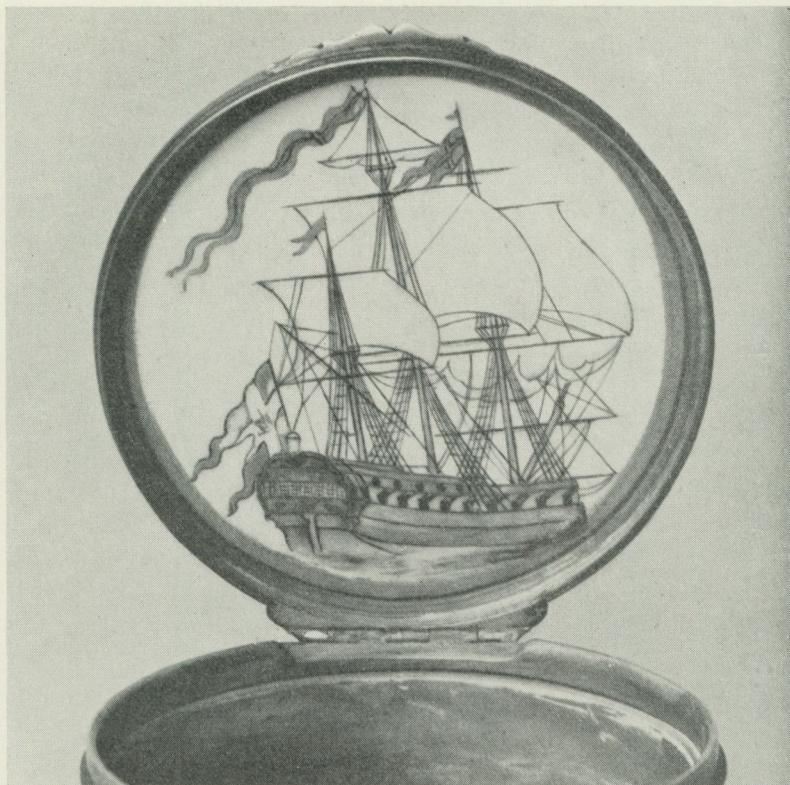

Bild 4. Ett Ostindiska kompaniets skepp med tvåtungad, chifferprydd kompaniflagga och vimpel. Bild i locket på en ostindisk porslinsdosa med grilliska vapnet på utsidan. Privat ägo.

flaggans karaktär. Den större, på stång hissade flaggan, är fäst vid en lina på alljämt brukligt sätt och buktar vid liket ut från stängen. Den vid en i jaktens akter placerad flaggstake angjorda flaggan buktar icke ut från staken. Just så voro skeppsflaggor anbragta i äldre tid, dvs. med snöröglor eller — som hertig Fredrik Adolfs i Livrustkammaren bevarade tretungade flagga — med sidenband, trädde över flaggstaken. Det övre hörnet, det med öglan, najades vid stakens knopp, som för detta ändamål var försedd med

två lodrätt borrhade hål. Det motsatta nedre hörnet fastgjordes vid staken medelst den i liket insydda linans sladd.

Skeppet Lovisa Ulricas flagga är konstruerad på samma sätt och den är bevisligen en skeppsflagga. Något hinder för att hissa en så konstruerad flagga på stång finnes väl icke, men snöröglorna sakna då funktion och av allt att döma är Svindersviksflaggan — alltför stor för att pryda en jakt — därför en kompaniflagga för ett skepp. Detta torde vara förklaringen till att den blivit bevarad. Hade flaggan brukats på land, skulle den för mycket länge sedan varit utsliten.

En bättre illustration till denna flaggas bruk är då den bild av ett Ostindiska kompaniets fartyg, som pryder insidan av en ostindisk porlinsdosa, som på utsidan bär det grillska vapnet och alltjämt tillhör en medlem av familjen. Dess kompaniflagga visar kompaniets tillåtna chiffer, men i övrigt bär bilden vittne om den ståt med tungade flaggor och vimpel, som det mäktiga handelsföretaget och dess direktörer tilläto sig trots lagar och förordningar.

Litteratur: J. A. Flintberg, Anmärkningar til Sweriges Rikes sjö-lag, Sthlm 1794. — T. Lenk, Svenska flaggans uppkomst och äldsta historia, i Svenska flottans historia I, Malmö 1942. — Dens., Svenska flaggan efter 1700, i Svenska flottans historia II, Malmö 1943. — Dens., Flaggan, landets symbol, i Historiska bilder II, Sthlm 1949. — A. Lindblom, Svindersviks-tavlan, i Stockholmsminnen i Stadsmuseet, Sthlm 1950. — U. Lindgren, Heraldik i svenska författningar, stencilerad uppl. 1948. — E. Thernænius, Rikets vapen och flagga, i Studier tillägnade F. Lagerroth, Lund 1950.

CLAES GRILL,

EN FRIHETSTIDENS MECENAT OCH HANDELSFURSTE

av Karin Forsberg

I hedervärde Folck, som E'r med Handel nären
som med förskått och skatt på många tunnor Guld
E'rt Låford spriden ut och intet mer begären
Än at för redligt Namn hos Nästan stå i skuld;
Bland hwilkas Kram man ej de Wahror fåfängt leter
hwars nummer Trohet och hwars Stämpel Sanning heter.

Staden Genua befriades 1528 från franskt förtryck. Bland de förnäma adliga ätter, vilkas medlemmar efter stadens befrielse av frihetshjälten Andrea Doria skulle utses till republiken Genuas aristokratiska regering, befann sig även släkten del Grillo. Grillo betyder på italienska gräshoppa eller syrsa, vilket går igen i ättens sköldemärke, som framställer en trana med en gräshoppa i näbben. Släkten lever fortfarande kvar i Italien, bl. a. i Messina på Sicilien. Den har även i krig och ofred bistått sitt land. Flera medlemmar deltog bl. a. i Italiens befrielsekrig 1859.

Några grillska ättlingar utvandrade på 1500-talet till Augsburg, där Andreas Grill år 1571 av kejsar Maximilian II upphöjdes i tyskt adligt stånd. Dennes andre son, Anthony, flyttade till Amsterdam, på den tiden Europas handelscentrum. Han gjorde sig där känd som framstående handlande och guldsmed. Det var för sin stora skicklighet i "proberingskonsten" han inkallades till Sverige, möjligen på rekommendation av Louis de Geer, i början på 1600-talet. Här utnämndes han efter Gustav Adolfs död till "Svensk Riksguardien", den ämbetsman, som skulle ha tillsyn över Kronans silver- och myntverk. Sonen Anthony Grill d. y. övertog hans befattning som riksguardin samt hans vittomfattande handelsrörelse. Med honom börjar också släktens stora intresse för bruksrörelse och järnhantering göra sig gällande. Han var

bl. a. förläggare för Söderfors ankarbruk som i århundraden skulle komma att tillhöra släkten.

Anthony Grill d. y. var gift med Anna von Slingeland och hade med henne fyra söner, Anthony, Johannes, Abraham och Carlos. De två förstnämnda återflyttade till Holland och blevo myntproberare vid banken i Amsterdam. De båda yngsta sönerna, Abraham och Carlos, stannade i Sverige och grundade i Stockholm frihetstidens förnämsta handelshus. Abraham var gift tre gånger och det är de tre äldsta sönerna i hans stora barnskara, som blevo stamfäder för ättens tre huvudgrenar, Garphytte-, Söderfors- och Godegårds-grenarna.

Det är åt Söderforsgrenens stamfader, den store köpmansfursten och mecenaten Claes Grill, utan jämförelse släktens mest lysande representant, några sidor här skola ägnas. Med hans båda barn, Anna Johanna, död 1801, och Adolph Ulric, död 1797, båda gifta med sina kusiner, utdog denna gren av släkten.

Sjuttonårig trädde Claes i tjänst på sin faders kontor och vid dennes död 1725 blev han kompanjon till sin farbroder Carlos. Efter 1736 förestod han ensam handelshuset, men upptog efter några år till bolagsman sin yngre halvbroder Johan Abraham. Claes Grill gifte sig 1737 med Carlos enda barn, dottern Anna Johanna. Därmed gick inte blott en del av Abrahams utan även hela Carlos' förmögenhet över i Claes' och Anna Johannas händer.

Claes Grill övertog således som helt ung landets mest blomstrande handelsföretag, kanske vid denna tid Europas högst ansedda. Det främsta skälet till den framgång han hade i allt han företog sig var nog just att han så troget höll fast vid släktens gamla handelsintressen och affärsförbindelser. Hittills ha hans insatser som köpman endast varit kända i stora drag. I några gamla brukskistor på Gimo bruksarkiv i Uppland finns emellertid en samling affärs- och andra brev till och från Claes Grill bevarad. Det är ett ytterst lösryckt material och rör i stort sett endast åren 1752, 1760 och 1761. En genomgång av dessa brev ger en klarare uppfattning om hans handelsförbindelser och den företagsform han använde sig av, än man tidigare haft, och förtjänar därför ett kort omnämnande.

Handelshuset Carlos och Claes Grill hade förbindelser med hundratals handelshus överallt ute i Europa. Det exporterade framför allt varor till Hamburg, Amsterdam och England men även till östersjöområdena och medelhavsländerna. Överallt var firman i kontakt med stora handelshus. Korrespondensen åter speglar detta förhållande i sin helhet. Men alldeles särskilt är det några stora hus, oftast mer eller mindre rena bankirhus, som korrespondensen stammar ifrån. Det slumpvis bevarade materialet gör att transaktionerna tyvärr inte alltid framgå särdeles tydligt. I de flesta fall har det varit frågan om gamla förbindelser, som endast haft behov av kortfattade meddelanden för att allt skulle stå klart för mottagaren.

Viktigast av de utländska förbindelserna var den ovan omtalade Grill i Amsterdam. Denna firma var tydligen kommissionär åt Grillarna i Stockholm, dvs. ombesörjde försäljning av exportvaror åt dem och skötte även ibland om, att de fingo önskade importvaror. Den viktigaste funktionen var emellertid att finansiera stockholmshusets utländska affärer, att fungera som central för stockholmsfamiljens internationella betalningar. Förutom av Grill i Amsterdam använde sig Carlos och Claes för sådana ändamål framför allt av Boué & fils och His & fils i Hamburg.

I London var den svenskättade firman Lindegrén Grills viktigaste förbindelse, såvitt man kan se av breven. Lindegrén ombesörjde — i likhet med de tidigare omnämnda bankirhusen — exportförsäljning åt handelshuset Grill, sände dem engelska varor, skötte assuranser och skeppsklareringar för deras fartyg samt såg till att dessa försågos med transitolaster för fart från England till medelhavsländerna. Som stor upphandlare för engelska statens räkning var även John Mayor i London en viktig importör för firman. Av breven framgår också att en del varusändningar skedde gemensamt mellan Grill och andra svenska handelshus, såsom Bedoire och Anders och Thomas Plomgren.

Tydligt är också att Grillarna i hög grad tjänstgjorde som utställare av resekreditiv för svenskar i utlandet, bl. a. för svenska sändebud, som framgår av brev från bl. a. Lindegrén och Lezurier & Co i Rouen. Grill sände växlar dragna på utländska hus, som svenska resanden eller sändebudet i fråga kunde presentera för

inlösen. Betalning till utställaren skedde i Stockholm genom varor eller andra växlar till de hus dragning skett på. Man kunde också helt enkelt anvisa vederbörande svensk i utlandet att i ena eller andra formen få ut pengar hos något handelshus därstädes, med vilket Grillarna ägde förbindelser — betalningen skedde sedan enligt nyss skildrat recept.

Men det stora handelshuset och den omfattande bankirrärelsen voro inte Grills enda intresseområden. Han fullföljde nämligen så gott som alla släktens verksamhetsgrenar, och de innefattade även intressentskap i linne-, segelduks- och glasindustrier samt en omfattande bruksrörelse. Han ägde Söderfors och Österby bruk i norra Uppland, inköpta 1748 och 1750 samt i Hälsingland Iggesunds bruk, som han förvärvat 1753. Han hade dessutom ett eget skeppsvarv och var intressent i ett stort antal andra. Bland hans exportvaror nämnas framför allt järn och koppar, bräder och tjära. Importvaror voro främst kolonialvaror av olika slag samt salt. Hans skeppsrörelse kom också att få betydelse för vetenskaperna i Sverige, då han på egna fartyg förde hem förnämliga främmande naturaliesamlingar, som han skänkte till Vetenskapsakademien och Uppsala universitet. Särskilt bekant är hans djursamling från Surinam, som Linné beskrivit i avhandlingen *Surinamensia Grilliana*. Ett särskilt omnämnande förtjänar de intressanta rapporter hans skeppare levererade från sina långväga färder, men utrymmet tillåter inte att de tas upp i detta sammanhang.

Grills brevväxling med inspektoren Gustaf Wahlberg på Österby bruk är den enda, som finns bevarad av hans egen hand. Hans sätt att sköta sina bruk var det gammaldags patriarkaliska. Varje vecka skrev han till sina förvaltare på respektive gods. Det är utförliga förhållningsorder, ofta pedantiskt uppdelade i paragrafer. Det är en rörande omtanke om brukets angelägenheter och om de personer som arbetade där, man får bevitna i dessa brev. Ingenting tycks ha varit för obetydligt för hans personliga deltagande och omsorger. Huvudsakligen rör sig skrivelserna om det kvantum järn, som producerats under den gångna veckan, om prisen på spannmål och om körslor till bruket. Men avslutningen har i allmänhet en personlig prägel med hälsningar till dem, som

Anna Johanna Grill tillsammans med sonen Adolf Ulrik och dottern Anna Johanna. På väggen bakom skymtar Claes Grills porträtt. — Målning av Alexander Roslin omkr. 1777. Fånö.

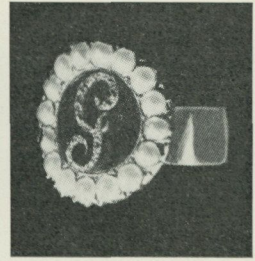
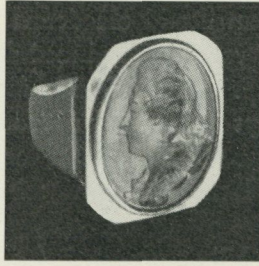
råkat ut för sjukdom och andra besvärligheter, och goda råd om hur de skulle övervinnas. Breven ge en glimt av det patriarkaliska nit, som utmärkte den store brukspatronen och som inte minskade trots att summan av hans anställda med tiden uppgick till 4 000 personer och hans intressesfärer i hög grad vidgades under årens lopp.

År 1753 blev Claes Grill direktör i Ostindiska kompaniet, Sveriges på den tiden mest framgångsrika handelsföretag. Privilegier för detta kompani utfärdades i flera etapper eller så kallade oktrojer, som vanligtvis omfattade ett tjugotal år. Under den andra oktrojen, från 1746 till 1766, inföll hans direktörstid. Den innebar samtidigt en stor social upphöjelse, ty efter 1753, då den s. k. fasta fonden för kompaniets fortkomst bildats, hedrades samtliga direktörer med kommerseråds titel.

Med växande förmögenhet vidgades också hans intresse för vetenskap, konst och litteratur. Grill har gjort sig känd för att ha gett vetenskaperna ett kraftigt handtag då så behövdes. Fyra brev i den ovannämnda brevsamlingen visa, att han och Carl von Linné stodo i personliga förbindelser med varandra och att han uppmuntrade och stödde såväl Linné som hans lärjungar i deras vetenskapliga strävanden. På sina resor från Stockholm till upplandsbruken har tydligen Grill då och då besökt Linné i Uppsala. I breven, som rör hemförandet av några ytterst märkvärdiga landsköldpaddor från Smyrna, kallas han av Linné för "Min och wettenskapernes store Gynnare". Det var även i egenskap av hjälpare och mecenat Grill uppträdde vid Vetenskapsakademiens tillkomst. Han blev här en av de första medlemmarna och utsågs till preses 1748. Vid nedläggandet av presidiet ett år senare höll han ett tal om "Sjöfartens nytta och förmon i riket". År 1759 lät akademien slå en medalj över honom, och när denna sändes till riksrådet greve Tessin yttrade han: "Cette petite médaille est le moindre des monuments dûs a la mémoire du meilleure et du plus vertueux, et par consequence du plus noble de nos citoyens. Il en a bien plus saillant dans les coeurs et la sensation de tous les gens de bien." Han blev även erbjuden svenskt adelskap, som han emellertid avböjde.

Claes Grill levde i den politiska jäsningstid, som frihetstiden

Två ringar, skänkta av Gustav III till Claes Grill, den ena med kungens bild i vit topas, den andra med ett G i briljanter mot blå emalj, inramat av pärlor. Tillhöra fru E. Grill-Sandin, Örebro.

utgjorde med sina politiska förvecklingar och häftiga partistrider. Genom sin sociala och ekonomiska ställning kunde han inte helt undgå att dragas in i en av de processer, som drabbade några av hans samtids mest framträdande handelsfurstar. År 1747 inrättades i Stockholm ett växelkontor, som hade till uppgift att reglera penningkursen och hålla den så låg som möjligt. Till styresmän för detta tillsatte hattpartiet fem ledande svenska affärsmän, presidenten Erland Broman, kommerserådet Thomas Plomgren, senare ersatt av grosshandlaren J. H. Lefebure, grosshandlaren Gustaf Kierman och Claes Grill. Under de första nio åren av sin tillvaro mötte deras förvaltning av växelkontoret ingen opposition från statsmakternas sida. Men år 1756 inträffade några händelser, som rubbade penning- och handelsförhållandena i Europa. Det var dels kriget mellan England och Frankrike, dels jordbävningen i Lissabon. Räntestegringen som följde härav kunde inte hejdas, och anmärkningar började höjas mot växelkontorets styrelse och förvaltning. Läget försämrades därefter hastigt, då de styrande helt misslyckades i sina strävanden att hålla kursen nere. På riksdagen 1765 kommo mössorna till makten och stormen bröt lös på allvar. I Bankodeputationens dom över växelkontorets styresmän hette det, att "de gjort sig till mästare af bankens redbarheter, förskaffat sig flera tunnor guld att utan ränta nyttja, och uppburit en del af subsidierna för icke stort mer än halfva dess värde — allt under förevändning, dels att styra kursen, dels att åt banken skaffa silfver, men dock brustit både i det förra och det senare". Den opartistiske skildraren av detta händelseförlopp, historikern

C. G. Malmström, har emellertid om denna bankodeputationens rapport påpekat, att den var "färglagd med den ensidighet som en förutfattad mening gifver". Dock kunde man inte bestrida att styresmännen "haft skarpt öga för egen fördel, att de gjort vinst, der riket och allmänheten gjort förlust och att de sannolikt använt mutor för att lätta sina uppgörelser med banken och kronan".

Om den hätskhet med vilken processen fördes får man en drastisk bild av en samtida dagboksskildrare. "I början af 1765 års Riksdag efter begärdt och lemnadt tilstånd infant sig hr. Commerce Rådet Nordencrantz hos hans Excellence Fersen kläckan 6 om en mårgon, på det han ej skulle synas af Mössorne, hwilkas Financeförman han war, säjandes: Ifall Kjerman, Le Febure, Grill, Petersson, Gennings och Finlay, Hvitfot och Kniper wilja gifwa med sig 4 tunnor Guld, skola de slippa all räfst för sit wäxelrytteri. Desse förhörde swarade nej, i förlitande på Wäxel-Contoires qwitterade räkningar, gillade af Konungen och Ständerne. — Bekanta anfallet skedde; de häktades och dömdes till mer och mindre återbäring. — Ibland lindrigaste tilmälen i sjelfwa Secreta Utskottet war ock det, at sådane Rikstjufwar borde hängas. Nej, yttrade sig Biskopen Serenius: de böra stickas med nålar!"

I den slutliga domen dömdes Kierman förlustig sitt ämbete och medborgarskap, Lefebure förlorade sina rättigheter som köpman och förbjöds att vistas i Stockholm. Claes Grill slutligen fick böta 1 000 daler silvermynt och förlorade även han sina handelsrättigheter. Men Grill hade endast för en kort tid förlorat sitt goda namn och rykte. Flera försök gjordes redan i hans livstid att rentvå honom, och som ett yttre bevis på upprättelse tilldelades han Nordstjärneorden den 5 juni 1767. På nästa riksdag upphävdes domen över honom helt och hållet. Det fick Grill tyvärr ej uppleva, då han avlidit redan den 5 november 1767.

Det goda har emellertid domen över honom fört med sig, att de protokoll som fördes över hans beslagtagna egendom ge en mera fyllig bild av hans ägodelar än den något summariska boupp-teckningen. Denna upptar hans många fastigheter i och utanför Stockholm, Torstenssonska huset, Grillska huset vid Stortorget, numera Stadsmissionen, samt Svindersvik. Men genom ovan-

nämnda protokoll får man en detaljerad förteckning på guld, silver, linne, möbler, hästar och vagnar och annan lös egendom, som tillhörde familjen. En förteckning upptar hustrun Anna Johannas juveler och där nämnas bl. a. "1 par Girandoller, carmiserade med rosenstenar; 1 par boucles de nuit; 1 par agatarmband med 22 st. brillanter; 1 par armband med 1 444 orientaliska pärlor etc.". Värderingen av denna juvelsamling, som utförts av stockholmsjuveleraren Jacob Glinsing, lydde på 2 279 riksdaler banco. Sedan följer en förteckning på Anna Johannas medaljkabinett samt på Claes Grills samling av "Schillerier". Den senare var ovanligt förnämlig och omfattade verk av svenska och holländska mästare: Lundberg, Roslin, Memling, Teniers, Ruysdael och slutligen den förnämsta av dem alla, Rembrandts Claudius Civilis, eller som den kallades på den tiden, Ziskas sammansvärjning. Här är inte platsen att närmare ingå på dessa förteckningars innehåll, men de utgöra ett rikt kulturhistoriskt material och ge en talande bild av hur representanter för den dåtida skeppsbroadeln levde och bodde, då de stodo på höjden av makt och rikedom.

Det var troligen för att skapa en värdig inramning till alla sina ägodelar, Claes Grill år 1764 köpte Torstenssonska huset, numera Arvfurstens palats. Men inom ett år började processen mot honom och det var därför inga lyckliga dagar den store finansmannen fick tillbringa här. En brorson till honom, som upptagits till familjemedlem i Claes och Anna Johannas hem, skriver i ett brev den 1 december 1766: "Sedan denna för Farbror och många andra så fatala riksdagen blifwit slutad, har Farbror omsider flyttadt in i sitt nya, eller det så kallade Torstenssonska Huset, hwilket i anseende till utrymme, inrättning, meublering och god smak, är ett af de yppersta och wakraste hus i Stockholm. Farbror har warit nog sjuklig en tid, och derigenom satt oss alla i en obeskriflig frucktan, men Gud ske lof! Han mår nu något bättre!" Förbättringen varade emellertid inte länge och den 5 november året därpå avled Grill, troligen i Torstenssonska huset. De sista svåra åren hade han uthärdat med lugn och ståndaktighet, och ett av hans sista yttranden var: "Jag har alltid haft orsak att vörda Guds försyn och välsignelse öfver mig och mitt hus."

Många äreminnen ha skrivits över Claes Grill. De flesta äro

mästerstycken i fråga om överdrifter och närma sig den rena panegyriken. Ett sakligt studium av hans liv gör sådana lovord överflödiga. Claes Grill var inte själv vetenskapsman, författare eller konstnär, knappast ens vad man i våra dagar skulle kalla "en studerad karl". Men med sitt av naturen säkra omdöme förstod han att avgöra när och var uppmuntran och hjälp behövdes, såväl när det gällde donationer till viktiga institutioners tillkomst som pekuniärt stöd åt enskilda vetenskapsmän. Det är det som gör att man inte bara bör kalla honom en framstående handels- och industriman och en lysande representant för tidens skeppsbroadel. Man måste dessutom ge honom rangen som en av sin tids största kulturpersonligheter. — Denna framställning har gällt Claes Grills historia i stora drag. Den utförliga biografi hans liv och insatser berättigar till är ännu oskriven. Måtte i framtiden tid och medel få användas till att fullständiga bilden av en av de män, som på sin tid betydde så mycket för Sveriges fredliga odlings historia.

Källor och litteratur: Handlingar från Gimo bruksarkiv och från Iggesunds bruksarkiv. — Värderingar av Växelkontorets Delägares Egendom m. m., Westinska samlingen 357, UUB. — Carl Daniel Buréns dagböcker, KB. — Bergklint, Olof, Vittra arbeten, 1837. — Boëthius, Bertil, Magistraten och borgerskapet . . ., 1943. — Forsstrand, Carl, Skeppsbroadeln, 1916. — Heckscher, Historieuppfattning . . ., 1944. — Kryger, Åminnelsetal öfver Claes Grill i K. Vet. Akad. 1768 och Norberg, A., d:o i Utile Dulci 1774. — Malmström, C. G., Sveriges politiska historia, del 5, 1893—1901. — Tessin och Tessiniana, 1819.

PÅ KUNGENS PLATÅ

UNDER CARL XIV JOHANS KRONPRINSTID

av Sigurd Wallin

Från på Årsta, Märta Helena Reenstierna, försummade inte utan nödtvång att avnjuta de skådespel som kunglighetens offentliga uppträdande erbjöd huvudstadsfolket. Hon såg de högtidliga intågen, kröningarna och varje lit de parade och hon granskade regalierna på nära håll. Men den kungliga taffeln på Slottet kom hon aldrig åt att syna. Det var blott vid Carl Johans trupprevy på Gärdet midsommardagen 1820 som hon fick se kungen äta i ett tält vid Borgen. Från tältöppningen såg hon bordsdekorationens mittpjäs, ”en förgylld Pyramide med påskrift af Svarta Bokstäfver på den sidan, som vändes utåt — Den 24. Junii 1820 — hvad som var å andra sidan vet jag ej”. Just detta datum står målat på sockeln till en dekorationspjäs, en kolonn i form av ett fascesknippe, som bär upp fanor och en vapensköld och kröns av en stjärna, ännu fastän något fragmentariskt bevarad i Nordiska museet tillsammans med åtskilliga andra rester av likartade dekorationer. Hela denna samling överlämnades år 1890 till museet från Kungl. Husgerådskammaren på Stockholms slott (inv.-nr 66,243—66,254). Det är allehanda monument och troféarrangemang med skulpturer i trä och gips, ett par stora bordsplatåer av trä och dessutom lösa delar som tillhört förlorade enheter. Den konstnärliga nivån är ej så imponerande som de historiskt högtidliga laterna. Huvudintresset ligger väl mera på användningen som festdekorationer på kungliga bord, då dessa kvarlämnade rester torde få räknas som tämligen ensamma från sin tid. Inskrifter och emblem tyda på att det hela härrör från Carl XIII:s tid och de första åren av Carl XIV Johans regering.

En hjälp för att sortera in dekorationerna i deras inbördes sammanhang och på de högtidligheter då de tjänstgjort erbjuda hovkassaräkningarna, där man också kan lära känna en del om annan tillfällig rekvisita från omskapandet av slottets interiörer för kungahusets familjefester och högtidlighållande av historiska händelser. Och för bordsdekorationernas del kan denna arkivaliska källa också peka på en sak som kanske är nog så naturlig som utgångspunkt, nämligen sockerbagarnas roll. I de flesta fall var det tydligen hovkonditorns konstskicklighet som dikterade nivån, och det som åstadkoms vid de allra mest representativa tillfällena får då ses som en stegring upp över konditorskonsten, vilket kanske kan stämma den konstnärlige domaren till en viss skonsamhet.

Andre hovmästaren och konditorn L. Willemin var leverantör till hovkonditoriet av vad som behövdes för desserten, och hans månadsräkningar ge detaljerat besked om ingredienserna. Räkningen för december månad 1808 över leverans till Gustaf IV Adolfs hov kan tjäna som ett exempel. Den betalades först ett par år senare (Hovkassaräkning 1811, del I, verifikation sid. 68, Slottsarkivet). Innehållet är följande: 239 Tallrikar diverse confiturer, 154 tallrikar äpplen, 47 tallrikar päron, 51 à la glacer, 2 buteljer vinbärssirop, 10 st. kompotter, 2 buteljer hallonsirop och slutligen "En Decoration för Deras Kongl: Högheter Prinsessorna till Juhldagen med Figurer af Pastillage och Ett Träd med 10 st. färska Pommerantser". Häråt gladdes sig alltså Gustaf IV Adolfs och drottning Fredrikas tre små döttrar under sin sista jul på Stockholms slott.

Willemins nästa leverans av dekorationer gällde riksdagen i maj 1809 och Carl XIII:s kröning i juni. Han levererar fem grupper om fyra "Assiettes Montés en pastillage" till ett pris av 4 och 3 riksdaler banko per styck (1810 1: 582). Dessa fem grupper av dekora-tionsassietter beskrivas på följande sätt: "4 Assiettes avec 4 figure tenant un Bouquet de fleur", "4 dito avec 4 figures tenant un flambeau et soutenue par une Aigle", "4 dito avec 4 Singe soutenan une Corbeille de fleurs", "4 dito avec 4 figure tenant des Girnand de perle", "4 dito avec Le Chifre de Charle XIII" och "4 dito monté en piramide avec deus Drapau". Hela borddukningssystemet var grundat på fyrtalet av likvärdiga

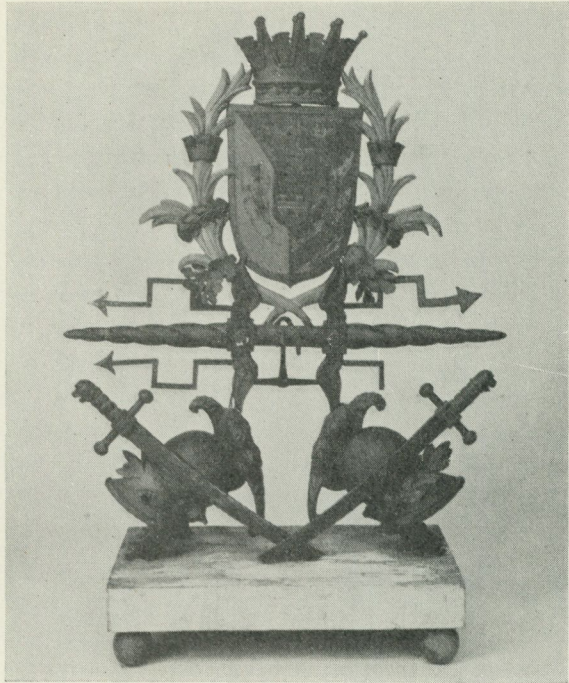

Bild 1. Sidopjäs till bordsdekorationen på kronprins Carl Johans födelsedag 1813. Trofégrupp med kronprinsens vapen, ommålat efter unionen med Norge. Skuren av bildhuggaren Eric Österberg. Nordiska museet, inv.-nr 66,251 b.

pjäser, fat, assietter, vinflaskor, ljusstakar etc. Därav dessa grupper om fyra lika dekorationsassietter.

På månadsräkningen för april 1811 stå 12 st. dekorations-tallrikar (II: 839). I juni 1816 kommer en stor leverans av dekorationer till desserttallrikar (II: 1347), dels en enstaka à 5 riksdaler banko "förgyld Tambour med Ornamerter", dels sex grupper om fyra à 4 rdr och slutligen fyra gånger 4 st. plus 2 st. à 3 rdr. Motiven äro tambourer med kolonner, vaser och blommor, tempel, trekanttempel med pärlor och rosor, genombrutna pyramider, kronprins Carl Johans monogram osv.

Under år 1817 tillkomma åtskilliga dekorerade desserttallrikar, levererade av hovkonditorn E. Gavuzzi. Till kronprins Carl Johans födelsedag den 26 januari (II: 1187) lyder räkningen "An 4 St. Bord Decorationer med H. K. H. Kronprinsens höga Namn-

Chiffre, bestående Botten af en Tambour med äkta Förgyllning, samt öfra Delen i form af en Piedestal med ett Palmträd, för Silfver och Guld Brodurer samt försilfrade och förgylde Medaljonger, målade Palmträd samt Papper och Papp à 8 dr St." — "4 St. Bord Decorationer hvaraf Botten en Piedestall och på hvarje sida Collonner hvarpå en liten Blomsterkruka samt öfre delen en Pyramide i spiral form för Silfver och Guld Brodurer samt försilfrade och förgylde Medaljonger samt 20 st. Bouquetter af franska Bouquetter, Papp och Papper à 8 dr". Följande dag kommer en räkning på reparation av desserttallrikar (II: 1189). Den gäller "Blomster Bouquetter och förgylde Urnor för hvardags Decorationerne". Slutligen lämnar Gavuzzi den 19 maj räkning (II: 1271) på "4 St. Artificielle Blomster Bouquettes, til fyr-gyld. Decorat. Tallr." och "4 St. Dito omgjorde till Decorations Tallrickar som nyttjas på Haga".

Det framgår alltså tydligt att vid Carl XIII:s hov bruket av desserttallrikar i satser om fyra stycken med dekorationer i icke ätbart material var genomfört både vid festliga tillfällen och på den dagliga taffeln samt även vid vistelse på lustslotten. — Helt naturligt har intet blivit bevarat av dessa förgängliga ting.

Vid olika tillfällen levererade Willemin också enstaka dekora-tionspjäser såsom till den stora festen på Hoglandsdagen den 17 juli 1809: "Nota D'une Decoration faite pour La fete qui a été Donné Le 17 Juillect 1809. Decoration Representa un Vaiseau a La n'alogue De La faitte Du 17 Juillect" (1811 I: 448). På sitt ej fullt regelmässiga skrivsätt vill han kanske säga att arbetet var analogt med en tidigare Hoglandsdagsdekoration. Vid flera tillfällen återkommer i Willemins räkningar "en dekoration av socker" eller "en Sockerdekoration" utan närmare beskrivning (1811 II: 621 och 937, 1812 II: 1063, 1814 II: 566). Från handelsman E. Lindström inköptes i oktober 1811 ett parti träformar, tydligen särskilt beställda för det kungliga bordets behov. Det var stora formar till ornament, troféer, figurer och namn samt "Sveriges Wapen och alla kongl. Svänkska Orden med dess kedjor" (1811 II: 1271). — Ej heller av detta är något kvar.

Platån, borddukningens stora mittpjäs har icke nämnts i sam-band med de nu anförda konditoriarbetena, vilket dock icke ute-

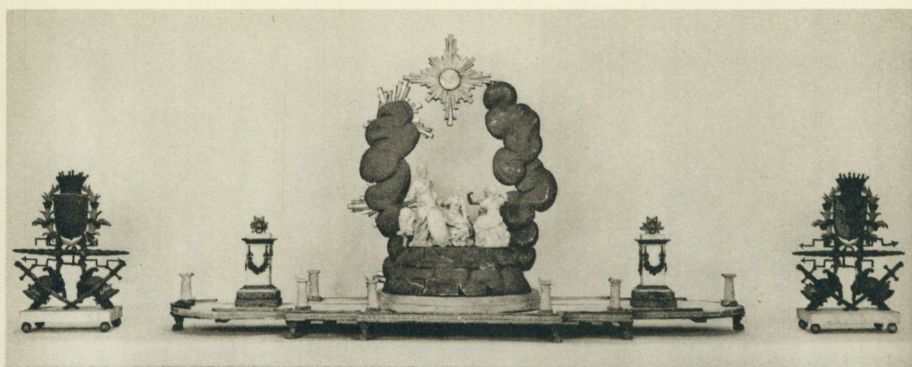

Bild 2 och 3. Plåtå till kronprins Carl Johans födelsedag den 26 januari 1813. Tillverkad under ledning av hovmålaren Carl Gustaf Eckstein. Mittgruppen, Svea och Parcerna, av bildhuggaren Axel Fahlcrantz. Nordiska museet, inv.-nr 66,248.

Bild 4 och 5. Platå med odödlighetens tempel, för konungens bord på kronprins Carl Johans födelsedag den 26 januari 1814. Tillverkad under ledning av hovmålaren Carl Gustaf Eckstein. Nordiska museet, inv.-nr 66, 245, -47, -52.

sluter att de sist omtalade enstaka dekorationerna varit avsedda för densamma. På serafimerordenstaffeln den 4 maj 1810 stod emellertid en "Plateaus Decoration", för vilken 25 rdr banko betaltes till hovmålaren M. Wilh. Schnée (II: 543). Räkningen ger ingen uppgift om arbetets art men att det här gäller ett annat yrkesområde än hovkonditorns är klart. Till publik spisning den 3 november 1810, dagen efter kronprins Carl Johans intåg i Stockholm, och den 10 januari 1811 gjorde Schnée också platådekorationer, vardera för 33 rdr 16 sk. (1810 II: 857, 1811 II: 603). Ej heller dessa äro beskrivna.

Alltifrån kronprins Carl Johans ankomst blev hans födelsedag den 26 januari föremål för mycken festlig uppmärksamhet vid hovet och kom att bilda en festgrupp tillsammans med den redan förut firade 28 januari, Carladagen. Till Carl Johans födelsedag år 1813 tillverkades för konungens bord en platå, bild 2, för åtskilligt större kostnad än de förut omtalade, nämligen 143 rdr 32 sk. banko (1813 II: 1058—1068). Hovmålaren Carl Gustaf Eckstein stod för företaget och kostnaderna fördelades på följande sätt på de olika tillverkarna: bildhuggaren Axel Fahlcrantz 30.—, bildhuggaren Eric Österberg 49.32, snickaren Fred: Aug: Eckstein 33.16, förgyllaren Mathias Thunström 24.— och för 12 alnar blomsterguirlander 6.32. Av detta arrangemang finnes dessutom så mycket i behåll att det i huvudsak ej erbjuder några svårigheter att identifiera räkningarnas uppgifter med själva föremålen. Snickare F. A. Eckstein gjorde "Snickare och swarfware arbetet, bestående af en större plan med fötter under, samt 2:ne mindre planer med kulor under, samt 2:ne Piedestaller och 30 stycken Lysare, jämte träds ihopsättande till Bildhuggeriet af hela Decorationen, med Transport och opsättning". Bildhuggaren Fahlcrantz gjorde dekorationens centralgrupp "föreställande Svea med attributer, samt de tre Parquerna", bild 3. Den andre bildhuggaren hade de mer ornamentala uppgifterna, en slända, en kunglig krona, klippan, molnen och solen, platåns lagerstav och 10 lejonfötter, samt de båda sidopjäserna med Carl Johans vapen och monogram, beskrivna: "2:ne Tråfeäer skurna på bäge sidor, med Kasskar, palmqwistar, kransar, kronor Pilar svärd m. m.", bild 1,

och vidare 30 eldflammor på kolonnerna (lysarna?) och de båda piedestalernas flammor, festoner och lister. Förgyllaren Thunström skötte målning och förgyllning.

Den stora platån är en träskiva, 251 cm lång och med 91 cm brett mittparti, målad i vit limfärg och med kantlisterna och de tio lejonfötterna förgyllda. Mittpjäsen på platån är en rundad bergkulle, målad svart med glitter. Av skulpturgruppen på berget äro de tre Parcerna skurna i trä och vitmålade, medan den nuvarande Sveafiguren och hennes lejon äro av gips, väl en senare komplettering. Gruppen framträder mot tvenne bolmande mörkbruna moln, det ena utskjutande knippen av guldstrålar av samma form som den krönande solens. I dennas mitt står numera "D: 26 Ian. 1816". Hela pjäsens höjd är 119,5 cm. Räkningens båda piedestaler äro ett par altaren av trä med listverk och festoner. Ett par grupper av frukt, blommor och lågor av förgylld gips på dessa altaren äro kanske också senare kompletteringar. En uppsättning av tio stycken små pelare, som synas ha burit flammor och varit förenade med kedjor äro måhända en ersättning för de trettio lysare med eldflammor, som räkningen omtalar. Utanför platån och direkt på bordet ha tydligen de båda troféerna varit placerade. På socklarna med kulfötter äro på ett luftigt och föga statiskt sätt uppgillrade hjälmar, svärd, rättvisans vågskål och Zevs' bevingade blixtar, bärande en kransomgiven sköld med kronprinsens monogram på ena sidan och hans vapen på den andra. Höjden är 69 cm. Det nu synliga vapnet är ett unionsvapen i de heraldiska färgerna, tydligen målat över det ursprungliga.

Till kronprinsens födelsedag följande året, den 26 januari 1814, gjordes två nya dekorationer, en för konungens och en för drottningens bord, bild 4 och 6. I den gemensamma räkningen (II: 1110) anger hovmålaren C. G. Eckstein denna gång icke sina medarbetare men arbetet är i de bevarade delarna av samma karaktär som 1813 års platå, huvudsakligen gjort i målat och förgyllt trä. Räkningens beskrivning över de båda dekorationerna är följande: "Förfärdigat en Stor Bords-Decoration nyttjat d. 26 Januari 1814 på Kongl: Slottet, hvilken bestod utaf Ett Tempel vars Entablement och tak upbars af 6 Ioniska Colonner på des

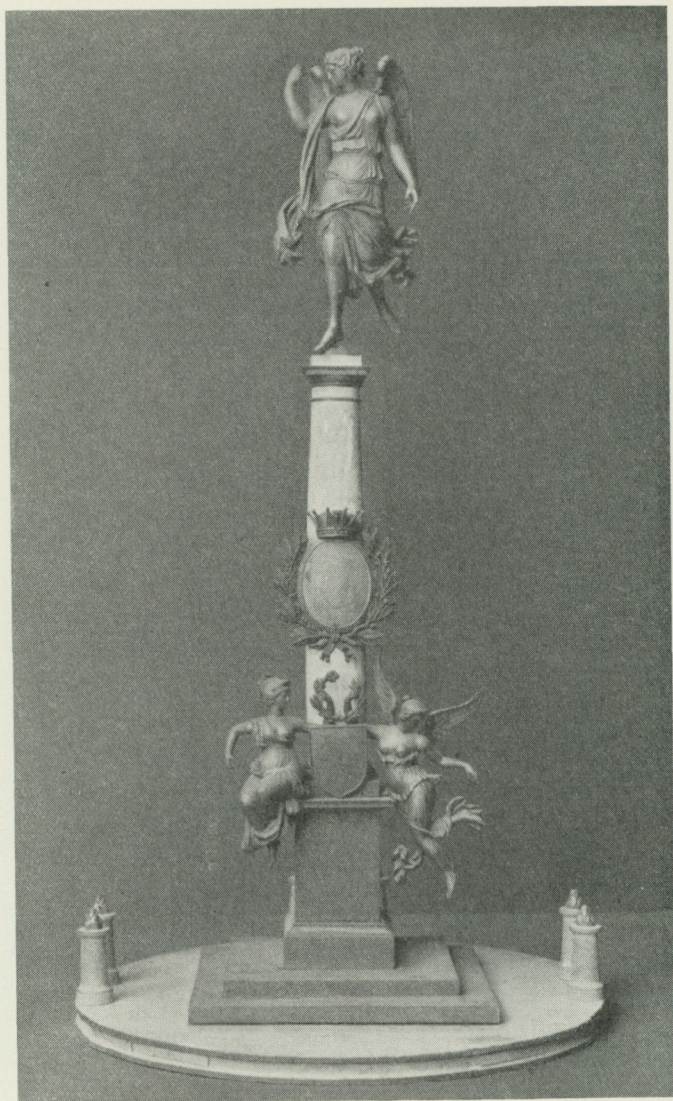

Bild 6. Dekoration för drottningens bord på kronprins Carl Johans födelsedag 1814. Tillverkad under ledning av hovmålaren Carl Gustaf Eckenstein. Nordiska museet, inv.-nr 66,254.

fotstälning, inuti Templet Stod Byster af 6 framledne Konungar på förgyllta Pie de Staller jemte 2:ne Tomma Pie de Staller [bild 5] på Coupolen Satt en figur förestellande Odödlighets Gudinnan, på Boda Sidor om Templet voro Hans Majst. Konungens och Hans Kongl: Höghets Kron-Prinsen Namn teknade på Schöldar och omgifne med Krigs Tropheer, til hela Decoration var en stor Ornerad och förgyld Botten." "Dito, en mindre Bords Decoration för Hen. Majjist: Drottningens Bord bestoende af en hög Blå Colon på des Pie de Stalle, på Colonnen fästades af 2:e Ienier en Schöld teknad med d 26 Januar, öfver Colonne en Sol med H: K. H. Namn, på Piede Stallen vilade H: K: H: Vapen öfver vilket Äran och Rycktet höllo en Lager Krantz. Decorationen stod på en målad och förgyld Botten och omgifven af Girlanger m. m."

Av dessa båda dekorationer är det väsentliga i behåll fastän med vissa senare förändringar. Rundtemplet är 107,5 cm högt. Dess plåtå är 247 cm lång med en cirkelrund platta i mitten, 102,5 cm i diameter, och vid ändarna två rektangulära plattor, burna av vardera fyra lejonfötter. Sidopjäserna med konungens och kronprinsens monogram inom ovala strålande sköldar äro troféuppbyggnader med fanor och trummor, höjd 83,5 cm. Postamenten bära valspråken "Folkets väl hans högsta lag" resp. "Folkets kärlek hans belöning". I rundtemplet har senare i stället för de många småbysterna insatts en större figur på ett postament mitt under kupolen. Av de ursprungliga båda tomta postamenten saknas numera det ena. På den förut ljusblå kolonnen, numera målad i vit marmor, har som bilden visar åtskilliga omändringar gjorts med skulpturerna. Mest framträdande är att den krönande solen ersatts med en stor genie. Skölden, över vilken de båda figurerna hålla en lagerkrans, bär Carl Johans födelseårtal 1764. Hela denna dekoration är numera 142 cm hög, fotplattans diameter 75 cm.

Inom en månad efter den nyssnämnda festen gjorde C. G. Eckstein en kompletterande leverans, nämligen till den 20 februari 1814, då Norges förvärv genom den danska freden firades i Stockholm med stort fyrverkeri, något tidigt eftersom prins Kristian samma dag i Kristiania proklamerade sig som Norges konung. Dekorationerna, som tydligen ersatte flygelpjäserna kring templet på den stora plåtån, hade ett svensk-norskt program, bild 7.

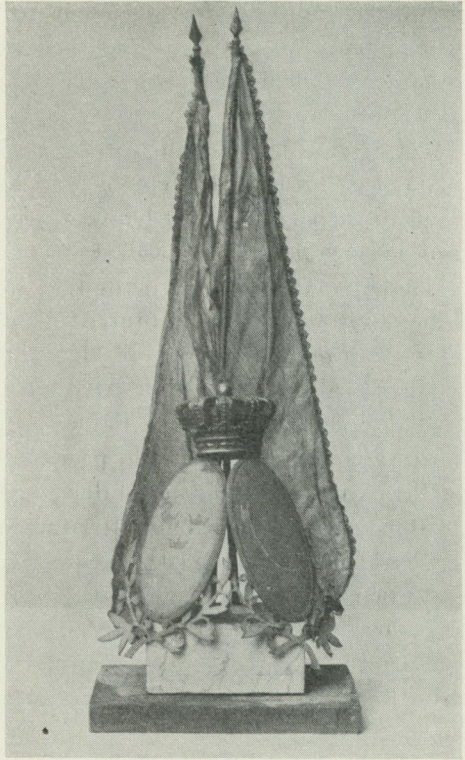

Bild 7. Flygelpjäs till platån med odödlighetens tempel, använd den 20 februari 1814 vid firandet av förvärvet av Norge. Av målat och förgyllt trä, papp och siden. Tillverkad under ledning av hovmålaren Carl Gustaf Eckstein. Nordiska museet, inv.-nr 66,253.

Räkningen (II: 1118) beskriver dem: "2:ne mindre bords-dekorationer nyttjade den 20 feb: 1814. Bestående wardera af en wit pide stalle med bronserad Socle 2:ne Sköldar med Svenska och Norska Vapnen målade omgifna med Olive quistar Betekta med en Kongl. Krona lutande måt 2:e tafs fanor med galoner och Hans Kongl. Majsts: namn teknade." Trots det sköra materialet äro dessa dekorationer till större delen behållna.

Kronprins Carl Johans hemkomst som segrare från kriget mot Napoleon gav anledning till en stor festlighet på Slottet den 5 juni 1814, och i de stora dekorationsarbetena, som kostade 5 182 riksdaler banko, ingår också en ny dekoration till platån på

konungens bord, bild 8. Den har formen av ett monument till Carl Johans ära, gjort i trä och helförgyllt, 142 cm högt, 81,5 cm i diameter nedtill. Räkningarna (II: 1975—1981) visa att snickararbetet m. m. gjorts på Fr. Aug. Ecksteins verkstad (räkningen underskriven den 26 juni av änkan Ulrica Beata Eckstein) och består av "En rund Botten, en half. glob. och dyrå en Pyramid", "En sol" och "12 stycken Faisceaus Romaine med mellanhängande kedjor" men också "En owal. sköld. betäckt med en furstelig krona wilande på ett med lager omlindat. swärd och en spira" och "2:ne fanor af taft". Figurskulpturen utfördes av hovbildhuggare Anders Nordin och beskrives i hans kvitto: "Sculpterat 3:ne st. Figurer med dess tillhörande Atribyter. 1:mo en Föreställer Freden hållande i högra handen en Palmqvist och i den venstra en Fackla med hvilken hon itender Eld på dess krigs Atribyt. 2:do en Föreställer Tacksamheten som faller med det ena knät på Iorden bredevid dess Troffé. Dito ett Altare och en Stork. 3:to en Föreställer Historjen som med den ena handen stöder sig på en trompet och i den andra håller ett ritstift. Dito Hans Kongl: Höghet Kronprinsens Namn Chiffrer. Dito en Orm, altsammans i Trä." Förgyllaren I. G. Öberg har "Förgylt. med. ägta Polerat och matt Guld. Figurer. och Diverse Ornament. samt. Guld. Brons." Slutligen har Johan Schagerberg "Målat en Kongl. Sköld samt en Staf med små förgylta Kronor. Anlagt på Siden och förgylt Hans Majs:ts Konungens Namn med Kongl: Krona samt 3:ne små på sidorne." Detta monument är i det stora hela bibehållet fastän i vissa avseenden defekt. Sålunda fattas en av de tre huvudfigurerna, Freden, som stått till höger på framsidan, medan hennes brinnande krigsattributer ligga kvar. Av vapendekorationen med swärd, stav och två taftfanor återstår blott den ena av dessa senare med C XIII omgivet av kronor. På monumentets framsida visar Tacksamheten på inskriptionen "Åt hjälten som förenade wapnens ära med folkens wälsignelser", på baksidan har Historien just skrivit in årtalen 1813 och 1814 inom den ringformiga ormens evighetssymbol. I den krönande solen står Carl Johans monogram.

Till Oscarsdagen den 1 december 1816 gjordes till drottningens bord en plåtådekoration, bild 9, som i räkningarna får följande beskrivning. Kungl. Slots-Gipsformaren Johan Agazzi göt i gips

två figurer, Hoppet och Minerva samt 12 st. Amourer. Hovbildhuggaren And. Nordin gjorde en oval sockel och en ung ekstam, ändrade Minervafiguren, inpassade figurerna i sockeln och gjorde ett spjut och en ugglan till Minerva, en pansarskjorta, ett svärd och en sabel samt konsternas, handelns och jordbrukets attribut. Förgyllaren I. G. Öberg strök plinten ljusblå med förgyllda kronor, förgyllde de två stora figurerna med metall, de tolv småfigurerna med guldbrons, förgyllde ett parti attributer och slutligen med äkta guld en krona och en sköld. Hovmålaren Carl G. Eckstein skriver att han "målat på en liten förgylld sköld Hans Kongl. Höghet Prins Oscar. namn. en Devis deröfwer och Söderman landska wapen der under". Och slutligen gjorde Christina Sjöblohm till platån "50 stycken Eklöfs quistar af siden, med allt till behör". Kostnaden är: Agazzi 29.16, Nordin 26.24, Öberg 16, Eckstein 2 och Sjöblohm 6 rdr (1817 II: 1181—1195). Av denna dekoration är åtskilligt bevarat, den ovala sockeln, ljusblå och kronströdd, 118,5 cm lång, de två stora och flera av de små gipsfigurerna och den ovala skölden med "Skandinaviens hopp Oscar" och Sörmlandsgripen. Den unga ekstammen och de lösa attributen äro borta jämte alla eklövskvistarna.

Nästa platå kommer till kronprins Carl Johans födelsedag den 26 januari 1817, bild 10. Snickaren Lars Norin gjorde en stor plint tre alnar lång och en aln bred, en plint med en mindre plint ovanpå samt ytterligare två plintar. Målaren Joh. Schagerborg målade de två större plintarna i vit marmor. Hovbildhuggaren Anders Nordin, som stod för arbetet i dess helhet, gjorde själv i träskulptur två figurer föreställande Sverige och Norge, två kungliga kronor, en sköld med kunglig krona, ett altare med två fascies, två sköldar och en eldflamma och slutligen en ekstam och en olivstam. Hovmålaren Carl G. Eckstein målade de båda figurerna, en sköld med kronprinsens namn och två sköldar med Sveriges och Norges vapen, allt vitt med guldornering. Förgyllaren I. G. Öberg förgyllde och bronserade "Et altare med guld Brons, 2:ne faces med guld o. Brons, En flamma. i ägta guld, 3:ne st. Kronor. Pikar m. m." Slutligen gjorde Christina Sjöblohm "500 Eklöfsblad, samt 750 Olif d:o med dertill hörande frukt, allt af flerfärgadt taft, bundit till quistar". Kostnaden är tillsammans 178.8

rdr banko (II: 1225—1235). Av detta är bevarat en 98 cm lång plint med de båda stående figurerna Svea och Nore med kungliga kronor, allt nu förgyllt, bärande sköldarna med riksvapnen, som nu äro målade i de heraldiska färgerna. Mellan sig lyfta de Carl Johans kungliga monogram, vilket alltså blivit tillsatt för ett senare tillfälle liksom väl också de båda liggande lejonerna av gips. Redan i And. Nordins räkning är antecknat att altaret och dess tillbehör äro "Borttagne och använde i en annan decoration".

Den 4 juli 1817 firades prins Oscars myndighetsdag med stora ceremonier, och till det kungliga bordet gjordes en plåtå, som i större utsträckning än vad tidigare angivits består av förgängliga arrangemang. Några upplysande anteckningar på räkningen visa dels hur man hjälpte sig fram med befintlig rekvisita, dels hur mycket av dekorationen som genast gick förlorat. Även de rester som tillvaratogs efter festen synas nu vara försvunna. Hovbildhuggaren Anders Nordins räkning meddelar följande: "Ändratt en Stor Säckell samt Fastfästtat Måssa vid den samma." "Ändrat en mindre Säckell samt Bundet med Garn." "Förfärdigat i Trä 2:ne Blomsterhorn." "En Försttelig krona ett stort O: samt andra Machiner till fastt fästtande med Fruktthornen Bockstafven D: en 4 — och Iulij samt Årtalet 1817 alltsammans Böjtt af Stahltrå och sam. Bunnitt." "Dito 2:ne st. Säcklar 4 st. Schölldar och 2:ne kors som fasttades vid Trena." "Dito 10 st. Ballysst. bundne med Garn, för Blomster, stående med sina Säcklar belagde med Måssa." "Kjöppt Diverse Blomster." "Tren, Måssa, Transport jämte Dricks-peng. Oppsättning." Förgyllare Öberg förgyllde med metall två frukthorn, fyra sköldar och två kors, och hovmålare Eckstein ornerade frukthornen och satte inskriptioner på de fyra små sköldarna. Kostnaden för det hela var rdr 79.40 (II: 1281—1285). Av anteckningarna på Anders Nordins räkning framgår att den stora sockeln tillhörde kronprinsen, att ståltrådsfigurerna förstörts vid dekorationens nedtagning och att endast blomsterhornen, de fyra sköldarna med inskrifter och sex odugliga balustrar blivit inlevererade i magasinet. Av dessa ting återstå nu blott tre förgyllda träsköldar, 28,5 cm höga, med i svart målade inskrifter, av vilka två ännu äro fullt läsliga: "Så skall ej dubbla kronan trycka tung" och "Ty folkets kärlek blir din högsta lön".

Bild 8. Bordsdekoration till festen den 5 juni 1814 vid kronprins Carl Johans hemkomst från Napoleonskrigen. Förgyllt trä, skulpturen av hovbildhuggaren Anders Nordin. Nord. m., 66,246.

Bild 9 och 10. Mittpjäserna till två platådekorationer. — 9. Från Oscarsdagen den 1 december 1817. Figurer av Johan Agazzi och Anders Nordin. — 10. Från kronprins Carl Johans födelsedag 1817. Sverige och Norge av Anders Nordin. Sedermera ändrad. — Nordiska museet, inv.-nr 66,249 och 66,243.

För den jämförelsevis låga summan av 18 rdr åstadkom hovbildhuggaren Anders Nordin med hovmålaren Carl G. Ecksteins hjälp en plåtå till kronprinsens ära, nyttjad på kungliga slottet den 21 augusti samma år 1817, tronföljarvalets årsdag. Beskrivningen lyder: "En Bårsáu Sammanbunden af Lager och Oliven. Sockeln belagd med Måssa samt en Obelisk förfärdigad i Trä och Måhlad som Granit samt hans Kongl: Höghet KronPrinsens Namn och en På Pjedestallen Anbragt Inskription" (1818 II: 558—560). Denna obelisk är icke bevarad.

I de här ovan använda räkenskaperna gäller det ingalunda ovanliga förhållandet, att de utförande hantverkarnas prestationer i detalj redovisas medan den konstnärlige upphovsmannen ofta blir helt onämnd, stundom därför att han åtnjuter årslön. Ett par namn skymtar dock, som kan ha ett visst värde att observera. Vid segerfesten för kronprins Carl Johan i juni 1814 har major Fredrik Blom attesterat räkningarna till de omfattande arbetena i festsalen, men däremot icke till den helförgyllda plåtådekorationen "åt hjälten som förenade wapnens ära med folkens väl-signelser". Samma roll spelade konduktören Axel Nyström för festanordningarna till kronprinsens födelsedag 1816, men just då gjordes inga nya plåtådekorationer. Mer upplysande är professor Fredrik Westins kvittens den 10 mars 1817 å 150 rdr banko "såsom gratification för det biträde han lemnat wid deseiners gifvande samt verkställighet af emblematiske Decorationer för de kongl. Tafflarne vid flere förefallande Högtideligheter" (1817 II: 2573). Professor Westins attest står visserligen endast på räkningarna för plåtån med Svea och Nore till kronprinsens födelsedag den 26 januari 1817, men gratifikationen bör ändå kunna tas som stöd för att antaga Westins idéskisser bakom den tämligen samhöriga följderna av de dekorationer, som tillkommo åren närmast före detta kvittos datum. I varje fall syns Fredrik Westins fonddekoration vid Carl XIII:s begravning i Riddarholmskyrkan den 20 mars 1818 med konungens byst i ett rundtempel, känd genom Boyes magasin, kunna sägas fullfölja den subtila symboliken i 1814 års rundtempel. Och samme konstnärns transparang på Börsfasaden vid borgerskapets fest för det nyförmälda kronprinsparet Oscar och Josefina den 28 januari 1824 (Boyes magasin samma år)

lever alltså högt på symboliken med växande träd, behängda med sköldar, känd från flera av de kungliga plåtarna.

Att hovmålaren Carl Gustaf Eckstein haft en förmansroll vid åtskilligt av tillverkningen torde framgå av räkningarna, som ibland helt gå i hans namn, fastän arbetenas art förutsätter hela arbetslaget av snickare, bildhuggare, målare och förgyllare. Bland dessa är det väl egentligen bildhuggarna Axel Fahlcrantz och Anders Nordin, som kunna påräkna något intresse för sina i trä skurna figurer m. m., men ingendera höjer sig över den handa-skicklige ornamentskärarens nivå.

Så långt räcka hovkassaräkningarnas upplysningar i denna angelägenhet. Bland de bevarade resterna återstår av större pjäser endast en, den inledningsvis omtalade kolonnen från konung Carl XIV Johans bord på midsommardagen 1820 i ett tält ute på Gärdet, då Årstafrun såg en förgylld pyramid stå framför konungens plats, bild 11. Med hänsyn till den totala höjden av detta med fanor och vapen klädda monument, hela 198 cm, är man frestad att betrakta just det som bordsdekorationens huvudpjäs och alltså den "pyramid" som Märta Helena Reenstierna såg och skrev om. I så fall ger pjäsen själv svar på hennes undran vad som stod på framsidan. Denna bär nämligen exakt samma inskrift som baksidan i svart på det förgyllda postamentet: "D: 24. Iunii. 1820."

Det har redan ovan påpekats hur pjäserna efter hand ändrats om för att tjäna under nya förhållanden. I samlingen finnas också åtskilliga lösa delar, som hört till ännu andra dekorationer, bland annat ett Carl XIV Johans kungliga monogram gjort av tunna järn och klätt med fastlindade lagerblad, alltså ett exempel på den dekorationsart som ovan beskrivits efter en räkning. En omläggning av hovräkenskapsföringen gör att man ej kan följa det, som gjordes under Carl XIV Johans regeringstid, med samma exakta detaljering som under hans kronprinstid.

Vill man nu se sig om efter omnämmanden eller beskrivningar av andra ögonvittnen än enbart tillverkarna, så ligger det nära till hands att en så flitig antecknare av detaljer från hovets liv under just denna period som överceremonimästaren von Haus-

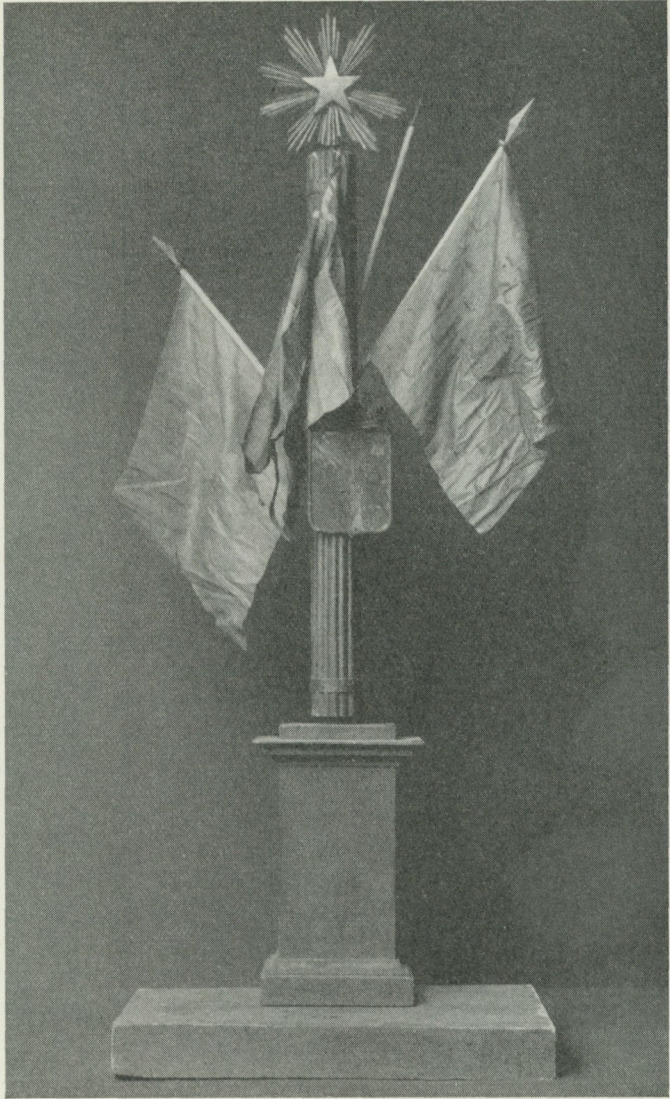

Bild 11. Bordsdekoration från Carl XIV Johans bord i ett tält vid Borgen på Ladugårdsgårde midsommardagen 1820. Förgyllt trä och sidenfanor. Nordiska museet, inv.-nr 66,244.

wolff skulle ha ägnat platån och dess dekorationer en vederbörlig uppmärksamhet i sina utförliga journaler från alla slag av ceremoniösa tillfällen åren runt, numera förvarade i Riksarkivet. En titt i dessa på de dagar som föremålen själva och hovkassaräkningarna anvisa ger emellertid det något överraskande resultatet att denna detalj i regel alls icke beröres. Överceremonimästaren ger mycket detaljerade redogörelser för hovfesternas program både till personer och lokaler. Han beskriver slottsrummens festdekoreering omsorgsfullt och så att man noga känner igen räknenskapsuppgifternas snickare-, bildhuggare-, målare- och förgyllaräräkningar. Han beskriver divertissemangernas program och aktörer, de kungliga personernas danser och vilka gäster de benåda med samtal eller hälsningar, han följer gästerna till de i olika rum anrättade tafflarna, anger uppdelningen i grupper efter bord samt den inbördes placeringen, i all synnerhet de utländska diplomaternas, åtminstone så långt som det varit möjligt att iakta från hans egen plats. Och även negativa skäl tala för hans skrupulösa noggrannhet, såsom då det stundom heter att han icke kan ge någon beskrivning, då han icke var befalld till festen i fråga. Under dessa förhållanden är det påfallande att överceremonimästarens journaler äro så avgjort tomma på uppgifter om vad som befann sig på borden. Det är som om det vore en medveten gränsdragning mellan hans ämbetsområde och hovmarskalkens eller taffeltäckarens, funktionärer som ej tycks ha varit lika flitiga att föra journal.

Läser man i ceremonimästarejournalen om Carl Johans födelsedag 1814, den 26 januari, från vilken man har kvar de båda nyttillverkade platåerna, dels odödlighetens rundtempel för konungens bord, dels den blå kolonnen för drottningens, så får man veta att kungen gick till sina inre rum strax före supén, att de övriga tre kungliga personerna, drottningen, hertigen av Södermanland och prinsessan, hade ett bord i ett av drottningens inre rum i norra slottslängans mellanvåning, att de förnämsta gästerna voro placerade vid ett stort hästskobord i pelarsalen på konungens sida i samma étage, dvs. i slottets nordvästra hörn, med överhovmästarinnan grevinnan Stierneld som värdinna, att någon av statsfruarna gjorde les honneurs vid ett motsvarande hästskobord i drottningens

nedre matsal i slottets nordöstra hörn, alltjämt i mellanvåningen, samt att ytterligare bord, hovmarskalkens och en kammarherres, funnos i konungens övre matsal och drabantsal i stora festvåningens västra del. Var stodo då rundtemplet och kolonnen? Man kan gissa att de stodo på motsvarande platser som två år senare. Överceremonimästaren låter oss emellertid gissa.

Vid den extraordinärt ståtliga festen den 5 juni 1814, då Carl Johan firades som hemvändande segrare, stodo de förnämsta borden i stora galleriet i festvåningen. I mitten ett runt bord för de kungliga jämte deras excellencers fruar, grevinnorna Brahe, De la Gardie, Ruuth, Engeström, friherrinnorna Rosenblad, Adlercreutz, Lagerbring och grevinnan Mörner. På sidorna därom överhovmästarinnan grevinnan Stiernelds och statsfrun grevinnan Taubes långbord, vardera för 42 personer. Överceremonimästaren talar ej om bordsdekorationen men bordsgrupperingen torde tillräckligt tydligt visa att det helförgyllda monumentet "åt hjälten som förenade wapnens ära med folkens wälsignelser", uppbyggt på ett sfäriskt stycke av jordgloben, stod just på det runda bordet i stora galleriets mitt.

Detta är den enda art av upplysning som denna arkivkälla ger i vårt ämne med undantag för den 26 januari 1816, där bordsdekorationerna verkligen äro nämnda, ett datum varom räkenskaperna tiga men som gör sig påmint i ett par påskrifter på de bevarade sakerna. Här återfinner man nu rundtemplet och den blåmålade kolonnen från födelsedagen 1814. Överceremonimästaren skriver:

"Deras May:ts bord war uti hwita rummet, der äfwen deras Excellencers fruar voro befallta att spisa med den Kongl. Familjen. Plateau på det bordet har warit rätt wacker med en Groupe eller Trophée, der Kronprinsens Chiffre warit med en Inscription. Som jag ej war uti det rummet kan jag ej närmare beskrifwa den.

Öfwer Hofmästarinnan fru Grefwinnan Stiernelds bord war uti Konungens öfre matsal för 72. personer, och der woro Stats fruarne och de förnämste fruar af Hofven, Deras Excellencer, Ministrarne och les Chargés d'affaires samt högre ämbets män. Fru grefwinnan fördes till bordet af Justitiæ Stats Ministern herr Grefwe Gyllenborg, som war dess granne wid bordet till wänster,

och herr General Sucktelen war det till höger, hwilcken förmodelig fördt Sällskaps frun hos Prinsessan Grefwinnan Stenbock, efter hon war hans granne på andra sidan.

Huru Ministrarne och Chargés d'affaires för öfrigt tagit platser, kunde jag, i anseende till min på den ena långsidan af det stora hästsko bordet ej se; men wet att de woro der. Wid desert steg fru Grefwinnan Stierneld upp och proponerade Hans Kongl. Höghets Kron Prinsens skål, som Hans Excellence Herr Grefwe Gyllenborg på dess wagnar framförde.

Den medlersta delen af Plateau på detta stora bord war i god smak och förestälte ärans eller minnets Tempel, uti hwilcket på Piedestals till höger stodo Bustes af Konungarne Gustaf I. Gustaf II Adolph och Gustaf III. Till wänster af Konungarne i Franckrike Ludvig XII, Henri IV och Louis XIV. midt uti woro 2:ne toma Peidestals."

Till journalen för denna dag är fogad Inrikes Tidningar för den 6 februari 1816 med en beskrivning på samma fest, där man i ännu mer officiös form får besked även om det som överceremonimästaren ej såg, ända till detaljer om plåtåerna. Om den kungl. familjens taffel heter det här: "bords-decorationen wid denna taffel föreställde en blå, med guldkronor beströdd colonne triumphiale på sin piedestal, krönt af en gyldene Sol, med H. K. H. Kron-Prinsens Namnchiffer. På midteln af colonnen fästades af twenne genier en sköld med påskrift: den 26 Ianuarii 1816; wid colonnens bas och piedestalens öfra listwerk syntes H. K. H. Kron-Prinsens Wapen omgifwet af Äran och Ryktet, hwilka deröfwer höllo en Lagerkrans. På platfonden ett altare med inskrift:

Åt
Hjelten
Statsmannen
Menniskowännen.

Det hela war omgifwet med lefwande blommor."

Dekorationen på överhovmästarinnans bord kallas odödlighetens tempel och de med byster representerade konungarna "för människokärlek och stora gerningar utmärkte Regenter". På de

två lediga piedestalerna syftade en inskrift på templets framsida: "Måtte Templet sent prydas af Deras Årestoder hwilkas Dygder pryda Jorden."

Den som främst av alla höll hovets sällskapsliv vid makt under denna tid var utan tvivel drottningen, och av hennes dagbok framgår med all tydlighet hennes iver att visa kronprinsen all tänkbar uppmärksamhet och uppskattning av de egenskaper som gjorde honom dyrbar för rikets och icke minst för konungahusets välfärd. Här om någonstans borde man ha rätt att vänta att möta själva uppslagen till den myckna emblematiske rökelse som i fast form serverades honom vid konungaparets bord. Men hur mycket Hedvig Elisabet Charlottas dagbok än innehåller av interiörer från hovlivet har hon dock ej ägnat en enda notis åt någon av alla sina påkostade platådekorationer, som hon dock bör ha haft större förutsättningar att uppskatta som konstverk än en mer eller mindre tacksam eftervärld har. Två små notiser om bordsdekorening är allt man finner, ingendera med drottningen själv som upphov. Hon skriver om den av kronprinsen givna stora festen på hennes namnsdag den 12 maj 1817 att kronprinsen hade låtit dekorera borden med både smak och prakt. Och om Hoglandsdagen den 17 juli samma år berättar hon att den av hänsyn till Ryssland icke kunde firas med någon festlighet, varjämte konungens svaga hälsa gjorde att han åt sin middag i sällskap endast med några få herrar av sin uppvaktning och att dessa beredde honom den fina uppmärksamheten att på platån på middagsbordet anbringa en rostral kolonn, vid vilken var fäst en versifierad hyllning som slutade:

"Din spira dagligt mindre tung,
O! Måtte den oss länge hägna!
Och Nordens folk sig en gång fägna
att ha' en hundraårig kung!!!"

Får man räkna denna Hedvig Elisabet Charlottas tystlåtenhet som ett exempel på hur naturligt det är att tiga om det vane-mässigt självklara i sin omgivning, när man berättar för eftervärlden?

De här meddelade notiserna om kungliga plåtådekorationer äro som skildring av ett festbruk i avsaknad av både början och slut. Deras ämne är rätt och slätt en föremålssamling, som blivit bevarad genom en serie av tillfälligheter eller kanske snarare tack vare ett skrupulöst redovisningssystem inom en på fasta traditioner uppbyggd hovförvaltning. Bordsdekorationernas traditioner ha också under 1800-talets många smakväxlingar bibehållit åtskilliga ålderdomliga drag vid det svenska hovet både vad skåderätter och blomsterprydnader beträffar. Rörande tiden före de här avhandlade åren torde det vara tillräckligt att påminna om två plåtåer, båda anordnade vid fester på Börsen. Vid borgerskapets fest med anledning av avtäckningen av Gustaf III:s staty den 24 januari 1808 stod framför Gustaf IV Adolf en plåtå, som finnes beskriven i Samfundet S:t Eriks årsbok 1917 i en uppsats av Arvid Bäckström. En miniatyrkopia av den nyavtäckta statyn var här huvudpjäsen, uppställd under kronan av ett levande lagerträd, omgiven av en mängd smärre lagrar och oliver och omkransad av Gustaf III:s historia metallica i form av en serie målade plåtskivor. Den andra börsfesten gavs för kronprins Carl August den 31 januari 1810 och beskrivs i Inrikes Tidningar den 16 februari. Framför kronprinsen "sågs en Plateau, genom ströning i färgor, decorerad på det sätt, att Swea krönte, med Furstelig Krona, Hans Kongl. Höghets NamnChiffer, stödd å ett Altare, wid hwars fot woro anbragte Handels och Näringarnes attributer, å sidorne hwarom funnos Swea och Göta Wapen".

JULITA KLOSTER

av Nils Sundquist

Cisterciensorden, vars hemland är Burgund, utgör en av de många reformordnar, som under medeltiden framgingo ur benediktinorden. Stiftare var den helige Bernhard av Clairvaux, verksam omkring år 1100. Då moderklostret kom att förläggas till Citaux, på latin Cistercium, kom orden att få sitt namn härav. Cisterciensorden nådde stor spridning i alla kulturländer. Genom att orden förde med sig en högstående både materiell och andlig kultur fick den mycket stor betydelse, i synnerhet för mera perifert belägna länder. Sveriges kyrkobyggnadskonst tog under 1100-talet starka intryck från cistercienserna. Särskilt var detta fallet i sådana områden, där huggstenen var en naturlig materialtillgång, såsom i Öster- och Västergötland. Alvastra kloster, moderkloster för de svenska cistercienskonventen, Vreta nunnekloster och Varnhems munkkloster bära ännu vittnesbörd om cisterciensernas högstående byggnadskonst. Enär under 1200-talet även cisterciensorden i sitt byggnadssätt införde den då moderna tegeltekniken, kommo de konvent som byggdes nu att uppföras av tegel. De sörmländska cisterciensklostren Julita munkkloster och Vårfruberga nunnekloster, båda grundade under 1100-talet, fingo sina kyrkor och konventsbyggnader uppförda i detta material.

Julita klostrets förhistoria utspelas i Uppland. Klostret är att se som en förflytning till Södermanland av det uppländska Viby kloster strax norr om Sigtuna. Viby kloster anses vara Alvastras andra dotterkloster och torde ha grundats omkring 1160. Genom en from kvinna vid namn Doter fingo Vibybröderna en fristad vid hennes gård Viby vid Garnsviken i S:t Olofs socken. Markuppåtelsen förorsakade långvarig tvist mellan Doter och hennes son

Gere. Något av åren 1164—1167 bilades tvisten av ärkebiskop Stefan av Uppsala — själv Alvastrabroder — varigenom under medverkan av bl. a. konung Karl Sverkersson förordnades, att byn "Wiby" med underlydande skulle tillhöra "de andliga män som där tjänade Gud". Härtill skulle tre marker avrad tillkomma dem från flera namngivna gårdar, belägna i denna trakt av Mälaren. Det dokument, vari denna donation under ärkebiskopens förmedling gjordes, är säreget nog Sveriges äldsta bevarade inhemska urkund i original.

Viby klosterplats är väl känd och grundmurar kunna skönjas i marken, men någon undersökning har ännu icke gjorts. Det kan dock ifrågasättas om munkarna hunno iordningställa kyrka vid Viby. Sannolikt är, att munkarna betjänade sig av sin sockenkyrka, S:t Olof i Sigtuna. Ett drag hos denna kyrka, som kan tyda på dess sekundära "cisterciensiska" uppgift, är dess korta långhus. Det var vanligt att nygrundade konvent till en början togo befintliga sockenkyrkor i anspråk innan egna gudstjänstrum stodo till buds (Sko). Stundom förekom att befintliga kyrkor överläts till orden för ombyggnad till konventets tjänst (Vreta, Gudhem). Vad Vibymunkarna kunnat hinna iordningställa vid Viby var sannolikt endast provisoriska bostads- och ekonomihus.

Viby kloster nådde kort varaktighet. Före 1185 synas munkarna ha slagit sig ner vid Säby i Julita socken i Södermanland. Anledningen till förflyttningen veta vi ej. Känt är dock, att omplanteringen föranstaltades av konung Knut Eriksson, som efter att ha tagit Vibybröderna i sitt beskydd gjorde ett jordabyte med dem "som förut bodde i Viby" och upplät till dem det ovannämnda Säby i Julita och några andra jordlägenheter.

Det kan förmodas, att munkarna till en början använde sig av Julita sockenkyrka som gudstjänstlokal. Med tiden kom dock klostret med dess kyrka och konventshus att uppföras vid gården Säby vid Oljarens strand, den nuvarande herrgården Julita. Utbyggnaden skedde under 1200-talet med fortsättning och avslutning under 1300- och 1400-talen. Då klosterbyggnaderna för länge sedan äro nedbrutna, är det ännu ej möjligt att, innan friläggning av kvarstående markruiner utförts, nå en säker uppfattning om klosteranläggningens utsträckning. Vissa hållpunkter

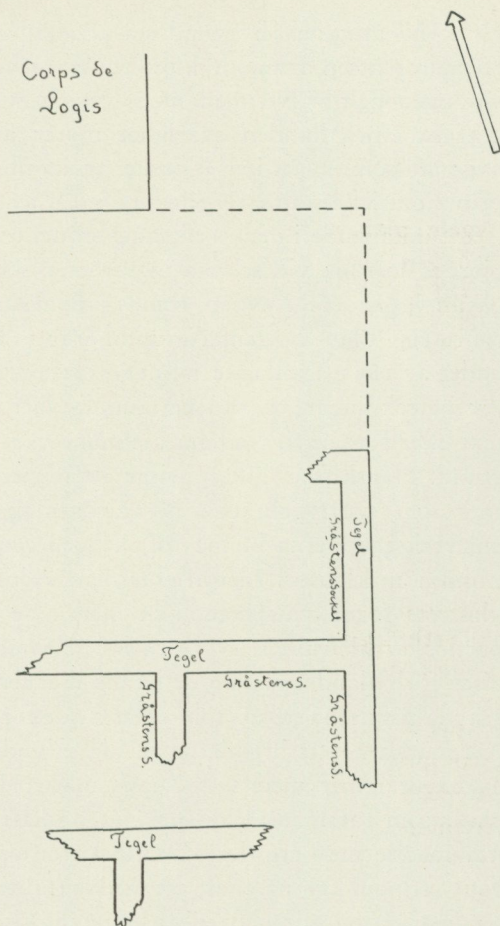

Bild 1. "Plan af gamla grundmurar vid Julita gård, uppgräfd under år 1893, igenlagde 11/11 94. Uppmätt af O. Cn 11/11 94." Skala 1:40.

finnas dock för ett bedömande av klosters plan i princip. Ett försök skall nedan göras att med utgångspunkt härifrån rekonstruera klausurplanen.

Vid Julita herrgård finnas två byggnader, som var och en innehåller medeltidsmurverk i gråsten och tegel. Den ena är herrgårdens södra flygel, den andra det s. k. klosterhuset ett stycke sydväst om de egentliga herrgårdsbyggnaderna nere vid stranden.

Ur kvalitativ och byggnadsmässig synpunkt intar den nämnda flygeln platsen framom klosterhuset genom att den har markvåningen helt välvd med kryss- och tunnvalv. Då genom topografiska förhållanden svårighet möter att i klosterhuset se en byggnad som ingått i en klausur, är man benägen att i första hand pröva om icke södra flygeln utgör del av en sådan.

Ett antagande i denna riktning stödes av de murverksfynd, som gjordes år 1894 vid schaktningsarbeten söder och sydost om herrgårdsbyggnaden. Fynden finnas uppmätta på en karts-kiss med rubriken "Plan av gamla grundmurar vid Julita gård uppgräfd under år 1893, igenlagde 11/11 94. Uppmätt av O. Cn 11/11 94". Av beteckningar på skissen, som tyvärr saknar kompletterande text eller fotografi, framgår att murverket varit tegel på gråstensgrund. Planskissen, bild 1, visar att murarna haft samma orientering som sydflygeln och herrgårdsanläggningen i övrigt. Båda murverksgrupperna kunna följaktligen genom sitt planläge tänkas tillhöra en klausur. Identifierar man södra flygeln med en del av klostrets forna västlänga, kan man i de framgrävda delarna se partier av klausurens sydöstra hörn. Sammanställningen å bild 2 visar förhållandet mellan de kända murverkskomplexen. De framgrävda partierna tolkas som delar av de forna öst- och sydlängorna. Att märka är att bredderna på de sålunda tänkta längorna nära överensstämmer med sydlängans mått. Härtill blir den klostergård, som sammanställningen ger, i mått mycket nära överensstämmande med ett flertal nordiska cisterciensiska klostergårdar. Som exempel kan nämnas, att medan Julitagården i här framställd rekonstruktion har måtten 22×23 m, visar Vårfruberga klostergård måtten 20×21 m, Alvastra 19×20 m, Varnhem 18×26 m, Vreta 11×23 m och Roma på Gotland $21 \times 21,5$ m. Lögum i Danmark har 26×28 m, Holme 29×35 m och Knardrup $15,5 \times 22,5$ m.

I de västerländska klostren har praktiskt taget undantagslöst klosterklausurens huvudbyggnad, kyrkan, sin plats antingen vid klausurens norra eller vid den södra sidan. Regel är nämligen att koret skall ligga mot öster, vilket är möjligt endast om kyrkbyggnaden intar någon av de nämnda platserna. Där så var möjligt sökte man förlägga kyrkan vid klausurens norra sida, så att den söder härom belägna klostergården skulle få så mycket sol

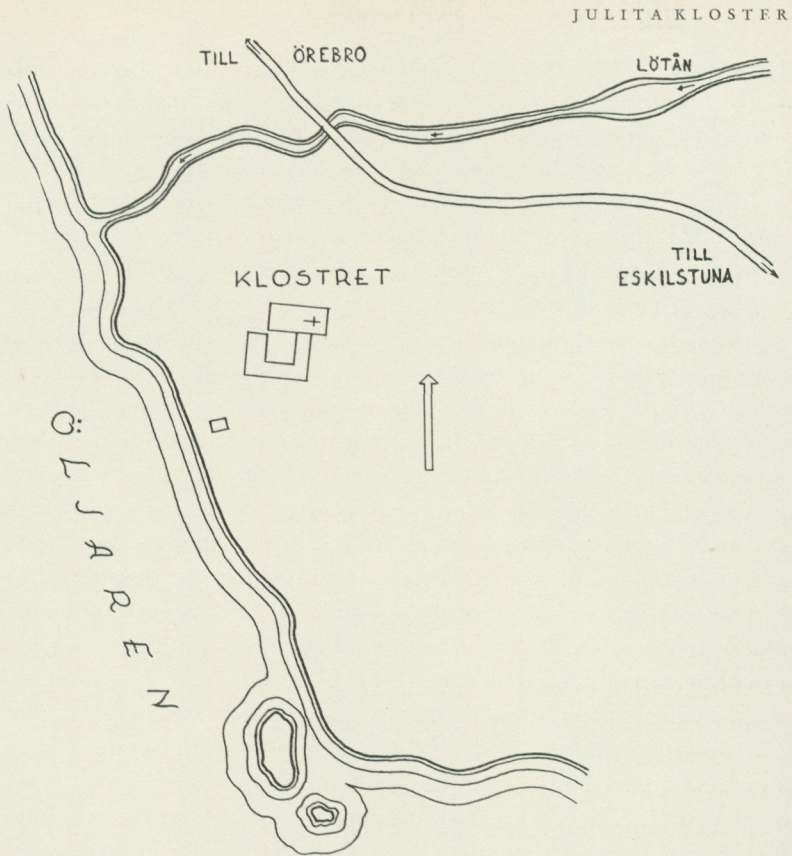

Bild 2. Kartskeiss över Julita klosters läge i terrängen.

som möjligt. Denna den vanligaste av klosteranläggningar kallar jag "söderkloster". Där de topografiska förhållandena voro av särskilt slag — exempelvis om huvudstråkvägen förbi klosterplatsen gick på klostrets södra sida — föranleddes man att förlägga klosterkyrkan som sydlänga, emedan det var angeläget att kyrkan med sin portal skulle vetta mot huvudvägen. I sådant fall, då kyrkan följaktligen blev sydflygel och klostergården kom att vetta mot norr, kallar jag anläggningen "norrkloster".

Denna utgångspunkt är lämplig då man skall söka platsen för Julita klosters kyrkobyggnad. Det är ställt utom varje tvivel att

huvudvägen förbi klostret var den norr om konventet gående vägen Örebro—Eskilstuna. Detta talar för att klosterkyrkan legat som nordlänga och att kyrkan intagit i princip samma plats som den stora herrgårdsbyggnaden. Att så varit förhållandet bestyrkes av begravningsfynd, som gjorts strax invid den nämnda byggnadens nordfasad och som kunna tolkas såsom rester från gravar inom den forna kyrkans mellersta eller östligare del.

Planrekonstruktionen bild 3 visar klosterkyrkans tänkta plats. Kyrkans sydfasad kan förmodas ha legat i liv med herrgårdsbyggnadens sydgavel, som följaktligen kan vila på kyrkomurverk. I övrigt har på rekonstruktionsplanen endast i princip utritats konturerna till en klosterkyrka av en normal cistercienskyrkas storlek inom nordiskt område. Endast murfynd söder och norr om herrgårdsbyggnaden kunna i framtiden möjliggöra en mera detaljerad rekonstruktion av Julitakyrkans storlek och form.

Det ovannämnda s. k. "klosterhuset" sydväst om den egentliga klosteranläggningen är i sitt nuvarande skick avsevärt ombyggt. Det uppvisar dock förhållandevis väl bevarade partier från medeltiden, såväl till det yttre som till det inre. Det vill synas som om byggnaden ursprungligen sträckt sig längre mot norr och att planen varit tvårummig med ett mindre rum med eldstad och en större sal. Den ännu bevarade jordvåningen synes liksom övervåningen från början ha haft bjälktak. Det är möjligt att detta hus är att anse som abbotens bostad. Bostaden har legat i övervåningen och omslutit ett större rum och en mindre kammare med eldstad, troligen sovrum. Exempel finnas, både i Sverige och annorstädes, på att klosterföreståndarna disponerat bostadshus, som legat skilda från klausuren. Det mest kända abbotshuset i Sverige är det som ingår i Alvastra kloster. Ehuru detsamma ligger i anslutning till klausuren, är dess placering och plan besläktade med Julitahuset, beläget som det är utanför den egentliga anläggningen.

Sedan efter reformationen Julita kloster ombildats till sätesgård och bebyggt med nya hus, synes endast norra delen av klostrets västlänga och klosterhuset ha kommit till användning i den nya gårdsanläggningen. På 1650-talet avbildades Julita i flera motiv

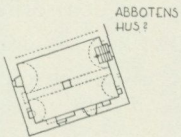
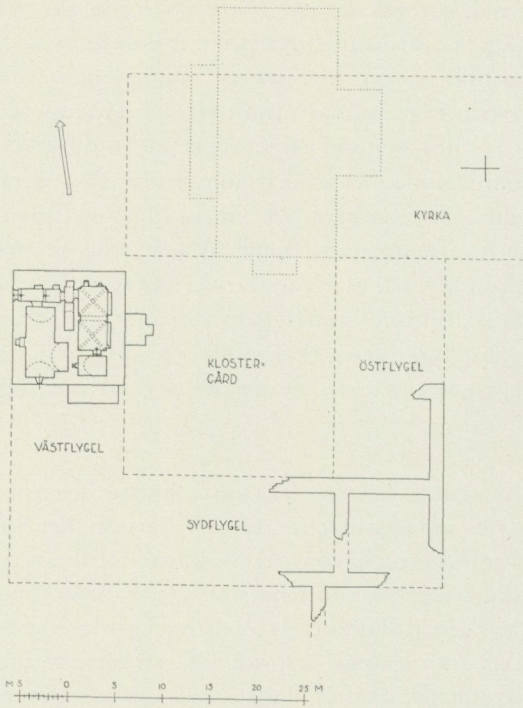

Bild 3. Försök till rekonstruktion av klosteranläggningen med fyra långor kring den kvadratiske klostergården och abbotshuset liggande utanför klausuren. De fint prickade linjerna tvärs över kyrkan markera den nuvarande herrgårdsbyggnadens plats. Skala 1: 80.

av dess dåvarande ägare, Matthias Palbitzki, som fått gården i förläning av drottning Kristina. Särskilt en av Palbitzkis teckningar, bild 4, ger intressanta upplysningar. Tecknaren återger sätesgården från sydväst. Man ser den tvåvåniga medeltida "västflygeln", väl igenkänd genom den port vid västfasadens norra del, som ännu finnes kvar och som leder in i den medeltida jordvåningen. Till vänster och något bortom huset ser man under träden ett ljusare parti, klart avskilt från lövverket. Detta förefaller kunna vara de kvarstående murpartierna av klosterkyrkans västgavel. Bortom västflygeln höjer sig en lanterninartad tornbyggnad. Hur denna skall tolkas är osäkert; möjligt är att den tillhör något annat på 1600-talet bevarat hus inom klosteranläggningen.

De bevarade delarna av Julita kloster ge ringa möjligheter att bestämma anläggningens ålder. Eftersom det knappast låter sig göra att förlägga någon del av klostret till 1100-talet, den cisterciensiska byggnadskonstens storhetstid, måste man utgå från att även kyrkan tillhör det eftercisterciensiska skede, då avsteg alltmer togs från ordens ursprungliga stränga byggnadsprogram. Ett nytt byggnadsmaterial hade under 1200-talet alltmer kommit i bruk, nämligen teglet. Det är följaktligen rimligt att tänka sig att Julita klosterkyrka, liksom fallet är vid de danska systerkyrkorna från det senare skedet, åtminstone i planen karakteriserats av större enkelhet än cistercienskyrkorna i huggsten från 1100-talet, Alvastra, Varnhem m. fl. Det bör dock framhållas, att den sörmländska tegelbyggda Vårfruberganunnekyrkan, som kan dateras till 1200-talets förra del, ännu uppvisar avgjort cisterciensiska planformer i tvärskeppet.

Naturligt var att längorna kring klostergården tillkommo efter hand, allteftersom utrymmesbehov anmälde sig. Möjligen är västra längan den yngsta byggnaden inom klausuren. Säreget nog uppvisar dess källarvånings planutformning och valvformer stark släktskap med källarvåningen hos västlängan i det danska Holme cisterciensmunkkloster i Odense stift, numera Brahetrolleborg. Holme kloster karakteriserades främst genom bristen på korsgång, kyrkans enkla plan m. m., av avgjort frigjorda cisterciens-

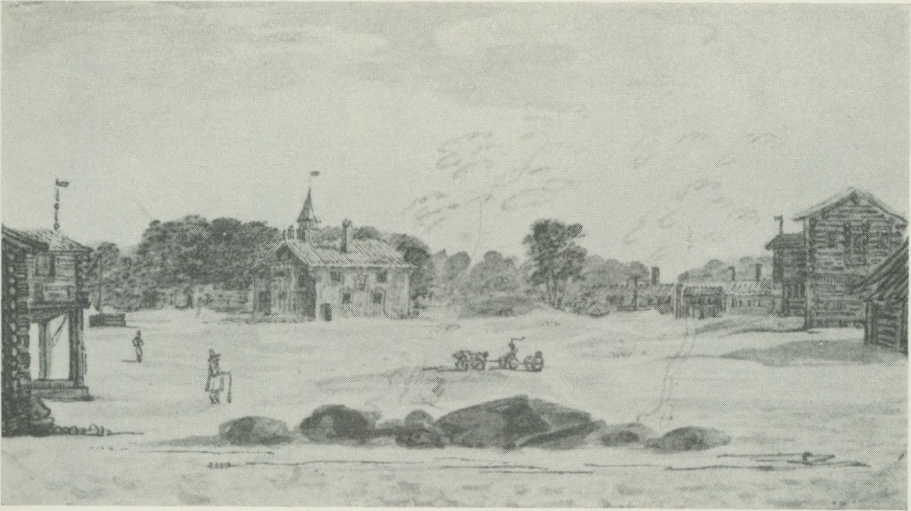

Bild 4. Julita gård på 1650-talet, sedd från sydväst. Teckning av Matthias Palbitzki. Det är möjligt att det är klosterkyrkans ruinerade västgavel, som ses under skogsmassivet t. v. om huset under tornet.

siska former. Man har en känsla av att också Julita kloster utmärkts av dessa fria och sena, allmängiltigt medeltida byggnadsformer. Holme västlänga dateras till senmedeltiden; det är rimligt att föra även Julita västflygel till denna tid. Likaså bör "abbots-huset" snarast hänföras till senmedeltiden. De nämnda byggnaderna kunna vara de yngsta i klostret, belägna längst bort från kyrkans korparti som de äro.

Vilken arkitekturhistorisk betydelse bör man tillmäta de sörmländska klostren och deras kyrkor, vilka stilströmningar kommo de att befordra? Et dylikt bedömande måste bli vanskligt i och med att kyrkorna och klostren för länge sedan äro rivna. Till en viss grad kan dock en värdesättning göras, då ett klostrets och en kyrkas planutformning trots allt lämnar vissa vittnesbörd om monumentets forna uppbyggnad.

Det synes mig som om de djupaste problemen äro knutna till de två cisterciensklostren Vårfruberga och Julita. Båda ha till-

kommit i en tid, då tidiggotiska former börja göra sig gällande och då det nya materialet teglet kom till rikare användning. Som jag tidigare haft tillfälle framhålla förefaller det som om cistercienserna haft en hittills förbisedd betydelse för tegelbyggnadskonsten, således inte endast för huggstensarkitekturen. De båda nämnda sörmländska cisterciensklostren tillsammans med de uppländska Sigtuna Maria — vars första skede enligt min mening är cisterciensisk — och Sko betraktar jag som huvudmonumenten för tegelbyggnadskonstens intåg i Mälardalen i det mellan romanskt och gotiskt vacklande tidsskedet strax före 1200-talets mitt, den gotiska tegelarkitekturens förberedelsetid. Tiggarmunkarnas insats som tegelbyggare blir under sådana förhållanden ej så betydelsefull, då vid tiden för deras framträdande pionjärtiden redan är överstånden. Det sörmländska materialet bekräftar min förmodan att Sveriges klosterarkitektur, i varje fall från och med 1200-talets tegelarkitektur, tagit livliga intryck från Danmark.

Det har av det ovanstående framgått vilka spröda utgångspunkter som föreligga för en rekonstruktion av det forna Julita cisterciensmunkkloster, dess plan, dess kyrka och dess konventshus. Omfattande markundersökningar äro nödvändiga för att kunna behandla alla de problem, som det står inom möjligheternas gräns att lösa. Vissa frågor kunna icke besvaras, då murverken äro bortbrutna. Ett dunkel kommer fördenskull dess värre alltid att omge även Julita kloster. De resultat, vartill jag kommit i min undersökning, måste tillsvidare ses som förmodanden och principiella antaganden.

BELLMANS FAMILJEBIBEL I AUTO- GRAFSAMLARHÄNDER

av Nils Afzelius

Den 24 december 1895 — Bellmansåret — fick Nordiska museet i julklapp av H. Bukowski en oansenlig bibel i oktavformat: Biblia, Thet är, all then Heliga Skrift, Gamla och Nya Testamentens, på Swensko, Femte upplagan, tryckt och upplagd av Johan Georg Lange 1782. Längre var den deponerad i en monter på Bellmansmuseet i Tottieska malmgården på Skansen. Hur märklig den lilla bibeln i sitt bruna skinnband är, döljs nästan alldeles bakom beskrivningen i museets tryckta katalog från 1945: "Bibel, 1782, gåva från Bellman till sonen Gustaf 21 febr. 1783, med anteckning av makan om Bellmans död". När jag i Bellmansstudier, 1942, och sedermera i Bokvandringar, red. av J. Viktor Johansson, 1945, skrev om Bellmans böcker, så nämnde jag i största korthet Gustaf Bellmans bibel med Lovisa Bellmans anteckningar utan att veta att Carl Michael själv hade gjort långt intressantare anteckningar på pärmarnas insidor. Att den lika mycket som den ståtliga Karl XII:sbibeln i Kungl. Biblioteket var en familjebibel, kunde jag inte sluta mig till av de muntliga upplysningar jag hade fått och försummade därför att undersöka den själv.

Våren 1950 kom äntligen tillfället att förverkliga en under många år närd önskan att gå igenom arkivet på Ericssberg, sedan det för inventering och katalogisering hade förts över till Riksarkivet. De särskilt på 1700-talspapper så rika samlingarna borde kunna innehålla åtskilligt om Bellman. Inte minst lockade det mig att söka efter originalet till några anteckningar, som Crusenstolpe 1851 tryckte i sina Karakteristiker, ur samtidas förtroliga bref och

anteckningar. Min vän Arvid Stålhane, som hade visat mig på Crusenstolpes bok, misstänkte att det kunde vara fråga om dagboksanteckningar, därför att de inte bara rörde sonen Elis' födelse och dop utan också skaldens intryck av Gustav III på Drottningholm strax före avresan till Italien. Själva titeln "Ur Skalden Carl Michaël Bellmans anteckningar" kunde ge anledning att misstänka att utgivaren haft ett större material till sitt förfogande. Att finna ett så personligt dokument som en dagbok hade oneligen varit uppseendeväckande. Någon sådan fanns naturligtvis inte, men det som fanns lönade i högsta grad mödan av ett besök: i den enorma autografsamlingen låg tre Bellmansautografer, och en av dem var ett litet blad med de sökta anteckningarna, som Crusenstolpe hade tryckt. Alla tre hade tillhört honom och med hans samlingar kommit att införlivas med Ericsbergs arkiv. De båda övriga var en egenhändig tillfällighetsdikt till fru Elisabeth Westman från 3 april 1791, i annan version känd från den Westmanska visboken, och ett brev från 7 oktober 1781 till en så ryktbar herre som Badin — Morianen. Några rader på brevet baksida lämnade en pikant upplysning om de stigar den oförtrotne autografjägaren hade vandrat: "NB. Brevet till Badin, hvars enka förärade det till mig 18 5/9 42, som samma dag förevisade det åt Bellmans enka". Crusenstolpe kände fru Bellman mycket väl. Han skrev om sina intryck av hennes personlighet och fick flera minnen av maken till skänks. Fick han också bladet med anteckningarna om Gustav III? Ja, det är just frågan. Autografens yttre talade ett tydligt språk om att den med kniv hade skurits ut ur en bok, så att kniven hade gjort ett litet jack upp-till, och formatet (18,5 × 11,3 cm) passade väl för den mindre av de båda familjebiblarna. En påringning till Nordiska museet, som tillfälligt hade återtagit depositionen, medan Bellmanssamlingarna överfördes och ordnades i den nya lokalen på Stockholms stadsmuseum, var tillräcklig att bekräfta gissningens riktighet. I den remsa som återstod av försättsbladet fanns det t. o. m. ett litet jack. Bibeln lånades nu över till Kungl. Biblioteket och fotograferades med försättsbladet provisoriskt insatt på sin plats.

Bladets nuvarande ägare friherre Carl Bonde har välvilligt ställt i utsikt att skänka det till Nordiska museet. Då det är

fideikommissesegendom, måste Kungl. Maj:ts tillstånd först erhållas, och i avvaktan härpå har det överlämnats som deposition.

En jämförelse mellan originalet och texten i Karakteristiker visade att utgivaren har gjort sig skyldig till åtskilliga felläsningar. Då hans bok dessutom inte är så alldeles lättillgänglig, meddelas här Bellmans båda anteckningar, av vilka den om Gustav III utfyller framsidan och den om Elis baksidan:

1783.

18. 20,48,52 33 64

den 27. September om lördagen klockan 1. om natten reste Hans Kongl. Majjt. K Gustaf den 3. från Drottningholm. Han war klädd i en violette siden dräckt med kappa och hwita slag —

Kungen war mycket rörd wid spectaclet, då de i en Act nederfalla och bedja Sin Kung Gustaf Adolph blifwa qwar och eij bortresa — hwilket war rörande at se, — drottningen hade Kungen tagit afsked af men hon tillika med lilla Kron Printzen woro inne på Amphiteatren — Hans Majjt spisade och reste så bort. sedan Han tagit en liten omwäg kring Slottet — Stats Sect Skröderheim kyste Kungens hand mycket bestört, då Kungen sade som jag hörde, intet reser jag i afton Käre Skröderheim.

B —

år 1785. den 2 julii natten till Söndagen precis klockan 2. är mitt ägtenskap åter wälsignadt med en wälskapad Sohn, att jag wid ett så ömt och äfwentyrligt tillfälle återfått min hulda maka i min famn therför ware Ägtenskapets Gud af Siäl och hierta beprisad, och instämmer jag med Syrak i dess 6 capitel och 16 wersen och berömmar mig theraf — Gud wälsigne oss alla Gud beware Kung folck och land.

den 6 derpå följande julii onsdagen blef den lilla Sonen till dopet framburen af Sin mormoder såsom hufwudFadder emot Herr Statssecreteraren Riddaren af kongl. nordstjärne

orden samt Riksherholden Skröderheim, jun[g]fru fadder Mademoiselle Johanna Grönlund och däremot som wittne assessoren Thomas Krook.

Döpseln förrättades af församlingens Kyrkoherde Herr Doctor Murray.

Carl Michaël Bellman

död v. Tobiaë Boks 5. v. 25.

Båda pärmarnas insidor visade sig vara fullskrivna med anteckningar, som till största delen har gjorts av Bellman själv. På frampärmen står efter en rad siffror, som måste hänvisa till bibelställen, med fru Bellmans hand:

Bellman Communiserat
den 23 Januari 1795 —
d 10 februar dog Bellman

Man lägger ovillkorligen märke till att Bellmans hustru skrev en klar och redig stil, som fördelaktigt skilde sig från genomsnittet av den tidens bristfälligt bildade svenska kvinnors. Härunder har någon skrivit: "N: 1: Bellman" — kanske en senare ägare, kanske skalden själv. Säkert är det emellertid han som därunder har antecknat:

Gustaf Bellman
fått af Sin far d. 21 Febr
1783.
åter Börjat gå i Skolen den 3 Decemb 1790

Det är alltså en spritt ny bibel den knappt tvååriga Gustaf har fått av fadern: den är tryckt året förut. Nederst i vänstra hörnet har några ytterligt små och med möda läsliga ord på sned och synbarligen i stor hast kastats ned, som om inget annat papper hade funnits till hands. Det rör sig utan minsta tvivel om ett versutkast. Man kommer att tänka på den unge Goethe, som inte ens gav sig tid att dra papperet tillrätta, när hans ingivelse flödade, så att versraderna kom att gå snett över sidan. Som håll-

punkter för minnet har Bellman i själva bibeln klottrat ned följande: "oppå de / wåta samm / penna [?] / de wåta / kärror swängs." Slutligen är några ord med blyerts synliga, varav man kan urskilja: "K[ongl.] S[ecter] Kel[l]gren."

Bakre pärmens anteckningar rörde samtliga yngste sonen Adolph och moderns sjukdom efter förlossningen. De var fragmentariska, såtillvida som två av dem utgjorde tillägg till andra, som saknades i bibeln: eftersättsbladet hade alltså förkommit. Det hade icke skurits bort utan försiktigt lossats. Utsikterna att det någonsin skulle återfinnas syntes mycket små. Gustaf Bellman måste ha lämnat bibeln kvar hos modern, då han 1804 reste till främmande land för att aldrig återvända. Kanhända den hörde till de "14 diverse böcker" som för 3 riksdaler och 27 skilling köptes av en herr Schmied på stadsauktionen efter henne. Vid det tillfället inropades Karl XII:s bibeln av postmästare Aurell, vilkens änka 20 år senare avyttrade den till Kungl. Biblioteket. Eller hade kanske Crusenstolpe fått den i present av fru Bellman? I sådant fall har han bara visat intresse för anteckningen om Gustav III, som han själv kan ha skurit ut och lagt till sina samlingar om det svenska 1700-talets historia. Hur bibeln har kommit till Bukowskis, är okänt. Den har aldrig utbjudits. Inte heller ger det lacksigill som någon ägare har satt på titelbladet någon ledning, eftersom avtrycket är ytterst otydligt. Det är ett adelssigill av tydlig rokokokaraktär med bård och odelad sköld. Det tycks varken kunna tillerkännas Crusenstolpe eller någon annan svensk adelsman.

Vilka vägar vår bibel har vandrat, lär aldrig kunna klarläggas, och den frågan kan väl anses mindre väsentlig. Viktigare är det att här kunna meddela att också det försvunna eftersättsbladet återfanns vid ett besök på Stavsund den 1 oktober. Om den av 1700-talets historia utomordentligt intresserade, kunnige samlaren friherre R. M. Klinckowström förvärvade detta prov på Bellmans handstil för sin stora autografsamling genom köp eller byte, är icke bekant. Då ägarinnan av Stavsund, friherrinnan Thyra Klinckowström, fick veta att autografens rätta plats var i Carl Michael Bellmans bibel, erbjöd hon sig genast att skänka den till Nordiska museet. Gåvan är så mycket välkomnare, som de ny-

funna anteckningarna är alldeles okända och tillsammans med dem på bakre pärmen ger ett flertal viktiga upplysningar om skalden och hans familj. På framsidan står följande:

Air v. Tobie bok 5. v. 25.

1787.

den 12. julii 3/4 qvart till 10 afton

föddes vår tredie Son, som

söndagen d. 15 julii till det helga

dopet frambars, och kallades

C a r l. Faddrar woro.

Justitiarien wid kongl. arméns

Gallère-flotta Herr Carl Fredric

Bergman.

Cornetten wid kongl. Östgjötha

Cavallerie Herr M. Carl Veltschou.

Fru Friedlein frambar vår

kära Son till det helga dopet

och JungfruFadder war

Mademoiselle Carolina Friedlein

Wår äldsta Son Gustaf war

närwarande, den andra Sonen Elis

låg i kopporna siuk. Stockh: d. 16 julii 1787

CMBellman.

På baksidan läser man överst en rad siffror av samma slag som på frampärmen och siffran 3993, därunder en alldeles lösryckt anteckning: *Lovies läse i Bibeln d. 12 Junii 1787.* (Detta var på dagen en månad innan sonen Carl föddes.) Därpå följer årtalet 1790, men ovanför och nedanför detta har ett par rader med liten stil och annat bläck tillskrivits: *Fru Griel hufvudfadder — fröken Kierstein Ju[n]gfru fadder åt Adolph Martin Hindric Jacob Bellman.* Återstoden av sidan utfylls av följande anteckning om Adolphs födelse och dop:

fe. (Hel. Skrifts slut.
 s trä, och ingå genom vora
 aden. * Joh. 3: 23.
 utan till äro hundar, och
 och dolare, och mandrä-
 fvaudadyrkare, och alle the
 och göra lögnen.*
 2. 10. Esh. 3: 5. Phil. 3: 2.
 3: 2. 6. Upp. 21: 8, 27.
 Jesus sände sin ängel.*
 skulle betyaa eder tbeta i
 garna. Jag är Davids
 h släkte, och klar morgon.
 * Upp. 1: 1. ** Ef. 1: 10.
 2. Upp. 5: 5. † 4 Mos. 24: 17.
 2 Pet. 1: 19.
 och Anden och bruden så
 1. Och then ther hörer,
 : Rom. Och then ther
 jar kommit; och then ther
 age lifsens wata för intet.*
 1. Joh. 7: 37. Upp. 21: 16.
 Men jag betygar hwar och
 hörer Propheetiens ord i
 1: Ho som läger något
 på honom skal Gud läg-
 gor som skrifa äro i then.
 * 5 Mos. 4: 2. Ods. 30: 6.
 om något tager något ifrå
 oss Propheeties ord, hans
 Gud borttaga utu lifsens
 utu then heliga staden, i
 het som skrifwet är i then.
 * 2 Mos. 32: 33. Ps. 69: 29.
 1: 13: 8. 17: 8. 20: 12. 21: 27.
 † 5 Mos. 12: 3.
 Ebet säger dan som witnes
 här til: Ja, jag kommet
 ren Ja, kom, Herre Jesu.
 s Herrens Jesu Christi
 med eder allom. Amen.
 endarelsje.

ad: Martian afbr 12. 17.

Denige Summa Januarius
 Kista in Vänta af mig

och Summa,
 Stockholm den 5
 November 1796.

Jureförmåns E. h. ad ut
 - utgå till K. Maj.

Kellgren - 108 2

Amen

Fru Bellman Tuzin i Lyckse
 af Rom: Ohman. 16 Jan. 1797
 1797 af 3 månader h. k. l. om

O. An. Kinn. Skriften som jag sanna
 mig i g. Skriften i. om. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Bellmans familjebibel. Bakpärmens insida.

1795
Bellman
man
21 Febr
1825
22 Febr 1825

18.20.48.52 35 64 1783.
Den 27. Septembes om lördagen
Klockan 1. om midten af den lördags
Morgn. K. gaffes den 3. från Drömnings
för en stor lördag i en viollett färd
vårdt om lördag af förhöf-
kungen när införelse vord vid spektak-
let, de de en act underförelse
af betän till lördag gaffes adolphe
betän ymer af en lördags
betän vord förordade af so
betän jagd lördags lördags
af nem för tillika med en
lördags lördags vord i med för
amphiteatren - förord lördags
lördags för lördags lördags
den lördags lördags en lördags
lördags lördags lördags lördags
lördags lördags lördags lördags
lördags lördags lördags lördags
lördags lördags lördags lördags

Bellmans familjebibel. Försättsbladets framsida.

den 29 october på
 Narsissi dag föddes vår
 Fierde Son, klockan 6 om
 morgonen, Tacksägelsen till
 Ägtenskapets Gud, skrefs och
 på Predikstohln i bönstunden
 hembars af mig. Dagen för
 KrPrintzens födelse fäst, döptes
 Barnet, som kallades i dopet,
 som förrättades af den ypperliga
 Asplund

Läraren i Zion, 1mo A D O L P H

Kronprintzen Θ

efter H e r t i g e n 2° J A C O B

Efter en wälgjörande Wän

Herr Assesoren i kongl Bergs Collegio

C a r l J a c o b L u n d s t r ö m ; H I N D R I C

efter en mig hedrande wän

Kongl Sect Kellgren ≠

Tecknet efter "Kronprintzen" hänvisar till följande annotation på pärmen: Θ efter *KronPrintzen som jag samma / dag upwagtade i und: [erdånighet] på Drottningholm / och tillät mig nämna barnet efter / honom — d^o Printzen förärde mig en Öreslef.* Korset efter "Kellgren" hänvisar till följande komplettering: *och Martin efter min / Swåger, Summa summarum / Efter En Printz och några ypperliga män, / och wänner / Stockholm den 5 / novembr 1790. / Häraf kommer Extract at / afgå till Kgl Sect. / Kellgren — / Amen*

Ytterligare står överst på pärmen en hänvisning till *Josua Bok sid. 263. Passah/el. Påska*, längst ner i vänstra hörnet prisuppgiften "24 sk" och nedtill en anteckning om fru Bellmans långvariga sjukdom efter sista sonens födelse: *Fru Bellman tagen i Kyrcka / af Com: Ohman [Öhman] d. 16 jan Söndag / 1791 efter 3 månader sjukdom.*

Det är inte så litet nytt Nordiska museets bibel har att berätta om Bellmans familjeförhållanden. I sak överensstämmande upp-

gifter om Elis' födelse och dop finns också inskrivna i Karl XII:s-bibeln, men här får man veta att han inte kunde vara med på sin bror Carls dop, därför att han låg sjuk i kopporna. En otryckt notis i A. Björkmans samlingar i Uppsala universitetsbibliotek upplyser om att han begravdes den 18 juli i Riddarholmskyrkan — Bellman bodde då på Stora Nygatan i Gamla staden. Det brukar löna sig att kontrollera uppgifterna hos Björkman, och det lönar sig också i detta fall. Enligt Riddarholmskyrkans dödbok *avled* nämligen "Hof-Secreteraren Bellmans Son, Elias" den 18 juli vid 2 års ålder i koppor. I räkenskapsboken finner man anteckningen "Bisättning i Kyrkans Likhwalf och graföppning på Kyrkogården för Hof Secreteraren Herr Bellmans Lilla Son" och posten 32 skilling. Dagen är inte alldeles klart angiven här, men dödbokens datum 21 juli är utan tvivel det rätta. Pastorsadjunkten Seth Wallquist, som sex dagar tidigare hade döpt Carl, begravde nu Elis. Han flyttade sedan som kyrkoherde till Eskilstuna, där hans vänliga prästgård blev ett andra hem för Adolph Törneros. Bellmans andra son bisattes alltså i ett gravvalv i de svenska konungarnas gravkyrka och vilar på dess kyrkogård, som för länge sedan har förvandlats till ett stenlagt torg.

Den lille Carls dop ägde rum, medan en äldre bror låg för döden i en farligt smittosam sjukdom. Tre veckor senare, den 8 augusti (icke den 18, som Carlén uppger), har fadern daterat den sorgbundnaste av alla vaggvisor:

Lilla Carl, sof sött, i frid!
 Ty du får tids nog vaka,
 Tids nog se vår onda tid
 Och hennes galla smaka.
 Verlden är en sorge-ö:
 Bäst man andas, skall man dö
 Och bli mull tillbaka.

Vi förstår nu vem skalden har haft i tankarna, när han skrev vaggvisans andra strof:

En gång, der en källa flöt
 Förbi en skyl i rågen,
 Stod en liten gosse söt
 Och spegla sig i vågen:
 Bäst sin bild han såg så schön
 Uti böljan, klar och grön,
 Straxt han inte såg'en.

Den lille Elis ihågkoms också med den naivt innerliga Elegie ("Farväl mitt kära barn"), som tonsattes av Joseph Martin Kraus — Kraus hade just detta år i januari kommit till Sverige och var till sin förtidiga död 1792 den musiker som stod Bellmans hjärta närmast.

I en dikt till kapten Kempensköld den 15 juli 1787 förklarar den stolte fadern på tredje dopdagen i Bellmanska familjen (icke födelsedagen, som Carlén uppger): "Vet, han skall heta Carl som jag och hertigen". Barnet namngavs också, som man nu kan se, efter de båda faddrarna, två goda vänner i familjen, justitiarien Carl Fredric Bergman och kornetten Carl Matthias Völschow. Völschow var då nära granne till skalden: han bodde nämligen bara ett par minuter från Stora Nygatan 20 i hovgulddragaren Widmans hus i Salviigränd 5. Fru Elisabeth Friedlein, f. Hericourt, var en moster till fru Bellman, och jungfrufaddern, made-moiselle Carolina Friedlein, var hennes kusin.

Intressantare är det som har förts in om sonen Adolph, den enda av sönerna som nådde mogen ålder och en aktad ställning, sidenkramhandlaren Adolph Bellman. Enligt fadern föddes han på Narcissus' dag, dvs. den 29 oktober. Eftersom han till yttermera visso döptes på Gustav Adolfs födelsedag den 1 november, är det med orätt som A. Björkman i sitt arbete Bellmansforskning har trott sig böra rätta hans födelsedatum till den 29 november. Liksom Gustaf döptes efter konungen och Carl efter hertig Carl, så döptes Adolph efter kronprinsen (och prins Fredric Adolph). Det var vid ett besök på Drottningholm den 1 november som författaren till de två veckor tidigare utkomna epistlarna överlämnade ett exemplar av diktsamlingen med dedikation och fick tillstånd att

uppkalla sin son efter den tolvårige kronprinsen. Han erhöll dessutom en liten present av honom — en örslöv. Sin svåger Martin Lindström kom han ihåg genom att välja hans förnamn åt sonen. Assessorn i Bergskollegium Carl Jacob Lundström, som skalden samtidigt och ännu eftertryckligare hade tackat med dedikationen av Ulla, min Ulla, fick låna sitt andra förnamn. Johan Henrik Kellgren hade på alldeles samma sätt hedrats med en egen epistel — Liksom en herdinna — och, som man nu upplyses om, genom namngivningen. Bellman motiverar denna genom att kalla den förre ”en wälgjörande Wän” och den senare ”en mig hedrande wän”. Arten av den glade och gode sångaren Lundströms förbindelser med Carl Michael röjer en dikt ”vid inbetalning af et discontlån”, som Carlén har tryckt. Förhållandet mellan Kellgren och Bellman var som känt mera komplicerat: valet av dopnamnet utgör en slutlig bekräftelse av försoningen mellan de båda stora gustavianerna, som Kellgren för sin del hade rest ett oförgämligt minnesmärke över i sitt företal till Fredmans epistlar kort tid dessförinnan.

Adolph Bellmans huvudfadder, fru Margueritte Susanne Le Griel var född Friedlein och syster till den nyssnämnda mademoiselle Carolina Friedlein. Vad fröken Kierstein beträffar, så var hon dotter till kapten-mechanicus Adolph Ulric Kierstein, till vilken Bellman senare dedicerade Fjäriln vingad. Bellman hade 1789 flyttat in i Kiersteinska huset i Klara, nära nuvarande Centralstationen, men det trasslade med betalningen, och i maj 1790 blev den alltid behövande hyresgästen dömd att betala förfallen hyra. Dedikationen och det ännu tidigare valet av fadder tyder på att husvärden har haft förståelse för sin gäldenärs svårigheter. ”Den ypperliga Läraren i Zion, Asplund” är kyrkoherden i Klara Arnold Asplund, som hade utnämnts 22 maj 1789 men först 25 april 1790 flyttade från Kungsholmens till Klara församling. Det är tydligt att Bellman satte värde på den prästman som döpte hans fjärde son: när han vid överflyttningen till Klara hyllade honom med en ”Pastoral”, kallade han honom för ”den älskansvärde mannen”. Den präst som kyrkotog fru Bellman efter hennes långvariga sjukdom var komministern i Klara Georg Jacob Öhman, som åtta år senare blev kyrkoherde i Lund.

Nordiska museets Bellmansbibel är ett oskattbart dokument. Det finns många och talande vittnesbörd om Carl Michael Bellmans kärlek till hustru och barn men knappast något så vältaligt som detta. Att Bellman under senare år ingalunda var en bohem, som försummade familjen, har länge stått klart för de insiktsfullare. Men gamla inbitna villfarelser är seglivade och svårutrotliga. Den ytterliga noggrannhet varmed Bellman antecknar dagen, timmen, ja, t. o. m. kvarten för barnens födelse, ömheten när han talar om hur han återfår sin hulda maka i sin famn, och allvaret i hans tacksägelse på själva predikstolen i bönstunden bör kunna ge en tankställare för många. Det är icke heller möjligt att missta sig på uppriktigheten i hans kristendom. De bibelspråk han väljer ur de för honom sedan länge förtrogna apokryfiska böckerna säger verkligen något väsentligt om Bellman. Två gånger anför han ett bibelspråk ur Tobie bok: "Wi hade wäl warit till frids med wår fattigdom; thet wore en stor rikedom, at wår son när oss wore". — Ordet "Air" kan knappast tolkas annorlunda än att Bellman lade bibelspråket till grund för en text som sjöngs vid begravningen. — Och när faran var överstånden för hustrun "wid ett så ömt och äfwentyrligt tillfälle", så griper han till Syraks gamla visdom: "En trogen wän är lifsens tröst : then ther fruktar Gud, han får en sådana wän".

BELLMAN HOS BÖRSARKITEKTEN

av Olof Byström

Under senare delen av sin levnad umgicks Bellman med förkärlek inom huvudstadens konstnärskretsar, bland målare, skulptörer, arkitekter, tonsättare och scenartister — något som tydligt framgår av hans från denna period tämligen välbevarade tillfällighetsdiktning. Fem konstnärer tycks ha stått honom särskilt nära: Hilleström, Elias Martin, Sergel, Palmstedt och den tyskfödde tonsättaren Joseph Kraus. Den ur litterär och musikalisk synpunkt mest förfinade och mest inspirerande av dessa konstnärsmiljöer var otvivelaktigt börsarkitekten professor Eric Palmstedts vackra hem vid Tyska brunn, Svartmangatan 22. Palmstedt själv var aktiv musikutövare och till och med under ett par årtionden organist i Riddarholmskyrkan, hans maka, den charmfulla fru Gustava, lät gärna sin vackra sopranstämma ljuda i hemmet till makens ackompanjemang, och ingenting var naturligare än att till stamgästerna i huset räknades både skalden Carl Michael Bellman, arkitektens barndomsvän, och den älskvärde, högt begåvade tonsättaren Joseph Kraus.

Ytterligare några namn ur den Palmstedtska umgängeskretsen kan nämnas. Dit hörde artister som Sergel, Masreliez och Desprez, Elias Martin och Hilleström, författare som Leopold och Fischerström, musiker som abbé Vogler och Johan Wikmanson. Det är onekligen en fantasieggande vänkrets och en exklusiv gustaviansk miljö, som man lika gärna skulle vilja rekonstruera i bild och i skrift som den berömda, gäcksamt oätkomliga aftoncirkeln hos fru Lenngren på Beridarebangatan.

Fredrik Samuel Silverstolpe har i en studie om Kraus fångat en glimt från konstnärshemmet vid Tyska brunn, där Bellmans och Kraus' mäterliga, sommarljusa kantat Fiskarstugan såg dagen i

januari 1792: "Den blef af Skalden författad hos Fru Palmstedt, under en af de frukostar, med hvilka hon fordom samlade hos sig konstnärer af alla yrken. Der sattes ock genast musiken; det ena och det andra för att fira värdinnans födelsedag. Huru lätt borde icke Kraus och Bellman förstå hvarandra såsom lyriske konstnärer?" De rika konstnärliga intressena adlade umgängesformerna hos makarna Palmstedt. Säkerligen bjöds man i det förmögna hemmet på både mat och dryck av hög kvalitet, men före eller efter måltiderna samlades man i en förtrolig krets till vittra och sköna värv: man skrev vers och komponerade, man tecknade och målade akvarell i munter tävlan, och så mynnade det hela ut i högläsning eller musik och sång, med värden själv vid hammarklaveret och hans älskvärda maka som solist, assisterade emellanåt av Bellman själv och andra sjungande eller musicerande gäster. Per Hilleström har, såsom Åke Setterwall klarlagt, i en laverad teckning återgett en dylik scen från börsarkitektens hem, där makarna Palmstedt tillsammans med Bellman presenterar en just fullbordad nyårssång till Sergels ära.

Ett knippe kantater och smådikter av Bellman, tonsatta av Kraus eller Wikmanson och i några utskrifter försedda med vinjetter av Martin, Masreliez eller Hilleström, förmedlar alltjämt en levande kontakt med den skönhetsdyrkande vänkretsen vid Tyska brunn. Till vad som redan är känt och publicerat kan nu läggas ytterligare ett par dikter från Bellman till fru Palmstedt, som helt oväntat påträffats i Nordiska museets samlingar. Dit har de nyligen överlämnats, jämte diverse visavskrifter, från änkefru Elisabeth Lagerlöfs dödsbo — proveniensen har ej gått att närmare fastställa. De båda diktmanuskripten är försedda med akvarellerade vinjetter av hög klass, som avsevärt ökar deras intresse i detta sammanhang.

Äldst är en liten kantat till fru Palmstedt, skriven till hennes födelsedag i januari 1793, jämnt ett år efter Fiskarstugans tillkomst. Utskriften har fått form av ett vittert tidningsblad med titeln Olympen. Det var en genre, som Bellman gärna odlade. En av hans sista litterära planer i livstiden gick i samma riktning, såsom framgår av ett brev till hertiginnan av Södermanland från

OLYMPIEN.

N: 4.

På den 18 Januarii 1793,
Fru Professorkan Gustava Palmstedts
Födelse-dag,

Orden af Carl Mich. Bellman, Musig af C. Ahlström.

Hyllningsskrift från Bellman till fru Palmstedt 1793. Akvarellen av Elias Martin föreställer Bellman på fisketur vid Drevviken.

Den 1. Sept. 1793

Se! Din Son med ämt behag,
Vid Cythereus Stränder hanma!
Att Dig, ömma Mor! omfamna
På din kärleks-fest i dag.
Friska blommor Dig beträcka,
Och kring Florus Altare,
Ses Din krants, den Tiende,
Dig Guddomligheter ricka.

Lej förnöjd min hulda Mor,
Vid en älskad Faders sida,
Och en liten sak förbida,
Vet Mor! liten kan bli stor.
Medletid jag upprörd blifvit,
Men för all bli gvaldelt quitt,
Du! som mig mitt hjerta gifvit,
Sag det åter... det är ditt!

C. P.

Dikt av Bellman, tillägnad fru Palmstedt 1793. Vignetten sannolikt av Louis Masreliez.

maj 1794, där skalden uttrycker sin förhoppning att få fullborda de poetiska och musikaliska arbeten han har i verket "i Form af Ett Weckoblad at i Canton utgifvas, pryddt med Vignetter af Artisster, för at i underdånighet roa Eders Kongl:e Höghet". Enligt numreringen och efterskriften skulle födelsedagsbladet till fru Palmstedt vara ett nummer i en fortlöpande serie; huruvida denna blott är fingerad eller verkligen kommit till stånd, är inte så lätt att avgöra. Det ovannämnda projektet om ett poetiskt veckoblad till hertiginnan kan dock vara direkt inspirerat av en liknande handskrivna serie till fru Palmstedt, betitlad Olympen och nu försvunnen så när som på det nyfunna hyllningsnumret, vilket har följande lydelse:

OLYMPEN.

N:o 4.

*På den 18 Januarii 1793,**Fru Professorskan Gustava Palmstedts**Födelse-dag,**Orden af Carl Mich. Bellman, Musiq. af O. Åhlström.*

Solen stollt ur hafvets sköte	Hjertat kan sitt qval ej stilla,
Gladt uprinner, mild och svag	Tänk Herdinnan nekar mig
Bådar mig en glättig dag,	Att af fångsten rikta sig — —
Vid mitt metspö och mitt flöte. —	Nå, nå — lilla min Camilla
Solen stollt ur hafvets sköte	
Sprider strålände behag.	Under trädets mörka grenar,
	Där jag andas trött och svag —
Jag är sömnig, jag är trött,	Dömme Himlen hur jag menar
Hvem [Hem] till stugan nögd	På Camillas Födslodag.
att vandra;	
Fångsten bör jag intet klandra,	
Men min oskuld är dock stött.	
von Dalins Bläckhorn första gången nyttjadt till Camillas ära.	
Nästa Blad utkommer nästa Tisdag, den 22. Januarii	

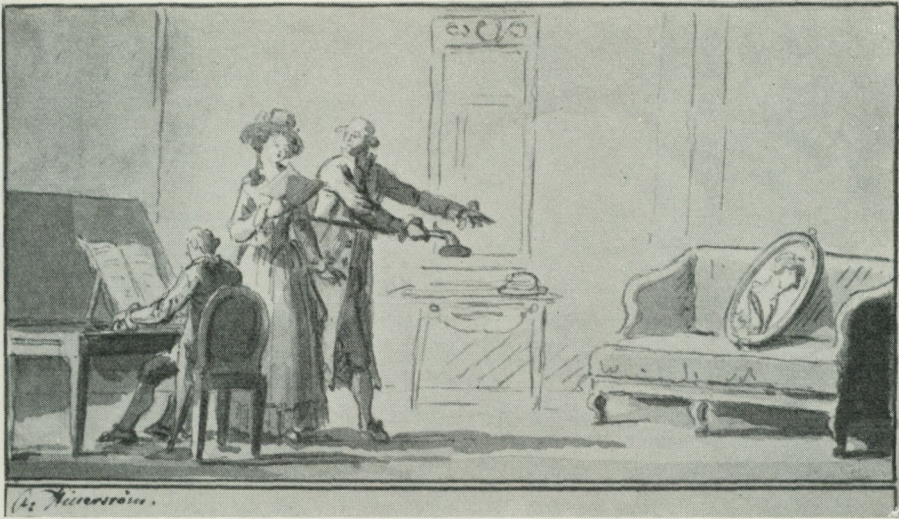
Den pastorala dikten med sitt ljusa morgonsceneri och sitt fiskarmotiv an knyter direkt till Fiskarstugan från föregående år. Uppläggningen är dock denna gång mer anspråkslös, instrumentet långt

sprödare, och raderna om "trädet's mörka grenar, Där jag andas trött och svag" har säkert en rent självbiografisk innebörd: bekymmer och sjuklighet tyngde hårt på den åldrande skalden vid denna tid. Han var en varm beundrare av Gustava Palmstedt, men någon olycklig kärlek var det knappast fråga om; diktens suckande och av Camilla missgynnade herde tillhör den pastorala genrens traditionella gestalter.

Scenen får tänkas förlagd till makarna Palmstedts sommarhus, det nu försvunna torpet Hagen vid Drevvikens västra strand. Dit hade skalden förflyttat sitt auditorium redan i Fiskarstugan. I dess dedikationsexemplar har Elias Martin i akvarell målat den kända interiörbilden, förtrollande som miljöskildring, där Bellman hälsar makarna Palmstedt välkomna till det frugala frukostbordet på Hagen. Läger man vinjetten till Olympen bredvid bilden i Fiskarstugan, finner man lätt en slående likhet i kolorit och teckning. Det är ingen tvekan om att Elias Martin skapat även det romantiska sceneri, som pryder Olympens titelsida. Landskapet får betraktas som en fantasiskapelse, i likhet med det utsnitt som finns med på Fiskarstugsbilden, men det är rätt troligt, att det till höger synliga torpet med sina tre byggnader, liksom själva interiören från föregående år, återgår på någon minnesbild från Elias Martins sommarbesök på vännernas gård vid Drevviken.

Akvarellen är för övrigt signerad, visserligen inte med "Martin" utan med "Olofson", vilket ser litet ovant ut men otvivelaktigt är en skämtsam omskrivning av Martins sedvanliga signatur — han var ju son till den kände snickaråldermannen Olof Martin.

Vem är då den fiskande mannen på bilden? Utan tvekan Bellman själv. Han är placerad "under trädet's mörka grenar" med en stol bakom sig. Genom dess trasiga ryggestöd har han trätt sin långa krycka, som ytterligare poängterar hans iråkade skröplighet. Den bredbrättade hatten känns igen från ett par av Martins och Hilleströms bellmansporträtt. Annars är figurteckningen tämligen summarisk, gestalten verkar alltför grov och satt, medan ansiktet har en viss likhet med andra bilder av skalden. Manuskriptet bjuder oss alltså på ett hittills okänt bellmansporträtt, visserligen blott en flyktig skiss men av intresse såsom en skapelse av en av poetens mest närstående konstnärsvänner.

*Makarna Palmstedt och Bellman, med käppen, hylla Sergels bild, nyårs-
morgonen 1792. Interiör från Palmstedts hem vid Tyska Brunn. Laverad
teckning av Pehr Hilleström. Nationalmuseum.*

Tjugo år tidigare hade Bellman tillbragt några lyckliga sommarveckor i grannskapet, på Follan vid Magelungen, där han svärmade för mamselle Wilhelmina Norman och skapade en rad sånger med fiskarmotiv, bland dem *Opp Amaryllis*, ett av världslitteraturens mest friska och fulländade poem inom den pastorala genren. Även nu på äldre dagar kostymerar han sig alltså som fiskare, när han i fantasin uppvaktar sin väninna Gustava Palmstedt vid Drevviken, men av den eldfulle och upptågslystne sångaren från Magelungen har det blivit en lågmäld och trött gammal herde, med kryckan inom räckhåll, som vemodigt konstaterar att ingen *Amaryllis* eller *Camilla* längre har öga för hans fångst eller vill följa med honom på fisketurer "till det lilla grundet, eller dit bort till det gröna sundet" . . .

I december 1792 hade den unge Joseph Kraus ryckts bort av döden. Man har hittills tänkt sig, att Bellmans verksamhet som sångtextförfattare hos makarna Palmstedt därmed var avslutad. Det visar sig emellertid nu, att han efter den kongeniale Kraus'

bortgång åtminstone tillfälligt fann en ny medarbetare i Olof Åhlström, den kände sångkomponisten och musikförläggaren, Carl Petter Lennngrens svåger. Medan Kraus synes ha varit starkt väsensbefryddad med Bellman, torde man kunna säga motsatsen om Åhlström, den framgångsrike men hårdhante förläggaren av Fredmans Epistlar och Fredmans Sånger. Tyvärr ingår ej Åhlströms musik i det påträffade manuskriptet. Efterforskningar i hans stora sångpublikationer och i Musikaliska Akademiens arkiv har inte heller gett några ledtrådar till den försvunna tonsättningen.

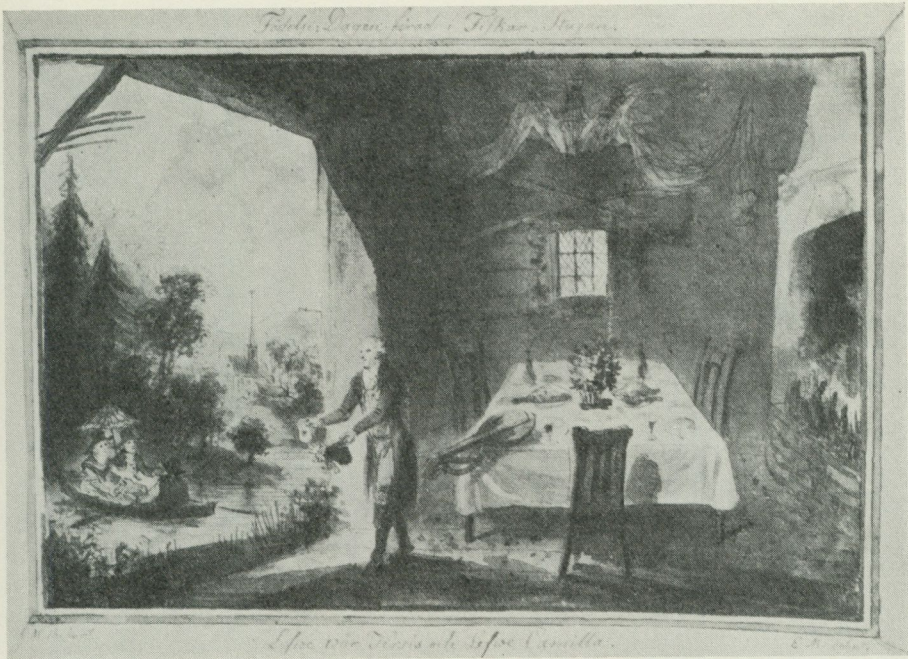
I Olympens postskriptum har Bellman infogat en liten personhistorisk notis: "von Dalins Bläckhorn första gången nyttjadt till Camillas ära", heter det. I Stadsmuseets nyöppnade Bellmansavdelning kan man beskåda ett lustigt bläckhorn av kinesisk extraktion, som Bellman emottog av Gustaf III, då han 1776 utnämndes till hovsekreterare. Men här är det uppenbart fråga om en annan hedersgåva, om skalden och lärofadern Olof von Dalins ärevördiga, nu väl försvunna bläckhorn, som tydligen överlämnats till fredsmanssångaren — kanske som julpresent — av beundrande vänner, bland dem måhända makarna Palmstedt själva. Man erinras om att Bellman i sin Levernesbeskrivning från följande år med stolthet framhöll, att "den store von Dalin" en gång granskat hans ungdomsdikt Månan och därvid blott ändrat ett enda ord.

Ännu en gång, kanske den allra sista, kom Bellman att framträda som poet vid en familjehögtid hos vännerna Palmstedt. Därom ger den andra nyfunna dikten besked. Den lyder:

Den 1. Sept. 1793.

Se! Din Son med ömt behag,	Lef förnöjd min hulda Mor,
Vid Cythérens stränder hamna!	Vid en älskad Faders sida,
Att Dig, ömma Mor! omfamna	Och en liten sak förbida,
På din kärleks-fest i dag.	Vet Mor! liten kan bli stor.
Friska blommor Dig betäcka,	Medlertid jag uprörd blifvit:
Och kring Floras Altare,	Men för att bli qvalet quitt,
Ses Din krants, den Tionde,	Du! som mig mitt hjerta gifvit,
Dig Guddomligheter räcka.	Tag det åter — — — det är ditt!

C. P.

Bellman välkomnar makarna Palmstedt till deras sommarställe vid Drevviken. Akvarell av Elias Martin 1792. Kungliga Biblioteket.

Dikten är skriven till Gustava Palmstedts nioåriga bröllopsdag, som inföll den 2 september, i hennes lille son Carls namn; han var åtta år gammal och blev med tiden en mångkunnig naturvetenskapsman, lärjunge till Berzelius, grundare av Chalmerska slöjdskolan i Göteborg och desslikes ledamot av Musikaliska Akademien. Att Bellman själv fört pennan är emellertid höjt över allt tvivel. Det graciösa poemet bär alltigenom hans signatur: den sommarmytologiska upptakten är lika karakteristisk för skalden som slutstrofens älskvärda joller, som har många paralleller bland den barnkäre poetens smådikter till sina egna söner eller verser som i deras namn riktats till vänner och anförvanter.

Själva utskriften är gjord av samma hand, som präntat Olympens manuskript. På äldre dagar överlät Bellman gärna den detaljen

åt andra. Ett par av Kungliga Bibliotekets bellmanshandskrifter (Vf 13 och Vf 21) är utskrivna av Eric Palmstedt, och en jämförelse med dem visar, att även de båda nyfunna manuskripten renskrivits av honom. Börsarkitekten har alltså tagit personlig del i förberedandet av vännernas hyllning för makan.

För bröllopsdagsdiktens utsmyckning svarar någon av husets mest kvalificerade konstnärsvänner. Han är tämligen lätt att avslöja. Den cirkelrunda vinjettens i blonda toner akvarellerade sceneri, där Gustava Palmstedt i anslutning till diktens första strof omfamnas av sin son och av Hymen och Eros mottar sin tionde årskrans, är med sin antikiserande hållning, sin säkra komposition och luftiga grace ett typiskt verk av Louis Masreliez. Han tillhörde, som förut nämnts, umgängeskretsen och har för övrigt prytt ett av Eric Palmstedts samlingsband av bellmansdikter (Vf 13 i Kungliga Biblioteket) med en vinjettbild i grekisk vas-stil och dessutom tecknat förlagan till en av försättsbilderna i Bellmans översättning av Gellerts Fabler, som utgavs av trycket just detta år, 1793.

Fru Palmstedts älskliga drag har tyvärr inte bevarats till eftervärlden i någon närbild. Hennes anlete är blott lätt skisserat på Hilleströms ovan omtalade genrescen från hemmet. Man vet att Elias Martin målat henne — Bellman riktade då några rörda strofer till konstnären — men porträttet tycks vara förkommet. Dessvärre ger oss Masreliez' vinjetzteckning ingen ersättning på den punkten. Dess kvinnliga mittfigur är av allt att döma blott en klassicistisk schablon, utan någon porträttlikhet med den av Bellman och hans konstnärsvänner så varmt dyrkade Gustava Palmstedt.

PER NORDQVISTS PORTRÄTT AV BÖRET GREGESDOTTER

av Gösta Berg

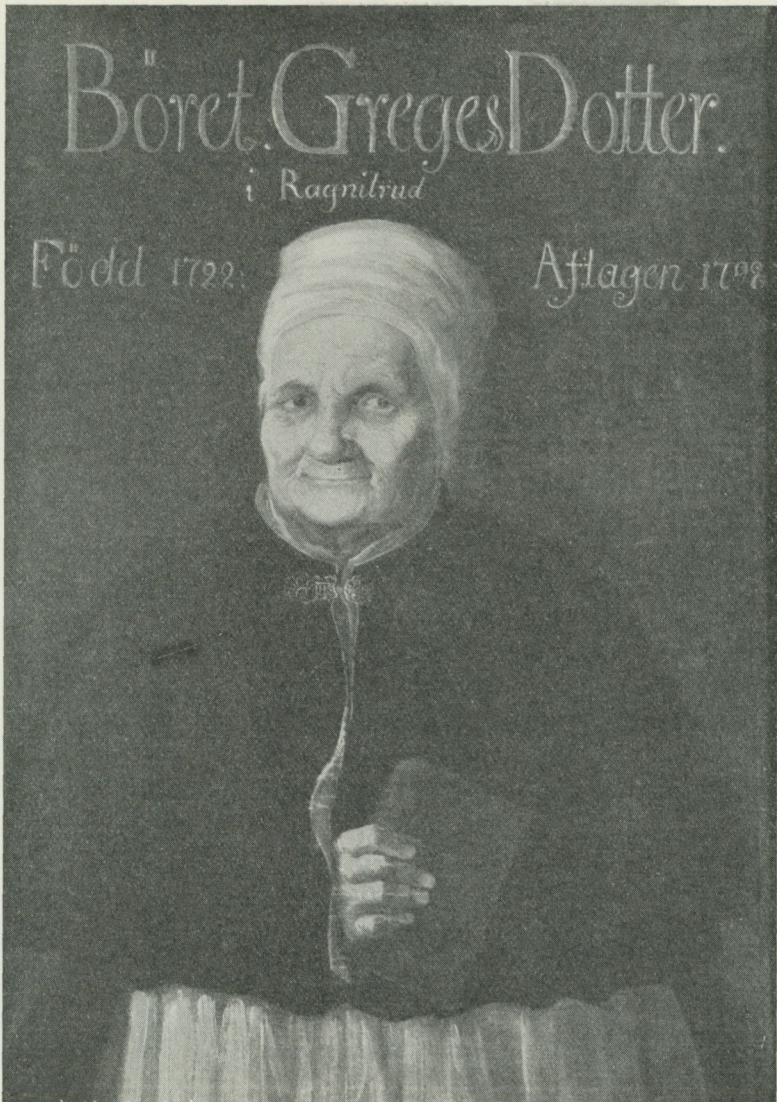
Porträttkonsten i Sverige tar sin början under 1500-talet, men hämtar under detta århundrade nästan enbart sina modeller bland de främsta familjerna i det kungliga hovets närhet. Under 1600-talet sprider sig bruket att konterfeja sig även till de andra samhällsklasserna, främst prästerskapet, men dessutom i någon mån till städernas borgare. Vid denna tid möta vi också de första porträtten av representanter för det fjärdeståndet. Det är karakteristiskt, att dessa äldsta bondeporträtt nästan alla föreställa ståndets talmän vid riksdagarna. Raden av sådana bilder börjar med Klöcker Ehrenstrahls framställning 1686 av Per Olsson från Gladhammar i Småland, och sedan följa särskilt under 1700-talet flera goda konstverk med liknande motiv, utförda av tidens främsta målare, en Per Krafft d. ä., en Lorentz Pasch d. y., en Ulrika Pasch m. fl. Många av dem förvaras i hemortens kyrkor och äro inte kända i tillfredsställande reproduktioner, men det tycks ha varit brukligt att göra repliker, som vanligen ha hamnat i den porträtterades familj. En sådan bild av Per Larsson från Kumla i Västmanland, talman vid riksdagen 1726—1727, förvärvades för några år sedan av Nordiska museet, medan en replik finnes i kyrkan. Säkerligen hör till denna grupp Johan Henrik Scheffels vackra porträtt av riksdagsmannen Erik Ersson (född 1683, död 1743) i Västra Bor i Lindesbergs landsförsamling, som sedan länge hänger i Laxbrostugan på Skansen.

Denna uppsats ingår i en handskreven festskrift till förste intendenten vid Nordiska museet fil. dr Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 december 1950.

Bilder som kunna ge oss en föreställning om gemene mans utseende och samtidigt äro av god konstnärlig kvalitet träffa vi egentligen inte förrän under en senare del av 1700-talet. Jag behöver här endast erinra om Per Hörbergs grupporträtt 1766 i Nordiska museet av hans föräldrar och syskon. Exemplen äro emellertid ännu vid denna tid så fåtaliga, att varje ny bild av en namngiven person ur allmogens krets är värd uppmärksamhet. Detta gäller sålunda även det här reproducerade porträttet av Böret Gregesdotter från Köla i Värmland, som befinner sig i enskild ägo i Stockholm. Ursprungligen har tavlan hängt i Köla kyrka, men utrangerades på 1880-talet på initiativ av prosten Ulrik Berg och togs tillvara av dåvarande ägaren till Ragnerud Olof Andersson. Porträttet tillhör nu hans dotter doktorinnan Kristina Brettner, Stockholm. Prosten var av den märkliga uppfattningen, att en profan bild av detta slag inte hörde hemma i en kyrka (jfr Olof Carlsson i Carlsson-Hasselmo, *Minnen från Köla*, 1934, sid. 39).

Porträttet har emellertid, såsom framgår av en notis i Köla sockens dödbok, blivit skänkt till kyrkan av Gustaf Noreen (född 1764, död 1809), sedermera vicepastor i församlingen och utnämnd kyrkoherde, ehuru han avled före sitt tillträde. Bilden föreställer änkan Böret Gregesdotter, som var född i Tömte den 7 februari 1722 av Greges Simonsson och hans hustru Ingebor Halfwardsdotter. Den 21 juni 1742 gifte hon sig med Gullbrand Bengtson från Ragnerud och flyttade då till denna gård. Makarna hade fem barn, men alla dogo innan de nådde vuxen ålder, bland dem sönerna Bengt, Sven och Nils i kopporna inom fem dagar vid jultiden 1756. Mannen gick bort den 7 augusti 1778, enligt dödbokens uppgift 74 år gammal (såvitt jag förstår, måste han emellertid ha varit född den 29 augusti 1707); dödsorsaken anges ha varit kräfta. Det ser ut som om Böret efter makens död hade överlåtit skötseln av Ragnerud på en systerson Nils Nilsson, som samtidigt var brorson till hennes framlidne make; han avled likväl 1793. Två år senare gifte änkan om sig med en annan Nils Nilsson, som tydligen är den som undertecknat bouppteckningen efter Böret Gregesdotter.

Själv dog Böret "af ålderdom" den 3 juli 1804 och var alltså

Per Nordqvists porträtt av Böret Gregesdotter har utom sina konstnärliga kvaliteter ett betydande kulturhistoriskt intresse. Tillhör doktorinnan K. Brettner, Stockholm.

då 82¹/₂ år gammal. Den 8 juli gjordes tacksägelse över henne, och Nils Nilsson inbetalade en vecka senare de stadgade 16 skilling till kyrkan och 8 skilling till de fattiga. Bouppteckning över den döda förrättades den 24 juli och förtecknar, utöver bl. a. en riksamling dräktplagg och andra textilier, ett imponerande antal kontanta fordringar. Sammanlagt upptagas 19 personer, som till den avlidna häfta i skuld för 661 riksdaler riksgäld 27 skilling 3 runstycken. De flesta av gäldenärerna äro bönder, men en av de största är den kände inspektoren, sedermera överinspektoren, vid de västmärmländska gränstullarna Erik Noreen. Doktor Noreen, varmed förstås Gustaf Noreens fader, kyrkoherde Sven Noreen, upptages med 33 riksdaler 16 sk. och församlingens komminister Sven Fogelberg med 10 riksdaler 30 sk.

Ragnerud var en av de mera betydande gårdarna i socknen. Den bör vid denna tid också ha kunnat profitera på sin nyckelposition i det västmärmländska trafiksystemet. Malm och andra produkter för järnsmidet fördes på skutor upp till Sulvik och där-efter vidare över sjöarna Ränken och Hugn, och detsamma gällde förnödenheter av skilda slag till Eda Skans, varvid omlastning skedde just vid Ragnerud. Den byggnad, som i våra dagar står på gården, ett pampigt träslott av typiskt västmärmländskt kynne, uppfördes inte förrän samma år Böret Gregesdotter dog, åtminstone om man vågar döma efter en tomtsten till huvudbyggnaden med inskriptionen 1804 och initialerna GNS. Den Gullbrand Nilsson, som initialerna avse, var son till den förste Nils Nilsson och Ingebor Pehrsdotter. I Börets bouppteckning är han den störste gäldenären med 333 riksdaler riksgälds 16 sk., ett belopp som knappast kan förklaras på annat sätt än att han nu köpt Ragnerud av sin farmors syster.

Skälet till att Gustaf Noreen skänkte Börets porträtt till kyrkan är ovisst. En väg tradition uppger, att Böret skulle ekonomiskt ha stött en restaurering av kyrkan, och att porträttet utförts av en kyrkomålare från Stockholm. Denna uppfattning låter sig inte kontrolleras, främst därför att sockenstämmoprotokollen för Köla socken för åren 1769—1804 saknas. Under denna tid vet man dock, att det gamla trätornet 1784 utbyttes mot ett nytt i sten. Kanske kan man i stället förmoda, att pastorn erhållit ekonomiskt

understöd av Böret under sin ganska långa studietid. Däremot ha vi lyckligtvis reda på, vem som utfört bilden. I inventariet över kyrkans egendom den 20 september 1830 står nämligen att läsa: "1 Tafla hängande på Kyrkoväggen midt öfver Sacristie dörren, föreställande i Bröstmål af Hustrun Böret Gregesdotter i Ragnilssrud i Oljefärg af Artisten Nordquist, aftagen i en gammal, i Orten då bruklig Costume." Den åsyftade konstnären kan inte vara någon annan än den kände eleven till bröderna Johan Fredrik och Elias Martin Per Nordqvist, som var född i Stockholm 1771 och dog i Neapel 1805. Hans patetiska öde — han dog i lungdot i Italien, och alla studier och arbeten i hans ägo blevo förstörda — har ofta skildrats, men de data hans biografi bygger på äro få och magra. Utan tvivel var han en av den gustavianska tidens största konstnärsbegåvningar.

Efter att på 1780-talet sannolikt ha varit elev hos Elias Martin, blev han 1790 lärling hos Johan Fredrik och tog starka intryck av denne konstnärs arbeten. Han medföljde mästaren vid flera av hans resor i provinserna, och kanske är det på så sätt han från början kom till Värmland. Inte så få bilder från landskapet ingå i hans produktion, men de som äro daterade tyckas hänföra sig till 1801, alltså tre år senare än Borets porträtt. Vid den tiden gästade han Munkfors, men andra odaterade bilder visa, att han varit så långt västerut som vid Billingsfors i Dalsland. Även från Karlstad finns en bild av hans hand. Ur denna synpunkt är det av ett visst intresse att nu kunna belägga hans besök i Köla, men bilden är också på annat sätt ensamstående i hans kända produktion vid denna tid. "Från 90-talet finnas", säger Sigvald Linné, "av hans hand i stort sett endast landskapsbilder bevarade, och äro samtliga dessa akvareller" (Festskrift till Axel L. Romdahl, 1930). Porträttet är emellertid målat endast två år före Nordqvists mest bekanta arbete, genrebilden "Kaffebeslaget", som han utställde vid Kungl. målar- och bildhuggarakademiens exposition på våren 1800.

Porträttet av Böret Gregesdotter visar henne i en för tiden mycket ålderdomlig dräkt med traditioner från föregående århundrade. Hon bär över axlarna en svart krage fodrad med rött och med synlig röd kant. Kragen hålles samman av ett spänne i silver med

Kristusmonogrammet IHS. Vid halsen skymtar en lintygskrage, och över kjolen bär hon ett vitt förkläde. Den turbanliknande huvudbonaden är säkerligen en hatt med ovanpå knutet huvudkläde. Smycket återfinnes inte i Börets bouppteckning, men utom förkläden av skilda slag finner man där bl. a.: ”9 st. hufvudkläde, 16 st. hattar, 1 st. hufvuds kläds hat.” I handen bär hon en bibel eller psalmbok i brunt skinnband. Porträttet är försett med en gammal ram, svart med guldströplade lister. I ett fält nedanför står att läsa: ”Död År 1804 82¹/₂ Åhr gl.”

Börets dräkt kan inte sägas vara en ”folkdräkt” i ordets vanliga bemärkelse men visar i stället, hur en rik bondhustru i dessa trakter gick klädd under en senare del av 1700-talet. Sitt största intresse har emellertid bilden som en fysionomisk studie, och pekar med sin avslöjande människoskildring klart fram mot den uppskattade karikatyrtecknaren. Man är benägen att också i detta sammanhang instämma med Sigvald Linné, när han skriver: ”Man måste beklaga den förlust, som den svenska konsten led genom hans tidiga bortgång, då hans friska och respektlösa men alltid oförargliga humor skulle kunnat giva ett uppfriskande inslag i tidens torra och fantasilösa akademikonst, då ’vårt 1800-tals gråa och borgerliga arbetsmorgon bröt in.’”

Konstnären A. T. Byberg, Växvik, som är förste tillskyndare till denna uppsats, har fäst min uppmärksamhet på Böret Gregesdotters porträtt, och socknens kyrkoherde John Wähling har gjort ett i sammanhanget viktigt påpekande.

YXEFALLSTAVLAN

ETT MONUMENT ÖVER EN ÖSTGÖTABY

av John Granlund

Vad man än må tro om C. J. Wester, en konstnär var han, om ock i övrigt kanske ett blindstyre i den besuttnes ögon. Kulturhistorikern, som så ofta tvekande måste stanna vid det sannolika, erfar en särdeles glädje, när han plötsligt står inför något som förefaller som sanningen själv. Yxefallstavlan, bild 2, ger omedelbart jämte den estetiska njutningen detta intryck av sann pålitlighet. Det var i känslan härav, som Nordiska museets styresman bad den som skriver dessa rader att lite mera närgånget konfrontera bild med verklighet. Nedan följer i största korthet några enkla kommentarer till tavlans innehåll, hämtade ur tillgängliga officiella handlingar från det samtidigt pågående laga skiftet i byn.

Yxefalls by i Kisa socken var, när bytavlan genom den entusiastiske hembygdsvårdaren C. von Wachenfelt kom till museets kännedom, väl bekant för Nordiska museet. Den var en av de många hundra byar, som genomströvats av de byundersöknings-expeditioner, vilka Sigurd Erixon sänt ut över landet. Byn ligger i Kinda härads steniga skogsbygd. Den gamla häradsvägen från Ulrika mot Kisa går genom byn öster om mangårdarna, men avskiljer dessförinnan ett stycke framför byn en kort västlig gren, som med gropig körbana går ned mellan byns loglängor och mynnar vid en ouslinlig källa sydväst om byn nära Svinvallen, i sin sista sträckning utanför hägnaden, kantad av smedjor och bastur. Byn är som så många andra mellansvenska byar belägen på en höjd med utsikter åt norr och söder, men i väster och öster stängs

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till förste intendenten vid Nordiska museet fil. dr Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 december 1950.

utblicken av mörka skogklädda höjder, som stämma sinnet allvarligt.

Talet eller kanske snarare förtälet är, att det berodde på luffarklubban, att Wester vid sitt besök i byn år 1879 togs emot i den näst sydligaste gården hos Lars Gustaf Isaksson. Anledningen till besöket må ha varit vilken som helst. Det är möjligt att han var ditkallad av en bonde, som älskade sin by. Det fanns sådana även på 1870-talet. Traditionen säger emellertid, att det var som tack åt värden för god förplägnad som bytavlan gjordes. Den är en akvarell på ett dubbelt foliopapper, vars veck vi ännu kunna skönja såsom en vertikal mittlinje på tavlan.

Tavlan är inte bara omsorgsfullt gjord. Fylld av pietet bortser den från vardagens bestyr. Och med en viss rätt. Eljest finns allt med på tavlan som man kan önska i enkel, stilla frid, som en söndagsförmiddag vid tiden för kyrkdags. Tuppen och hönorna hålla till på en sopbacke. Några gödsvin med knorr på svansen och trynet i vädret röra sig lugnt på fågatorna utan denna vårliga yrsel, som plägar utmärka dessa kreatur. Inga vagnar blockera heller vägen förbi logarna. Utearbetet är så gott som inställt, men en kvinna väger upp vatten med en brunsvind, och en annan tycks vara i färd med att mjölka en ko längst till höger i förgrunden.

Utsiktsplatsen, varifrån byn målats, är en avsats, kallad Långeplåga, uppe i bergsslänten nordväst om byn ovanför Yxefalls kohage. Härav den förskjutning i perspektivet, som gör att husraderna i förhållande till lantmäterikartan se ut att svänga åt vänster.

Byns gårdsägare voro vid tillfället sex med sammanlagt nio gårdslotter i byn. Tidens ekonomiska oro, liberalismens verksamhetslust och de smittande exemplen hade drivit fram en samfällid önskan hos dessa bönder att komma loss från bybandet. Fyra av dem skulle till att flytta från bytomterna ut på ägor. Endast två skulle bo kvar i den raserade byn. Det var situationen omedelbart före denna omvälvning som Wester fixerade.

Sex östgötska 1800-talsgårdar motivera inte i och för sig det stora antalet byggnader på den trånga byplanen. Antalet är i själva verket en rest av en mer än dubbelt större gårdsnumerär.

Yxefalls by består sedan gammalt av två helgårdar, Norrgården och Sörgården, eller två mantal. År 1793, då byplanens storlek befastes, funnos tretton gårdsbrukare. Lantmätaren delade dock inte bytomten hårdare än mellan fjärdingsgårdarna, dvs. i åtta delar, vilka rösades. Brukarna av de fem fjärdingsgårdar, som voro kluvna i åttingar, fingo tränga ihop sig två och två på respektive tomt.

Byplanen har en förlängning i väster och öster, innefattande respektive ängsmark och åkergärde, allt inklusive byplanen med ett gemensamt namn kallat Byggningstomten. 1793 års skifte innebar, att denna Byggningstomt spinkades i åtta jämnlöpande strimlor, vardera med en bredd av ca 14,8 m och en längd av ca 500 m. I täta, militäriskt raka led böljade gärdesgårdarna mellan dessa strimlor i den kuperade terrängen från kohagen uppe på slänten i väster ned i dalen, strävade uppför tomtåkrarna, över byplanens och trädgårdarnas tämligen släta krön för att sedan sakta sänka sig i Norra gårdet, och därefter raskt taga sig över Gärdeskullen och slutligen åter sjunka mot sankmarkerna vid Norra Eksjön. Denna så kallade Byggningstomt fungerade som norm, likare eller mall för indelningen och utnyttjandet av hela produktionsmarken enligt den medeltida regeln: tomt är åkers moder. I stället för en officiell spjälkning av fjärdingsgårdarna, vilkas tomtbredd då skulle ha blivit ca 7 m, föreskrevs sämjodelning. Men samboendets och sambrukandets väsentligaste svårigheter bemästrades genom den nu beskrivna delningen av tomter och ägor. Denna västerländska geometri har alltid ansetts hava ett gott inflytande på sinnet för rättvisa och dygd. Byn var emellertid år 1793 så trång, att geometrin var ett hinder, när den enskilde ville inom ramen för sina ägor och rättigheter söka öka detta livets goda genom nyodlingar osv.

Storskiftet år 1815 sökte till en del avhjälpa denna olägenhet. Bland annat avskildes då från Byggningstomten Norra gårdet och sträckan ner till Norra Eksjön för att möjliggöra ett lämpligare brukningssystem. Men kvar som ett reliket utan att genomgå storskiftets föryngringskvarn blevo tomtåkrarna och ängsmarken omedelbart väster om bebyggelsen, och bebyggelsen på byplanen bibehölls desslikes med motiveringen att "husen nu äro nybygde".

Låt oss nu mot bakgrunden av detta stratum, bild 5, översiktligt betrakta yxfallstavlan. Byplanens ovan skildrade åtta smala strimlor delas på tvären i fyra fält. I förgrunden på bilden, dvs. i väster, där konstnären låter korna beta i blandskogens kullriga slutning, är Västra marken, byns kohage, utanför Byggnings-tomten. Närmast kohagen synas Tomtåkrarna. En del av hägnaderna mellan tomtåkrarna äro exakt utritade. Kon längst till höger på bilden synes stå nära den hägnad, som efter laga skiftet kom att markera gränsen mellan de båda gårdarna med kvarboenderätt. Hägnaderna längre i söder äro utelämnade; däremot medtagas alla norr härom, den närmaste dock endast svagt antydd med blyerts. Utmed västra byvägens yttersida just vid gränskillnaden mellan tomtåkrarna och nästa fält med ladugårdstomterna ligga hälften av byns logar uppradade, av vilka två ha körvandring under tak. Logbyggnaden längst till vänster rymmer under ett tak både en parloge och en enkelloge. Denna loge är ett par meter längre än bredden på den tomt, ägaren har rätt att bebygga. Av byns övriga tretton logar, flertalet liggande utmed vägen, äro två enkellogar, alla de andra parlogar. Öster om vägen ligga djurhusen, i regel uppradade i de åtta tomternas längdriktning, dvs. med gavlarna i riktning mot byns båda genomgående vägar. Här ligga ock de tre hemlighus, som finnas i byn.

Djurhusen ha en ålderdomlig prägel. Största delen består av enskilda med utknutar timrade husceller, placerade nära intill varandra under egna takfall. De tolv fristående fähusen äro i regel försedda med foderlada, men även fristående foderlada finns. Av fähusen äro fyra hopkopplade med fårhus, ett dessutom med oxhus. Därtill är ett fähus sammanbyggt med svinhus. Stallen, som äro åtta till antalet, ha foderskulle, tre av dem därtill foderlada; ett av stallen är hopbyggt med ett fårhus, ett annat med vagnshus och svinhus och ett tredje med oxhus. Eljest inrymmas oxparen i tre av stallen. Endast ett oxhus tas upp som en särskild enhet i 1879 års husbeskrivning.

Ovanför detta fält med ekonomibyggnader, som upptill avslutas med en del bodar, och skilt från det, än genom fruktträd och andra planteringar, än genom hägnader, ligga sex grå och sju röda manbyggnader, vilkas tomter nå ut till östra bygatan. Av

Bild 1. En detalj av yxefallstavlans med Leander Larssons tre bopningshus överst t. v. — Tavlan målades av C. J. Wester 1879 och tillhör syskonen C. J. och Maj-Britt Larsson i Yxefall.

Bild 2. Yxefallstävlan. — Bild 3. Av Leander Larssons mangård funnos 1918 tre boningshus (d 1) kvar, nu endast det mellersta.

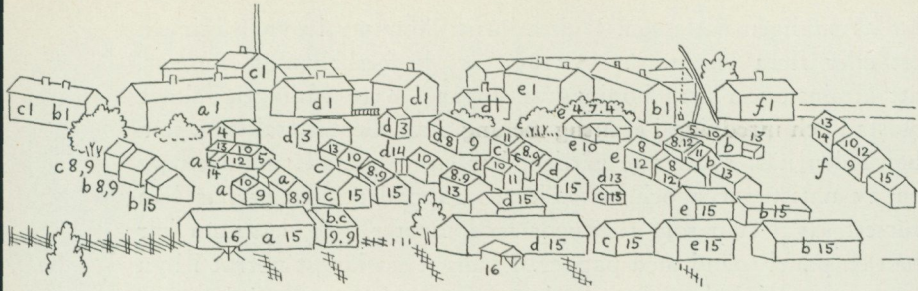

Bild 4. Husen på yxefallstavlan, identifierade med ledning av bild 5.

tavlan se vi tydligare än på skifteskartan, hur det trånga utrymmet tvingat olika ägare att bygga sina stugor bredvid varandra i en långa och på liknande sätt samla ihop sina bodar och andra utrymmen. De tretton bostadshusen äro alla tvåvånings enkelstugor — en sedan 1750-talet modern bostadsform i vårt land med stor spridning — av vilka fem voro fristående och åtta sammanbyggda två och två till tvillingstugor. Alla stugorna äro byggda med utknutar, men endast en är helt brädfodrad, två ha en gavel brädfodrad och en dessutom ena sidan. I undre våningen inrymmas förstuga, kök och stuga. Övre bottnen är en dubbling av den undre, men köket är utbytt mot en kammare och stugan

Nyckel för identifiering av tomter
och hus i Yxefall år 1879

Littera
1879

Littera
1815

A a Carl August Isaksson	Aa	B
B b Lars Gustaf Isaksson	Ab + Bb	dpr + m
C c August Andersson	Ac + Bc	eq + k
D d Leander Larsson	Ad + Bd	B + l
E e Gustaf Månsson	Ba	fhi
F f Carl Johan Samuelsson	Be	g

- 1 enkelstuga
- 2 dubbelbod med portskjul
(= loftbod)
- 3 källarbod
- 4 bod
- 5 vagnskjul

- 6 vedskjul
- 7 skjul
- 8 fähus
- 9 foderlada
- 10 stall
- 11 oxhus

- 12 fårhus
- 13 svinhus
- 14 hemlighus
- 15 loge
- 16 körhus
- 17 kove = täppa

kallas vanligen nattstuga. I vissa hus tillkommer i övre våningen ett eller flera "kontor". Av 1879 års husbeskrivning framgår, att åtminstone i fyra boningshus stugan i övre våningen saknar eldstad och inredning i egentlig mening. Lars Gustaf Isaksson, som bor i den näst sydligaste gården, har en välrustad tvillingstuga; en av nattstugorna och ett kök äro rappade; i övrigt har han försett såväl rum som förstugor med tapeter, och dessutom har han en panel spänd med papper. I hans stuga längst norrut i byn äro stugan och köket på undre bottnen samt kammaren i den övre rappade, medan de nakna timmerväggarna möta oss i förstugorna och den övre stugan. Denna stuga representerar en äldre inredningsform och endast i detta boningshus i byn saknades tapeter helt och hållet. I två hus är endast stugan i undre våningen tapetserad, i de övriga husen är tapetseringen mera allmän. Så hade Leander Larssons boningshus — norr om det kvarliggande — tapeter i alla rummen och förstugorna rappade och målade. Det var detta hus som var helt brädfodrat. Då ägarna år 1879 såsom omtalats blott voro sex, var bostadsstandarden god i fråga om utrymme. Leander Larsson, som bodde på Norrgården, hade icke mindre än tre stugor, bild 1. Dessa stugor funnos ännu när Nordiska museets byundersökning kom till byn år 1918, bild 3. Vid mitt besök i byn i oktober månad 1950 var det mellersta av dessa hus ensamt kvar och därtill åtskilligt förändrat.

Till varje gårdslott hörde åtminstone en källare, vanligen belägen antingen under boningshuset eller under boden. Sannolikt ha endast tre källare varit sjäivständiga byggnader; en av dem anges ha haft brädtak.

Ett ögonvittne från ungefär samma tid som Wester skrev i Svenska familj-journalen år 1881, häfte 11: "Alla de gråa eller röda boningshusen, i det närmaste lika hvarandra, ligga med sina trånga, fyrkantiga gårdsplaner i en lång rad utmed bygatan. Gårdsplanerna omgifvas för öfrigt af bodbyggnader och genom det låga portskjulet kommer man derifrån." Om loftboden skriver han: "Visthusboden var här, som i de flesta af de andra gårdarna, af gammal fason. Öfvervåningen, som begagnades till klädkammare, sköt på framsidan långt utöfver undre botten och dit upp ledde blott en trappstege, stående utanför under utsprånget och

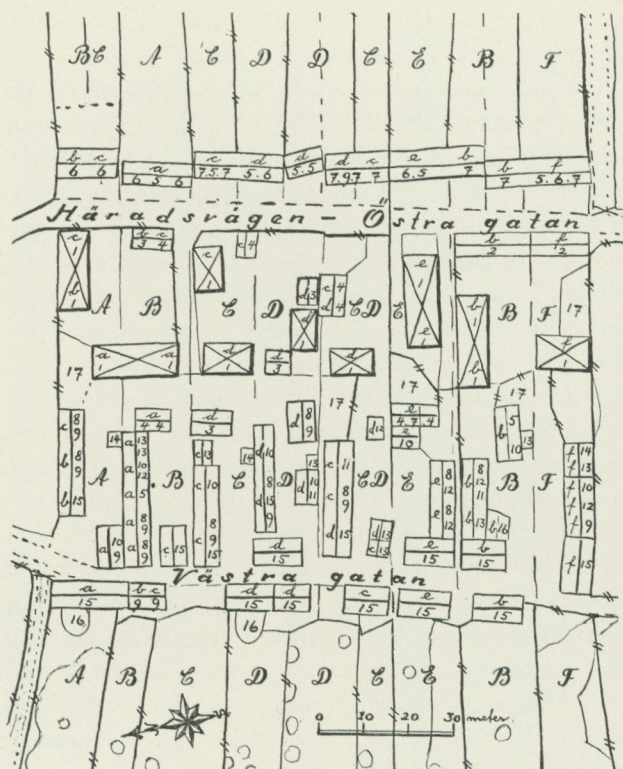

Bild 5. Karta över Yxefalls by med bokstäver och siffror i anslutning till nyckeln sid. 201 för identifiering av tomterna och husen år 1879, upprättad av Ingalill Granlund, främst med ledning av laga skifteshandlingarna i Östergötlands läns lantmäterikontor, Linköping (signum Kisa nr 156).

slutande i en liten 'svale', inhägnad af utskurna träspjelar." Detta är en generalisering. Uppenbarligen har skribenten, E. G:son Hjort, sina intryck från samma gästfria gård som Wester eller möjligen dess södra granne. De båda sydligaste gårdarna med sin gemensamma inhägnade gårdsplan, äro nämligen de enda i byn som enligt skifteshandlingens husbeskrivning av år 1879 hade var sin med portluder försedda parbod. Från sin avlägsna utkiksplats

har Wester icke haft annan möjlighet än att ytterst vagt antyda vad som ligger bakom boningshusen.

Flytta vi nu blicken till tavlans bakgrund på andra sidan om östra bygatan eller Häradsvägen, där konstnären låter några helgdagsklädda människor passera i riktning mot Kisa, se vi byns trädgårdsskiften, avskilda från bygatan genom en rad olika vedskjul, vagnskjul m. m. Detta parti skymmes av boningshusen så gott som fullständigt på tavlan men framgår tydligt av lantmäterikartan, bild 5. Trädgårdsskiftena utgöra en trädgård i gammal betydelse. Som vi se på akvarellen, finnas inne på mangårdarna flera fruktträd, antingen enstaka vid husen eller i särskilt inhägnade så kallade kovar, sammanlagt 12 päronträd, 12 apclar och 10 körsbärsträd. Men uppe i trädgårdsstrimlorna ha vi inte mindre än 352 fruktträd: 55 päronträd, 45 apclar, 41 plommonträd och 211 större och några mindre körsbärsträd. Telningar och bärbuskar äro ej närmare specificerade. Denna rikedom på bärande träd och buskar har konstnären endast kunnat antyda.

Majstången, som höjer sig över byn, är sannolikt placerad i fruktträdgården på gamla gränslinjen mellan Norrgården och Sörgården. Nyssnämnda ögonvittne från år 1881 omtalar, att mid-sommarstången med en vimpel av brokigt klänningstyg syntes på långt håll över de gröna torvtaken eller de mossiga brädtaken bland knotiga päronträd och små körsbärsdungar med skatbon uti.

Betydelsen av det monument som yxefallstavlan utgör ligger i dess egenskap att i bild åskådligt och riktigt representera en typ av svenska byar: den reglerade, solskiftade enkla radbyn. Gårdarna äro närmast representanter för den götiska gårdstypen. Den lagkunnige kanske ryggat tillbaka inför denna "tätbebyggelse", som byggts i strid mot gällande lag, snarast anknytande till 1200-talets östgötska landskapslag. Vi ha härvid bara ett av de många exemplen på hur traditionen i förening med naturförhållandena haft en förmåga att omintetgöra en byråkratisk tillämpning av lagen, liksom sedvanerätten haft möjlighet att ta upp en tävlan med den kodifierade rätten.

BOMÄRKEN SOM HJÄLPMEDEL I FORSKNINGEN

av Mats Rehnberg

Bruket av bomärken har varit vida utbrett, och redan under medeltiden hade dessa märken i vårt land fått en omfattande användning, vilket kommer till synes såväl i våra äldsta landskapslagar som i Magnus Erikssons landslag 1347 och stadslag 1350. Bomärkena uppmärksammas ej sällan i den lokalhistoriska forskningen och brukar då vanligen bli paleografiskt publicerade.

Själva formgivningen hos bomärkena har ofta uppmärksammats i första rummet. Man har försökt finna likheter mellan enskilda bomärken och föregivna symboliska figurer, runtecken etc. Det har emellertid icke gått att påvisa något som helst bindande bevis för sammanhang mellan bomärkets yttre form och någon dylik inre betydelse. Då man med några streck, helst raka, vill skapa ett tecken eller märke, sker detta säkerligen i de allra flesta fall ganska slumpartat, och helt naturligt kan likartade märken uppstå på vitt skilda platser.

Det största intresset beträffande bomärkena är förknippat med deras innebörd och funktion i olika trakter och under olika tider. Hittills har tyvärr endast sporadiska forskningar utförts på detta område, något som delvis sammanhänger med den vidlyftiga källforskningsområde som måste utföras för en dylik uppgift.

Bomärkena inom ett begränsat område måste först tillvaratagas, framför allt i daterade sammanhang. För att kunna registrera så många daterade märken som möjligt, måste alla tänkbara officiella arkiv och alla i bygden bevarade handlingar noggrant inventeras. Daterade föremål med bomärken är därvid inte alltid lika pålitliga källor som bomärkta handlingar, eftersom man inte alla gånger

kan få full visshet om att årtalet och bomärket anbragts samtidigt. I de arkivaliska handlingarna är bomärket dessutom fastare knutet till enskilda personer och gårdar.

Om man påträffar ett och samma bomärke i daterade och personbestämda sammanhang vid olika tider, blir det därefter en första uppgift att med kyrkböckernas hjälp utröna bomärkstecknarnas inbördes släktskap. För att vinna ytterligare klarhet om märkets funktion måste man med hjälp av husförhörlängder, mantalsförteckningar m. m. utreda på vilken gård de olika bomärkstecknarna suttit som ägare eller brukare. Dessa forskningar kan vara synnerligen tidsödande. Bomärkenas funktion kan knappast på ett tillfredsställande sätt utredas annat än vid total genomgång av alla arkivalier, gällande en by eller socken, och en noggrann analys av de olika gårdarnas tillkomst och släkternas historia. Det fordras alltså verkligt djupgående bygdeundersökningar för att lösa ett i förhållande härtill så underordnat problem som bomärkenas funktion just inom ifrågavarande bygd. Det är också betecknande, att det egentligen endast är i Skultuna i Västmanland och Sollerön i Dalarna — platserna för de hittills mest omfattande djupundersökningarna av en enskild bygd — som några resultat kunnat preciseras beträffande användandet av bomärken.

Denna studie kommer uteslutande att behandla vissa rön beträffande bomärken, byggda på erfarenheter från Sollerö socken och speciellt Gruddbo by (se även Gruddbo på Sollerön, Stockholm 1938, sid. 541 ff.).

Bomärket betecknar här ägande eller delaktighet i olika former. Ägaren kan vara en eller flera personer, men alltid tillsammans representerande en besläktad enhet, familj, storfamilj el. dyl. Vanligast är bomärkenas roll som ägartecken på lösöre: redskap, husgeråd, möbler, kläder etc. Hit hör även märken på husdjuren, ehuru dessa på grund av materialets art vanligen blivit av annat slag, såsom klippmärken i öron etc. Den praktiska nyttan av ägarmärken på dessa lösa artiklar är uppenbar i dessa tätbebyggda byar, där man ofta blandat ägodelar genom lån eller sambruk.

Bomärken användes även som ägartecken på skörd och fångst (i vid bemärkelse) såsom timmer, laggved, mossa, torv, hö, löv, nedlagt och kvarlämnat villebråd etc. Att på detta sätt utmärka

Gärdesgårdskavel med bomärken och året 1821, från Sollerö socken. Nordiska museet, inv.-nr 30,698.

egendomsrätten till dylik förvärvad nyttighet är vida spritt i primitiva samfund. Dessa båda användningar av bomärket be-tecknar innehavarens äganderätt till det märkta föremålet och rättigheten att fritt förfoga över sin egendom efter gottfinnande.

Bomärket har emellertid även kommit till användning för att utmärka de andelar, som vederbörande bidragit med till olika gemensamhetsföretag såsom broar, byggnader etc. Bomärket markerar här den fullgjorda förpliktelsen och anger vilka partier som skall underhållas av varje delägare. Givetvis innebär detta alltid att delägaren har nyttjanderätt till det samfällda företaget, från kyrkbyggen till fiskebåtar. Även då det gäller leveranser utom den egna bygden i form av olika utskylder i natura, har bomärket markerat parternas bidrag.

En speciell funktion har bomärket även för att ange olika del-ägare på de räknestickor och räknekavlar, som i synnerligen stor utsträckning finns bevarade från byarna i övre Dalarna.

Slutligen har bomärket förekommit såsom analfabaternas namn-teckning på handlingar etc. Även efter skrivkonstens utbredning har bomärkena i detta sammanhang konserverats och använts in-skrivet mellan namnen. Då bomärken alltjämt vid mitten av 1900-talet begagnas, är det främst som ägarebeteckning på redskap och klädespersedlar, särskilt sådana som kommer till användning i fäbodrar och vid skogsarbete, där ett flertal personer med likartad utrustning vistas samtidigt. Kunskapen om bomärkena är i denna

bygd så levande, att det vid slutet av 30-talet fanns skolbarn i socknen som kunde redogöra för drygt hundratalet bomärken och deras ägare.

Det hittills äldsta kända daterade bomärket från Gruddbo här-
rör från år 1635. Från senare delen av 1600-talet har ytterligare
enstaka bomärken påträffats. Under 1700- och 1800-talen blir
antalet betydligt större. Dessa märken har kunnat följas fram till
1900-talet, då de alltjämt brukas av ättlingar till dem som an-
vände märkena för 200 à 300 år sedan.

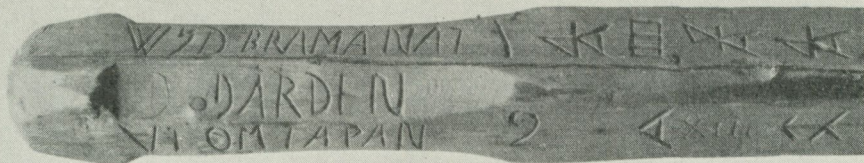
Alltifrån 1700-talet, då bomärkena börjar uppträda rikligare
i personbestämda och daterade sammanhang, visar det sig, att
märkena gått i arv inom samma släkt och på samma gård. Med
släkt menas därvid icke enbart generationsväxling på den manliga
sidan. Mågar, som flyttar till hustruns gård, får ofta i folkmun
”särknamn”, dvs. de uppkallas efter svärgården, eller åtminstone
brukar så bli fallet med deras barn. Mågen antar alltid svär-
gårdens bomärke. Icke något enda exempel på motsatsen har
kunnat påträffas.

Barnlösa familjer har stundom tagit s. k. ”fostra”, dvs. ett slags
adoptivbarn, som bistått i gårdsbruket och som sedan genom
testamente eller överenskommelse övertager gården. Fostersonen,
som ofta kan vara en vuxen person, antar alltid den övertagna
gårdens märke i likhet med vanliga barn. Ej heller svärföräldrar,
som på gamla dar inflyttar — t. ex. som arbetshjälp — hos något
av de gifta barnen, får införa sitt tidigare bomärke på den gård,
dit de för återstoden av levnaden flyttat.

Bomärket synes alltså representera hela ”huset”, dvs. alla
familjemedlemmar eller på gården boende anförvanter. Det utgör
gårdens och storfamiljens gemensamma märke.

Under 1700- och 1800-talen har nybildningen av gårdar varit
mycket stark här. Nya gårdar har vid äktenskapsbildningar an-
lagts på endera av släkternas ägor. Många gånger har dessa går-
dar, då utrymmet så medgivit, kommit att uppföras mycket nära
någon av föräldragårdarna. På så sätt synes typiska släktklunger
av gårdar ha uppstått.

Medgav inte utrymmet ytterligare en gård i den äldre klungan,

Gärdesgårdskavel med inskurna bomärken från Sollerö socken.

har utflyttningen skett till någon släktäga längre bort, en utveckling som alltjämt fortsätter med oförminskad hastighet. John Granlund har skildrat denna utveckling på följande sätt (Grudbo på Sollerön, Stockholm 1938, sid. 83): "Den eller de förnämsta arvtagarna behöllo, stundom efter lottning, den gamla gårdsplatsen och för detta ideella innehav fingo de ikläda sig vissa prestationer" i byggnadshjälp etc. åt de övriga medarvingarna. "Utflyttningarna har lett till bittra strider om företrädesrättigheten till gårdsplatsen och torde väl vara en av de viktigaste orsakerna till den stora anhopningen av gårdar på små utrymmen, så att täpporna kring gårdarna helt försvunno. Gårdsplatsens bevarande innebar icke att husen på gården bevarades." Den av släktingarna, som lyckades få behålla den gamla gårdsplatsen, synes i de flesta fall ha fått fortsätta att använda gårdens gamla bomärke såsom beteckning för sig och sin familj.

En 91-årig bonde klaggjorde år 1937 bybornas uppfattning om bomärket med följande ord: "Bomärket var för gården. Man måste ta det bomärke gården hade, då man flyttade in där. Och var det någon som gjorde sig en ny gård, så fick han göra sig ett nytt bomärke. Då brukade han göra ett avstick lite från det han haft förut."

De som utflyttade närmare eller längre från den gamla gården, utförde således en smärre ändring — vanligen ett tillägg — på det tidigare bomärket. Märkets huvudform angav därmed tydligt sambandet med den äldre gården, men det nya utgjorde ändå ett

självständigt tecken. De äldre bomärkena var sedan generationer välkända av sockenborna. Ett nytt märke skulle åstadkommit en viss rådvillhet, om det helt nyskapats. Tack vare detta tillägg på det nya märket kunde man snabbt avgöra vilken släkt och gård det tillhörde och kanske även sluta sig till vilken nyutflyttning det kunde gälla. Bibehållandet av det äldre märkets huvudform har alltså haft både praktiska och psykologiska anledningar.

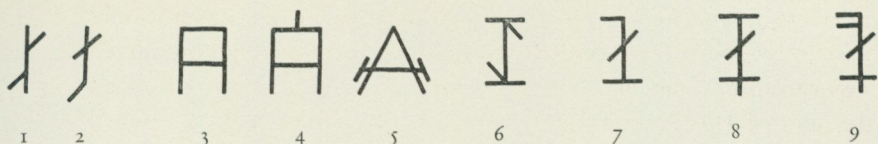
Då en gård tillkom genom utflyttning, formade man det nya bomärket på grundval av den manliga resp. kvinnliga kontrahentens tidigare märke, beroende på vems mark som gården byggdes på. Endast i två fall finns av ännu icke klarlagd anledning avvikelser från denna regel, som starkt ansluter sig till hela släktuppfattningen beträffande gårdarna och deras bomärken.

Även om alltså gården som sådan, ja t. o. m. den gamla gårdsplatsen, haft stor betydelse för bomärkenas trädning, måste givetvis människorna, familjerna och släkterna, dock vara det primära vid utmärkandet av ägodelar etc. Detta framgår även av det faktum, att då en gammal släkt överger en gård genom dödsfall eller avflyttning också deras bomärke upphör att begagnas på denna gård. När en släkt köper en gård, anbringar den sitt eget märke på ägodelarna. Dylika fall är emellertid i denna bygd mycket sällsynta.

Bomärkena har emellertid här — till skillnad från förhållandena på en del andra platser i landet — intet som helst samband med de litterabeteckningar, som vid skiftet påsatts gårdarna utan representerar ett äldre skikt.

I det föregående har påpekats, huru utflyttning och nybildning av gårdar för bomärkets del ofta innebar ett tillägg till den äldre stammen. Detta skulle alltså i viss utsträckning göra det möjligt att av bomärkenas form bestämma vilka gårdar eller familjer, som tidigare varit närmare besläktade. I det följande skall detta belysas med en del exempel från Gruddbo by.

I den näst sydligaste byklassen, som bär namnet Rullbo, fanns vid 1700-talets mitt tvenne gårdar, av vilka den ena av John Granlund (Gruddbo, sid. 57) karakteriserats "som en storgård och en gammal gård" (litt Q). Dessa gårdar synes ha haft samma

1 Rulljugås. 2 Rull. 3 Sol. 4 Solin. 5 Ullas. 6 Mås (Löke). 7—9 Måsmärken.

bomärke, Rulljugåsmärket, fig. 1, vilket ännu brukas. I samma byklase finner man senare ytterligare en Rullgård (litt Q), vars märke, fig. 2, obestriddligen företer betydande likhet med Rulljugåsmärket.

Norr om den stora åkern med namnet Konungsarvet ligger tvenne Solgårdar, vars inbördes släktskap tydligt illustreras av deras närbesläktade bomärken, fig. 3 (Litt Lb) och fig. 4 (Litt L). Dessa bomärken synes vara uppbyggda av bokstaven A.

Bokstaven A som grundform för ett bomärke förekommer även på ett flertal andra gårdar, framför allt på de tidigare mäktiga Flintgårdarna norr om landsvägen till kyrkan. En viss anknytning mellan detta komplex och Solgårdarna föreligger möjligen.

Överensstämmelsen mellan de nyssnämnda Solgårdarna och Flintgårdarna i fråga om bomärken med bokstaven A får i den muntliga traditionen ett märkligt stöd. Det uppges nämligen att Ullasgården (litt P) i närheten av de nyssnämnda Solgårdarna skulle ha flyttats från ett tidigare läge väster om den väg som benämnes Yfstgatan. Även denna Ullasgård har bokstaven A i sitt bomärke, fig. 5, samt vissa ägor i omedelbar närhet av Flintgårdarnas område intill landsvägen.

Norr om Solgårdarna ligger några gårdar, tillhörande en Måsläkt. Under 1800-talet har dessa gårdar flyttats hit söderut från en tidigare belägenhet längre norrut i Gruddbo (väster om litt Ba). Den kvarliggande Måsgården i norra delen av byn innehar ett bomärke, fig. 6, som åtminstone i viss utsträckning erinrar om de utflyttade gårdarnas, fig. 7 (litt Z), fig. 8 (litt Yb), fig. 9 (litt Z). Släktskapen mellan dessa gårdar är mycket nära. Den muntliga traditionen kan även utpeka exakt den generation, som utfört förändringen av märket.

10

11

12

10 *Krång (Tråmbu).*11 *Bos.*12 *Boslas.*

I närheten av de nyssnämnda Måsgårdarna skall enligt John Granlund (Grudbo, sid. 57) förr ha funnits även en Krånggård. Härom står ej klarhet att vinna nu. Öster om Måsgårdarna ligger emellertid alltjämt en Krånggård, i dagligt tal kallad Tråmbu (litt Sb), vars bomärke, fig. 10, erinrar om Måsgårdarnas. Dessa Mås- och Krånggårdar är icke endast närboende grannar. De kan även sägas tillhöra samma "sociala stratum" i byn, utmärkt av likartade bostads- och arbetsförhållanden, umgänge m. m. Som släkt räknar de sig emellertid icke.

Till samma "stratum" och till samma arbets- och gemenskapskrets hör även Bosfolket från den tidigare nämnda byklasen Rullbo i byns södra del. Likheterna och kontakterna mellan Mås och Krång samt Bos i Rullbo skulle mycket väl kunna förklaras enbart genom likartade levnadsförhållanden i allmänhet. Det synes emellertid dessutom finnas en mycket lång tradition i kontakten mellan de närboende Mås och Krång samt de mera avlägset boende Bos. I den nuvarande nordliga granngården till Krånggården har John Granlund funnit "minnet av en nu försvunnen Bosgård, vars gårdsplats utpekas i Bostäpp". Detta gäller 1750-talet. Under 1800-talet försvann Bosgården på denna plats och i stället fanns en Bosgård i byklasen Rullbo (litt Ta). Denna Bosgård har givit upphov till en annan Bosgård numera vanligen kallad Boslasgården (litt Ta). Frändskapen mellan Bosgården och Boslasgården framträder åskådligt i deras bomärken fig. 11 och 12.

Det är emellertid intressantare att jämföra den från övre Grudbo utflyttade Bosgårdens bomärke, fig. 11, med den kvarliggande Krånggårdens, fig. 10. Detta Krångmärke visar i sin tur påfallande överensstämmelser med de närbelägna Måsgårdarna, fig. 7—9. Bomärkena understryker här en likhet i struktur mellan Mås-, Krång- och Bosgårdarna, som går tillbaka till grannskap och släktskap längre tillbaka.

13—14 *Markus.*15 *Ryssper.*16 *Trapp.*17 *Knuts.*

13

14

15

16

17

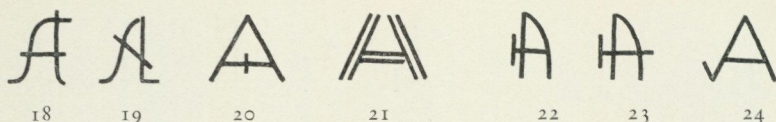
Norr om Måsgårdarna utmed den nord-sydliga väg, som kallas Yttergatan, har det legat Markusgårdar, av vilka stamgården kan följas tillbaka till 1600-talet. Två bomärken för Markusgårdarna är kända sedan 1700-talets början, fig. 13 (litt M skrivet) och fig. 14 (litt U). Med kännedom om att de rikare utvecklade bomärkena ofta uppkommit genom tillägg till ett äldre märke i samband med utflyttningar och nybildningar ligger det nära till hands att anta, att fig. 13 skulle vara det äldsta märket. Detta bestyrkes även av Granlunds förmodan beträffande denna gård, "att den legat utmed Yttergatan". Omedelbart öster om Markusgårdarna återfinnes ett par Ryssgårdar. Ätminstone en av dem går att följa till 1600-talet, då även dess bomärke är känt, fig. 15 (litt S).

Intill Ryssgårdarna gränsar en Trappgård (litt R), vars bomärke, fig. 16, liknar Ryssgårdens. Ännu starkare likhet med Ryssgårdens har det bomärke, fig. 17, som begagnats av en sedan länge försvunnen Knutsgård i denna del av byn.

Markus, Ryss, Knuts, och möjligen även Trapp bildar genom sitt läge en sammanhängande räcka gårdar. Deras bomärken, fig. 13—17, företer så betydande likheter, att man är frestad att antaga tidigare släktskapsförhållanden mellan gårdarna, varom vi nu inte längre kan få kunskap.

Norr om Kyrkvägen ligger den tätaste klungan av gårdar, synbarligen i ett oöverskådligt gytter. Med hjälp av arkivaliska uppgifter, muntlig tradition och slutligen bomärkenas form blir det emellertid möjligt att göra vissa grupperingar.

Omkring 1940 revs husen på en gårdsplats, där en Flintgård legat (litt F). Dess öknamn var "styrkallgården" på grund av att gårdens ägare i äldre tid varit inflytelserika män i byn. Den muntliga traditionen har utpekat gården som hörande till de äldre (Gruddbo, sid. 63). Detta bekräftas av att gårdens bomärke, fig.

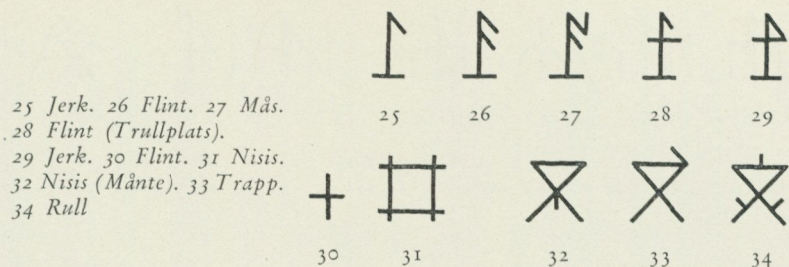

17 Flint (Styrkarl). 19 Flint (Fakul). 20—21 Norin. 22 Dunderniss.
23 Dunder. 24 Bölyriss.

18, kunnat följas till slutet av 1600-talet. Att gården bebotts av skrivkunniga och inflytelserika ägare framgår av att detta märke bland alla byns bomärken är det som oftast återkommit i olika handlingar. En senare tillkommen Flintgård, i ny tid benämnd "Fakul"-gården (litt F), har vidtagit en smärre förändring av sitt bomärke, fig. 19. Det är inte heller överraskande att finna, att den mäktiga Flintsläktens soldat, Norin (litt Fb och M), innehar ett bomärke, fig. 20 och 21, som likt Flintmärket är uppbyggt på bokstaven A.

Intill Flintgården har det funnits ett par Dundergårdar, av vilka en alltjämt existerar (litt Ia), ehuru den genom "fostra" övergått i en annan släkt. Den sista ägaren av den gamla släkten var en kvinna, som dog på 1940-talet. Hon var gift Flint, men kallades Dunderniss. Hennes fader hette Dunder och hade flyttat till hustruns gård, som hette Nisis. De bägge Dundergårdarna har till bomärke haft ett A, fig. 22 och 23, vilket förenat dem med de närbelägna Flintgårdarna. Även en för länge sedan utdöd ödegård i närheten, kallad Bölyriss (litt B skrivet), begagnade ett A, fig. 24, som bomärke, vilket gjorde att även denna gård slöts till den stora klungan Flintmärken.

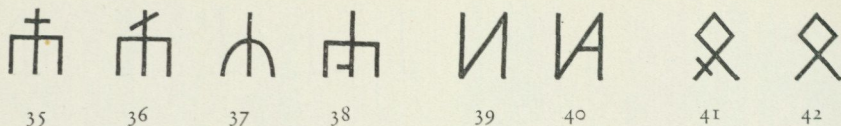
Väster om Flintgårdarna och delvis hopgyttrade med dessa ligger en annan grupp gårdar med gårdsnamnet Mås. John Granlund har (Gruddbo, sid. 63) kunnat konstatera, att en Måsgård (litt Ba) uppträdde omkring 1750. Dess bomärke, fig. 27, verkar närmast att utgöra ett tillskott till stammen på det bomärke, fig. 26, som användes av en Flintgård (litt G), vilken muntligt kallas Måsanlassgården. Under 1800-talet har det vid Måsgårdarna tillkommit ytterligare en gård, vilken numera benämnes Jerkgården (litt X). Dess bomärke, fig. 25, synes vara ytterligare en förenkling

av Måsmärket. Den inbördes åldern mellan dessa olika bomärken har det icke gått att utröna. Att av typologiska grunder söka göra någon datering vore meningslöst.

Måsgårdarna, som ligger mitt i byn, har varit så trängda, att nyanläggningar icke varit möjliga i grannskapet. Vid mitten av 1800-talet skedde en utflyttning från den nyssnämnda Måsanlassgården till utkanten av Gruddbo, ett ställe som kallas Trullplats. Den gård som där uppfördes är emellertid sedan länge försvunnen (litt I). Dess bomärke, fig. 28, antyder dock tydligt frändskapen med de övriga Måsgårdarna. Ett stycke söderut från byns centrum ligger en Jerkgård (litt O), vars prägel av utflyttad gård är tydlig. Dess bomärke, fig. 29, är mycket likt Trullplatsgårdens, fig. 28, och den tidigare nämnda Jerkgårdens, fig. 25, i Måsgårdsklungan.

Mellan Måsgårdarna och den viktiga "korsgatan" i Gruddbo ligger Nisigårdarna, vars öden hör till de mest dunkla. Nu återstår endast en av dem, vanligen kallad Måntegården. De har samtliga helt olika bomärken, fig. 32 (litt W), fig. 30 (litt A) och fig. 31 (litt X). Den muntliga traditionen uppger, att de tidigare till gemensamt bomärke haft fig. 31. Detta märke har emellertid icke kunnat arkivaliskt beläggas lika långt tillbaka som ett annat Nisismärke, fig. 32, vilket antecknats redan från 1700-talets början. Detta äldsta Nisismärke, som användes av nuvarande Måntegården (litt W), har emellertid påfallande likhet med märket, fig. 34, för den närbelägna f. d. Rullgården (litt I) samt bomärket, fig. 33, för Trappgården (litt G). Några bevis för släktskap eller andra samband under de senaste århundradena har man icke lyckats finna. Gårdarna är emellertid ganska nära grannar.

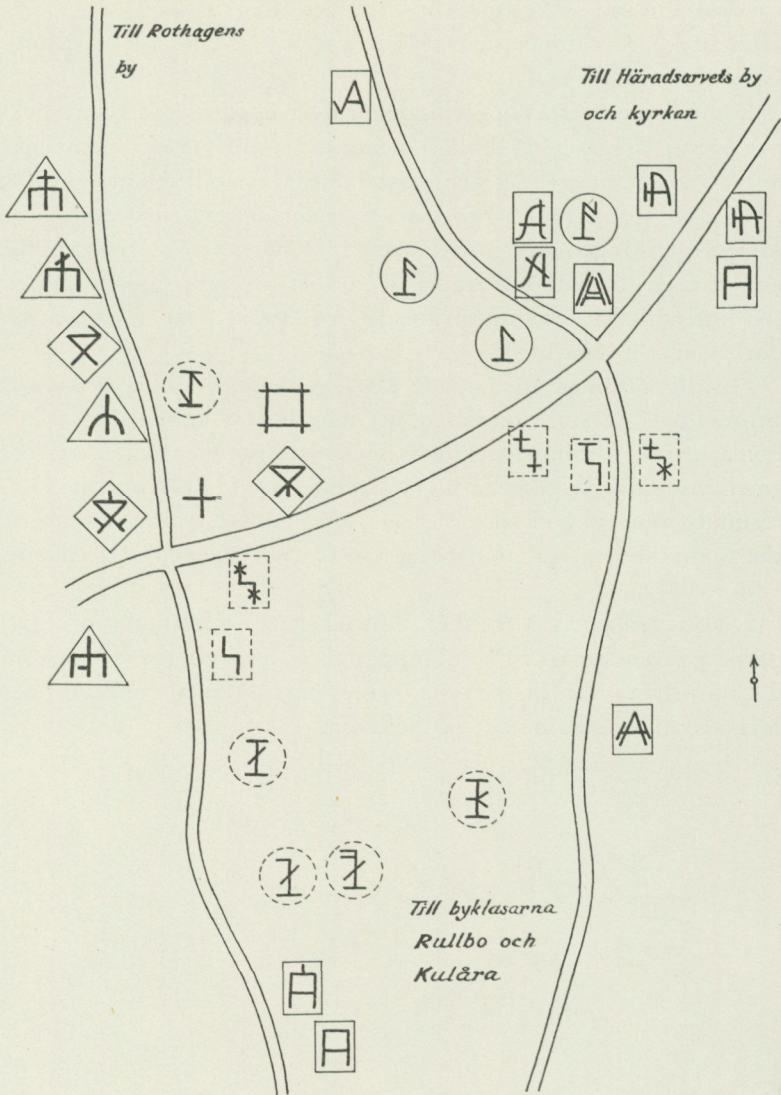
35—36 *Amus*. 37 *Småsik*. 38 *Myr*. 39 *Håll* (*Bengtssarvets by*). 40 *Håll* (*Gruddbo by*). 41 *Grudd-märket* (*Gruddbo by*). 42 *Grudd-märket* (*Vika by*).

I nordvästra delen av Gruddbo, som kallas Hanstäpp, ligger bl. a. några Amusgårdar (litt C och F skrivet). Den äldsta av dessa har kunnat följas till 1700-talets början (John Granlund i Gruddbo, sid. 66). Från denna tid är även gårdens (litt C), bomärke, fig. 35, daterat. Släktskapen mellan de bägge Amusgårdarnas märken är fullt tydlig, fig. 35 och fig. 36 (litt F). Utmed Yttergatan låg även soldaten Småsiks gård (litt Za), som likaledes betecknades med ett ljusterliknande bomärke, fig. 37. Åt samma håll i byn finner man även en Myrgård (litt K) med bomärke av denna typ, fig. 38.

Svårigheten ”att attribuera fasta gårdspplatser till gamla Gruddbo-släkter” har starkt understrukits av John Granlund. Generationsväxlingarna har ofta inneburit nybildningar, som bestått kortare eller längre tider. Trångheten i bykärnan har tvingat vissa av nybildningarna — särskilt under 1800-talet och senare — till utkanterna av byområdet. Bomärkenas former kan i dessa sammanhang ofta röja tidigare släktskapsförbindelser.

Genom att bomärkena förr uppträdde i kombination med daterade personnamn, har man i en del fall kunnat sluta sig till gårdarnas inbördes ålder. I de flesta fall synes det som om stamgården innehaft det äldsta kända bomärket oförändrat genom tiderna.

I de fall där formligheten är påfallande torde man våga antaga släktskap mellan närliggande gårdar, även i de fall då kyrkböcker eller övriga handlingar icke kan lämna besked härom. Samtliga de byklasor, som John Granlund kunnat konstatera från övergången mellan 1600—1700-talen, motsvaras av liknande besläktade grupper bland bomärkena. Bomärkenas formala likheter

Plan av den centrala delen av Gruddbo by med bomärken som utvisar gårdarnas läge. Genom bomärkenas inramning anges släktskap mellan gårdarna.

synes emellertid även kunna visa på ett äldre tillstånd med färre klungor, t. ex. sambanden Mås-Krång-Bos, Markus-Ryss-Knuts, Nisis-Rull-Trapp etc.

Bomärkena röjer även förbindelser över bygränserna inom socknen. Från byklanen Hållhol i Bengtsarvet inflyttade vid början av 1800-talet en gren av den stora Hållsläkten till Kulåra (litt X) i södra Gruddbo. Håll i Bengtsarvet begagnar ett bomärke, fig. 39, som tydligt anger släktskapen med Hållmärket från Kulåra, fig. 40. Samma förhållande råder även beträffande andra släkter, som inflyttat till Gruddbo från socknens andra byar, t. ex. Skräddar, Svarv, Bråmån m. fl.

Hittills har inga fördjupade bebyggelseundersökningar kunnat utföras över så stora områden, att man med säkerhet kan avläsa bomärkenas förbindelser över sockengränserna. Det förtjänar emellertid att påpekas, att den gamla Gruddsläkten (litt Q) i Gruddbo har ett bomärke, fig. 41, som mycket starkt erinrar om det bomärke, fig. 42, som begagnas av en Gruddsläkt i Vika by i Mora.

Denna redogörelse för hur bomärkena förhåller sig till gårdarna ger dessa märken en ny uppgift i byforskningen, åtminstone i Ovansiljan, där bomärkena synes haft samma funktion och levnadsvillkor som de ägt på Sollerön.

I MORA SOCKEN PÅ 1670-TALET

UR LÄNSMAN MATS ERSSON NORMANS
ANTECKNINGAR

av Sten Lundwall

Under sin resa i Dalarna 1876 erhöll Artur Hazelius som gåva av Hans Jons Anna Matsdotter i Noret, kallad Gästgivar-Anna, en samling almanackor från 1670-talet (Nord. mus. 12,555). Almanackorna innehålla dagboksanteckningar, nedskrivna med bläck, från åren 1671—1678 med luckor för 1673 och 1677. Dessa dagböcker ingingo ursprungligen i den s. k. Gamla gästgivaregårdens arkiv med de äldsta papperen härrörande från länsmanen i Mora Mats Ersson Normans verksamhet under 1600-talets sista årtionden. En av Mats Erssons söner, Anders Matsson, som likaledes var länsman och efter sin far bebodde länsmansgården, fortsatte arkivbildningen. Hans son Gudmund kallade sig i efternamn Norström och blev den förste gästgivaren. Det var meningen att han skulle ha blivit länsman som sin far och farfar, men hans deltagande i Stora daldansen kom att utgöra ett verksamt hinder mot en befattning av detta slag. Gift flera gånger ingick han sitt sista äktenskap 1762. Hans hustru överlevde honom och gifte om sig med en Erik Engeström från Aspeboda, vilken övertog gästgiveriet. Denne uppges ha visat stort intresse för de gamla gårdspapperen och ordnat upp desamma. Arkivet splittrades vid arvskiftet 1839 efter Hans Jons Anna Matsdotter, en dotterdotter till Erik Engeström. Hennes sex barn erhöilo var sin korg med arkivalier, men så länge de förblevo ogifta och bodde kvar på gården, förvarades handlingarna fortfarande där. När den äldsta dottern, Hans Jons Kerstin Larsdotter, gifte sig, flyttade mannen till henne på gästgivaregården. De dokument hon ärvt kommo därför att stanna kvar där. Bland dem befunno sig också de dagböcker, som av

hennes dotter Hans Jons Anna Matsdotter (med samma namn som mormodern) skänktes till Artur Hazelius. Föreliggande uppsats bygger utom på handlingar i offentliga arkiv främst på dessa dokument; härjämte har författaren haft förmånen att i avskrifter eller filmer få studera de delar av Gamla gästgivaregårdens arkiv, som kvarligga i Mora.

Dagböckernas författare, länsmanen i Mora Mats Ersson, röjes redan av sitt namn som skrivits nertill på en sida i 1676 års almanacka varjämte hans författarskap ytterligare kan bestämmas genom en anteckning den 7 april samma år: "Klock. 8 afsomnade min K. broder Andreas Nohrmoræus Denne församlingz trogne Kyrkioherde. Gudh Alzmechtigh hugswale alla bedröfwade hiertan som öfwer detta oförmodeliga dödzfall bittra och heeta tårar fälla Amen." Andreas Nohrmoræi verksamhet i Mora är i och för sig av det största intresse, men i detta sammanhang skall endast erinras om hans insatser för en humanare handläggning av trolldomsfallen i socknen omkring 1670, om hans ledning av återuppbyggnadsarbetet vid Mora kyrka efter branden 1671 och om hans berömda predikan inför Carl XI på Kyndelmässodagen 1673, sedermera på kungl. befallning tryckt i Västerås, då han berörde äldre kungabesök i Dalarna och härvid även Gustaf Vasas, vilken framställning ansetts vara det första skriftliga vittnesbördet om dennes äventyr i Dalarna.

Andreas Nohrmoræi fader uppges av Muncktell i Västerås stifts herdaminne ha hetat Kråk Erik Andersson och varit bonde i Noret. Men denna uppgift är ej verifierad, och i några fru Anna Olsson i Noret tillhöriga räkenskaper, som ursprungligen ingått i Gamla gästgivaregårdens arkiv och tillhört Mats Ersson, namngives 1682 dennes farbroder Kråk Per Olsson, varav kan slutas att faderns namn varit Kråk Erik Olsson. Om Andreas Nohrmoræi broder, länsmanen och dagboksförfattaren Mats Ersson, meddelar herdaminnet att denne efter någon studering blev kronolänsman och fortplantade en släkt med namnet Norström. Själv kallade han sig emellertid med tillnamnet Norman, vilket också läses på Våmhusklockan, bild 3. Mats Ersson Norman var född 1638 och dog 1698. Den kortfattade biografien i församlingens dödbok upplyser att han gick i trivialskolan i Falun och därefter

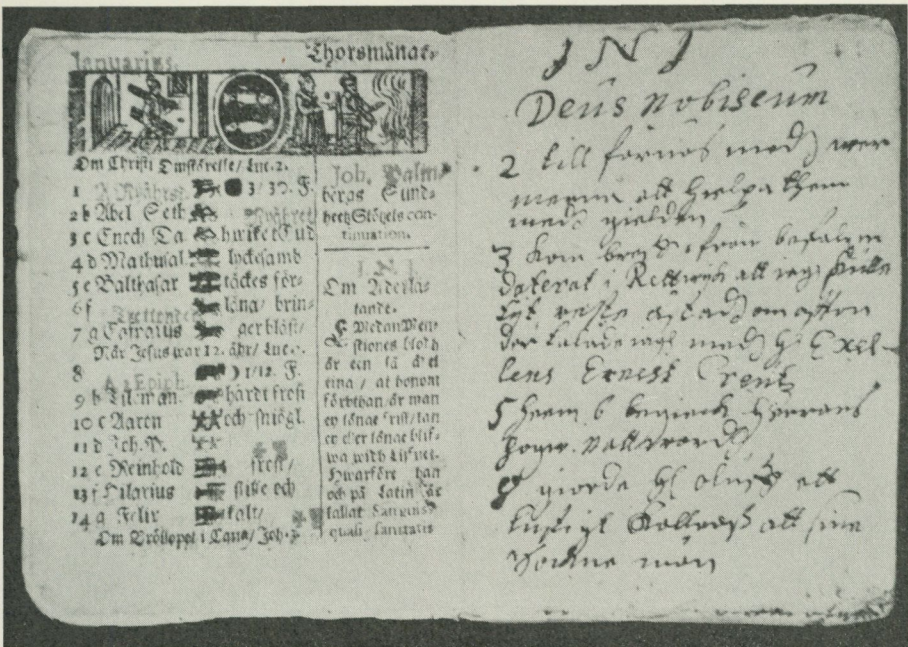

Bild 1. Mats Erssons dagbok 1671 med första sidan uppslagen.

åtföljde sin broder till Uppsala, där han vistades ett år samt att han läste "för åtskilliges barn". Till länsman i Mora utsågs han den 9 december 1669, då häradsrätten protokollfäste att den gamle länsmannen Sticko Per Matsson i Kråkeberg beviljats avsked från tjänsten för sin ålders skull, "och Mats Ersson i Nohre blef uthi ställe tillsatter utaf hans Nåde Landshöfdingen [— — —] til at vara Nohrenes lendsman igen".

Benämningen länsman, varmed i landskapslagarna menas en ämbetsman, som vid tinget ägde att bevaka konungens rätt, hade sedermera kommit att mera allmänt beteckna en förläningslagare, innan den på 1600-talet övergick att åsättas en tjänsteman vid den lokala förvaltningens betiente. Länsmannens fullmakt utfärdades av landshövdingen. En resolution 1675 över allmogens besvär utsäger tydligt detta. Eftersom landshövdingen som i länet

sitter, heter det, allrabäst kan skåda vars och ens skicklighet, så måste han hädanefter såsom tidigare utvälja länsmannen, dock skulle detta ske bland bofasta och beskedliga bönder i häradet och "intet fremmande och löse som Allmogen ingen hielp kan hafwa af". Nu är tråkigt nog genom en lucka i landskansliets registratur år 1669 Mats Erssons fullmakt icke bevarad, men med hjälp av fullmakter för andra länsmän i Dalarna vid denna tid kan man erhålla närmare kännedom om de uppgifter, som voro förbundna med ämbetet. Sålunda gör en fullmakt utfärdad 1670 för gästgivaren Pär Larsson att vara länsman i Norrbärke veterligt, huru han först av allt skall vara Hans Kungl. Maj:ts huld, trogen och rättrådig, i tid tillkännagiva all skada och fördärv som han förmå vara å färde och efter sin yttersta förmåga hjälpa till att avvärja dylik. Vidare skall han med största flit och trohet efterkomma och utföra alla de befallningar som honom på Hans Kungl. Maj:ts vägnar åläggas så att icke något bliver försummat eller undandolt; därjämte årligen hjälpa till vid uppbörden av allmogens utlagor, så att de i rätt tid och utan någon försummelse erläggas. I det hela skall han slutligen i sitt anförtrödde ämbete sig så förhålla som han det "inför Gudh, Högst b^{te} Hans Kongl. Maj:tt, sitt eget samweete och hwar ehrligh Man, tryggeligen will och kan till swars stånda". Så länge han förestod sin tjänst skulle han åtnjuta kungl. maj:ts hägn och försvar och allmogens hörsamhet.

När Mats Erssons fullmakt upplästes vid tinget, ålades också allmogen att vara honom lydiga i det som han dem i tjänsten hade att befälla. För ett fall av ohörsamhet och handläggningen av detta kan emellertid sockenstämmoprotokollet redovisa; vid något tillfälle hade en bonde i Färnäs underlåtit att på befallning inställa sig hos länsmannen och därför blivit "för tresko tilltaladh och med orden straffad". När han svarade fick han två slag av käppen. Han drog då länsmannen i håret men slogs här för i järn.

I det mesta delade dock länsmannen böndernas liv. Sådd och skörd voro ej mindre väsentliga tilldragelser för honom än för hans grannar. Ordalydelsen i anteckningarna lämnar härom tydligt besked. Den 24 maj 1671: "lychtade iag sående o Herre hielp o Herre lått wäll gå." Den 8 september samma år en vecka efter det säden skurits: "lychtade wij lada och hade då alt under taack

Bild 2. Norets by efter fotografi 1882. Gamla gästgivaregårdens byggnader synas till höger vid älven.

Soli Deo Gloria." Om bakgrunden till sådana uttryck av ängslan eller tacksamhet erinrar ett odaterat koncept i gästgivaregården, undertecknat av bland andra Mats Ersson, vari tillkännages hur den fattiga allmogen i Mora lider av "den swaga årswäxt som gudh i detta år behagat gifwa". Genom den starka kölden under sommaren hade råg och korn tagit stor skada och i somliga byar alldeles frusit bort. Många i socknen hade därför "intet till lijfs oppehålle, mycket mindre något sädeskorn at kasta i Jorden när den tiden kommer", varför landshövdingen bönfalles att "sin milda ögon till oss wända och uthi denna wår stora nödh, sårg, och trångmähl på någott sätt gunstl. förhielpa, at wij icke aldeles af hunger måge förgås och förderfade blifwa".

I de ovannämnda räkenkaperna avtecknar sig hushållningen på länsmansgården, där husbonden med sina fem drängar och tre pigor skördar vad de vitt spridda åkerlapparna, "leeråkern", "broåkern", "underberget", "solgärdet" och andra bära av råg och korn, havre och ärter. Av särskilt intresse äro här några uppgifter

som belysa hur hantering av smide för avsalu bedrevs som binäring. Mest synes detta ha avyttrats på orten, men år 1698 såldes på Pålsmässomarknaden i Hedemora bl. a. yxor, sågar och knivar av olika slag, såsom 7 st. kålknivar, 2 st. krokiga d:o, 6 par köksknivar, 5 st. sågar, 1 st. papperssax, 6 st. eldstål och 7 st. täljknivar. Från marknaden hemfördes i stället 16 pund järn, en tunna salt, en kvarts tunna strömming, renskinn och snörlivstyg.

Genom goda eller dåliga år förstod Mats Ersson att trygga sin tillvaro. År 1671 gifte han sig och nedskrev i dagboken en vädjan till den Allsmäktige om lycka och välsignelse. Hustrun hette Karin Larsdotter och skänkte honom nio barn. Deras första tid som nygifta bör ett odaterat post scriptum gälla, som finns i samma gård som räkenskaperna. Det är ställt till Mats Ersson och varskor om landshövdingens besök: "Hans Nåde Landshöfdingen lärer komma till Kyrkan i Mora ifrån Orsa i fall länsman då kanske lärer stiga för altaret at sjunga sin första mässa med sin käraste." I häradsrättens protokoll kan man följa hur han vid olika tillfällen utökade sin jord. År 1672 började han bebygga den tomt närmare Dalälven, där Gamla gästgivaregården nu är belägen, bild 2. Till denna plats flyttades stugan från Noret; den 29 oktober lades knutstenarna och Mats Ersson skrev i sin dagbok: "Alzmechtige Gudh gifwe lycka och välsignelse. Om Herren ickie byggier huset så arbeta arbetarena fåfängt, som ther upå arbeta." Handlingarna efter Mats Ersson och de närmast honom följande ägarna äro ej bevarade i domsagans arkiv, men i ett arvskiftesinstrument av 1832 upptages bland åbyggnader "nya byggningen med båt och pråm" och "gamla byggningen". Dessa byggnaders förhållande till husen på Mats Erssons tid är givetvis mycket ovisst, men mer än ett boningshus fanns på platsen redan då. År 1676 blev det eldsvåda i den s. k. "gamble stufwan", men skadorna inskränkte sig till att taket förstördes, vilket i dagboken har antecknats med tillägget "doch Gudh ähra som skonade migh medh Matteligh straff".

Bland avbrotten i det dagliga livets gång märkas festligheterna i samband med bröllop eller barnsöl, kortfattat omnämnda men delvis kompletterade av i gästgivaregården kvarliggande, yppigt formulerade inbjudningsbrev. Som prov på denna säregna barock-

litteratur må här återges ett till broderns och Christina Samuelsdotters bröllop 1674. Brevet har skrivits av brudens styvfar, den för sin hetsighet bekante lektorn i Västerås, sedermera kyrkoherden i Mora, Andreas Thermanius och lyder:

”Hr Swåger kan här medh jagh tillijka medh min K. Hustru icke låta obemelt, huruledes ett lofligit Echtenskaps Contract, emellan den Ehrwürdige Herren Andream Normoraem berömlige kyrkioherde i Mora församlingh och vår k. dotter den Ehreborna och Gud fruchtiga Jungfru Christinam Troiliam beramat är genom kyrkiones band i Tuna confirmeras och beslutas, den 11 Januarii nästkommande. Anlijtar alt therföre Hr Swåger iagh och min K. Hustru tienstl. om eder angenehma präsenz widh Copulations acten: hwar med såsom iagh tillika med min K. Hustru ährkänner vårt huss högst behedras, och theras förehafwande genom Hr Swåggers och des hederwärda medfölies Gudelige böner och lyckönskningar befordras; altså förmoda wij och at Hr Swåger medh sitt kiärkomna medfölie sedan uthi Grufby en ringa dock wälment måltijd för godo uptager, som ock min Obligation der emoot blifwer städse finnas.” Kortfattat meddelar sedan dagboken hur Mats Ersson och hans bror färdades över Leksand och Tuna till Grufby och broderns ”bröllop medh Christin Samuelss Dotter”.

Bland andra bjudningar har såsom särskilt anmärkningsvärt noterats ett festligt kalas, som landshövdingen bestod den 24 januari 1672, och till vilket alla de 31 länsmännen voro inbjudna med Mats Ersson som värd. Dagen därpå var han ”medh Mohra folket, hos Prytssen, ther druckom wij öhl och wijn och 5 Rixdr för the dansade och sungo”.

Uppgifter om olika slags dramatiska händelser, epidemier, bråda dödsfall och olycksbådande naturtilldragelser ha också fästs på papperet. I april 1672 omtalas att det detta år varit så liten vårflod, som ej i mannaminne förekommit. Den 26 samma månad lades fyra lik i jorden, och två dagar senare begravdes tretton döda. I dagboken är skrivet: ”Lär oss Herre betenkia att wij döö moste. Håldh messlingh, koppor, bränsiuka, item bröstsiuka och halss beswär går allment.” Juldagen 1674 rådde sådan storm, att många skorstenar blåste omkull och tak lyftes av husen; i skogen bräcktes stora träd, ”och somblige medh Rötter omkull bröötes”.

År 1676 den 13 september föll klockaren Mats Torstensson ner från kyrktornet och slog ihjäl sig "i thet lijnan geck twärt aff".

En del av anteckningarna återspegla emellertid händelser av mera allmänt intresse. Bland sådana må nämnas häxprocesserna, kyrkans ombyggnad efter branden och kriget med danskarna.

Kyrkoherden Elof Skragge i Mora, Nohrmoræi företrädare, berättar i sin relation angående trolldomsväsendet i Österdalarna år 1670, att kommissionen, som skulle anställa rannsaking över häxeriet i Mora socken, infann sig på prästgården den 12 augusti, varvid dess medlemmar underrättades om satans förhävanden. Tidigare på året hade landshövding Duwall i skrivelse till rikskanslern redogjort för häxerierna i de olika socknarna och härvid lämnat ett sammandrag av Mats Erssons rapporter för att Hans Excellens skulle täckas se "hwad Länsmannen derifrån eenfaldigt berättar". Skrivelsen finns återgiven hos Köningsvärd, där man kan läsa om Kåck Anders, en pojke om 10 år, som nattetid löpte gatlopp vid bron i Noret med en länsman vid vardera änden, eller om den grisliknande skepnaden, som på ljusa dagen drog en drög efter sig och bjöd barnen på ormar.

I januari 1671 hölls i Mora förnyad rannsaking och dom. Dagboken meddelar att rannsakingen skedde i Morkarlby den 24 januari och att följande dag kommissionens ledamöter efter gudstjänsten gingo in i sockenstugan med allmogen och utsade domarna: "tå Dömdes Cirsten Oluffs hustru på Soll att hon skulle halshuggas och å bähle brännas, men the andre förskontes om prof till bättringh sedan war herren medh heela sitt medfolie till middagsmåltijdh i prest gården, d. 26 reste the hähr i från, tå folgde iagh them till wäg till Garssås ther iagh hade stämt 30 hästar att byta aff the 30 som i Morkarlby togo emoot thet senare bytet skulle skiutssa till Laacknäs."

Den 7 maj 1671 skulle kyrkoherde Skragge hålla sin avskedspredikan, och den 3 maj hade Morafolket rest åstad i båtår för att hämta hans efterträdare. På natten mellan elva och tolv antändes kyrkan av blixten, och tornet och taken avbrändes. Reparationsarbetet igångsattes ofördröjligen med framskaffande av byggnadsmaterial, och byggmästaren Oluff Nilsson erhöi i uppdrag att reparera taket mot 400 daler och fri kost. Följande månad

Bild 3. Lillklockan i Våmhus med inskriptionen "MATS ERSSON NOHRMAN LANSMAN". Efter foto av Mats Åmark 1910.

upprestes de nya takstolarna, med den vådliga utgång, som i dagboken omnämnes den 30 juni: "Förste stoore bondagh emedan thet skriffnade blåste sparrarna på öfre taket omkull och slogos Sunder hwaraff folket blefwo förskräckta sedan predickade Kyrkioh. 2 gong. prestgården." På sockenstämman tillskrev man olyckshändelsen först och främst församlingens syndfullhet och därefter byggmästarens bristande omsorg vid takresningen, varför man ansåg att något borde avdragas på hans arbetslön. Den 18 augusti noterar emellertid Mats Ersson att byggmästaren var färdig med sitt arbete och "feck lön för att han hade sparrat och brädat Kyrkian såsom och hammarna gjort och updragit".

Vad dagboken har att förmåla om nygjutningen av klockorna efter branden tidfäster detta företag med stor noggrannhet. Mellanklockan, som blev färdig redan på hösten, anlände till Mora i februari 1672. De rader i dess inskription, vari "Herr Trotzig af stor nijt til kyrkior och gudsord / beprisat må med flit för

denne gerning giord", åsyftar Anthonius Trotzig i Falun och hans insatser i samband med klockgjutningen. Arten härav är dock något oklar. Efter hans död sökte nämligen stärbhuset hos församlingen göra gällande en fordran på 1270.31 d. kmt (se härom Mats Åmark, Dalarnes kyrkklockor, sid. 198 f.), men sockenmännen ställde sig ovetande till denna skuld. En anteckning av Mats Ersson den 10 februari 1672 lyder emellertid: "kom vår klocka hem som Antonij Trotssigh hafuer betalt, Soli Deo Gloria." Den 24 maj sattes klockan upp på "några stelningar" och ringdes för första gången. Den var gjuten av Oluff Larsson; samme klockgjutare kom den 8 juni till Mora för att gjuta storklockan, och den 15 augusti skedde detta vid solnedgången. Två veckor senare, den 1 september, kunde Mats Ersson skriva: "ringdes först medh vår Stoore Klocka och giordes af min K. broder en tacksäjelse predikan." Lillklockan, på vilken bland andra namn också stod Mats Erssons, göts den 14 september klockan ett på dagen, och samma dag göts också Vämhusklockan, även denna med Mats Erssons namn, bild 3.

Genom luckan i dagboken för 1673 saknas tyvärr underrättelser om hur det detta år igångsatta tornbygget fortskred. Att vår länsman även här hade att beställa, antydes av landshövdingens brev till befallningsmannen den 7 maj 1673 om åtgärder med anledning av tornbyggaren Anders Olufssons ankomst till Mora. "Jag håller rådeligt", skriver landshövdingen här, "att I förskrifwen Länsmannen Mattz Ersson hijt, sedan han nu till söndagen har detta med sochnenes förmän communicerat, att han då kan göra nödig berättelse om ett och annat och fåå fullkomblig ordres."

Från och med år 1675 beröres i dagboken kriget mot danskarna och särskilt det s. k. utskottsfolkets insatser i detta. Utskottsfolket var benämningen på ett förband, sammansatt av det manskap rotarna uppställde utöver det ordinarie. Den 8 juli 1675 skriver Mats Ersson: "Ankom här Hans Nådhe Landzhöfdingen Gustaff Duwall och hadhe stämt hijt Sochnerne ofwan Sijlian såsom och ifrån Lijma och Malungh. Hans ärende war att förhöra om allmogen wille förswara sine grenser för juten på dena sijdan thet the alla medh en mun lofwade wilia giöra, och om så skulle om trengia skulle en af hwar Roote gå åstad." Under augusti vidtogo

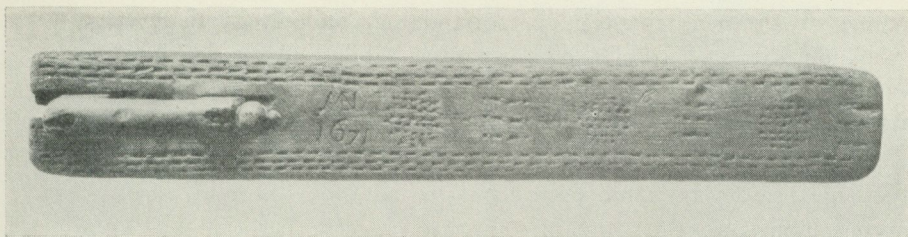

Bild 4. Kavelbräde från Gamla gästgivaregården med Matts Ersson Normans initialer och 1671, hans bröllopsår. Nordiska museet, inv.-nr 3519.

utskrivningarna, och av varje rote utskrevs en karl för att "förswara vår grentz på denna sidan om så skulle omtrengia för Juhten". I september begynte utskottsmanskapet exerceras, och den 2 december höll landshövdingen tillsammans med överstelöjtnant Yxkull mönstring av förbandet. Beträffande utrustningen efterhördes i ett brev från landshövdingen till Mats Ersson den 21 december (landskansliets registratur) förekomsten av stålbågar på orten: "Såsom det utan twifwel lærer finnas een hoop i Mohra sockn som ähro wana att skiuta medh bågar, och det will fordras at man under uthskottzfolket motte hafva ett gått partij deraf; altså skohle I nu straxt noga spana dher effter, och öfwersända migh een Lista af så många som I finnen dher till dugeligaste wara, dragandes och försorg om ett partij ståhlebagars anskaffande, så att dhe måge widh anfordran wara i beredskap och till redss det i låten eder wara till höörsamb effterrättelse Gudi befalt Dat. Fahlu kongzgård d. 21 Decemb: 1675." Man uppmärksammar brevet för dess överraskande antydan om stålbågarnas användning som stridsvapen så sent på 1600-talet.

På nyåret 1676 begärde general Sparre dalkarlarnas stöd vid det anfall han planerade i Norge. Utskottsfolkets ena brigad låg i Lima och den andra i Älvdalen. Den 6 februari meddelar Mats Ersson: "publ. H:s N:des Landzhöfd. breff att 150 hästar skulle till Elfwedahl och skiuttza uhtskottzfolket till Herdahl. Men för thet stooro oförett kunde the eij komma till stämbd dagh alla." Sista dagen i januari hade det nämligen börjat snöa, och den 6 och 7 februari blev det yrväder. Den 10 februari försökte några kom-

panier gå före och bana väg, och följande dag hade återstoden av förbandet satt sig i rörelse, då förtruppen sände bud att den inte kunde komma fram för snön. Den 12 reste generalen själv "att fresta vägen men kom till bakar och sedan heela hoopen Dito Reste iagh heem". Bidragande orsaker till detta företags misslyckande, såsom trytande proviant och bristande disciplin, med myteri inom Gagnefs kompani som påföljd, ha ej berörts.

På sensommaren, den 13 augusti, anlände landshövdingen till Mora för att begära manskap till Västergötland, där danskarna trängt in. Socknen lovade att gå man ur huse, men när uppbrotsordern kom i slutet av november vägrade allmogen att åtlyda denna. Av Mats Erssons anteckning den 24 november framgår att detta berodde på att landshövdingen ej var med: "Stämbdessa allmogen i Sochnestufwan och nekade the wille intet marschera förähn Landzh. fölier." Överstelöjtnant Yxkull som förde befälet över Österdalsbrigaden och väntat flera dagar i Mora på sitt manskap hade endast att bege sig av. Men när han den 29 november avreste och allmogen fick höra att "the andre sochnar woro till March gångne, giorde the sigh strax färdige och togo sin marsch åht Rettwijk sedan åht Lexandh och så recte åht Flooda".

Mer än halva krigstiden återstod ännu. Mellan den sista dagbokens nyårsåskallan 1678 om frid, lycka och salighet och slutorden i december "Gudhi allena ährona, som gifwer hälsa lijff och brödh" företogs nya utskrivningar för att fylla luckorna efter de döda i Mora kompani, men de större händelserna utspelades på skådeplatser bortom Mats Erssons horisont.

Källor och litteratur: Mora pastorsämbetes arkiv: Sockenstämmo-protokoll och dödbok. — Uppsala landsarkiv: Landskansliets i Stora Kopparbergs län registratur, Mora tingsrätts protokoll. — C. G. Köningsvärd, Blåkulla-Färderna eller Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarne åren 1668—1673, Sthlm 1845—49. — Joh. Fr. Muncktell, Westerås stifts Herdaminne, II. — A. Pihlström, Kungl. Dalregementets historia, II, Sthlm 1904. — J. Romson, Anders Nohrmoræus, i Julbok för Westerås stift 1925. — A. A. Stiernman, Alla riksdagars och mötenas beslut, II, Sthlm 1729. — Mats Åmark, Dalarnes kyrkklockor, Sthlm 1924.

Avskrifter av handlingar, som ursprungligen ingått i Gamla gästgivaregårdens arkiv ha godhetsfullt ställts till förfogande av advokat C. G. Segerstråle, Stockholm, samt av fru Elsa Thorell, f. Hållams, Stockholm, på vars uppgifter även framställningen av Gamla gästgivaregårdens personhistoria bygger.

GOTTHARD GUSTAFSSON IN MEMORIAM

Den 16 september 1950 avled intendenten vid Skansens kulturhistoriska avdelning fil. kand. Gotthard Gustafsson efter en längre tids sjukdom.

Gotthard Gustafsson representerade en i Nordiska museets annaler ingalunda okänd typ av tjänstemän, de som på en gång förenat vetenskaplig kunskap och skarpblick med rik teknisk och konstnärlig begåvning. Edvard Hammarstedt, Axel Nilsson och Nils Keyland var för institutionens utveckling betydelsefulla personligheter av denna art, ovärderliga därför att vi genom vår omfattande verksamhet i museet och på Skansen liksom ute i den svenska bygden tvingas att behärska även många praktiska och estetiska problem.

När jag igångsatte nydaningsarbetet på Skansen 1929, hade jag vid min sida tre värdefulla krafter, nuvarande professorn Erik Lundberg, nuvarande stadsantikvarien Gösta Selling samt Gotthard Gustafsson. På den sistnämndes lott kom i främsta rummet allmogebyggnaderna, vars mångskiftande teknik — från korsvirket och skiftesverket i hans hemland Skåne till Nordsveriges komplicerade knuttimring — han suveränt behärskade. Vid bygandet av exempelvis Moragården liksom sedermera Delsbogården var Gustafssons kunskaper till ovärderlig nytta. Att särskilt den sistnämnda, Skansens mäktigaste bondgård, blev ett så ypperligt monument över svensk allmogearkitektur, är till stor del hans förtjänst.

Hans rika konstnärliga begåvning kom till sin rätt i smått såväl som i stort. Från vinjetter, bokillustrationer och konstruk-

tionsritningar till tavlor, affischer och scendekorationer sträckte sig med osviklig skicklighet hans snabba tecknar- och målarhand.

Gotthard Gustafsson var därjämte en betydande vetenskaplig begåvning, fast den av olika skäl sällan hann blomma annat än i hans muntliga framställningar. Några goda uppsatser finns dock av hans hand, liksom även ett postumt arbete, "Handbok i skötseln av kulturhistoriska byggnader", vilket vi snart hoppas bli i tillfälle att publicera. Det kommer att utgöra en klassisk hjälpredda för alla som sysslar med hembygdsgårdar och friluftsmuseer.

Ett svårt hjärtlidande bröt hans fysiska kraft. Men ännu blott några dagar före sin död kunde han med klaraste hjärna resonera med mig om framtiden för hans älskade Skansen, där hans minne länge skall leva bland institutionens arbetare och tjänstemän.

Andreas Lindblom

Gotthard Gustafsson var född i Lund 1902. Han blev fil. kand. 1926 och amanuens vid Lunds Universitets historiska museum redan året dessförinnan. Till Nordiska museet och Skansen knöts han år 1928, blev amanuens där år 1929 och utnämndes till intendent 1937. Från trycket har han utgivit följande skrifter:

Lunds domkyrkas renässansaltare, i specialnummer av Lunds Dagblad 8 sept. 1923;

Några drag ur Järrestads härads kyrkliga konst, i Cimbrishamnsbladets julnummer 1925;

S:t Nicolai kyrka i Simrishamn, i Föreningens för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne skrifter II, 1926;

Ola Måns-gården i Bondrum, i Skånska Folkminnen 1927;

Bidrag till den skånska gårdens historia, i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets årsberättelse 1926/27;

Undersökningar av vägg- och byggnadskonstruktioner i Albo härad, Skåne, i Nordiskt folkminne, Studier tillägnade C. W. von Sydow, 1928;

En gammal blekingegård, i Blekingeboken 1928;

Intendenten Gottbard Gustafsson.

Skånska bondgårdar från 1600-talet, i Skansens Nyheter 1932;
Skånska prästgårdar från 1600-talet och 1700-talets början,
i Fataburen 1932;
Södra Björstorp, i Gustavianskt, 1932;
Åhus, 1932 (2:a omarb. uppl. 1949) = Svenska fornminnesplatser 19;
Allmogebyggnader, i En bok om Skansen, 1933;
Älvdalsbodarna, i Trettiotalets Skansen, 1939;
Delsbogården, i Fataburen 1941;
Hörnstolparna från Garda, i Rig 1949.

Dessutom föreligger i tryckfärdigt manuskript: Handbok i
skötsel av kulturhistoriska byggnader.

SUNE AMBROSIANI IN MEMORIAM

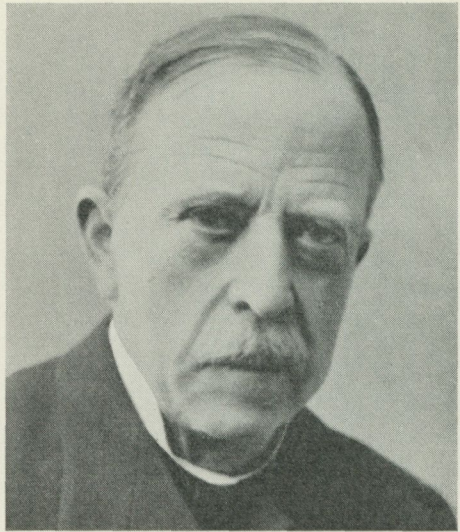
Förre intendenten vid Nordiska museet fil. dr Sune Ambrosiani avled oväntat den 23 januari 1950 några veckor efter sin 75-årsdag; han var född den 31 december 1874.

I den långa rad av särpräglade personligheter, vilka under det nu tilländalupna halvseklet varit som tjänstemän knutna till institutionen, framträder Sune Ambrosianis profil i särskild relief. Detta sammanhänger både med hans principfasta, strävt flärdfria levnadsstil, som verkade oskiljaktig från temperament och ingenium, och med de egenskaper som kännetecknade honom som museiman och kulturhistorisk forskare och som arbetskamrat.

Att Ambrosianis levnadsbana blev kulturhistorikerns ha vi utan tvivel att tacka hans äldre frände Emil Ekhoff. Han var ännu gymnasist, när Ekhoff 1891 tog honom med på sina berömda fornminnesregistreringar i Bohuslän och när han påföljande sommar i Tuna socken halvvägs mellan Uppsala och Östhammar tillsammans med en klasskamrat påbörjade en fornminneskartering efter det bohuslänska mönstret. Den fortsattes 1893 av Ekhoff själv med de bägge ynglingarna, nu nybakade studenter, som deltagare. Efter att Oscar Almgrens arkeologiska seminarium kompletterat inventeringen 1903 publicerade Ambrosiani dess resultat i Upplands fornminnesförenings tidskrift — den första arkeologisk-topografiska beskrivningen av en upplandssocken. Ekhoff övergick emellertid på 1890-talet helt till studiet av våra medeltida byggnadsmonument. Hans unge frände följer honom tätt i spåren. Redan på sommaren 1893 finna vi honom på Gotland studerande kyrkor. Det är också betecknande att den nyss anförda uppsatsen nästan är den enda av Sune Ambrosianis hand som rör sig på den förhistoriska arkeologiens område. I den bibliografi, med vilken vännerna hyllade honom på 70-årsdagen, finner

man på första sidan åtminstone två byggnadsarkeologiska bidrag som inspirerats av Ekhoff. Så är t. ex. dennes uppseendeväckande fynd av stavkyrkokoplankorna i Hemse bakgrunden till Ambrosianis (sedermera av Clemmensen avvisade) tolkning i Aarbøger 1899 av bulväggen i Gåsetornet i Vordingborgs slottsruin som rester av stavkonstruktion. Men som vetenskaplig författare debuterade Ambrosiani i själva verket med den lilla uppsatsen om anledningen till biskop Bengts av Skara romfärd 1220—21, en första frukt av de historiska studierna i Uppsala; den förelåg tryckt hösten 1897 i historiska seminariets hyllningsskrift till gamle professor Carl Gustaf Malmström, men av någon anledning överlämnades denna först på Malmströms 80-årsdag fem år senare. Den äldre medeltidens samhällsskick och byggnadskonst blevo gebit som Ambrosiani sedan var trogen livet igenom.

I uppsalamiljön stöptes den unge studenten om. Han mognade hastigt och fann sin form, kanske inte utan en personlig kris. Till universitetet kom han som en yngling med starka estetiska och religiösa intressen, och fil. kand.-examen med estetik (för C. R. Nyblom) och historia (Hjärne) som huvudämnen var snart avslöjad (1896). Men romantiken befanns nu mogen för avskrivning. Endast med strängt empirisk forskning och typologisk metod kunde kulturhistorien och i synnerhet arkitekturens historia bli vetenskap — estetiserandet förde på villovägar. Ambrosiani tog inte heller med estetiken i sin licentiatexamen. Christian Axel Jensen, den framstående danske museimannen, som var Ambrosianis reskamrat vid flera utrikes studieresor, har om sin gamle vän omvittnat, hur imponerad han blev, när han första gången 1897 sammanträffade med den 22-årige svensken, som "allerede den gang forenede kritisk nøgternhed med videnskabelig fantasi og den lyst til at recensere, som senere skulde blive så karakteristisk for hans forfatterskab". Å andra sidan hade utan tvivel de studier av romansk arkitektur, som Ambrosiani den gången företog i Danmark och Nordtyskland under umgänge med danska arkitekter och kulturhistoriker, mycket stor betydelse för utvecklingen av hans vetenskapliga åskådning och av hans undersökningsmetodik. Som förmedlare av dansk forskningstradition till en yngre generation arkitekturhistoriker i Uppsala gjorde

Ambrosiani sedan en väsentlig insats. Även i sina historiska studier visar han sig vid sekelskiftet starkt påverkad av problemställningar i dansk vetenskap.

Som licentiat i historia och nationalekonomi lämnade Ambrosiani 1902 Uppsala och blev museiman. I februari 1903 började han tjänstgöra som oavlönad aspirant i Nordiska museet; i december 1903 antogs han som amanuens. I det kulturhistoriska museum, som under Bernhard Salins ledning skapades i den nya museibygnaden på Lejonslätten, fann Ambrosiani utlopp för hela sin vetenskapliga entusiasm. Axel Romdahl, som 1904 blev hans arbetskamrat för ett par år, skildrar honom i sina minnen som "den strängt saklige föremålsforskaren, lidelsefullt ivrande för undersökningar och fältarbeten och för publicerande av alla forskningsresultat i snabbast möjliga tempo". Hans första uppdrag som provtjänstgörande var att sätta sig in i de delar av samlingarna, som skulle utställas under rubriken Eldens ekonomiska användning. Hans strängt systematiska utställning av detta material i den sommaren 1908 öppnade delen av bottenvåningen stod kvar ända till 1938. Därjämte fick han den kyrkliga avdel-

ningen om hand och sedermera samlingen av stockholmiana, dvs. arkitekturdetaljer och jordfynd från rivningar och byggnadstomter i huvudstaden. Dessa samlingar kommo däremot endast att vid ett par tillfälliga utställningar visas för allmänheten. De forskningsfält, som nu öppnade sig för honom, tog han genast under bearbetning. Framför allt i museets nya tidskrift *Fataburen*, vars redaktör han i realiteten var under Salins tid, tryckte han en lång rad av uppsatser, kulminerande i doktorsavhandlingen om kakeltypologi (1910). Till denna samlade han dessutom material under flera långvariga utrikesresor; med en segelskuta från Danzig tog han sålunda hem en hel laddning kakel (nu i Röhsska konstslöjdmuseet), som han samlat på avstjälpningsplatser för byggnadsmaterial från rivningshus från medeltiden och renässansen. Men ämnesvalet var mycket bredare än så. Han tog på ett för honom alltid betecknande sätt starkt intryck av den vetenskapliga diskussionen i den nya kamratkretsen och inspirerades av den till egna insatser för att lösa problemen. Nils Edvard Hammarstedts undersökningar av sed och tro, Axel Nilssons studier i träarkitekturens och allmogehusets utvecklingshistoria och Bernhard Salins religionsvetenskapliga forskningar äro väsentliga förutsättningar för den enastående mångsidighet i hans vetenskapliga författarskap, som utmärker det första decenniet i museet. Typisk för hans etnografiskt vakna blick är skildringen av "harkalaset" (1905), tobaksskördens festliga avslutning i hans hembygd Solna, som han tolkar i den rättroget mannhardtianska anda som vid denna tid utmärkte Hammarstedt. Karakteristisk för hans vetenskapliga fantasi är den separat utgivna skriften om "Odinskultens härkomst" (1907), som ansluter till Bernhard Salins i föreläsningar för museets tjänstemän framlagda undersökningar av den fornnordiska mytologiens kronologi.

År 1914 lämnade Axel Nilsson sin intendentur för att överflytta till Göteborg och Röhsska konstslöjdmuseet. Sune Ambrosiani blev då hans efterträdare som vårdare av hantverks- och skråsamlingarna, avdelningen för arbetets historia som den officiella benämningen då lydde. Endast de samlingar, som illustrerade hantverksämbetenas verksamhet, hade hittills varit utställda och tillgängliga för allmänheten; under Ambrosianis ledning

tillkommo så under åren 1914—24 i museets bottenvåning, där nu den nya föreläsningssalen är belägen, apoteksavdelningen och avdelningarna för bokhantverk, trä- och metallhantverk. Sina forskningsresultat på de nya studieområdena nedlade Ambrosiani i specialvägledningar och i åtskilliga större arbeten, bl. a. "Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige" (1919—23) och "Från de svenska skräämbetenas dagar" (1920). Om man betänker, att Ambrosiani från 1918 jämsides härmed var Föreningens för svensk kulturhistoria sekreterare och redaktör för dess tidskrift *Rig*, häpnar man över den vetenskapliga aktivitet, som utmärker denna period av hans liv. Föreningens ändamål var att med sin tidskrift öka publiceringsmöjligheterna för de yngre kulturhistorikerna; *Fataburen* räckte inte längre till och måste på grund av kristiden inskränka sitt omfång. Ambrosiani lyckades också väl med uppgiften att göra *Rig* till ett organ för den aktuella diskussionen i de olika kulturhistoriska vetenskaperna. Uppkomsten av nya periodiska publikationer från landsortsmuseerna, den tilltagande specialisering, som utmärkte 1920- och 30-talen, och föreningens försämrade ekonomi gjorde emellertid uppgiften allt svårare. Han stod dock kvar på sin post i 15 år.

1932 hade museets registreringsavdelning blivit Ambrosiani anförtrodd, och han ansvarade nu till inträdet i pensionsåldern för förändret av museets huvudliggare och därmed sammanhängande göromål. En mer kvalificerad registrator torde museet inte ha haft, åtminstone inte sedan Nils Edvard Hammarstedt vid sekelskiftet förestod denna avdelning. Han stod nu, "gammaldags och klok och liberal", som den siste representanten för den epok, då specialiseringen var okänd. Den vetenskapliga produktionen blev sparsammare men visade samma mångsidighet som förr; ofta byggde han nu vidare på uppslag, som han i sina tidigare skrifter från uppsalaåren endast antytt. Man kunde t. ex. nämna "Studier över västgötalaghandskrifternas kronologi" (1937), som utvecklar en redan 1899 i förbigående framställd idé, och de många uppsatserna om innebörden av medeltidens jordvärdering. Men hans kombinationsförmåga, uppslagsrikedom och realistiska blick äro lika påfallande vid behandlingen av nya problemställningar, t. ex.

studierna över de försvunna byarna på huvudstadens mark (1931 och 1936) och över Visby äldsta historia (1933 och 1941).

Som en pionjär framstår Sune Ambrosiani på ofantligt många områden. Han skrev den första handboken för kyrkibeskrivningar (1904), den första handledningen vid uppteckningar om allmogens materiella kultur (1916), den första och hittills enda katekesen för museivårdare (1917). Han hörde till de kulturhistoriker, som tidigast togo fotografikameran i bruk, och räddade med denna på 1890-talet det äldre utseendet av många byggnadsverk. Förebildligt var hans samarbete med arkitektelever och arkitekter för uppmätning och beskrivning av byggnadsmonumenten (Trefaldighetskyrkan i Uppsala 1899, Ulvsunda slott 1903, Rackeby by 1910). Han räddade med egna ekonomiska uppoffringar Katlunds i Grötlingbo på Gotland, ett av Nordens mest betydelsefulla medeltida byggnadsminnen, från att spolieras (1912). Allt detta och mera därtill gör honom i och för sig till en märkesman på kulturminnesstudiets område, trots att hans läggning ingalunda var organisationens eller institutionsledarens. Hans insats ligger emellertid icke minst på det personliga planet. Det kan intygas av hela hans stora vänkrets, från dem som kommo i beröring med honom redan under uppsalattiden till dem som nu representera den yngsta generationen kulturhistoriker, att ingen med så stort intresse och trots den sträva ytan så stor värme tagit de unga ämnessvennerna om hand, gett dem praktiska råd, velat diskutera deras vetenskapliga problem. Vår nuvarande riksantikvarie har kallat Sune Ambrosianis ungarlshem — han gifte sig först 1926 — en vetenskaplig diskussionsklubb och tillfogar, att de inneboende eller tillfälliga gästerna sällan voro ense med värden, som sin vana trogen gärna renodlade en enda, ehuru alltid realistisk synpunkt på problemen. Men alla tvingades att tänka själva, att pröva auktoriteterna, och det är en uppfostrande gärning så god som någon. Det var ett ärligt uppsåt i allt vad han företog sig. Den fullkomliga redbarheten i hans inställning till kolleger och till forskningen är kanske det vackraste minne som Sune Ambrosiani efterlämnar, minnet av "en sann israelit, i vilken icke finnes något svek".

Sam Owen Jansson

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1950

Enligt lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (Svensk författningssamling 1942: 354) ha följande byggnader under år 1950 blivit registrerade som byggnadsminnesmärken: Læstadiuspörtet i Karesuando socken, Norrbotten; Klockargården i Knislinge socken, Skåne; gården Norra Kverrestad 13¹⁶ i Kverrestads socken, Skåne; boningshus i kvarteret Klerck i Karlskrona.

Skåne

Två väderkvarnar av holländsk typ, en i S. Mellby och en i S:t Olofs socken, ha förvärvats genom Albo härads hembygdsförening. En hembygdsrets i Eljaröds socken har förvärvat dispositionsrätten till vattenkvarnen Hanamölla av Christinehovs fideikommiss. Albo hembygdsförening har vidare erhållit gåvobrev å tomtmarken kring Bonderumsgården i Fågeltofta socken. Färs härads hembygdsförening har restaurerat en "brydestua" i Ry, Lövestads socken. Skytts härads hembygdsförening har restaurerat kronohäktet i Klörup, Lilla Slågarps socken, och förberett ett iståndsättande av Håslövs stabbamölla från 1750-talet. Torna härads hembygdsförening har av Dalby kommun erhållit en väderkvarn av holländsk typ i Dalby. Ryggåsstugan Hyllstofta nr 6 i Vedby socken har genom Åsbo häraders hembygdsförening undergått restaurering. Hästveda hembygdsförening har inköpt en manbyggnad från 1920-talet i Rävinge by, Hästveda. Harjagers hembygdsförening har av Löddeköpinge kommun erhållit en väderkvarn av holländsk typ. Gärds härads hembygdsförening uppför i Degeberga hembygdspark Sövde gamla prästgård.

Halland

I Tylösand vid Halmstad har såsom kapell återuppförts Lidhults träkyrka, som byggdes 1721 och revs 1879, varvid virket användes till ett boningshus i Prostköps by i Lidhult. Kostnaderna härför, omkr. 90 000 kr, ha insamlats på frivilligt väg.

Småland

Kronobergs län: Asa hembygdsförening har inköpt en loftbod i Kråketorp. I Bergs socken har tomt för blivande hembygdsgård förvärvat. I Göteryds socken har en torpstuga flyttats från Romarehyltan till hembygdsgården. I Herråkra socken har en torpstuga flyttats från Askemon under Skeppstorps gård till hembygdsgården. I Hjortsberga socken har en torpstuga inköpts för att senare flyttas. Lenhovda hembygdsgård har ökat med en hölada. I Linneryds socken ha bodarna på den gamla marknadsplatsen reparerats. I Södra Ljunga socken har ett soldattorp inköpts i Össjö för att bevaras på sin ursprungliga plats. I Västra Torsås socken har hembygdsföreningen erhållit en bastu i Tvetaryd. I Urshults socken har en hölada och en av kyrkstallarna överlämnats till hembygdsföreningen, som skall flytta byggnaderna till hembygdsgården. I Virestads socken har "Skomakarstuga" i Havhult inköpts för att bevaras på ursprunglig plats. I Väckelsångs socken har "Gästgivaregården" i Ingelstad inköpts för att flyttas till hembygdsparken. I Åseda socken har en ladugård från Stödsboda flyttats till hembygdsgården. I Almundsryds socken har en skvaltkvarn i Siggamåla inköpts för att restaureras på sin ursprungliga plats. Under året har en ny hembygdsförening bildats i Hälleberga socken. Öja hembygdsförening har i sin park återuppfört en lada för madhö.

Kalmar län: En nybildad hembygdsförening i Karlslunda socken har förvärvat en större mangårdsbyggnad i Mjudehult. Ålems hembygdsförening har erhållit Ålems kvarn vid Alsterån för att bevara denna på ursprunglig plats. I Mönsterås har den Wallenbergska prästgårdsbyggnaden i Lilla Forssa restaurerats. Högsby hembygdsförening har förvärvat en ålderdomlig ladugårdslänga. En ny hembygdsförening har under året bildats i Västra Ed.

Jönköpings län: Bankeryds hembygdsförening har flyttat en framkamarstuga till sin hembygdsgård utan att dessförinnan nedtaga byggnaden. N. Sandsjö-Bodafors hembygdsförening har flyttat en krog från Sandsjö kyrka till hembygdsgården. Holavedens hembygds- och fornminnesförening har flyttat en parstuga från 1700-talet till hembygdsparken i Tranås. Hults hembygdsförening har flyttat en bod och förbereder flyttningen av Albert

Engströms barndomshem till föreningens tomt. Gränna hembygdsförening har uppfört ett båthus. Forserums och Vrigstads hembygdsföreningar ha förvärvat markområden för projekterade hembygdsgrårdar. Källeryds hembygdsförening har erhållit en torpstuga, som skall bevaras på ursprunglig plats. Skolhuset i Norra Hestra skall bevaras på ursprunglig plats. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Aneby, Bankeryd, Bredestad, Dannäs, Hånger, Kållerstad, Källeryd, Linderås, Norra Hestra, Norra Solberga, Rörvik, Stenberga och Vrigstad. Ingatorps hembygdsförening har reorganiserats.

Östergötland

I Motala museum och i Risinge har en inventering och nyuppställning av samlingarna ägt rum under läns museets ledning. Västerlösa hembygdsförening har bildats under året. Vid friluftsmuseet i Linköping har man fullbordat uppsättande av mangårdsbyggnaden från Östra Torp i Rystads socken.

Västergötland

Skaraborgs län: Binnebergs tingshus i Vadsbro härad har restaurerats. Byggnaden inrymmer ett museum belysande rättsvården i tingslaget.

Älvsborgs län: Vid Borås museum har återuppförts manbyggnaden från Fällhult, Holsljunga socken, såsom en representant för vävnadsförläggargårdarna vid början av 1800-talet. Björketorps hembygdsförening har invigt sin anläggning, bestående av en gård från Buarås. I Hyssna har en flygelbyggnad från Getekulla gamla komministergård flyttats till en plats nära kyrkan. Tranemo hembygdsförening har flyttat en ryggåsstuga från Mossebo till föreningens tomt. Västra Marks hembygdsförening har flyttat en stuga till järnvägsparken vid Björketorps station i Surteby-Kattunga socken. I Källunga har man sålt den stuga, som hembygdsföreningen tidigare ägt, på grund av dess dåliga skick och i stället övertagit mangårdsbyggnaden i Tåstared Uppegården. I Seglora har en hembygdsförening bildats, vilken skall samarbeta med stiftelsen Seglora gamla prästgård. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Skene, Örby socken, samt i Södra Vings socken.

Dalsland

Frändefors hembygdsförening har inköpt en tvåvåningsbyggnad i Lövnäs för att bevara den på ursprunglig plats. Gestads hembygdsförening har iordningställt en ryggåsstuga vid Södra Timmervik för att bevara den som hembygdsgård utan att flytta den.

Värmland

I Brunskog har en drängstuga, en stallbyggnad samt en stolpbod flyttats till hembygdsgården vid Skutboudden. I Fryksände har en nattstuga från Damnbråten i Rinn samt en kölna från Rådom uppförts på hembygdsgården i Kollsberg. I Kristinehamn har Lundbomsgården invigts på Mellankvarn. Delvis har denna gård inrättats såsom museum. I Sillerud har en stolpbod uppförts på hembygdsgården. Pålgården från Kisterud har återuppförts på hembygdsgården i Västra Emtervik. I Väse har "Stiftelsen Ölmback's gård" bildats med uppgift att på ursprunglig plats bevara denna gård. Väse hembygdsförening har iordningställt den s. k. "Hybelejens stuga" på dess ursprungliga plats på Väse Allmänning. I Värmskog har en hembygdsförening bildats.

Närke

Under året har en hembygdsförening bildats i Hardemo.

Sörmland

Tovastugan från Ripsa socken har flyttats till Spelgårdsholmen vid Nyköpingshus. I samband därmed ha de märkliga målningarna från 1641 konserverats.

Uppland

Knutby-Bladåkers fornminnes- och hembygdsförbund har återuppfört Äsby domaregård vid Gammelgården i Knutby. Litslena hembygdsförening har restaurerat Hummelsta väderkvarn, en bastu från Kälsta samt dragontorpet vid Äby. Länna hembygdsförening har gjort ett försök att bevara vedslupen "Adalia". Spånga fornminnes- och hembygdsgille har erhållit en holländarkvarn på Rinkaby kulle. Stockholms-Näs hembygdsförening har i gåva erhållit ett soldattorp samt en ladugårdsbyggnad. Tegelsmora hembygdsförening har fått övertaga socknens klockargård, vilken kommer att iordningställas som förenings- och museilokal.

Västerlövsta hembygdsförening har erhållit en uthuslänga från Sävne, inrymmande portlider, bodar, dräng- och pigkamrar. Längan har återuppförts vid hembygdsgården. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Härnevi, Tillinge, Vendel och Vänge.

V ä s t m a n l a n d

Friluftsmuseet Vallby i Västerås har kompletterats med en handelsbod från Uttersberg. Förutom butikslokalen rymmer byggnaden kontor och bostad för handelsmannen. Karbennings hembygdsförening har förvärvat en manbyggnad och en loftbod i Örbäcks by. Enåkers hembygdsgård, som hittills består av en enkelstuga och en spannmålsbod, har under året färdigställts.

D a l a r n a

Boda hembygdsförening har förvärvat en fåbodstuga från Silverbergs fåbodrar samt en ärtlada, som uppsats på Gammelgården för att begagnas som logi inom vandrarhemmet. Stadigstugan från Attjärbo har återuppförts på hembygdsgården i Bjursås. Lima hembygdsförening har erhållit framlidne häradsdomaren Strand Gustaf Perssons samlingar samt medel till ordnande av en hembygdsgård. I Svärdsjö har hembygdsföreningen omhändertagit två kyrkbåtar samt uppfört ett båthus för dem.

G ä s t r i k l a n d

Till Ovansjö hembygdsförening har såsom korporativ medlem anslutit sig en släktförening med uppgift att vårda en bergsmansgård, Storbodarna nr 1, Forsbodarna. Till gammelgården på Lustibacken i Ockelbo har ett fåhus flyttats från fåboden Helsingfors. En fåbodstuga och ett härbre ha flyttats till Hille hembygdsgård, Restaureringarna inom Koversta by, Österfärnebo socken, ha i huvudsak avslutats. För ett projekterat friluftsmuseum i Gävle har man förvärvat och lagrat tre byggnader.

H ä l s i n g l a n d

Hembygdsgården i Fågelsjö, Orsa finnmark i Los socken, har iordningställts. Rengsjö hembygdsförening har förvärvat gården Regnells i Västerbyn. Järvsö hembygdsförening har såsom gåva erhållit en gäststugubyggnad, ingående i gårdsanläggningen i Kalas, Hybo by. Invid skattekvarken i Söderhamn är en ålder-

domlig sågkvarn under uppförande. Ramsjö hembygdsförenings markområde invid Hennan står inför planering.

Härjedalen

Älvros hembygdsförening har flyttat en tvåvånings manbyggnad till föreningens område vid Älvros gamla kyrka.

Jämtland

Kyrkås hembygdsförening har flyttat det s. k. rusthållarbostället till föreningens markområde invid gamla kyrkan. Lits hembygdsförening förbereder flyttning av en tvåvånings manbyggnad i Korsta.

Medelpad

Medelpads fornminnesförening i Sundsvall har förvärvat den s. k. Widegården vid Selångerån i stadens västra del. Den är en färgaregård, varav nu återstår en färgarebod och ett boningshus, det senare ursprungligen uppfört som sjökaptensbostad på Alnön. Alnö hembygdsförening har förvärvat den s. k. Alviksgården, en arbetarbostad från 1870-talet. Byggnaden skall återuppföras på Kyrktunet vid medeltidskyrkan.

Ångermanland

En parstuga har förvärvats av Junsele hembygdsförening. Hembygdsgården i Tåsjö har under året invigts.

Västerbotten

Föreningen Umbygda har förvärvat ett område med två soldattorp vid Brännland i Umeå socken.

Norrbotten

Den 1 januari återlämnades de utrymmen inom museet, som sedan 1941 begagnats av länets kristidsorgan. I samband härmed nyordnades större delen av museets samlingar. Samlingarna belysande sjöfart, stadens historia, handel, hantverk och industri ha icke tidigare varit utställda. — Bruksgården i Masugnsbyn har färdigrestaurerats. En hembygdsgård har tillkommit i Jukkasjärvi. Kärnan utgöres av den s. k. Spettska gården från 1760-talet. I Arvidsjaur ha några kyrkstugor uppsats invid lappstaden.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1950

Allmogea vdelningen

Det systematiska arbetet för att komplettera avdelningen har hittills, med undantag för grupperna dräkter och textilier, endast bedrivits i tämligen begränsad omfattning. Bearbetningen av museets nuvarande bestånd av föremål inom olika grupper har på grund av personalbrist ej heller medhunnits i den utsträckning som kräves för ett mera klart upplagt program.

Inom näringslivets grupp har avdelningen förvärvat en såkorg av halm från Småland och en s. k. "brynetavla" från Halland, använd vid bryning av liar ute i slättermarken. Anmärkningsvärd är också en "långbåt" från Vaxholm, en lätt och lång snipa, särskilt byggd för transporter av färskströmming in till Stockholm, före ångbåtsfraktens början. Den är byggd 1886 på Stegesund mitt emot Vaxholm och användes under förra kriget även för strömmingsfiske, då det inte fanns olja för de större båtarna. Som så ofta i fråga om båtar är den förvärvade en av de allra sista, som fortfarande funnits i användning. Av jakt- och fångstodon har förvärvats en kombinerad mat- och jaktväska av älghudsbenlingar från Dalarna. Ett bössfodral för en sälbössa, använd under vinterjakterna, har inkommit från Medelpad och en skrakholk för äggtäkt från Sörmland. Från Norrbotten härrör ett intressant myrfynd, en paddel eller åra med spetsovalt blad av ovanlig typ. Pollenanalys kan möjligen bestämma åldern. Från samma landskap har inköpts ett par myrskidor, som använts på de sankta slättermyrarna i Nederkalix socken.

I samband med Etnologiska undersökningens insamling av sågverksminnen, järnbruksminnen och rallareminnen har även museets föremålsbestånd kunnat ökas med utrustning och red-

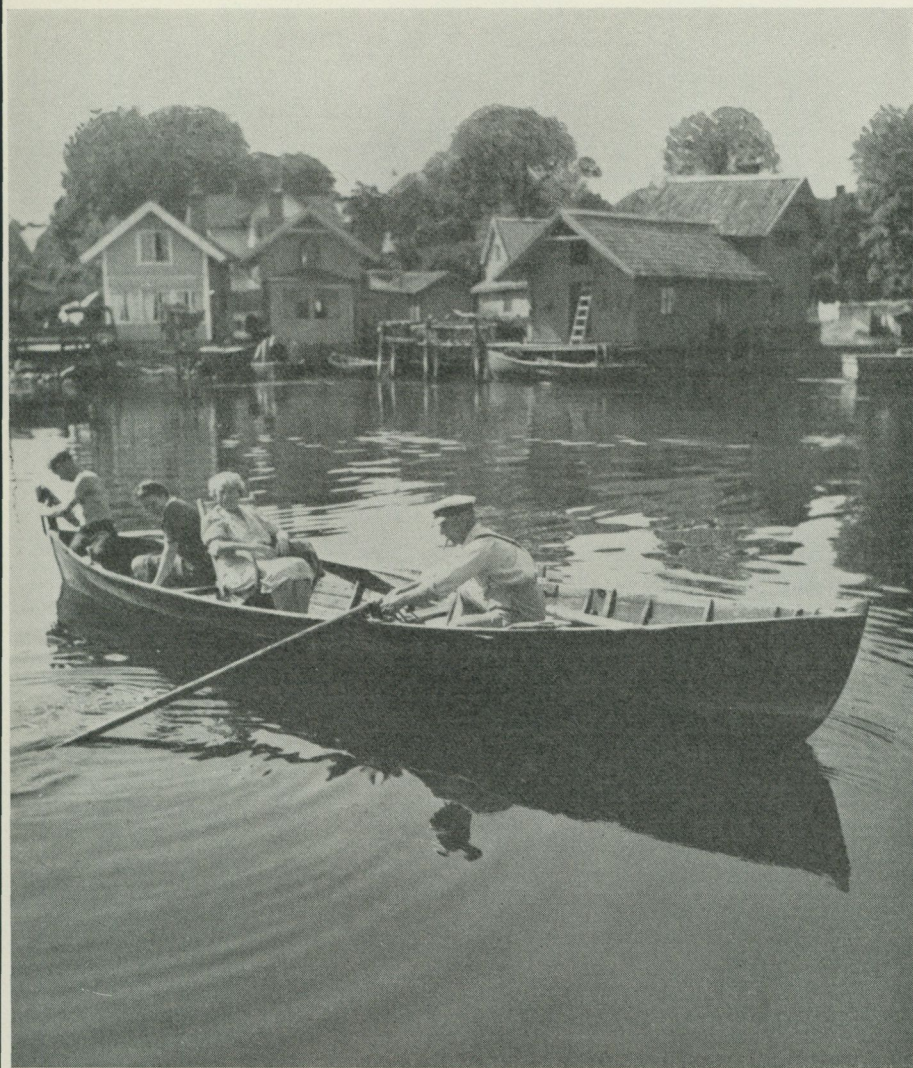
skap från dessa arbetaregrupper. En del föremål tillhörande skomakarens utrustning har inkommit från Småland.

I Urshult och kringliggande socknar i Småland har museet varit i tillfälle att göra goda förvärv av föremål från senare delen av 1800-talet och 1900-talets början. Husgeråd från bondhem av såväl finare som enklare slag, köksattiralj, bordsutrustning, prydnadsföremål, tavlor m. m. har kunnat tillföras samlingarna. Från samma trakt har också skaffats en hel utrustning av redskap och kläder för en kvinna, som varit verksam som bagerska. Vidare har härifrån köpts en samling silverskedar, som snarare illustrerar den gamla bondetraditionen att placera sina kontanter i silver än standarden på bordsutrustningen. En annan grupp husgeråd och servistillbehör köptes från Höganäs i Skåne.

Inom gruppen *f o l k k o n s t* har inköpts tvenne målade bonader från Ås socken i Småland och två minnestavlor från Skåne, den ena av den kände bygdekonstnären Carlsson från Onslunda. Samlingar av tapetprover från skilda håll har tillförts museet i anslutning till en särskild studieuppgift.

Textilsamlingarna har utökats med en vacker bänkdyna i flamskväv från Svalövs sn, Skåne, samt bolster och sängöverkast från Kinnevalds hd, Småland, m. m.

Den år 1948 startade systematiska insamlingen av dräkter från 1800-talets senare del och 1900-talets början har även i år tillfört museet ett antal goda dräktuppsättningar från Dalarna, Dalsland, Hälsingland, Skåne och Småland. Från Ångermanland har förvärvats bussaroner och från Värmland en del enkla arbetskläder genom en av amanuensen Hazelius-Berg startad insamling av för olika yrkeskategorier typisk klädsel. Av äldre, mera traditionsbunden allmogedräkt har några enstaka plagg av stort intresse kunnat förvärvas. Sålunda har ett silverbälte från V. Vingåker utökats den samling, som museet redan äger. Denna den dyrbaraste prydnad som en vingåkerskvinna kunde ha, bars till högtidsdräkten och gav framför annat åt bruden den yttre glans i hennes framträdande, som var en så väsentlig del av bröllopsståten. Från Mora och Leksand i Dalarna har erhållits ett mindre antal barnplagg, vilka alltid är mycket välkomna tillskott, då museets samlingar på detta område är relativt begränsade. Seden att pryda

"Långbåt" från Vaxholm, byggd 1886 för transport av färskströmming in till Stockholm. Nordiska museet, 240,508.

brudar med en myckenhet pärlhalsband och annan grannlåt var vanlig över hela Sverige. I Dalarna har detta liksom så många andra äldre bruk levat kvar särskilt länge. Så sent som i år har museet av en gammal brudkläderska i Leksand kunnat förvärva en hel uppsättning halsband, "tjän", av grant färgade tunna glaspärlor, vilka trots sitt sköra material är mycket väl bevarade. — Från Leksand har på samma sätt från en gammal likkläderska förvärvats pappersblommor som hon själv tillverkat. Av sådana har hon sedan bundit begravningskransar och prydnader för kistan och den döde.

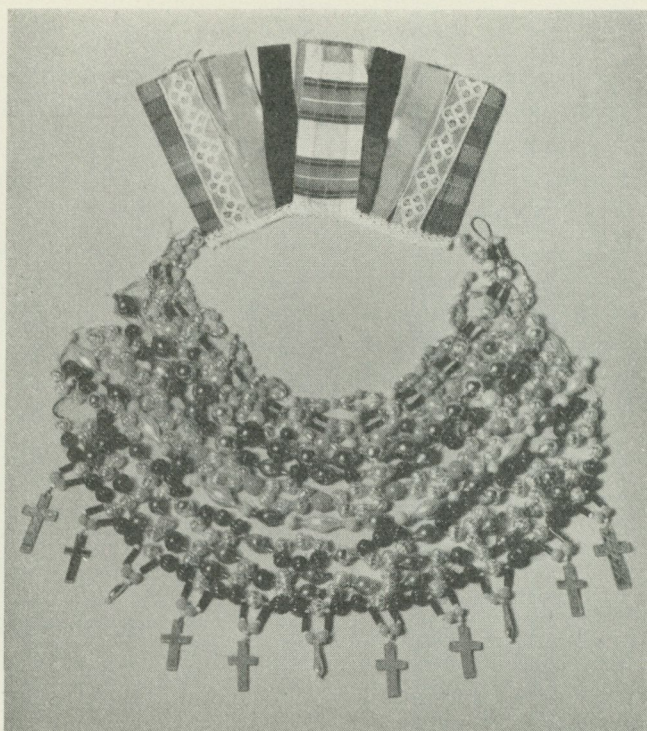
Av föremål belysande s a m f u n d s v ä s e n d e t kan nämnas en vägtavla från Uppland, angivande den sträcka av vägen en viss gård hade att underhålla.

De under folkkonst nämnda minnestavlorna kan med samma rätt anses ingå i den grupp, som brukar kallas t r o o c h s e d. Andra nyförvärv i denna grupp är en förningskorg för förningen till gillen från Dalsland, ljushållare, samtidigt prydnadssaker för julgranen, från Hälsingland, och en sats "rökelse", använd mot trolldom, från Skåne. En sed som förr var ganska vanlig i vårt land var att skicka bruden en "käpp och krycka" i olika material som lysningspresent, syftande på den unga flickans oförmåga att längre gå ensam. En sådan komposition från 1831 har skänkts till museet från Norrköping.

Allmogeavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Dessutom har vid avdelningen tjänstgjort intendenterna von Schoultz (t. o. m. den 31 augusti) och Nylén, amanuensen Strömberg (t. o. m. den 31 oktober) samt fil. kand. Marianne Olsson.

L a p s k a a v d e l n i n g e n. Genom depositionsbyte med Arkeologiska kommissionen, Finlands Nationalmuseum, Helsingfors, har avdelningen förvärvat en samling av 85 föremål från Finska lappmarken och Kolahalvön, bruksföremål och redskap av olika slag, som kompletterar föremålsbeståndet från dessa trakter.

I samband med en manuskriptgåva (se Arkivet) har professorkan Emilie Demant Hatt i Köpenhamn skänkt Christian Erikssons skulptur av Johan Turi i brons samt en seite från

Brudpryd, "tjän", i form av tio halsband av glaspärlor. Har tillhört brudkläderskan fru Brita Mann, Källberget i Leksand. Nordiska museet, 240,687.

Pålnovuoddo vid Torne träsk, påträffad 1908 av givarinnan tillsammans med Kirunadisponenten Hjalmar Lundbohm.

Genom inköp har förvärvats bl. a. en mans- och en kvinno-
dräkt från Enontekis i Finland samt ett förnämligt karesuando-
lapskt färdskrin. Föremålssamlingen har vidare utökats med
material från fältundersökningarna, såsom en i Södra Storfjällen
funnen äldre skida, offerplats- och gravfynd m. m.

Forstmästare Stig Wesslén har överlämnat en kopia av sin
lapska dokumentärfilm "Från vinterviste till sommarfjäll" att
förvaras som arkivexemplar (enl. villkor för beviljat statsanslag).

Lapska avdelningen har föreståtts av intendenten Manker.

Högreståndsavdelningen

De permanenta utställningarna fick under året ett värdefullt tillskott genom en ny jättemonter i dräktgalleriet, som förut inrymt nio sådana, skildrande dräktmodets historia från renässansen fram till omkring 1910. Tack vare den nu tillkomna montern har det blivit möjligt att genom dam- och herrdräkter från tiden 1910—1950 låta kavalkaden nå ända fram till vår tid. Avsikten är att genom successivt tillfogande av nyheter hålla denna monter aktuell, liksom att över huvud taget på museets olika avdelningar anknyta till dagens formskapande i syfte att för museibesökarna belysa kontinuiteten i kulturutvecklingen.

1600-talet domineras bland årets nyförvärv av en rad förnämliga textilier. Genom testamentariskt förordnande av f. häradshövdingen, friherre Erik K:son Leijonhufvud har museet fått en vacker brevgömma, broderad i hög relief med olika silkesömmar, metalltråd och paljetter. På de fyra brevfickorna är de fyra elementens djursymboler avbildade.

Från seklets mitt stammar en gåva från Nordiska museets Vänner, nämligen en takhimmel med ryggstycke i silkebroderi på hårduk från Ulvsunda slott i Stockholm. Ryggstycket bär Lennart Torstenssons och Beata De la Gardies vapen. De gifte sig 1633 och han avled 1651. Himmeln pryds av Tobias med sin stora fisk och med en hund vid sina fötter, omgivet av färgrika blommor strödda över en blå botten. I viss mån samma stil representerar ett örngott som fröken Vivi von Horn överlämnat. På detta är utfört i vitbroderi en hövisk scen med en herde, som spelar för sin dam omramad av djur och blommor. Sex fina drällservetter från 1687 hör också till årets märkligare nyförvärv. En damastservett från omkring 1700 har sitt speciella intresse genom mönstermotivet: två damer och två herrar ivrigt spelande kort vid ett runt bord. Den rika bården visar att servetten härstammar från Sachsen.

1700-talet. Äldst bland årets nyförvärv från 1700-talet är en liten presenterbricka av glas med åtta små glasbägare; dylika presenterbrickor var vanliga under 1600-talet och ett stycke in på följande sekel. Detta exemplar stammar från Tureholm i

Södermanland och kan möjligen ha tillverkats vid Cedersbergs glasbruk i Östergötland. Jämngammal med presenterbrickan är en barnstol av barocktyp, vilken gåva utgör ett nytt bevis på fru Dora Lamms ofta ådagalagda generositet mot Nordiska museet. Museets rika samlingar av skråsigill har under året berikats med bardskärarnas och badarnas i Stockholm ämbetssigill av år 1730 — en gåva av fröken Lisa Bergsten, Stockholm. Fru Marika Tisell har överlämnat en liten nåldyna av vitt siden med blombroderier i silke daterad 1735.

Något yngre är ett i färgrikt silke, guld och silver broderat taftförkläde, som skänkts av f. bankkassören Bengt Erlandsson von Hofstens dödsbo. Från 1740-talet härrör sannolikt ett ovalt fällbord som inköpts under året. Det är målat och skivan prydes av en dramatisk skildring av en rävs inbrott i en hönsgård. Ett annat märkligt exempel på tidig rokokostil i Sverige utgör fyra tallrikar jämte ett fat som direktör Claes Grill, huvudman för den kända släkten, skänkt till Svindersvik. De härrör från hans stora 1700-talsnamnes ostindiska servis, om vilken Bo Lagercrantz har åtskilligt att berätta på annan plats i denna årsbok. Fil. lic. Bertil Almgren, Uppsala, har till Svindersvik skänkt ett handfat av fajans med Rörstrands välkända nordstjärnemönster. Förmåliga illustrationer till den svenska 1700-talskeramikens senare historia utgör ett fat med "det rehnska mönstret", signerat Rörstrand 7/7 66, samt en tallrik med polykrom blomdekor av Mariebergs äldsta flintporcelain, signerad av Henrik Sten, som under 1770-talet tog upp tillverkningen av flintporcelain. Av de sällsynta alstren av den kortlivade Sölvesborgsfabriken har generalkonsul Josef Sachs arvingar överlämnat en vacker lockurna. I den nedan beskrivna rhodinska gåvan representeras 1700-talet av fyra vitmålade rokokostolar av engelsk-holländsk typ.

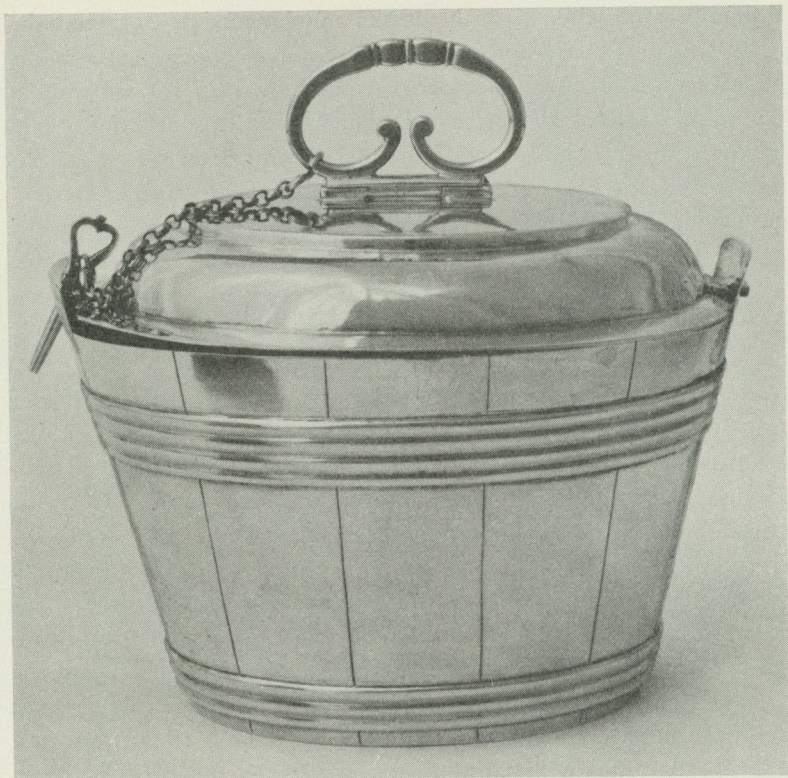
Från gustaviansk tid härstammar sannolikt ett knutet sängomhänge, som enligt traditionen kommer från Granhammar i Uppland. Det representerar en typ, som tidigare ej varit företrädd i museets samlingar, bestående av en takhimmel för en vanlig stolpsäng med en sammanhängande 160 cm lång gardin som fallit rakt ned på alla sidor. Omhänget är gjort av ett dubbelknutet nät av linne som är randigt i vitt, gult och två

gröna nyanser. Från 1780-talet daterar sig en gul atlaskjol med tunna blomslingor i silke och metalltråd, som ävenledes inköpts under året. Tyvärr är endast ett bårdparti bevarat av den tillhörande koftan.

Årets förnämsta silverförvärv utgöres av en elegant smörask, signerad av stockholmsmästaren Olof Hellbom 1796. Den har den egendomliga men just då det gäller smöraskar icke ovanliga formen av en laggad smörtina med träkonstruktionens alla detaljer naturalistiskt översatta i silver. Den är en gåva av professorskan Magda Nachmanson till minne av redaktören jur. kand. Gunnar Nachmanson. Doktor Nils Rosander, Stockholm, har överlämnat en grön karaff och ett glas som sägs härstamma från Sundborns socken i Dalarna. Av konsthandlaren Sven J:son Petersohn, Stockholm, har museet fått en slipad brännvinsflaska från tiden omkring sekelskiftet 1800. Förutom dessa gåvor har museets glassamlingar under året berikats genom inköp av framför allt slipade och graverade vinglas, av vilka några härstammar från 1700-talets förra hälft. Fil. dr Torsten Lenk har skänkt en soppselev av tenn, gjord av Abraham Siljeström i Kristinehamn.

Museets rika samling av solfjädrar har under året utökats med två exemplar från 1700-talet, skänkta av fru Valborg Beer, Stockholm, och förste bibliotekarien Nils Afzelius, Stockholm. Intimt förknippad med dräkten är även ett par silverskospännen som ingenjör Sigurd Edholm, Lidingö, överlämnat. Samlingen av ordens- och sällskapsinsignier har kompletterats med två ordens-tecken för Götiska Förbundet i Göteborg. Fru Bib Adelsköld har skänkt en guldring från 1700-talet. Till formen mycket enkel är den trots detta märklig, eftersom den enkla, gråaktiga stenen i äldre tider enligt en pålitlig släkttradition ansetts skydda bärarinnan mot kräfte.

Av inredningsdetaljer från 1700-talets slut bör ytterligare nämnas ett porträtt av pudeln Figaro, signerat 1796 av Wäsström. Fru Märta von Heijne, f. Gahn, har överlämnat ett förnämligt bokskåp från seklets slut, fanerat med masurbjörk och alrot samt krönt med två byster. Det är en intressant exponent för en då alltjämt sparsamt förekommande möbeltyp. Värdet ökas av att skåpet jämte den boksamling det rymmer tillhört Gustav III:s

Smörask av silver, tillverkad 1796 i Stockholm av Olof Hellbom. Gåva av professorskan Magda Nachmanson. Nordiska museet, 239,726.

kände finansielle rådgivare Johan Liljencrantz och varit placerat på hans gård Sturehof vid Mälaren.

Även enklare husgeråd från 1700-talet av största intresse har under året tillförts samlingarna. Dit hör en s. k. skodammvippa med läderklätt skaft och 80 cm lång tagelborst. Årtalet 1791 och Gustav III:s krönte namnchiffer på en slev och en kastrull av koppar visar att dessa pjäser härstammar från det kungliga köket.

1800-talet. Årets 1800-talsförvärv domineras av en testamenterisk gåva av framlidna fröken Siri Rhodin, Stockholm.

Enligt bestämmelsen hade Nordiska museet med få förbehåll be-
myndigats att bland möbler, konstverk, prydnadsting och hus-
gerådsartiklar såväl i bostaden i Stockholm som i sommarvillan
på Vaddö i Roslagen efter behag utvälja allt som kunde fylla
luckor i museets samlingar. Principiellt kontrasterar dessa villkor
på ett ytterst tilltalande sätt mot de preciserade föreskrifter om
gåvors utställande eller etiketterande som förr stundom åtföljde
i övrigt efterlängtade donationer. Museerna har rimligtvis ofta
inte kunnat acceptera dylika förbindelser på evärdliga tider,
med den påföljd att ett och annat mycket önskvärt förvärv gått
dem förbi. Mot bakgrunden härav är det anledning att hälsa
fröken Rhodins gåva med alldeles särskilt stor tillfredsställelse.

Två i Stockholm tillverkade bordsur är signerade av Ephraim
Hedström som arbetade där 1808—1816. Vidare märks ett stop
av ostindiskt porslin som sannolikt stammar från 1800-talets
början samt en rad mahognymöbler, omfattande ett toalettbord,
ett sybord och ett blombord samt karmstolar och vanliga stolar,
vilka illustrerar möblernas stilutveckling tämligen allsidigt från
Karl Johanstidens inbrott framemot seklets mitt. De sekunderas
av en samling smärre prydnadsting — malmljusstakar, syskrin,
brickor, toalettaskar, miniatyrer och daguerrotyper, vilka endast
i mindre utsträckning härrör från seklets senare del.

Fru Ellen Ågren, Stockholm, har skänkt ett fat samt två tall-
rikar med grön bård av en av Rörstrands empiremodeller från
seklets början. Från samma tid härstammar ett ovalt fat med en
enkel blå rand samt på undersidan Karl XIII:s krönte namn-
chiffer jämte texten ROSERSBERG. De kungliga husgerådsräkenska-
perna visar, att samma servis beställdes 1806 från Rörstrand i
väldiga kvantiteter för Drottningholm och Haga. Beställningen
omfattade bl. a. 48 dussin tallrikar för varje slott. Även enklare
husgeråd från 1800-talets början har under året tillförts museets
samlingar. Bland detta märkes främst en samling stengodskärl av
Höganäs' tillverkning, omfattande aladåbformar, en kaffe-
värmare, en mjölksil m. m. Två tillbringare av engelskt flint-
porslin med kraftigt reliefmönster från seklets början varslar om
den revolution som var på väg inom servisgodset. De är gåvor
från friherrarna Carl Johan och Hans Raab, Stockholm. Ätmin-

stone ett kvartssekel yngre — från den tid då det svenska flintporslinet redan uppnått den engelska varans kvalitet — är två dejeunerkoppar från Gustavsberg. De bär det tryckta mönstret Tyrol som med sin schweizerromantik varslar om villaarkitekturens första begynnelse. Till denna grupp kan också hänföras en svarvad och betsad ljusstake av björk. Dylika enkla träljustakar bör givetvis förr ha varit mycket vanligare än de i vida större utsträckning bevarade ljusstakarna av ädlare material; detta exemplar är särskilt värdefullt därför att det är daterat 1830. Fröken Gudny Bolling har lämnat ett bidrag till hygienens historia i form av en elegant tandborste av silver; den är stämplad 1838 av A. W. Lundström i Visby.

Några förnämliga mahognymöbler i nyrokoko från 1840-talet har även tillförts samlingarna detta år. Ett elegant toalettbord inropades på Stockholms stads auktionsverk. Det representerar en möbeltyp som tycks ha bevarats i betydligt mindre utsträckning än de rikligare förekommande sofforna och stolarna från samma tid. Fröken Maria Sandberg, Bromma, har skänkt en ståtlig mahognychiffonjé med bokskåp upptill, tillverkat i Göteborg vid 1840-talets mitt, samt sitt eget dockskåp av år 1871. Från århundradets början är en barnklänning, stickad av vitt bomullsgarn med mångfärgade glaspärlor bildande en girland av rosor och gröna blad.

Från 1800-talets mitt härrör även några goda dräktförvärv. Framlidna fröken Lotten Fröbergs dödsbo har skänkt en fullständig brudklädsel omfattande klänning av vit florsväv jämte handskar och skor. Den bars av Edla Sara Augusta Hollman, då hon 1857 gifte sig med prosten Frans Olof Jacobsson. Även brudgummens handskar ingick i gåvan. Från 60-talets slut stammar en liten gossdräkt av bomullspiké med soutagebroderi i svart som sannolikt tillhörde John Erhard Fredrik af Klercker.

Även en rad tavlor av stort intresse har förvärvats detta år. Till tidigare Skogmanminnen har doktorinnan Agnes Sutthoff fogat en litografi av den amerikanske ministern i Stockholm på 1830-talet Christoffer Hughes med dedikation till hans vän Carl David Skogman. Till det personhistoriska värdet kommer intresset av detta tidiga exempel på en modern porträttdedikation. Det är

en vana som uppenbarligen hänger samman med uppkomsten av de litografiskt och fotografiskt mångfaldigade porträtten. På 1700-talets kopparstick förekommer endast någon gång konstnärens graverade dedikation till den porträtterade eller någon högt uppsatt beskyddare eller mecenat. En under året inköpt oljemålning föreställande Uppsala domkyrka vid 1800-talets mitt, målad av löjtnanten Emil Wallenstråle, har ett byggnadshistoriskt intresse eftersom den återger domkyrkan i Carl Hårlemans gestaltning. Den är också ett gott exempel på tidens topografiska intresse liksom på dess ofta högtstående amatörmåleri. Allt detta jämte den tidstypiska stuckramen i nyrokoko gör, att den lilla tavlan kan bli ett värdefullt inslag i kommande 1800-talsinteriörer. Direktör Albert Lundquist har överlämnat en oljemålning föreställande en körsven framför en krog. Intressant som folklivsskildring är också en under året inköpt målning signerad F. A—n 1856, som parodierar tiondeavlämning i en prästgård.

Från 1880-talets senare del stammar två keramiska förvärv av intresse. Äldst är en monumental s. k. ägghöna från Gustavsberg avsedd att ruva frukostbordets ägg. Från 1880-talet härrör förmodligen en hög vas med fotografiska porträtt av två unga flickor. Porträtt på porslin är en egendomlig avart av porträttkonsten, men exempel på denna finns redan från de tryckta servismonstrens blomstringstid vid mitten av århundradet.

Från Gurli Linders dödsbo i Stockholm kommer en gardinkappa av vit domestik och blå perkal med applikationsbroderier i blått, rött och grönt, komponerade av Hanna Winge för Handarbetets Vänner. En bland de viktigaste av de nya möbeltyper som uppkom under 1800-talets slut är divanen. Styrelsen för Prins Eugens Waldemarsudde har bland andra föremål skänkt en dylik som en gång tillhört drottning Sofia.

Även en del 1800-talsleksaker av stort intresse bör nämnas. Främst märks ett litet silverbestick bestående av gaffel och kniv avpassade för små barnhänder. Modellen är synnerligen elegant och bägge pjäserna är signerade av Jonathan Liggins som arbetade i Birmingham i början av 1830-talet. Även detta förvärv är en gåva av professorskan Magda Nachmanson, Stockholm. Herr Rolf de Maré, Stockholm, har överlämnat en rikhaltig samling tenn-

soldater från 1800-talets slut jämte en borg. I den brokiga kollektionen ingår både korsriddare, zulukaffrer och boer vid sidan av tyska ulaner och andra europeiska förband. Särskilt elegant i utförandet är Oskar II till häst och hans adjutant, som måhända skall föreställa Sven Lagerberg. Herr Oscar Källqvist, Hagalund, har skänkt museet sin egen eleganta barnskrinna, tillverkad 1898 av fadern Carl Källqvist som var vagnmakare i Stockholm.

Arbetskläder för olika yrkesgrupper har hittills varit synnerligen sparsamt företrädda i museets samlingar. Under det gångna året har försök gjorts att systematiskt komplettera denna viktiga föremålsgrupp genom hänvändelser till gamla arbetare av skilda kategorier. Upprop härom har gått ut till medarbetare i Etnologiska undersökningen, vilka på ett glädjande sätt hörsammat museets önskemål. Många goda dräkter och enskilda plagg har förvärvats genom deras hjälp, och en rad yrken är nu representerade med sina karakteristiska munderingar. Bagare, murare, målare, rallare, skogsarbetare finns med liksom skomakare, smeder, sotare och stenhuggare. Ännu återstår dock mycket att göra och det är vår förhoppning att genom yrkessammanslutningar i städerna ytterligare kunna fullständiga samlingen. Dessa enkla arbetskläder har likväl endast mera sällan blivit bevarade i äldre exemplar. Naturligt nog tänker ingen på att spara på förkläden och skjortor som gjort sin tjänst. Det är därför särskilt glädjande att en del ålderdomliga plagg finns med bland förvärven. Museet söker såvitt möjligt att få fullständiga dräkter, för att vid en eventuell utställning kunna undvika att komplettera med mindre lämpliga plagg.

1900-talet. Vårt sekels början och jugendstilen illustreras utomordentligt väl av den samling enklare husgeråd och prydnadsting som herr Gunnar Wagner, Stockholm, skänkt museet. Där förekommer rikligt de enklare prydnadsvarorna av vitmetall och mässing — ljusstakar, pennfat, brevpresar och fotografiramar dekorerade med böljande blad och slanka kvinnokroppar. Detta är en viktig genre vid sidan av de elitarbeten som skapades av de ledande konstnärerna. Dit hör också en bronserad takkrona — en av de tidigare elektriska — av Böhlmarks fabrikat, som inköpts på auktionsverket, samt en taklampa av koppar som

fru Annie Rehnberg, Stockholm, överlämnat. Redaktör Nils Beyer har skänkt en blomkruka från Rörstrand, signerad av Alf Wallander och en god representant för tidens elitproduktion. Till ungdomtidens viktigaste nyheter i heminredningen hörde de tunna, vita gardinerna, som släppte in sol och luft i hemmen. Friherinnan Elise Åkerhielm har skänkt två lufter sådana gardiner av sildukslinne. Från henne kommer också en Orreforsvas.

I övrigt domineras förvärven från de senare decennierna av dräkter och dräktdelar. Bland dessa märks en vit linnedräkt med broderier från 1912, buren av fru Anna Beer, en blå taftklänning från 1916 och en svart sidenklänning från omkring 1928, burna av fru Alma Södergren, samt en stor toalet från Marcel Rochas i Paris av år 1941. I synnerhet de senare årens dräkter har kompletterats i samband med nyuppställningen av dräktgalleriets sista monter. Herrgarderoben har fullständigats med en riddräkt från år 1938, en landshövdingeuniform buren av Fredrik Pettersson (landshövding i Jönköpings län 1906—1922) och, för att även paraduniformen skall finnas med bland övriga sällskapsdräkter, en fullständig sådan för marinöverdirektör, en gåva av marinöverdirektör Y. Schoerner, Stockholm.

Förutom föreståndaren förste intendenten Hellner har under året intendenterna Bengtsson och Lagerquist, amanuenserna Hazelius-Berg och Lagercrantz samt fil. kand. Barbro Eriksson, f. Svenngård, tjänstgjort vid högreståndsavdelningen. Fil. kand. Inga Ehrenborg, f. Strandgren, har deltagit i arbetet med årets utställning Svenskt Porslin 1800—1950.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. I samband med nytt kontrakt med Kungl. Djurgårdsförvaltningen, dagtecknat den 27 september 1949, har vissa regleringar av Skansens gränser ägt rum, innebärande att området utvidgats med 1 275 kvm mellan Djurgårdens elektricitetsverk och Villa Sunnanlid samt 4 150 kvm vid Bellmansroporten. Den senare utvidgningen möjliggör anläggandet av en ny och bättre hage för kronhjordarna i nära anslutning till de övriga hjortdjuren. Under våren uppsattes järnstaket

utmed de nya gränserna. Den ålderdomliga bod eller "kappe" som sedan 1933 tjänstgjort såsom vaktkur vid Bellmansroporten har samtidigt reparerats och flyttats till den nya gränslinjen.

Bland de reparations- och underhållsarbeten som de kulturhistoriska byggnaderna under året genomgått kan nämnas att tak-täckningen helt förnyats på Skogsarbetarkojan från Hälsingland och Stenstugan. Vidare har takreparationer utförts på Älvrosgårdens västra länga, Hornborgastugan, Lapplägrrets stolpbod och Kyrkhultsstugan.

Julius Kronbergs ateljé har undergått vissa reparationsarbeten och utvändigt helt ommålats.

Den sörmländska statstuga, som i samarbete mellan museet och författaren Ivar Lo-Johansson utvalts för att inom friluftsmuseets ram representera det utdömda statsystemets snabbt försvinnande bostadsförhållanden, har ännu icke kunnat flyttas till Skansen. Byggnaden har överlämnats såsom gåva av ryttmästare Lars von Stockenström på Berga. Ekonomiskt bidrag till flyttningen har utlovats av Svenska lantarbetareförbundet.

Avdelningens byggnadskontor svarar även för tillsynen av Skansens restaurang- och ekonomibyggnader.

Sedan mitten av 1930-talet har oavbrutna förberedelsearbeten pågått för den ombyggnad av restaurang Solliden som redan långt dessförinnan känts som ett trängande behov. År 1939 förelåg myndigheternas godkännande på arkitekten Artur von Schmalensees ritningar; uppgörelse var träffad med entreprenören, ja t. o. m. en väsentlig del av materielen hade transporterats upp till Skansen. Just när byggnadsarbetena skulle börja, utbröt emellertid andra världskriget och Nordiska museets nämnd beslöt uppskjuta frågan. År 1946 ingick nämnden med en underdånig anhållan om byggnadstillstånd för den nya restaurangen, vilken emellertid ej föranledde någon Kungl. Maj:ts åtgärd. I februari 1950 gjordes en ny ansökan grundad på omarbetade ritningar, utförda av arkitekterna Adrian Langendal och Artur von Schmalensee. Den 29 september meddelade Arbetsmarknadsstyrelsen att arbetet med schaktning och grundläggning kunde börja. Det är Nordiska musets förhoppning att till våren 1951 den nya restaurangens ekonomilokaler skall vara klara, så att servering under

sommaren 1951 kan äga rum på de gamla verandorna men med modern service. Under vintern 1951—1952 kommer så serveringslokalerna att byggas om, varför hela den nya restaurangen förväntas träda i funktion våren 1952. Därmed skulle ett ur social synpunkt synnerligen trängande behov fyllas, vilket ej blott huvudstadens och Sveriges befolkning utan också det stora antal utländska turister som årligen besöker Stockholm kommer att dra fördel av.

Dansbanan vid Bollnästorget har helt ombyggt och försetts med ny musikestrad, allt enligt ritningar av stadsträdgårdsmästaren arkitekt Holger Blom. Dansgolvet är något större än det gamla. På västra sidan av Bollnästorget har ett par timrade bodar av samma typ som marknadsstånden uppförts, den ena inredd till garderob för allmänheten, den andra avsedd för försäljning av hemslöjdsalster och souvenirer. Vidare har centralvärme installerats i Röda längan, där Skansens kontorslokaler är inrymda.

Vården av Nordiska museets byggnader i landsorten, som ävenledes sorterar under avdelningen, har främst berört Härkeberga gamla komministergård i Uppland och Svindersviks herrgård i Nacka. I Härkeberga har nu hela östra husräckan med svinhus, lider och pigkammare restaurerats och omtäckts med nya halmtak. Herr Albin Rylander har liksom tidigare varit museets kontrollant vid arbetena.

Vid Svindersvik genomgår den gamla trädgårdsmästarbostaden en grundlig restaurering som bl. a. omfattar installation av centralvärme. Byggnaden kommer att tjäna såsom bostad för den person, som skall utöva den dagliga tillsynen över den museala anläggningen. I den s. k. paviljongens stora salong har de ursprungliga yaggdekorationerna, målade i limfärg på uppspänd väv, framtagits av konservator Sven Dalén. Dekoreringen, som utfördes 1785 eller 1786, ger ett synnerligen värdefullt bidrag till kunskapen om den gustavianska tidens inredningskonst.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje söndag under året, varvid ett stort antal präster såväl från Stockholm som utifrån landet medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Stockholms Kyrkobroder aftonböner hållits. Vidare har kyrkan sammanlagt 63 gånger upplåtits för vigslar.

Skansens klädkammare har under året bedrivit en omfattande uthyrningsverksamhet, varigenom den varit föreningar och sammanslutningar av olika slag behjälplig med dräkter till krönikespel, dräktparader o. d. Dräkter som användas för internt bruk inom Skansen av folkdanslag, ringleksbarn, spelmän etc. har reparerats och i en del fall nyanskaffats. Klädkammaren har även i likhet med föregående år iordningställt kostymer till vissa program på Skansen. Vidare har stil- och folkdräkter uppsyts och folkdräkter även inköpts. Såsom gåvor har Klädkammaren fått mottaga dräkter och dräktdelar, uniformer och rekvisita, huvudsakligen från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Föreståndare för den kulturhistoriska avdelningen har varit förste intendenten André. Assistenten Sjöqvist har handlagt ärenden rörande stugornas inredning och möblering, och musikdirektör fröken Gunhild Schedin ärenden rörande Seglora kyrka. Skansens klädkammare har föreståtts av fru Palmé.

Naturhistoriska avdelningen. Av Skansens däggdjur har följande fortplantat sig under året: babian, grön markatta, isbjörn, brun björn, kronhjort, dovhjort, ren, visent, gotlandsruss, får, get, grävling, utter och vildsvin. De nyfödda ungarna av isbjörn, utter och grävling levde endast ett par dagar. Såvitt man har sig bekant har utter och grävling aldrig förut fortplantat sig i fångenskap.

Älgtjuren Tusse f. 1935 kom till Skansen vid årsskiftet 1935—1936. Den 3 november avlivades han på grund av åldersdegeneration. Hans huvud med den sista hornuppsättningen har jämte samtliga 13 st. fällda horn placerats på Högloftet. Denna samling, som troligen är den enda i sitt slag i världen, visar utvecklingen av hornen hos en älgtjur av palmat typ och är av stort intresse, icke minst när den definitivt röjer upp med den vitt utbredda och djupt inrotade föreställningen att man skulle kunna av antalet taggar på älgens horn utläsa hans ålder. En annan utbredd åsikt, att en älg med palmata horn alltid bibehåller denna horn typ, visar sig också vara ogrundad. Tusses tre sista hornuppsättningar är av cervin typ. — Bland fågelarterna har

häckning förekommit hos häger, berguv, grågås, bläsgås, knölsvan, tamgås och påfågel.

Djursamlingen har även riktats med gåvor och inköp. Bland gåvorna må nämnas några apor av olika arter, knölsvanar, undulater och andra papegojor och en korp; bland inköpta djur, grävling, kviga av fjällras, getter, ko och kviga av älg, ormvråkar, pilgrimsfalkar, tjädrar, tamgås, trana och en del tropiska fåglar.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Fries. På grund av sjukdom har han under hela året åtnjutit tjänstledighet, varvid förre kommandörkaptenen Gustaf W:son Lilliehöök tjänstgjort som hans vikarie.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varje stjärnklar torsdagskväll varit tillgängligt för allmänheten. Förevisningar har även andra kvällar anordnats, bl. a. för skolor, ungdom, under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Högtidligheter, fester och övriga program i n s l a g. Årsskiftet 1949—1950 firades på traditionellt sätt med nyårsbön i Seglora kyrka, eldar, lekar, musik av Flottans musikkår och klockringning. Skådespelare Olov Widgren läste Tennysons "Nyårsklockan" från Tingsvallen.

Djurgårdens IF hade arrangerat en skidtävling på kvällen den 17 januari, men det sedvanliga "Skansenloppet" kunde ej äga rum på grund av snöbrist. Lapparet Torkel och Maria Larsson med dottersonen Leif, filmens Sampo Lappelill, bodde på Skansen under tiden 29 januari—26 februari. Skridskobana för barn var anordnad på Karpdammen. Av övriga sportevenemang var som vanligt Typernas gångtävlan förlagd till Skansen den 25 mars, Marie Bebådelsedag, och Sleipners terräng som i år hade 50-årsjubileum ägde rum den 16 april.

Den 23 april höll Scouterna S:t Georgsfest med bl. a. korum och lägerbål. Flottans musikkår konserterade sön- och helgdagar i april. Dansen med respektive Thore Ehrlings orkester och Eric Östs spelmanslag började den 28 april, samma dag öppnades även restaurang Solliden. Valborgsmässoafton firades på traditionellt sätt med studentuppmarsch, tal till våren, studentsång, allsång,

eldar och fyrverkeri och blev som vanligt upptakten till sommarsäsongen, ehuru de regelbundna kvällsprogrammen ej började förrän i slutet av maj på grund av den kyliga väderleken.

De militära kamratföreningarnas vårparad ägde rum den 14 maj under stor tillslutning. Norges nationaldag den 17 maj firades av den norska kolonien med bl. a. ett stort barntåg. Skådespelarnas djurgårdsmässa anordnades den 20 och 21 maj.

Nykterhetsorganisationerna hade sin "dag" som vanligt på Kristi Himmelfärdsdag den 18 maj. Vid årets studenters fest den 30 maj hölls hälsningstalet av styresmannen professor Andreas Lindblom och i övrigt medverkade Akademiska kören, Claes-Göran Stenhammar, Johannes Norrby, Gösta Knutsson samt Studenternas kvinnliga elittrupp. Svenska Flaggans dag firades den 6 juni med en fanparad kallad "Hyllning till Sveriges flagga" och utförd av lottor från Sveriges Lottakårer samt sång av operasångare Georg Svedenbrant. Svenska missionsförbundets ungdomsorganisationer hade ordnat möte på Orsakullen den 10 juni, medan Svenska Ungdomsringen och Stockholms Spelmansgille hade sin stora "dag" söndagen den 11 juni. Programmet upptog utom folkdans och folkmusik även framförande av scener från ett gammaldags dalabröllop. Midsommaren firades på traditionsenligt sätt med lekar och dans kring majstången för gammal och ung samt sång och musik. Frälsningsarméns årshögtid ägde rum den 3 juli. Socialdemokratiska ungdomsförbundet, som hade ett stort sommarläger utanför Stockholm, hade inbjudit deltagarna till en ståtlig fest på Skansen den 16 juli med bl. a. tal av statsrådet Gustav Möller, sång av SSU-kören, uppvisning av Sofiaflickorna samt en glansfull soaré. Stockholmspolisens fest den 6 augusti var som vanligt en stor publikdag med uppvisning av polisens hästar och hundar som dragande programpunkt. Telefon-ab. L. M. Ericssons fritidskommitté anordnade sin numera traditionella LM-dag på Skansen den 13 augusti med programmet helt och hållet genomfört av egna krafter. Stockholms fackliga centralorganisation och Morgon-Tidningens folkfest ägde rum den 20 augusti. Huvudtalare var statsrådet Sven Andersson.

Luftvärnets dag anordnades av Stockholms Luftvärnsregementes kamratförening den 26 och 27 augusti. I det stora festprogrammet

framträdde bl. a. Anders de Wahl, Sigurd och Edith Björling, Birgit Cullberg, Julius Mengarelli, Conny Söderström, Birgit Nilsson och Set Svanholm. På Solliden var det stor mannekänguppvisning, och Tingsvallen gästades av Parkteaterns Thespiskärria med bl. a. uppförande av ett teaterstycke av Alf Henriksson. Barns dagsprogrammet var i år ordnat i samarbete med Blomsterförmedlingen, som arrangerat ett utsökt vackert blomsterspel på Solliden. Frikyrkofolkets dag firades under livlig anslutning den 10 september och Sverige-Amerikadagen samlade en talrik publik till festprogram med tal av HKH Kronprinsen den 17 september.

Den 24 september marscherade stora sångarskaror upp till Skansen för att fira "Sångens dag" och Stockholmsmusikernas festspel den 1 oktober avslutade som vanligt sommarsången. Det egentliga sommarprogrammet med kvällsunderhållning slutade redan den 3 september.

Julmarknaden hölls den 3 december.

Av sommarens övriga återkommande programpunkter bör först och främst nämnas torsdagarnas musiktävlingar, ledda av Per Lindfors, samt frågesporten ledd av Gösta Knutsson. "Vad heter pjäsen?" var en ny variation av frågesporten, som lanserades av Guido Valentin med bistånd av teaterelever.

Kungl. Flottans musikkår med Gustaf Svensson som dirigent har svarat för den dagliga musiken under sommarsången med undantag för måndagarna, och Avesta Jernverks musikkår med Lennart Nerbe som dirigent har även i år vikarierat under semestern i juli. Måndagarnas underhållning bestod dels av konserter av gästande musikkårer, dels av grammofonkonserter, vilkas program sammanstälts av Per Lindfors.

Fredagarnas "lekvall" med Knut Ringqvist som ledare hör alltså till de populäraste ungdomsprogrammen.

Martin Lidstam har lett kristen allsång tre söndagskvällar samt vanlig allsång två måndagskvällar och i samband med annat program den 17 och 24 september. Sven Lilja var ledare för allsången på valborgsmässoafton och midsommarafton.

Thore Ehrling och Curt Söderlind har svarat för den moderna dansmusiken och Eric Öst för den gamla på Bollnästorget. På måndagarna har Svenska ungdomsringen anordnat sedvanliga

kurser i gammal dans på Gamla Tivoliområdet och i samband därmed gammal dans för allmänheten. Söderpojarna har svarat för musiken vid dessa tillfällen.

Under året förekom 10 folksöndagar, varav 6 under sommarhalvåret, och dessutom har 12 fredagar t. o. m. juli månad och därefter samtliga dessa dagar varit 25-öresdagar.

Kungl. Hovkapellet och Konsertföreningens orkester har liksom förr om åren givit ett flertal konserter. Dirigenter för Hovkapellet har varit Carl Achatz, Nils Grevillius och Armas Järnefelt och för Konsertföreningen Sten-Åke Axelsson, Sixten Ehrling, Håkan von Eichwald, Sten Frykberg, Carl Garaguly, Nils Grevillius, Tor Mann, Theodors Reiters, Gunnar Stærn och Stig Westerberg. Som solister vid Konsertföreningens konserter har medverkat Sixten Ehrling, France Ellegaard, Greta Eriksson, Käbi Laretei, Hans Leygraf och Sven Nilsson.

Solistkonserter har dessutom givits av Jussi och Anna-Lisa Björling, Edith Oldrup-Björling och Sigurd Björling, Carl-Henrik Gillberg, Carl-Axel Hallgren, Eedo Karrisoo, Milvi Laid, Dora Lindgren, Bernhard Sönerstedt och Blanche Thebom.

I samband med andra konserter och underhållningsprogram har bl. a. medverkat: Edvin Adolphson, Elof Ahrle, Leif Amble-Naess, Sickan Carlsson, Åke Collett, John-Ivar Deckner, Anders de Wahl, Anna-Lisa Ericson, Margareta Fahlén, Max Hansen, Gösta Jensen, Karin Juel, Stig Järrel, Elisaweta Kjellgren, Solveig Lunde, Birger Malmsten, Ulrik Neumann, Torsten Ralf, illusionisten Rani, Elsa-Marianne von Rosen, Marion Sundh, kvartetten Synkopen, Åke Söderblom, Elisabeth Söderström, Folke Wedar och Lulu Ziegler.

Härovan icke nämnda sångkörer som medverkat under sommaren är: Akademiska kören, Arbetarnas blandade kör från Helsingfors, Borgå omnejds sång- och musikförbund, Amerikanska missionskören "Centennial Chorus", Dalakören, Dröbak damekor från Norge, LME:s manskör Mikrofon, Nordiska polissångarkörer, Nykterhetsfolkets körer, Stockholms gosskör, Stockholms körförbund, Stockholmsmetodisternas sångarförbund, Stockholms missionskörförbund, Stockholms studentsångarförbund, Stockholms sångarförbund och Västerås kvartettsångarförbund.

Dessutom har följande orkestrar och musikkåror framträtt: AIK-orkestern, Svend Asmussens orkester, LME-orkestern, The Royal Marine Band från "H.M.S. Superb", Scandinavian Symphony Orchestra, Själevads gossorkester, Stockholms frikyrkorkester, Stockholmspolisens musikkår, Stockholms spårvägs-männs musikkår och Ändalsnes musikförenings orkester från Norge.

Gymnastik- och dansuppvissningar har gjorts av bl. a. Birgit Cullberg med balettensemble, Gymnos kvinnliga elittrupp, Hälsingborgs gossläroverks junior- och elitavdelningar, Idlaflickorna, KFUM-gymnasterna, Mulernes Legatskole från Odense, Opera-baletten med Theddy Rhodin, Svenska folkdansens vänner (högre-stånds-danser) och Tolkis hembygdsgille från Finland.

Vid de olika gårdarna har spelats folklåtar och berättats historier på landsmål av bl. a. Delsbostintan, Holaveds Olle Ek, Nils Agenmark, Sven Härdelin, Gustaf, Herbert och Anton Jernberg, Erik Klockar, Axel Myhrman, Theodor Ohlsson, Daniel Stenback, Erik Ståbi, Ester och Jon-Erik Öst samt Eric Öst.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn samt lag från Svenska Ungdomsringsen har dagligen under sommarmånaderna visat svenska folkdanser och lekar.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt och fru Barbro Kollberg, vilka i år givit Shakespeares "Så tuktas en argbigga".

För barnen har anordnats rid- och åkturer från "gästgiveriet", ridturer på elefanten, kasperteater och karusell. Den mycket populära Skansens vaktparad under Ivar Lundgrens ledning har varje söndag — utom i juli månad — marscherat från Djurgårdsbron till Bollnästorget.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening har anordnats kurser i spånad, vävning och växtfärgning.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har i samråd med ekonomidirektör Scherling närmast svarat amanuensen Tullander och kapten Gustaf Blomquist, som under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen, samt fru Palmé.

Tyresö

Slottet, som under sommaren varit tillgängligt under söndagarna och efter särskild tillsägelse även på vardagarna, har haft 5 076 besökare i själva byggnaden och 2 823 i parken. Restaureringen av rummen har fortskridit planmässigt och är vad huvudbyggnaden angår nu fullbordad. Det viktigaste underhållsarbetet med avseende på det yttre har under året bestått i täckandet av de översta takfallen med kopparplåt i stället för den sönderrostade järnplåt, som tidigare förefanns och som var så bristfällig, att man måste ha ett tjugotal kärll stående på vinden för att upptaga regn- och smältvatten. Alldenstund de nedre takfallen redan på 1930-talet omlades med underpanel och däröver svartglaserat tegel, kan man sålunda anse att hela det stora taket numera befinner sig i fullgott skick.

I egenskap av slottsvaktmästare har förste expeditionsvakten Arvid Caster under året haft närmaste uppsikten över byggnaden och dess inventarier. Slottsträdgårdsmästare har varit herr Hugo Alenby.

Julita gård

De kulturhistoriska anläggningarna vid Julita gård — Julita museum och Skansen samt Stora huset på herrgården — har hållits öppna för besökande dagligen under tiden 14 maj—17 september samt under söndagarna den 24 september och 1 oktober. Besöksfrekvensen visar en fortgående stegring; museet kan sålunda redovisa ett besökarantal av 34 750 och Stora huset 28 100 eller sammanlagt 62 850, vilken senare siffra med närmare 4 000 överstiger fjolårets. Den gamla fattigstugan vid Nybble har som förut varit avgiftsfritt tillgänglig för allmänheten under samma tid.

Vårdshuset har hållits öppet 1 maj—17 september.

Kristliga gymnasieströrelsens årligen återkommande sommar-möten hölls 6—13 juni med rörelsens stockholmsavdelning som initiativtagare och 13—17 augusti, då dess mellansvenska avdelning hade kallat till möte. Ortsavdelningen av National Templar Orden höll den 8 juli en sedan ett antal år tillbaka återkommande stämma. Ett synnerligen festligt inslag i sommarens mötesprogram

utgjorde den stora spelmansstämman den 2 juli med deltagande av spelmän från hela landet. Initiativtagare och ledare var ordföranden i Södermanlands spelmansförbund folkskollärare Gustaf Wetter, Katrineholm.

Reparations- och ombyggnadsarbetena på arrendegårdar och hyreslägenheter har kunnat fortsättas. På arrendegården Stigen har sålunda bostadshuset och ladugården moderniserats. En tillbyggnad med utrymmen för vattenreningsverk, tvättstuga och bodar till det 1948 uppförda uthuset invid det forna mejeriet har gjorts under året. Vidare har i samarbete med Julita kommuns brandstyrelse påbörjats en ombyggnad av det sedan länge som brandstation nyttjade gamla bränneriet vid herrgården i avsikt att skapa dels bättre utrymme åt kommunens nyanskaffade rullande brandmaterial, dels tjänligare bostäder åt brandkårens personal. I Stora huset har övre förstugan genomgått grundlig reparation.

Liksom under föregående år har Nordiska museets representant på platsen varit intendenten Lagerquist. Skogsförvaltningen och översynen av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Arkivet

Bland gåvorna till arkivet må framhållas en större samling skissböcker, som tillhört målarinnan Lotten Rönquist (1864—1912). Flera blad i dessa har utom det konstnärliga värdet genom sin anknytning till olika orter i Sverige stort topografiskt och kulturhistoriskt intresse. Till samma gåva av fröken Siri Rhodins dödsbo, Stockholm, hör förutom räkenskapsböcker m. m. även tre dagböcker, förda av olika medlemmar av Lotten Rönquists släkt under 1800-talets förra del. Av fru Elisabeth Lagerlöfs dödsbo, Stockholm, har arkivet erhållit en samling tillfällighetspoesi från 1700-talets slut och 1800-talets början. Bland dessa handskrifter märks två tidigare okända av C. M. Bellman, riktade till Gustava Palmstedt 1793, vidare ett minnesalbum samt olika sällskapsspel. Bland övriga gåvor kan antecknas: från revisor Åke Barck Berkén, Stockholm, ett antal fotografier från 1860- och 1870-talets Askersund, av fru Dora Lamm, Stockholm, tre

minnesalbum, genom testamentariskt förordnande av framlidne bankkassören Bengt Erlandsson von Hofsten, Stockholm, en kontrabok mellan riksrådet Carl Lagerberg och apoteket Morianen år 1757.

Genom inköp har bl. a. förvärvats fyra skissböcker av målarrinnan Bertha Wernquist från tiden 1850—1870, vidare lösa blad av A. C. Wetterling och kartografen H. G. Collijn (1836—1897). Härjämte kan nämnas inköpet av en omfattande volym dagboksanteckningar från 1790-talet, förda av sedermera kronfogden Abraham Hök.

Till lapska arkivet har professorskan Emilie Demant Hatt, Köpenhamn, skänkt originalmanuskripten till Johan Turis kända verk "Muittalus samid birra", bestående av 12 anteckningsböcker, samt en samling efterlämnade manuskript och teckningar av Turi ävensom dennes hela korrespondens med givarinnan.

Arkivet har föreståtts av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet har svaret: för bildarkivet amanuensen Liedgren, för Etnologiska undersökningens arkiv förste intendenten Granlund, för lapska arkivet intendenten Manker och för de folkloristiska samlingarna assistenten Carl-Herman Tillhagen. Inom arkivet har under delar av året vidare tjänstgjort fil. kand. Marianne Olsson, f. Hagström, fil. kand. Karin Forsberg, fru Anna Berndt och fröken Marion Montelius.

Bibliotekets

omfattning får sitt tillförlitligaste uttryck i antalet utnyttjade hyllmeter. Efter inordning av fjolårets nyförvärv visar detta sig vara omkring 1700 meter, vartill kommer omkring 150 hyllmeter på Skansen (i Hazeliushuset, Viktor Rydbergs arbetsrum och Skogaholms herrgård). I storleksordning intar biblioteket en mellanställning mellan Nationalmuseets och Vitterhetsakademiens bibliotek. Liksom föregående år utgjorde den katalogiserade årstillväxten 31 hyllmeter, varav nästan två tredjedelar erhållits som gåva eller i byte mot museets egna publikationer. Genom byte förvärvas huvudsakligen periodiska skrifter, således tidskrifter och årsböcker utgivna av museer och andra lärda institutioner och

samfund i in- och utlandet; inte mindre än 365 sådana publikationer förvärvas på detta sätt. Bokbeståndets relativt hastiga tillväxt ställer snart museet inför nödvändigheten att frigöra ytterligare magasinsutrymme i anslutning till bibliotekets lokaler för att ge dessa en välbehövlig ökning. Under året har provisoriskt iordningställts 75 m nya hyllor, vilket medförde en omflyttning av bokbeståndet, som berörde en dryg tredjedel.

Antalet utlån har uppgått till omkring 6 000, varav 4 500 var lån utanför bibliotekslokalen.

Biblioteket har under året föreståtts av intendenten Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av biblioteksassistenten Ehrnberg (katalogisering) och fru Forss (låneexpeditionen). Förra amanuensen Laura Stridsberg har tjänstgjort som semestervikarie.

Undervisningsavdelningen

En huvuduppgift har under året varit den ordinarie undervisningen för 5 och 6 klasserna vid Stockholms folkskolor, vilken bedrivits på samma sätt som under tidigare år. Det ökade antalet skolbarn i dessa åldrar har inneburit en ökning av antalet dylika lektioner. Dessutom har speciella visningar för andra undervisningsanstalter, korporationer, kongresser och militärförband ägt rum på Nordiska museet och Skansen. Museilektorn har även detta år i viss utsträckning företrätt olika museer vid samarbetet med Stockholms folkskoleledare rörande den organiserade undervisningen vid stockholmsmuseerna. I samarbete med Svenska turistföreningen och Stockholms skolresetjänst har under sommaren ordnats med studentguider för skolresebarnen på Skansen. Studentguiderna har utbildats vid en särskild kurs i maj månad.

Under vårterminen anordnades tre föreläsningsserier: i samarbete med Reso samt med Gärdets kursverksamhet vardera en serie "Möbelstilarna" samt i museets egen regi en serie "Skärgården och Saltsjön". Under höstterminen anordnades i samband med den pågående utställningen av svenskt porslin en föreläsningsserie "Porslinet och dess föregångare".

Undervisningsavdelningen har handhaft museets bokförmedling såväl till allmänheten och bokhandeln som till bibliotek, folk-

rörelser och institutioner. Under året har närmare 15 000 försändelser med böcker distribuerats.

Undervisningsavdelningen har under året föreståtts av intendenten Rehnberg i egenskap av museilektor. Vid avdelningen har arbetat amanuenserna Tunander (t. o. m. 31 juli) och Hallerdt. Under höstterminen har fil. stud. Skans Torsten Nilsson haft halvtidstjänstgöring vid avdelningen. För omhändertagandet av landsortens skolresogrupper under sommaren har ett tjugotal tillfälliga krafter anlåtats, huvudsakligen studenter vid Stockholms högskolor. Vid bokförmedlingen har arbetat fru Rosén.

Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning.

Professor Erixon har fullgjort undervisning och examination i ämnet "Nordisk och jämförande folklivsforskning" vid Stockholms högskola. Han har under vårterminen 1950 föreläst om "Den historiska sociologins ställning inom folklivsforskningen" och "Aktuella problem", under höstterminen över "Äktenskap och bröllop i nordisk sedvänja och tradition" samt lett seminarieövningar över "Valda ämnen inom nordisk och jämförande folklivsforskning". I genomsnitt har elevernas antal uppgått till cirka 20. Vid seminarieövningarna har medverkat docenterna Albert Eskeröd, John Granlund och Olof Hasslöf. Eskeröd har dessutom föreläst om "Tradition och rationalisering inom det agrara samhället" (vårterminen, forts. från föregående termin) och "Svensk jordbrukskultur under sista seklet" (höstterminen).

Under vårterminen 1950 hölls bl. a. följande seminarieföredrag: Björn Hallerdt, referat av G. Carlberg, Svensk landsbygd som kulturmiljö; Sven Kindestam, Ett soldattorp och dess invånare; Karl Malmsten, Etnologiska beläggsämngder som matematiska objekt; Sam Owen Jansson, referat av Clyde Kluckhohn, Mirror for man; Gertrud Nyberg, Hantverksföreningen som skråämbetenas efterföljare i en mellansvensk småstad; Kerstin Berg, Näringsliv på Björkö-Arholma under tiden 1540—1640-talet; Harald Hvarfner, referat av V. Zilliacus, Bonde-Finland; Helmut Hagar

och Sigurd Erixon, Källor för etnologisk stadsundersökning med särskild vikt lagd på samverkan mellan stad och kringliggande landsbygd under sistförflutna sekel; Sam Owen Jansson, Mål, mått och vikt, i anknytning till utställning i Nordiska museet; professor Richard Weiss, Zürich, Schweizer Volkskunde mit besonderer Rücksicht auf die Atlasarbeit; Gösta Bertel, Förhistorisk och medeltida skinnberedning i Norden; professor Georg Morgenstjerne, Oslo, Kafirstammene i Afghanistan; Karl Malmsten, Vadstena klostets bryggeri vid mitten av 1400-talet; Sigurd Erixon, Intryck och erfarenheter från en resa i USA; Harald Hvarfner, Etnologiska problem kring ett norrländskt sjöregleringsprojekt; Sigbrit Plaenge-Jacobson, Några drag av fiskhandels utveckling i en sörmländsk skärgårdssocken; Sigurd Erixon, Metodiska synpunkter på bostadsundersökningar i modern landsmiljö, i samband med demonstration av bildmaterialet från en pristävling rörande detta ämne; professor Nils Lid, Oslo, Nordiske samfersmiddler i forhistorisk tid; Sigurd Erixon, Översikt av förändringarna i samband med industrialismens genomförande under 1800- och 1900-talen i Sverige; Sigurd Erixon, Bibliografisk översikt i samband med demonstration av institutets bibliotek; Ilmar Talve, Votivfiskar i Sverige och Baltikum.

Den 22—25 september gjordes en exkursion till Grytnäs sn i Dalarna och Norbergs sn i Västmanland.

På inbjudan av Indiana University i Bloomington och The New York State Historical Association i Cooperstown gjorde professor Erixon en resa i USA under tiden juni—augusti 1950, med besök på nyssnämnda platser under konferenser och kongresser, varvid han höll ett antal föreläsningar. Vidare studerades ett flertal vetenskapliga institutioner och museer i landets östra delar.

Till professuren är knutet Nordiska museets och Stockholms högskolas institut för folklivsforskning, förlagt till Lusthusporten på Lejonslätten. Som bidrag till uppehållande av verksamheten utgår statsanslag samt ekonomiskt understöd från Samfundet för svensk folklivsforskning, vars ordförande varit landskamrer J. G. Löwgren. Till fältundersökningar rörande svenska byar har medel ännu en gång erhållits ut Humanistiska fonden, varjämte Statens samhällsveten-

skapliga forskningsråd ställt vissa medel till förfogande till förarbetena för utgivandet av Sveriges byordningar.

Institutets arbete har pågått programenligt med utredningar rörande svenskt byväsen och byggnadskultur som huvuduppgifter. Förarbetena för "Atlas över svensk folkkultur" har påskyndats i syfte att kunna avslutas under detta år. Omfattande excerperingar och sammanställningar har gjorts i anslutning till byundersökningarna och till några lokala djupundersökningar, inriktade på såväl stads- som landsområden. Ortsmeddelarstaben har beredvilligt medverkat per korrespondens.

Undersökningsresor har berört följande landskap: Uppland, Västmanland, Dalarna, Södermanland, Östergötland och Västergötland. Härvid har institutets medarbetare i stor utsträckning deltagit jämte ett par av de studerande.

Vid institutet ha varit anställda som förste amanuens mag. phil. Helmut Hagar, såsom kanslibitråde fröken Lisa Löfman och som kontorsbiträden fru Margit Stoye och herr Åke Hermansson. Dessutom har under året såsom assistenter tjänstgjort professor Pauls Kundzins, mag. phil. Eerik Laid, fil. kand. Anders Nyman, professor Gustav Ränk, professor Karlis Straubergs, mag. phil. Ilmar Talve, samt såsom tillfällig arbetskraft fil. stud. Uno Karpebäck. Amanuensen vid museet Andemar har assisterat i institutets bibliotek.

Utställningar

Museets tillfälliga utställningar inleddes med den i Fataburens förra årgång omnämnda "Stjärnsundsur", som pågick till mitten av januari. Den 7 februari öppnades "Christian Linning, en möbelsnickare för 200 år sedan", ett försök att monografiskt skildra en hantverkares gärning — sannolikt den första utställningen av detta slag i vårt land. Försöket slog väl ut att döma av det stora publikintresset, ej minst från olika utbildningsanstalter för arkitekter, konsthantverkare och snickare.

"Rätt våg och rätt skäppa" hette årets sommarutställning som pågick från den 25 april t. o. m. den 27 augusti. Jämfört med nutidens få och enhetligt använda mått uppvisar tiden före metersystemet en för oss nästan oöverskådlig mängd olika mått och

vikter. Utställningen gav en uppordning av dessa många system, vilka grupperats efter det material som mättes eller vägdes, t. ex. ädelmetaller, järn, spannmål, garn och tyger, vin och öl osv. Den behandlade också myndigheternas bestämmelser och metoder för justering och kontroll samt de regleringar eller försök därtill som gjorts i Sverige genom tiderna. I samband med utställningen publicerades "Måttordbok" av Sam Owen Jansson.

Höstutställningen 1950 "Svenskt porslin" öppnades den 29 september. Ämnet var begränsat till de senaste hundrafemtio åren, en tidrymd under vilken den svenska porslinsproduktionen uppkom och blomstrade under påverkan främst från England. De många färgrika tryckta mönstren från 1800-talet var särskilt rikt representerade på utställningen. De senaste decenniernas porslin hade sin egen avdelning i galleriutrymmet intill utställningssalen, varigenom en värdefull möjlighet bereddes till jämförande studium. Utställningen är avsedd att pågå t. o. m. mars 1951. Det har visat sig att utställningar av denna typ har särskild betydelse bl. a. därigenom att ett stort material blir föremål för systematisk inventering och uppordning.

Ett par smärre specialutställningar har under året inrymts i kolonnvåningens rum för sydsvenska bonadsmålningar. När internationella museirådets (ICOM) kommitté för museiteknik den 8—13 maj möttes i Stockholm för att framför allt studera belysningstekniska problem, visades i Nordiska museet specialutställningen "Blekning i museerna", som illustrerade vådan av att exponera för ljus ömtåliga föremål i dagsljus och vikten av att iakttaga viss försiktighet även med elektriskt ljus, vilket likaledes har en något blekande inverkan.

I samma utrymme utställde Svenska nationalföreningen mot tuberkulos tävlingsförslag till nya lyxtelegramblanketter samt, under tiden 5 oktober—14 november Institutet för folklivsforskning resultatet av en pristävlan i tidskriften Vi, avseende fotografier av interiörer från nutida svenska hem.

På Skansen visades i rulltrappans övre hall under vintersäsongen utställningen "Riktiga leksaker", som pågick till april månads utgång, då resultatet av en slöjdtävling för skolbarn som tidskriften "Året Runt" anordnat fyllde montrar och podier. Denna

utställning pågick hela sommarsäsongen och avslöstes den 1 oktober av Sveriges affischtecknars förenings produkter ("SAFFT visar"), avsedd att pågå hela vintersäsongen.

Skansens stora utställningshall, som under större delen av säsongen stått tom, fylldes den 1 oktober av förslagen till den nya Österleden, en utställning som ordnats genom Stockholms stadsplanekontors försorg; den hölls öppen under oktober.

Fäl tar beten

Nordiska museets fältarbeten har som vanligt varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt Högre ståndsavdelningens undersökningar.

Etnologiska undersökningen. Med anslag från Humanistiska fonden fortsattes den snabbinventering av Ångermanlands äldre folkliga bebyggelse som inleddes förlidet år. I samband härmed undersöktes nettingfisket i Gide älv samt fotograferades laxfiskebyggnader i samma älv av förste intendenten Granlund, artisten Olle Homman och fru Ingalill Granlund. I Småland studerade Granlund tolv ålfisken i Mörrumsån med början i Urshults socken och lektor Ragnar Jirlow jordbruksredskap i samma landskap. Med anslag från Dalslands hembygdsförbund reste intendenten von Schoultz i Dalsland för att avsluta de ingående byggnadsinventeringar som en längre tid pågått i detta landskap. I Ydre härad i Östergötland gjorde intendenten Nylén och fil. kand. Marianne Olsson resor för uppteckning av folktraditioner m. m. i avsikt bland annat att förbereda en filmning av folkseder. Med liknande syfte arbetade under förste intendenten Eskeröds ledning överläraren Nils J. Nilsson i Klöv-sjö socken, Härjedalen. På Söderöra på Blidö, där Eskeröd ett par år studerat fiske, båtar m. m., har undersökningen fortsatt även i år. Med särskilt anslag och på särskilt uppdrag utförde Eskeröd jämte medarbetare en etnologisk-sociologisk undersökning av Halls socken på norra Gotland. I Leksand i Dalarna gjorde fröken Karin Hanses vid två olika tillfällen uppteckningar om dräkt-skicket. I Bohuslän arbetades på flera håll: fil. lic. Johan Pettersson studerade bohuslänsk kustbebyggelse och byggnadsskick med utgångspunkt från Orust; intendenten Manker uppmätte med bi-

träde av teknologen Anders Thunberg ålderdomliga anläggningar m. m. på Tjörn och landsantikvarien Claes Claesson inledde en undersökning om stenhuggeriarbetarnas levnadsförhållanden. I samarbete med riksantikvarieämbetet och landsantikvarierna i de tre nordligaste länen samt Jämtlands län har intendenten Manker fortsatt museets lappmarksundersökningar, som i år även sträckt sig in i Troms fylke i Norge. Som medhjälpare har deltagit slöjdekonsulenten Runo Johanson, den lapske fotografen Nils Thomasson samt förre antikvarien Gustaf Hallström. Ingenjör Rickard Tegström har fortsatt sin färgfotografiska dräktinventering bland lapparna, och förste byråingenjören Sven Sundius har likaledes tagit färgfotografier. Med anslag från Stockholms stadsfullmäktige (genom Stadsmuseet) har assistenten Tillhagen gjort folkminnesuppteckningar i Stockholms stad i anslutning till föregående års undersökningar. Hans undersökningar av zigenarna i Stockholm har fortsatt även i år.

Av Etnologiska undersökningens ordsmeddelare utgör den fasta ordsmeddelarestaben 215 personer. Bland dessa har 130 med ledning av Nordiska museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och genom ordsmeddelarna insamlade materialet har pågått i den mån detta varit möjligt. Under året har inkommit 1 400 accessioner, omfattande 10 400 sidor text, 1 200 teckningar och 2 630 fotografier. Följande nya frågelistor har utarbetats: Tidmätare, Skolseder i Västerås, Underkläder och Smörställ. Fyra pristävlingar har under året utlysts i tidningarna Vi, Bokbinderiarbetaren, Metallarbetaren och Polistidningen. Av den stencilerade tidskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" har fem nummer utkommit, vilka utdelats i första hand bland ordsmeddelarna.

Under föreståndarskap av förste intendenten Berg har vid Etnologiska undersökningen arbetat förste intendenten Granlund, museilektor Rehnberg, artisten Homman, kanslibiträdet Hullström och (med halvtidstjänst) fil. kand. Marianne Olsson.

Högreståndsavdelningens undersökningar. Under året har inventeringen av herrgårdar, boställen och gästgivaregårdar i Ångermanland slutförts genom amanuensen Lager-

crantz, ingenjör Rosén samt ritarna Harry Isberg och Karl-Erik Rosén.

Karlskrona är sedan gammalt en av de städer som utforskats allra omsorgsfullast genom museets försorg. Det rikhaltiga material som hemförts har ytterligare berikats genom de under sistlidna sommar slutförda undersökningarna av stadsdelen Björkholmen som förr beboddes framför allt av flottans båtsmän och övriga lägre befattningshavare. Beskrivnings- och intervjuarbetet har utförts av fil. kandidaterna Rut Liedgren och Sixten Ahlén, uppmättnings- och fotograferingsarbetet av ingenjör Rosén samt ritarna Isberg och Rosén.

Den sista etappen i undersökningen av Lidingös äldre bebyggelse har fortsatt i och med att de märkligaste och bäst bevarade av dess sommarnöjen från 1800-talets slut studerats. Den sista delen av detta arbete har under året utförts av amanuensen Lagercrantz och ritaren Rosén.

I Huskvarna har ingenjör Rosén med biträde av ritaren Rosén undersökt, uppmätt och fotograferat en mindre gårdsanläggning från 1800-talets förra hälft. Rosén har även utforskat den förnämliga borgargård från 1800-talets förra hälft, vari Kalmar nation i Uppsala är inrymd, en anläggning som tyvärr till större delen kommer att spolieras av nationens planerade ombyggnad.

I samarbete med Kungl. Husgerårdskammaren har en undersökning igångsatts av seder och bruk till vardags och fest vid det svenska hovet. Detta arbete, till vilket Humanistiska fonden beviljat anslag, har påbörjats med beskrivning och avbildning av 1949 års Nobelfest och hovcouren 1950. Även högtidligheterna kring konung Gustav VI Adolfs tronbestigning och konung Gustaf V:s begravning har fotograferats. Arbetet har utförts av amanuensen Lagercrantz samt fotograferna Wintzell, Claréus och Grundström.

Den omfattande undersökningen av årets förlopp i arbete och liv på Salsta och Wattholma i Uppland har under året slutförts. De som ägnat sig åt detta arbete har varit fil. kand. Ingrid Swartling och fil. kand. Harry Järv samt fotografen Wintzell. Ett motsvarande arbete har igångsatts på Sofielund i Södermanland av fil. kand. Marianne Olsson. Amanuensen Stjernswärd har

under året utfört traditionsuppteckningar på skånska herrgårdar.

Före rivningen av Vågsätters bruksherrgård på Liljensbergsfors bruk i Dalmland uppmättes och fotograferades denna byggnad av ingenjör Rosén. Denne har under året likaledes studerat en friluftsteater från 1800-talets början vid Billingsfors bruk i samma landskap, vilken kommer att restaureras för att åter tas i bruk.

Kapten Gösta Bertel bedriver alltså sin omfattande inventering av den äldre garverinäringen i Norrland, som bekostas av Svenska Garveriidkareföreningen. Civilingenjör Axel Cronquist fortsätter undersökningen av gamla fordon.

Arbetet på avdelningen har letts av förste intendenten Hellner. Ingenjör Rosén och amanuensen Stjernswärd har varit fast anställda, varjämte amanuensen Lagercrantz utfört halvtidstjänst.

Upptagning av kulturhistorisk film

Inom Klövsjö socken i Jämtland har under sommaren förberedande undersökningar gjorts för upptagning av en film över bygdens äldre folkliv, för vilket ändamål kommunen beviljat anslag. — De undersökningar som bedrivits inom Ydre härad i Östergötland har bl. a. åsyftat att ligga till grund för rådgivning vid de filmupptagningar som länge fortgått genom häradets hembygdsförening.

Museets filmupptagningar ledes av förste intendenten Eskeröd.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1950 har till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Anslaget från staten utgick med samma belopp som föregående år, nämligen 225 000 kr till avlöningar och 50 000 till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition eller sammanlagt 275 000 kr.

Stockholms stad beviljade till Skansen i likhet med år 1949 55 000 kr i grundanslag och 25 000 kr som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren. Liksom tidigare har museet dessutom genom Stockholms folkskoledirektion erhållit 10 000 kr för avlöande under år 1949 av en extra museilektor.

För Institutets för folklivsforsknings räkning uppbär Nordiska museet på Stockholms högskolas stat 28 000 kr.

Till Ida och Wilhelm Möllers fond för Skansens underhåll, utvidgning och förskönande har år 1950 inbetalats kr 12 188: 03, utgörande museets andel av 1949 års vinst.

Såsom bidrag till det i förra årsberättelsen omtalade förvärvet av Svindersviks gård har museet från Lotterimedelsfonden erhållit två belopp på sammanlagt 100 000 kr. Det år 1949 utlovade anslaget av 150 000 kr från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse till restaurering av de kulturhistoriskt märkliga byggnaderna på Svindersvik har under året inbetalats, sedan de i donationsbrevet gjorda stipulationerna blivit uppfyllda. Till samma ändamål har en av museets välgörare, som önskar vara okänd, under året lämnat ytterligare ett anslag av 25 000 kr. Slutligen har civilingenjören Agnar Engström¹ och fil. dr Karl Hildebrand skänkt kr 5 845: 22, vilket belopp ävenledes överförts till Svindersviks reparationskonto.

Kapten Thore Virgin, Bjärnum, har under året enligt tidigare löfte inbetalat ytterligare 5 000 kr såsom bidrag till publicering av hovbokbindare Arvid Hedbergs samlingar till belysande av det svenska bokbandets historia.

Luossavaara-Kiurunavaara AB har välvilligt ställt ett anslag av 10 000 kr till institutionens förfogande som bidrag till kostnaderna för utgivandet av intendenten Mankers arbete *Die lapplische Zaubertrommel II, Die Trommel als Urkunde geistigen Lebens*.

Som bidrag till sakkunnig yrkesrepresentation i verkstäderna på Skansen har i enlighet med förut avgivna skriftliga förbindelser under året följande inbetalningar gjorts: De förenade förbunden,² Svenska boktryckareföreningen,² Svenska garveriidkareföreningen,² Svenska sko- och läderindustriarbetareförbundet,² Svenska skofabrikantföreningen² samt Svenska typograförbundet² vardera 500 kr.

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn är densamma Stockholm.

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

Från Stockholms kolimport AB har under året ytterligare 1 000 kr lämnats som bidrag till förvärvet av fastigheten Novilla på Djurgården.

Sveriges konfektionsindustriförbund, Sveriges textilindustriförbund och Sveriges verkstadsförening har vardera beviljat ett anslag på 2 000 kr till upprättandet av Nordiska museets förnyade skråavdelning. Till samma ändamål har även AB Gustavsbergs fabriker skänkt 1 000 kr.

Fröken Elisabeth Dahl, Töcksfors, har skänkt 100 kr till Seglora kyrka och fru Dagmar Planting 10 kr till Skansen.

Samfundet Nordiska museets vänner har sedan årsmötet 1950 följande styrelse: ordförande hr Lennart Bernadotte; vice ordförande f. riksantikvarien Sigurd Curman, skattmästare disponenten Nils Westerdahl och sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; övriga ledamöter friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, och envoyé Axel Wallenberg samt majoren Alf A. Amundson och byggnadsingenjören Oscar Hegert, de båda sistnämnda som suppleanter. Inköpsnämnden har utgjorts av herr Lennart Bernadotte, disponenten Nils Westerdahl, direktören Ivan Traugott och professor Andreas Lindblom. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1951 200 personer, av vilka 114 ständiga och 86 årligen betalande.

Medaljer. Medaljen för hembygdsvårdande gärning har tilldelats majoren Alf A. Amundson och stadsantikvarien fil. dr Gösta Selling. Artur Hazeliuss-medaljen i brons har tilldelats flaggunderofficeren K. A. Broberg, lantbrukaren Albert Josefsson, Gällstad, kamrer K. E. Lundberg, Bodafors, och gruvfogden Gunnar Persson, Finnmossen.

Skansenföreningens, Samfundets för Nordiska museets främjande, medlemsantal utgjorde den 31 oktober 15 880 personer. Till hedersledamöter och innehavare av föreningens plakett i silver har under året utsetts: redaktören Anders Billow och grosshandlaren Verner Nordström.

Besök m. m. För Skansen var besöksiffran under hela året 1950 1 914 048 mot 2 002 189 för år 1949. Motsvarande siffror för Nordiska museet voro 105 223 mot 119 123 under 1949.

Museets samlingar har ökats med ca 2 500 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet har utgivits *Fataburen* 1950, *Nordiska museets och Skansens årsbok*; *Nordiska museets handlingar* 38: *Stjärngossarna, deras julspel och visor*, av Hilding Celander; *Svenskt liv och arbete* 10: *Byggnadsarbetarminnen*; *Acta lapponica* VI: *Die lappische Zaubertrommel II, Die Trommel als Urkunde geistigen Lebens*; *Måttordbok* av Sam Owen Jansson; *Stockholms kanngjutareskrå*, band 3, av Albert Löfgren; *Miranda i Sverige och Norge 1787*, *Dagbok* utgiven av Stig Rydén, kommentarer av Bjarne Dietz, Stig Roth och Sigurd Wallin; *Handlingar angående Nordiska museet* 9: *Nordiska museets fonder, Nytillkomna 1940—1948*; *Vägledning genom Nordiska museet*, 16:e upplagan; *Svensk kultur i böcker från Nordiska museet*, 3:e upplagan; *Christian Linning (utställningskatalog)*, *Svenskt Porslin (utställningskatalog)*; *Meddelanden från Etnologiska undersökningen* 72—76 (stencilerade); *Museums in Stockholm and its surroundings* (på uppdrag av Museichefskollegiet i Stockholm); *Skansen, program* (18 nummer). Till förste intendenten Hellners 50-årsdag den 2 december förelåg en handskreven festskrift med bidrag av ett stort antal av museets tjänstemän.

Styresmannen professor Lindblom: *Svindersvik* samt *Anna Rudbeck in memoriam*, båda i *Fataburen*; *Svindersvikstavlan*, i *Stockholmsminnen i Stadsmuseet*; recensioner i *Biblioteksbladet* och i *Dalarnas hembygdsbok*; redigerat (tillsammans med G. Berg och E. Andrén) *Fataburen*.

Förste intendenten Berg: *C. J. Fredholms samling av åkdonsbilder*, i *Stockholmsminnen i Stadsmuseet*; *Nyfunna slädmedar från Nordsverige*, i *Festskrift till Gustaf Hallström (manuskript)*; *Förhistoriska skidfynd i Norrbotten*, i *Norrbotten*; *Nyare fynd av förhistoriska skidor i Sverige*, i *På skidor 1951*; *Skattetryck och kulturminnesvård*, i *Svenska museer*; *Nionde nordiska folk-*

livs- och folkminnesforskarmötet i Stockholm och Uppsala 1948, i Svenska landsmål; Museer i Sverige, i Nordens museer Sommeren 1948—Våren 1950; artiklar i Svensk uppslagsbok; boknotiser i Rig; redigerat (tillsammans med styresmannen och E. Andrén) Fataburen och (tillsammans med G. v. Schoultz) Rig.

Förste intendenten Fries: Svensk natur från hav till fjäll I; Vid bergovens bo i Smålandsskogen, i Natur i Småland; Svensk natur åt svensk ungdom, i Svenska Bokförlagets Meddelanden; recension i Sveriges Natur.

Förste intendenten Eskeröd: Knävlingar från Branteviks fiskeläge i Skåne, i Fataburen; artiklar och recensioner i Vi; recensioner i Rig.

Förste intendenten Granlund: Något om laxfisket i Lidsforsen, i Fataburen; Olaus Magnus som folklivsforskare, i Saga och sed 1949; recensioner i Rig och Folk-Liv.

Förste intendenten Hellner: Garnityrmöbeln, i Fataburen; Oljemålade 1700-talstapeter, i Stockholmsminnen i Stadsmuseet.

Förste intendenten Andrén: Stadsbyggmästarens barocktak samt Nordiska museets nya föreläsningssal, båda i Fataburen; Från runstenen till boken och radion, i "Förr och nu"; Swedish Silver (New York); Möbelstilarna, en handbok i den svenska möbel- och inredningskonstens historia (2:a upplagan); Några kakelugnar från 1700-talet, i Stockholmsminnen i Stadsmuseet; Gotthard Gustafsson in memoriam, i Svenska museer; recension i Rig; artiklar i Svensk uppslagsbok; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

Professor Erixon: Folklivsforskning, fornforskning och allmän etnografi, i Stockholms högskola under professor Sven Tunbergs rektorat; Hans Ersson Enman, i Svenskt biografiskt lexikon; minnesrunor i Ymer och recensioner i Rig m. fl. tidskrifter; redigerat tidskriften Folk-Liv, Samfundets för svensk folklivsforskning publikationer och verket Nordisk Kultur.

Intendenten Manker: Die lappische Zaubertrommel II, Die Trommel als Urkunde geistigen Lebens (Acta lapponica VI); Menschen und Götter in Lappland; Silbonah, några fältanteckningar från Rödningsträsk 1949, i Fataburen; Ur lapparnas 1600-

talskrönika, i Svenska Turistföreningens årsskrift; Udtja — ett skogslapskt reliktområde, i Norrbotten; Till Akka och Kallaktjåkko, i antologien Min bästa fjällfärd; Lappar, i Svensk Uppslagsbok; Skogslapparna, bildband för folkskolan; redigerat *Acta lapponica*.

Bibliotekarien Jansson: Måttordbok, svenska måttstermer före metersystemet; Georg Stiernhielm och de kubiska målkärnen, i *Fataburen*; Mått, mål och vikt 1850—1950, i *Kungliga myntet 1850—1950*; artiklar i *Jordbrukarnas Föreningsblad*, *Kunskapens boks* 3:e upplaga och *Svenska museer*.

Intendenten Rehnberg: *Siljan*; *Känner Du landet — Sörmland i närbild* (tillsammans med Prins Wilhelm); *Bröllopsföljet från Telemarken*, *Folkuniversitetskursen vid Nordiska museet 1949*, *Från landsskapsmuseer och hembygdsgårdar*, samtliga i *Fataburen*; *Åkerbruk och boskapskötsel*, *Jakt och djurfänge*, *Fiske och båtbygge*, *Marknader, handelsliv och samfärdsel*, *Nöjesliv: musik, dans och barnlek*, samtliga i *Ålems socken*; *Nordiska museets arbetarundersökningar*, i *Notiser från Arbetarnes Kulturhistoriska sällskap*; *Samfärdseln till lands och vatten*, i "Förr och nu"; *Kommunikationer och stationssamhällen*, i *Gregor Paulsson, Svensk stad*; *Folkrörelserna som forskningsobjekt samt Amerikanska skogsarbetarvisor*, i *Skogsindustriarbetaren*; *Nordiska museets nya föreläsningssal*, *Från museerna 1949*, *Boken som hjälpmedel i museernas verksamhet*, *Undersökningar av publikfrekvens*, samtliga i *Svenska museer*; *Lucia*, i *Stockholms stifts julbok*; *Kulturhistoriska kommentarer i Byggnadsarbetarminnen*; redigerat *Svenska museer, Meddelanden från Etnologiska undersökningen*, *Byggnadsarbetarminnen*, *Vägledning genom Nordiska museet* (16:e upplagan), *Svensk kultur i böcker från Nordiska museet* (3:e upplagan); artiklar och recensioner i *Svenska museer, Meddelanden från Etnologiska undersökningen*, *Studiekamraten*, *Skogsindustriarbetaren*, *Lantarbetaren*, *Metallarbetaren*, *Signalen*, *Beklädnadsfolket*, *Postmannen*, *Förbundskamraten*, *Bokbinderiarbetaren*, *Svensk typografitidning*, *Polistidningen*, *Vi*, *Fagersta Forum*, *Vi kan*, *Röster i Radio*, *Fackföreningsrörelsen*, *OBS*, *Hantverk och småindustri*, *Svensk uppslagsbok*, *Sohlmans musiklexikon* samt *Svenska män och kvinnor*.

Intendenten von Schoultz: Till finrummets historia, i Fataburen; redigerat (tillsammans med G. Berg) Rig.

Intendenten Lagerquist: Christian Linning, en möbelsnickare för 200 år sedan (utställningskatalog); Smak och stil i heminredning, i Kurs för möbelhandelns försäljningspersonal; Mästare utan mästerstycke, i Hantverk och kultur; Eskilstuna snickareämbete, i Sörmlandsbygden; Jan Fredmans natur, i Stockholmsminnen i Stadsmuseet; Haupt och Iwersson, i Möbelsvärlden; artiklar i Meddelanden från Sveriges Möbelhandlares Centralförbund; recension i Rig.

Intendenten Bengtsson: Christian Hammers skissböcker, i Fataburen; Nu spela skällorna, i Svenska Turistföreningens årsskrift; Belöningsilver, i Sörmlandsbygden; Det äldsta svenska stilprovet, i Till Anders Billow 17 maj 1950, bilaga till Grafiskt Forum; Typografiens plats i konsthistorien, i Svensk Typografitidnings facktekniska specialnummer 9, 20, 39; Det äldre förlagsbandet, utgiven som jubileumsskrift av Alfr. Lundins Bokbinderi; Kistebrev med Stockholmsmotiv från Lundström i Jönköping, i Grafiskt Forum; Svenskt silversmide av i dag, i Vecko-Nytt; Att studera stilhistoria, i Hantverk och småindustri m. fl. tidskrifter (eftertryck av artiklar från föreg. år); Tradition and creation, i Modern Danish book-binding (Köpenhamn); artiklar och recensioner i Grafiskt Forum, Svenska Hem, Hantverk och Småindustri m. fl.

Intendenten Nylén: Broderier från herremans- och borgarhem 1500—1850; Älgåskronan, i Varbergs museums årsbok; Värendsdräkten och dräktskicket i Varend, i Kronobergsboken; Folkdräkter, i Svenskt Husmoderslexikon; recensioner i Rig.

Arkivarien Lundwall; Stjärnsundsuren. Vaggurtillverkningen vid ett 1700-talsbruk, Nordiska museets handlingar 35; Umgängesmiljön, i Gregor Paulsson, Svensk stad.

Amanuensen Lagercrantz: Kring Carl Eldhs juvelskrin, i Fataburen; Modern svensk keramik; artiklar i Svenska Hem.

Amanuensen Andemar: En sidenväverska berättar, i Fataburen.

Amanuensen Hazelius-Berg: Brudklädsel i Leksand, i Dalarnas hembygdsbok; recension i Rig.

Amanuensen Strömberg: Broderade hängkläden från Blekinge,

i Fataburen; Vadstena Linnefabrik 1753—1843, i Vadstena 550 år (utställningskatalog); redigerat Meddelanden från Konst- och kurturhistoriska facksektionen av Svenska museimannaföreningen.

Amanuensen Liedgren: *Sailor's Gifts*, i Fataburen.

Assistenten Tillhagen: *Till kägelspelets historia i Sverige*, i Saga och Sed 1949; *Gypsy Clans in Sweden*, III, i *The Journal of the Gypsy Lore Society*; recensioner i *The Journal of the Gypsy Lore Society* och i *Rig*.

Kommendörkapten Lillichöök: *Älgtjuren Tusse*, i *Svensk jakt*; notiser i *Fauna och Flora*.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet föreståtts av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt har varit fil. kand. Larson, fröken Beer, fru Lilly Sahlin och fru Elisabeth Bergqvist, f. Gyllensvärd, med halvtidstjänstgöring fr. o. m. den 1 mars. Föremålsregistreringen har omhänderhafts av förste amanuensen Bannbers.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av ekonomidirektör Scherling.

Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid det samma har dessutom arbetat kamrer Nyblin, fru Westborg, fru Käll, fru Solberg och fru Lindhé. Årskortsexpeditionen har föreståtts av fru Kihlskog med biträde av fru Hillberg och under del av året fru Inga-Britt Fridell, f. Isacson. Programredaktionen och reklamavdelningen har föreståtts av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tullander, fru Palmé och fröken Vera Runeborg.

Nordiska museets nämnd. Under året har nämnden lidit en stor förlust genom att dess ledamot sedan 1934 och andre ordförande sedan 1949, presidenten i Svea hovrätt Arthur Lindhagen avled den 15 februari. Presidenten Lindhagens rika intressen och djupa insikter på kulturhistoriens fält kom honom att göra en betydande insats också till Nordiska museets bästa. Helt naturligt gällde detta särskilt sådana ärenden där museet kunde dra fördel av hans överlägsna omdöme och rika erfarenhet i juridiska frågor.

Till andre ordförande efter presidenten Lindhagen valdes den 30 mars nämndens ledamot herr Nordenfalk. Till ny ledamot av nämnden utsågs den 19 augusti överintendenten och chefen för Kungl. husgerådskammaren fil. dr Åke Setterwall.

Nämnden utgjordes alltså den 31 december 1950 av professor Sven Tunberg, ordförande, 1930;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; f. förste folkskoleinspektören fil. dr Bror Jonzon, 1935; hovrättsrådet Johan Nordenfalk, andre ordförande, delegerad för finansförvaltningen, 1943; byggmästare Olle Engkvist, 1947; direktören Erik Bengtson, 1949, samt överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950.

Museets tjänstemän. Den 16 september 1950 avled intendenten Gotthard Gustafsson. Minnesord över honom läses på sid. 231 i denna årsbok.

Under året har icke mindre än fyra av museets tjänstemän lämnat sina befattningar för att tillträda tjänster vid andra institutioner. Det gäller intendenten vid allmogeavdelningen fil. lic. Gösta von Schoultz och amanuensen vid undervisningsavdelningen fil. lic. Ingemar Tunander, vilka den 1 september tillträdde befattningarna som landsantikvarie i respektive Värmland och Dalarna, amanuensen vid allmogeavdelningen Elisabeth Strömberg, som den 15 november tillträdde befattningen som föreståndare för textilavdelningen vid Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg, och konserveringsbiträdet Ingrid Wahlström, f. Welin, vilken den 1 november tillträdde befattningen som biträde vid Kungl. Livrustkammarens konserveringsateljé. Alla har de under längre eller kortare perioder gjort betydelsefulla insatser i Nordiska museets verksamhet och de följes av institutionens varma välgångsönskningar till sina nya arbetsuppgifter.

Tjänstemän med helårsanställning utgjordes den 31 december 1950 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929.² — Sekreterare: förste intendenten Berg, se nedan. — Förste intendent: fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etmolo-

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.

² Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes anges året för inträde i museets tjänst.

giska undersökningen; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning; fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. dr John Granlund, (1930) 1948; fil. dr Brynolf Hellner, (1932) 1948, föreståndare för museets högreståndsavdelning; fil. dr Erik Andrén, (1937) 1949, föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning. — Ekonomidirektör: civilekonom Georg Scherling, 1944. Kamrer: civilekonom Sam Hegnell, 1938. — Biträdande kamrer: Alvar Nyblin, (1930) 1947. — Professor i Nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Jansson, se nedan. — Museilektor: intendenten Rehnberg, se nedan. — Intendenter: fil. kand. Ernst Manker, 1939; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929) 1945; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1946; fil. dr Marshall Lagerquist, (1936) 1948; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1949; fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950. — Förste amanuens: Ola Bannbers, (1927) 1938. — Amanuenser: fil. lic. Bo Lagercrantz, 1948; fil. kand. Björn Hallerdt, 1950; Linnéa Andemar, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939. — Biblioteksassistent: fil. kand. Karin Ehrnberg, f. Hallström, 1947. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss, f. Boquist, 1931. — Assistent: fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1945. — Arkivbiträde: fil. kand. Rut Liedgren, (1943) 1946. — Huvudkassörska: Birgit Westborg, f. Lindqvist, (1947) 1949. — Kansliskrivare: fil. kand. Kerstin Larson, (1944) 1946; Ulla Beer, 1946; Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1948. — Kanslibiträden: Dagmar Hullström, 1937; Inga-Lisa Käll, f. Hultquist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948. — Kontorsbiträden: Anita Lindhé, f. Sundman, (1946) 1949; Gunvor Hillberg, f. Staberg, (1947) 1949; Maggie Rosén, f. Ardell, (1947) 1949. — Föreståndare för kläd-kammaren: Solveig Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Fotograf: Märta Claréus, f. Claréus, 1927; Åke Wintzell, 1949; Åke Grundström, 1949. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsbiträde: Ingegärd Falkeström, 1929.

ANDREAS LINDBLÖM

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1949

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande institutionens ekonomiska förvaltning år 1949.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1949, tryckt i Fataburen 1950.

Angående räkenskaperna för 1949 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar med kr 27 173:24 å från tidigare år balanserade kostnader för anläggningar på Skansen samt med kr 4 000:— å den för fondförvaltningens räkning innehavda hyresfastigheten Östermalmsgatan 23 eller sammanlagt med kr 31 173:24 redovisas för 1949 ett överskott av kr 7 290:46, som tillsammans med från föregående år balanserat överskott å kr 72 122:16 eller sammanlagt kr 79 412:62 balanserats till 1950.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut får nämnden hänvisa till nedanstående vinst- och förlust- samt balansräkningar.

Balansräkning den 31 december 1949

Tillgångar

Kassa, postgiro, banker	139 982:04
Diverse fordringar	
Fordringar enligt reskontra	109 602:16
Förskotterat för vissa ändamål	
Fältforskningar	62 479:46
Restaurangernas inventarier och varulager	242 568:16
Materialgårdens varulager	22 063:54
Guldsmedshusets materiallager	2 301:87
Skogsprodukter å Julita gård	27 789:86

Balanserade anläggningskostnader etc.

Ombyggnad i Björnberget	37 338:62	
Impregneringsanläggningen	33 003:78	
Omändring i Högloftet	37 842:79	
Pågående anläggningsarbeten å Skansen	15 352:23	
Föreläsningssal i museet	82 255:11	
Arbetsbostäder å Julita gård	146 373:29	
Elektrifiering „ „ „	32 846:83	
Restaurering av Härkeberga komministergård ..	9 106:04	394 118:69

ARVID NORDQUIST

H.A.B.
STOCKHOLM

Specialaffär

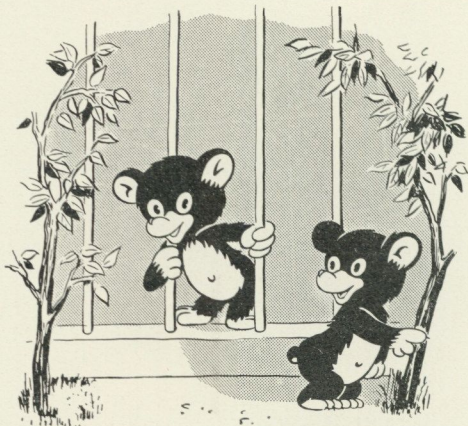
för

Kaffe — Konserver

Delikatesser — Kolonialvaror

Lax & Fågel

Yppersta kvaliteter i största möjliga sortering

"Vart ska du ta vägen?"
"Jo, jag ska gå och köpa godsaker
från CHOKLAD-THULE"

Kapitaltillgångar

Museibygnaden	3 000 000:—	
Julita gård	791 000:—	
Tyresö slott	175 000:—	
Östermalmsgatan 23	777 500:—	
Svindersvik	100 000:—	
Samlingar och inventarier	4:—	4 843 504:—

Fondförvaltningens tillgångar

Värdepapper enligt bil. 1	2 816 100:—	
Investering i byggnader på Skansen	275 000:—	
Investering i fastigheten Östermalmsgatan 23 ..	255 000:—	
Stockholms stads kammarkontor	38 863:12	
Stockholms Enskilda Bank	701:27	
Svenska Handelsbanken	2 860:92	
Sundsvalls Enskilda Bank	7 610:28	
Upplypna fondräntor enligt reskontra	24 144:20	
Fordran på Nordiska museets kassaförvaltning..	96 416:26	3 516 696:05
		<u>Kronor 9 361 105:83</u>

*Skulder**I förskott uppburna inkomster*

Årskort för 1950	17 667:—	
Av beviljat statsanslag	137 500:—	155 167:—

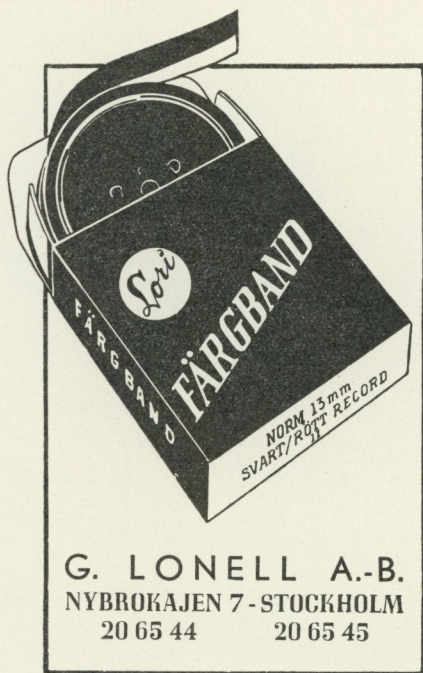
Diverse skulder

Varuskulder etc. enligt reskontra	274 475:11	
Skuld till fondförvaltningen	96 416:26	370 891:37

Reserverat för vissa ändamål

Förlagsverksamhet	15 861:37	
Arkivarbete	1 994:05	
Inköp till samlingarna	8 003:79	
Lithbergs skrifter etc. (av Hallwylska fondens avkastning)	13 587:56	
Filmning	2 983:05	
Inredningsarbeten i museet	4 876:41	
Understöd ur J. Bäckströms familjefond	2 612:98	
Byggnadsunderhåll å Skansen (med Novilla) ..	47 847:62	
„ å Tyresö	6 658:64	
„ å Julita	4 883:01	
„ i övrigt på landsorten ...	1 251:79	
Inredningsarbeten å Julita	6 024:62	
Lapplandsundersökningar	3 739:57	
Diverse övriga ändamål	153 580:12	273 904:58

<i>Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering</i>		255 000:—
---	--	-----------

G. LONELL A.-B.
 NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
 20 65 44 20 65 45

Pröva

TÖRNBLOMS

1951!

AKTIEBOLAGET

TÖRNBLOMS

ANNONSBYRÅ

Leifare Skiderö
 Auktoriserad av Svensk Tidningsutgivareföreningen

Drottninggatan 48 • Stockholm • Tel. 23 59 85

Intecknings- och reverslån

Livförsäkringsaktiebolaget Thule	550 000:—	
Mälardalens län Hypoteksförening	221 054:80	
Kungl. Bostadsstyrelsen	80 075:—	
Stockholms stad	<u>152 474:30</u>	1 003 604:10

Fondkapital

Fonder enligt bil. 2	3 516 696:05
Eget kapital	3 706 430:11

Vinst- och förlustkonto

Balanserad vinst	72 122:16	
Årets vinst	<u>7 290:46</u>	79 412:62
		<u>Kronor 9 361 105:83</u>

*Vinst- och förlusträkning för 1949**Inkomster*

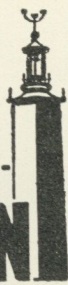
Inträdesavgifter	1 422 233:98
Årskort och årsbok	283 251:80
Statliga och kommunala anslag	365 000:—
Fondräntor	140 291:03
Inkomstarranden och -hyror	202 586:33
Vetenskaplig verksamhet	47 219:36
Förlags- och undervisningsverksamhet	210 846:26
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	1 154 501:39
Utnyttjade donationer och reserverade medel	17 525:82
Fastighetens Östermalmsgatan 23 överskott utöver 5 % avkastning till fondförvaltningen	5 767:04
Övriga inkomster	<u>24 425:59</u>
	<u>Kronor 3 873 648:60</u>

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	1 662 593:19
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	41 500:15
Vetenskaplig verksamhet	176 653:85
Förlags- och undervisningsverksamhet	202 321:49
Annonser och reklam	73 341:14

Dagens bröd
från

STOCKHOLMS-
BAGARN

GÄRDETS

FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen. Affärs-,
kontors- och privatfönster m. m.

60 76 91

**NORRKÖPINGS TIDNINGARS
AKTIEBOLAG**

Vårt verksamhetsområde omspanner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

DITZINGERS

för heminredningen

STOCKHOLM

GÖTEBORG

Attraktioner och utställningar	188 039: 78
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	291 767: 62
Inköp och underhåll av inventarier	32 655: 25
Djurföda	103 798: 90
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	81 230: 40
Utgiftsarronden och -hyror	43 020: —
Ränteutgifter	29 152: 03
Försäkringspremier	24 999: 46
Gas, elektricitet, vatten och värme	119 273: 04
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	171 844: 79
Avskrivning å byggnader och anläggningar	27 173: 24
Övriga driftskostnader	556 210: 98
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	40 782: 83
Årets överskott	7 290: 46
	<u>Kronor 3 873 648: 60</u>

Förutom fonderade donationsmedel har institutionen under året med tack-
samhet fått mottaga gåvomedel för olika ändamål till ett belopp av kr
279 570: 34 enligt nedanstående:

Ändamål	Belopp	Utnyttjat under året	Överfört till 1950
Inköp och iståndsättande av			
Svindersvik	235 500: —	200 000: —	35 500: —
Underhåll av Novilla	2 000: —		2 000: —
Löner till hantverksskunniga			
vakter i verkstäder på Skansen	3 000: —	3 000: —	
Inredningsarbeten å Tyresö ..	3 000: —	2 000: —	1 000: —
Publicering av hovbokbindare			
Arvid Hedbergs samlingar ..	5 000: —		5 000: —
Diverse övriga ändamål	31 070: 34	15 250: —	15 820: 34
	<u>Kronor 279 570: 34</u>	<u>220 250: —</u>	<u>59 320: 34</u>

Stockholm den 30 mars 1950.

SVEN TUNBERG

ANDREAS LINDBLOM

BROR JONZON

J. NORDENFALK

OLLE ENKVIST

ERIK BENGTON

A.-B. H. BUKOWSKIS KONSTHANDEL

ARSENALSGATAN 2. FIRMAN GRUNDAD 1870.

KÖPER OCH FÖRSÄLJER UNDER HAND
OCH PÅ AUKTION SVENSKA MÅL-
NINGAR, MÖBLER, SILVER M. M.

TEL. 10 43 28 OCH 20 71 18

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Alla slags plåtarbeten, takreparationer.

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTSLAGERI
SMIDE · METALL- & MEKANISK VERKSTAD

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning

samt levererar grus och sand m. m.

Infordra offert. Tel. 46 05 33

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1949

Obligationer	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
3,25 %	11 000:—	11 000:—		
3,5 %	605 000:—	606 201:—		
3,6 %	5 000:—	5 000:—		
4 %	20 000:—	19 300:—	641 000:—	641 501:—
<i>Förlagsbevis</i>				
4 %	717 000:—	712 220:—		
6 %	24 000:—	27 305:—	741 000:—	739 525:—
<i>Inteckningar</i>				
3,6 %	125 000:—	125 000:—		
4 %	743 000:—	743 000:—		
4,25 %	30 000:—	30 000:—		
4,5 %	195 000:—	195 000:—		
5 %	50 000:—	50 000:—	1 143 000:—	1 143 000:—
<i>Aktier</i>			150 148:—	292 074:—
			<u>Kronor 2 675 148:— 2 816 100:—</u>	

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allmänna fondförvaltningen	2 044 748:—	2 126 144:—
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr 150 000:— samt för beviljat kreditiv å högst kr 300 000:—		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	21 000:—	20 115:—
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	365 000:—	374 220:—
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	196 500:—	196 500:—
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	47 800:—	99 116:—
I eget förvar		
För allmänna fondförvaltningen	100:—	5:—
<u>Kronor 2 675 148:— 2 816 100:—</u>		

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 627420

IVAN HEDENBY

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm
Lager o. kontor: Observatorieg. 12
Tel. 311226

*Skansens restauranter
begagna alltid*

*Tårt- och Fatpapper
från*

SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.
Sundbyberg Tel. Sthlm. 281783

Vid behov av

TRYCKSAKER

Vänd Eder med förtroende till

Stellan Ståls Boktryckeri

Kl. V. Kyrkogata 10 Tel. 21 22 49

Detta märke

på Edra försäkringsbrev garanterar
ett effektivt försäkringskydd.

Vid försäkringsbehov anlita därför

HANSA

STOCKHOLM

DE - HÅS LIVSMEDEL

Maria Prästgårdsgata 15 Tel. 41 53 11
KÖTT, VILT OCH KONSERVER

Bil. 2.

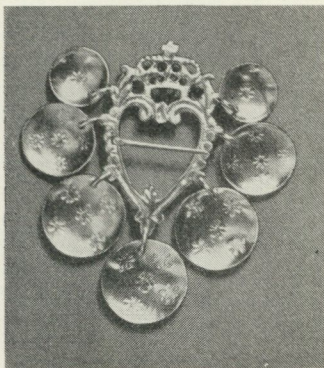
Nordiska museets fonder den 31 december 1949

Allmänna fonden	101 322: 47
Pensionsfond för tjänstemännen	238 508: 22
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Artur Hazelius monumentsfond	32 812: 54
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	5 688: 33
Johan August Hazelius fond	92 542: —
Gunnar Hazelius fond	7 830: 50
Sundbornsprostens donation	22 076: 44
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Bobergska fonden	82 697: 33
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	697 456: 40
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	205 724: 52
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazelius-fonden	54 914: 49
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540: —
Museibygnadens underhållsfond	200 000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	51 834: 80
Grönsö-fonden	3 953: 55
Östgötagårdens fond	7 685: 39
Grillska förnyelsefonden	4 003: 32
Hilda Kumlins fond	22 224: 25
Makarna Konrad och Maria Elméus minnesfond	25 377: 28
Professorkan Thérèse Kjellbergs minnesfond	64 393: 94
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	199 781: 67
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
O. Gröndahls donationsmedel	7 240: —
Julita donationsmedel	92 455: 39
Valter Fevrells svenska fond	5 416: 20
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	403 133: 48
Byggmästare A. G. Jansons fond	98 997: 99
Fondförvaltningens regleringskonto	35 335: 32
	Kronor 3 516 696: 05

50 öre kostar det att få fotografera på Skansen hela året. Där har Ni så många tacksamma motiv av de mest skilda slag samlade som på ingen annan plats. Lös en fotolicens. Titta in till oss, där Ni finner

"allt fotografiskt"

NERLIENS FOTO AB
KUNGSGATAN 19 STOCKHOLM

*"Lövspanne" från Reftele
i Småland, 25 kr*

FOLKDRÄKTS SMYCKEN

Detta vackra smycke
tillverkas av hovjuvelerare
H. Strömdahl efter förebild
i Nordiska museet. Ett
tiotal olika modeller finnas,
samtliga av äkta silver
eller förgyllt silver.
De säljas bl. a. i försäljnings-
ståndet vid Bollnästorget
på Skansen

KONSTNÄRERNAS Ramaffärer och Fabriker

Huvudaffär: Tegnérsgatan 23 Tel. 20 59 32
Filialer: Timmermansgatan 19 Tel. 42 90 80
 Västerlånggatan 77 Tel. 21 58 98
Fabrik och kontor: Sturevägen 58, LIDINGÖ
Linjeväljare: 65 37 08, 65 39 02, 65 39 46

*Ramar i alla stilar - Förgyllningar, alla slag - 1000-tals
ramar i standardstorlekar på lager*

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1949

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1949, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1949 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 30 mars i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å kr 9 361 105:83 samt inkomster och utgifter, slutande å kr 3 873 648:60, överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 31 maj 1950.

BERNHARD KARLGREN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien

BERTIL NYQVIST

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

KONST

Claës Hultberg AB
KONSTHANDEL
KUNGS. 9, STOCKHOLM
Tel. 10 39 57, 2002 98

OLJEMÅLNINGAR
SKULPTUR - NYTTOKONST
Största urval av hedersgåvor och
presenter - Specialitet: Ramar
Moderna färgreproduktioner

Keramikugnar

*Keramiska glasyrer och färger tillverkas
Bränning av porslinsdekor samt bränning
av keramik utföres*

SEEMANN

PIPERSGATAN 3 - STOCKHOLM - Tel. 50 32 55

Esspe

Skinnavaror med kvalité sedan 1888

AB S. P. PERSSON - MALUNG
Filial: Västerlånggatan 38 - Stockholm

Förteckning över personer och institutioner som 1949—1950 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen¹

Nordiska museets samlingar:

Abrahamsson, Å.; Adamsson, E., Sundsvall; Adelsköld, Bib; Adlerstråle, Elsa; Afzelius, N.; Ahlin, fam., V. Ämtervik; Almgren, B., Uppsala; gm Ambrosiani, S.; Andersson, A., V. Ämtervik; gm Andersson, K. A. B., Sundsvall; Andersson, P., Bräcke; Anjou, O. H.; Arfvidson, Stig; Arnberg, A., Johanneshov; Arrhenius-Beyer, Lilly; Bannbers, Britta, Holsåker; Beckmans Tryckeri, K. L.; Beer, Anna, Drottningholm; Beer, Ulla; Beer, Walborg; Bengtsson, B., Halmstad; Berg, Ann-Sofi; Bergkvist, Greta; Bergman, G.; Bergman, Greta; Bergsten, Lisa; Beronius, Maja, Uppsala; Beyer, N.; Birch-Lindgren, G. H.; Bolling, Gudny; Borg, A., Linköping; Bornsjö, H., Hällabäck; Broman, Berta; Broström, K. E., Solna; af Burén, Ulla; Bäcklund, A., V. Ämtervik; Carlsson, D., Ulriksdal; Carlsson, G., Ankarsrum; Cederlund, E., När; Cronstedt, Margaretha, Saltsjö-Bo; Dahlin, Alma; Damm, Ejva, Gävle; De Geer, J. J.; Demant-Hatt, Emilie, Köpenhamn; Danielsson, Eva, Ormeryd; Edholm, S., Lidingö; Edström, P., Tallåsen; Ekblad, Helfrid, Edsviken; Ek-dahl, O.; Ekman, Cherrv; Ekström, Alice, Lidingö; Ekström, L., Djursholm; Ekström, S., Ockelbo; Eneström, Hedvig, Bromma; Ericsson, Barbro; Falk, Elisabeth; gm Falk, V.; Fernholm, B., Karlsholmsbruk; Forsberg, Signe, Åkarp; Frick, Anna Maria, Norrköping; Fridner, G., Lycksele; Föreningen Värmlands Hemslöjd, Karlstad; Gisslar, Amy, Midsommarkransen; Gistedt-Brüde, Dagmar; gm Gotlands Fornsal, Visby; Granlund, J.; Granqvist, Ellen, Enskede; Graverens Teglverk, A/S, Stavanger; Gråå, Ellen, Äppelviken; Gröndahl, Elly; Guditz, A., Begna; Gudmundsson, C., Leksand; Guld- och Silverarbetarnes Sjuk- och Begravningshjälpskassa; Gunér, E.; Gunnarsson, J., Nälden; Gustafsson, T. J., Brattbäcken; Gyllengahm, Carin, Oskar Fredriksborg; Hallbergs dödsbo, Ida; Hamiltons dödsbo, Eva; Hanses, Karin; Hansson, Olga, Skabersjö; Hazelius, Gina; Hazelius-Berg, Gunnel; Harris, Emma; von Heijne, Märta; von Hofstens dödsbo, B. Erlandsson; Holmberg, Elsa; Holmström, Anna, Linköping; Hultgren, Ingrid; Huring, L.-E., Brattbäcken; Håkansson, Gunhild; Härlin, J.; Hörberg, H.; Höök, P., Hudiksvall; gm Institutet för Folklivsforskning; Jonsson, Margareta, Hudiksvall; Jobs A. Persson, Leksand;

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1949—31 oktober 1950.

STRÖMMING

ÄR
HÄLSOKOST

Ät därför mer strömming, som
är god, närande och billig mat
STOCKHOLMS LÄNS FISK-
FÖRSÄLJNINGSFÖRENING
u. p. a. Ring 23 12 50

E. ÖSTLING

FRUKT och GRÖNSAKER

Östermalms saluhall

Tel.: 62 55 38, 62 23 98,
60 92 22

**Konstnärlig typografi —
kvalitetstryck**

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän.
Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt
rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt,
som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfälligt
typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografisk standard
hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 Tel. 22 99 70

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare: E. LÄNGQUIST & E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4 ★ TELEFON 20 91 83

A.-B. FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 46 Tel. 10 04 83, 20 46 70

Johansson, Anna, Åsgarn; Johansson, G., Rottne; Johansson, G. V. Furusund; Johansson, Lisa, Vilhelmina; Johnson, Valborg; Jonsson, Lisa, Västertåsjö; Jäfvert, E.; Jönköpings Läns Hemslöjdsförening, Jönköping; Jönsson, N., Trönninge; Jönsson, Odina, Viken; Kalles Greta Elofsson, Leksand; Kalling, P.; Karlsson, J., Tyresö; Kinell, Elsa; af Klercker, C. A., Saltsjöbaden; Kristianstads Läns Hemslöjdsförening, Kristianstad; von Krusenstjerna, Vivi; gm Kugelberg, Lalla; Kullgren, O., V. Ämtervik; Kungl. Biblioteket; Kungl. Husgerådskammaren; Kungl. Mynt- och Justeringsverket; Källqvist, O., Hagalund; Lagerholm, L.; Lagerlöf, Greta; Lamm, Dora; Landström, G.; Landström, J., Skellefteå; Larsson, Anna, Frändefors; gm Larsson, Yngve; Leijonhufvuds dödsbo, E. K:son; Leksands Hemslöjdsförening, Leksand; Lenk, T.; Lethenström, E., Jönköping; Lewin, A., Öregrund; Liljas Anna Eriksson, Leksand; Lilliehöök, N. W:son, Skara; Lindberg, A., Leksand; Lindberg, J.; Lindblom, A.; Linder, Estrid; Linder, Greta; Lundberg, Hulda; Lundquist, A.; Lönn, Anna, Sundbyberg; Lönn, Sigrid, Hedemora; Malmberg, Elin, Norrköping; Malmöhus Läns Hemslöjdsförening, Malmö; de Maré, R.; Matton, Caroline; Montgomery, Barbro, Lidingö; Möller, Daisy; Nachmanson, Magda; Nationalmuseum; Niegmann, Marga; Nilsson, N. E., Krylbo; Niss E. Eriksson, Leksand; Nord, J. A., Valbo; Nordenfalk, Dagmar, Löfstad; Nordenfelt, Inger; Nordiska museets vänner, Samfundet; Odelberg, Margaretha, Östersund; gm Odelberg, Sigrid; Ohlsson, A., Skurup; Olsson, A., Lottfors; Olsson, Maria, V. Ämtervik; Olsson, P., V. Ämtervik; Olsson, Vilhelmina, V. Ämtervik; Pauli, Anna; Pellikan, E. F., Bollnäs; Petersohn, S. J:son; Pettersson, Greta; Peyron, Anna; Prins Eugens Valdemarsudde, Styrelsen för; Raab, C. J.; Raab, Hans; gm Refsum, H., Stavanger; Rehnberg, Annie; gm Rehnberg, M.; Retzelius' dödsbo, Elmira; Rhodins dödsbo, Siri; Richter, J. G.; Risling, Elisif, Stocksund; Rosander, N.; Rudbecks dödsbo, Anna; Sachs', J., arvingar; Sandberg, Maria, Bromma; Schagers dödsbo, Ingeborg; Schedin, Gunhild; Schoerner, Y.; Sjöblom, R., Vaxholm; Skaraborgs Läns Hemslöjdsförening, Skövde; Skogs Anna Olsson, Leksand; Spak, V., Grythyttan; Stadigs Margareta Andersson, Leksand; Starbäcks dödsbo, Olga, Ängelsberg; Stjärnström, Paulina, Karbäcken; Stockholms Frisörmästarförening; Stockholms Luftvärnsregementets Kamratförening; Stockholms Läns och Stads Hemslöjdsförening; af Ström, Ingrid; Strömberg, Elisabeth; Stålhane, A., Smedslätten; Sutthoff, Agnes, Lidingö; Svennegård, Maria, Kungsängen; gm Svenningsson, Sally, Bredaryd; Svensk Hemslöjd; gm Sveriges Geologiska Undersökning; Söderström, H., Åtvidaberg; Thorell, Elsa; gm Thorslund, P.; Tiden, Tryckeri AB; Tisell, Marika; Tomasson, J., Vänfors; Törnell, E.; Törnell, Gertrud; Uppsala Läns Hemslöjdsförening, Uppsala; Wagner, G.; Wall, S.; gm Welin-Wahlström, Ingrid; Westerbergs dödsbo, Malin; Westlund, V., V. Ämtervik; Wickman, Karin; Wiking, C., Kråksmåla; Ägren, Ellen; gm Åkerblad, Lisa; Åkerhielm, Elise; Öhrström, Anna.

Nordiska museets arkiv:

Adler, Gun; Anderbjörk, J.-E., Växjö; Andrén, E.; Barck-Berkén, Å.; Bengtsson, B.; Berg, G.; Birch-Lindgren, G.; Boltstern, F. G., Leksand; Bonde, Ebba; Borg, A., Linköping; Bruhn, E., Finsta; Forsberg, Karin; Forss, Elsa; Gilstrup, K. G., Pelarne; Hamiltons, Eva, dödsbo; Hazelius-Berg, Gun-

ARTUR PERSSON
GULDSMEDSAFFÄR

Hornsgatan 154 - Telefon 40 63 90

Vigselringar — Lysningspresenter
Egen guldsmedsverkstad

*Härlig mat väntar Er i
Blanch's NYA Pergola*

Glad och trevlig under-
hållning med stor mid-
dagskonsert dagligen.

DANS:
Tisdag, Torsdag

FÅGLAR — FISKAR
BURAR — AKVARIER

Alla slag av tillbehör

En gros och detalj

ZOOLOGISKA IMPORTEN A. B.

Södermalmstorg 24 - Stockholm - Tel. 43 26 02

*VÄND EDER med förtroende till oss
när det gäller köp av Uniformer, Ka-
vajer och Byxor, vi för även allt som
hör till en väl sorterad herrekipering*

A. W. SJÖSTRANDS

HERREKIPERING OCH HERRKONFEKTION
Drottninggatan 84 / Tunnelgatan 13 B. Tel. 21 17 25

nel; Hellner, B.; von Hofsten, B.; Häggelin, Greta, Göteborg; Jönsson, J.; Jönsson, Odina, Viken; Key, E.; von Koch, R., Torsfors; Käll, Inga-Lisa; Lagercrantz, B.; Lagerlöfs, Elisabeth, dödsbo; Laid, E.; Lamm, Dora; Lenk, T.; Lewin, A., Öregrund; Lindblom, A.; Linder, Greta; Lindh, Eda, Timmersdala; Ljung, S.; Ljungqvist, Olga; Lundberg, B.; Lundquist, A.; Molér, V., Kalmar; Mores, H.; Nordström, F.; Nyblin, A.; Odelberg, M., Östersund; Pellikan, E. F., Bollnäs; Petersohn, S. I:son; Posse, G., Dala; Rasmusson, N. L.; Rehnberg, M.; Rhodins, Siri, dödsbo; Rudbecks, Anna, dödsbo; Stjernswärd, Brita; Svennung, J., Uppsala; Svenska Turisttrafikförbundet; von Wachenfelt, C., Kisa; Wassberg, N., Stocksund.

Nordiska museets bibliotek:

Ahlström, O.; Alm, J.; Ambrosiani, S.; Anderbjörk, J. E., Växjö; Andersson, O., Åbo; Andersson, S., Åbo; André, E., Hagalund; Arvidsson, Y., Hovmantorp; Asker, C., Tidaholm; W. & T. Avery, Ltd., Birmingham; Barck-Berkén, Å.; Behrens, C. B., Bromma; Bengtsson, B., Lidingö; Berg, G.; Bergstrand, C.-M., Göteborg; Bertel, G., Bromma; Bokförlaget Natur & Kultur; Albert Bonnier; Borg, A., Linköping; Boucher, F., Paris; Brewster, P. G., Alton, Ill.; Brun, S., Oslo; AB H. Bukowskis konsthandel; Byggnadsstyrelsen; Carlsson, H., Långebro; Christensen, O., Köpenhamn; CIAP, Paris; Collmar, M., Spånga; Dahlstedt, K.-H., Uppsala; Dencker, N., Sködinge; Det särskilda bygningssyn, Köpenhamn; Drätselkammaren, Västervik; Ecklesiastikdepartementet; AB Ehrnberg & Sons läderfabrik, Simrishamn; Ekelöf, T., Storebro; Ekströmer, Th., Fågelfors; Erixon, S.; Eskeröd, A., Näsbypark; Floderus, E., Bromma; Forss, Elsa; Frenckellska Tryckeri AB, Helsingfors; Förlagshuset Norden AB, Malmö; Gadd, D., Visby; Geijer, Agnes; Gilstring, K. G., Vimmerby; Grafström, E., Falun; Grandjean, L. E., Köpenhamn; Granlund, J.; Grundström, H., Jokkmokk; Guyan, W. U., Schaffhausen; Gymnastiska Centralinstitutets bibliotek; Gästrik-Hälsinge nations Gylsivallurkommitté, Uppsala; Hagar, H., Lidingö; Hallerdt, B.; Hals, Anna-Stina, Oslo; Hals, H., Oslo; Hansen, H. P., Herning; Harbe, D., Hasselfors; The Hebrew University, Jerusalem; Hedmarks museet, Hamar; Heimbygda, Östersund; Hellner, B., Solna; Henningsen, H., Helsingör; Herlitz, Emy; Hobroh, G., Gävle; Hofrén, M., Kalmar; Horne, J. S., Stafford; Hullström, Dagmar; Hvarfner, H.; ICOM, Paris; Izikowitz, K. G., Göteborg; Jansson, S. O., Bromma; Jesse, W., Braunschweig; Jirlow, R., Västerås; Johansson, J. M., Bromma; Johnson, V., Kilafors; Jordbruksdepartementet; Julsrud, R., Oslo; Jäfvert, E.; Järna hembygdsförening, Dala-Järna; Jönsson, Odina, Viken; Key, E.; af Klercker, K. A.; Kockum, A.; Källström, O.; Lagercrantz, B.; Lagercrantz, S., Uppsala; Lagerquist, M.; Laid, E.; Landeström, G.; Larson, Kerstin; Lassen, H., Köpenhamn; Lehmann, E., Ankarsrum; Lenk, T.; Lewin, A., Öregrund; Lid, N., Vindern; Lidholm, B., Lidköping; Liefvendahl, G., Strängnäs; Lilliehöök, G.; Lilliehöök, L.; Lindblom, A.; Linnarsson, L., Alingsås; LT:s förlag; Lundwall, S.; Löfgren, A., Bromma; Löfman, Lisa; Manker, E.; Marinförvaltningen; Medéns förlags AB; Militär Ekiperings AB; Modin, E., Multrå; Munkedals AB, Munkedal; Museum für Völkerkunde, Basel; Mynt- och Justeringsverket; Märkisches Museum, Berlin; Nerbo, A., Flen; Neuvonen, E. K., Åbo; Nilsson, K.; Nilsson, K., Kalvsvik; Nilsson, O., Falun; Nilsson, Y., Bromma; Nyströmer, C. B., Åtvidaberg;

POSTMUSEUM

Lilla Nygatan 6 i Stockholm,

som har betydande historiska samlingar och omfattande samlingar av frimärken, är öppet söndagar och onsdagar klockan 13—15 och torsdagar klockan 19—21

AVGIFTSFRITT

FILADELFIKYRKAN

RÖRSTRANDSGATAN 5—7 (Vid S:t Eriksplan)

Offentliga möten söndagar kl. 11 f. m. och 7.30 e. m.
samt onsdagar kl. 8 e. m.

Pastorer: Lewi Pethrus, Allan Törnberg och
Abner Dahl.

Sång: Solister, Kyrkosångarna Björn Forsell och Sven
Björk samt Blandad kör, manskör och strängmusik.

ALLA VÄLKOMNA!

Betald annonsplats

Odelberg, Margareta, Östersund; Odenius, O., Uppsala; Oscarsson, L., Unnar-ryd; Peyron, L., Bromma; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Ekonomisk tidskrift; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Jorden runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Lantmannen; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av Rig; Red. av Skogsindustriarbetaren, Gävle; Red. av Urnyheterna, Malmö; Refsum, H., Bergen; Rehnberg, M.; Rhodins dödsbo, Siri; Roukens, W., Arnhem; Salomonsson, I. F., Spjutsbygd; Sandblad, N. G., Lund; Schlee, E., Schleswig; Schnell, I., Nyköping; von Schoultz, G., Karlstad; Seitz, H.; Selling, G.; Silfving, J., Bromma; Sjöfartsmuseet, Göteborg; Skattlösbergs bygdegille, Skattlösberg; Skov, S., Kolding; Socialvetenskapliga institutet; Stadsbiblioteket, Borås; Stadsbiblioteket, Göteborg; Stadsfullmäktige, Göteborg; Steensberg, A., Köpenhamn; Stiernstedt, Ebba, Karlstad; Stockholms högskola; Stockholms högskolas geologiska institut; Stockholms stadsarkiv; Stockholms stadskollegiums handbokskommitté; Strömberg, Elisabeth, Göteborg; Stålborg, N., Vindeln; Städtisches Museum, Osnabrück; Sundsvalls sparbank, Sundsvall; Svenarums hembygdsförening, Hok; Svenska järnvägstjänstemannaförbundet; Svenska metallindustriarbetareförbundet, avd. 13, Karlstad; Svenska textiltillforskningsinstitutet, Göteborg; Svenska ungdomsringen för bygdekultur; Svensk-franska konstgalleriet; Svensson, N. I., Vänersborg; Sveriges bageriiddkareförening; Svärd-Carlsson, Agnes, Flysta; Talve, I., Solna; Thorman, Elisabeth, Bromma; Tidens förlag; Tillhagen, C.-H., Lidingö; Tunander, I., Falun; Uldall, K., Kongens Lyngby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Vadman, G., Molkom; Vellinge sparbank, Vellinge; Vepe förlag; Veterinärhögskolans bibliotek, Experimentalfältet; Vilkuna, K. G., Brändö; Wahlström & Widstrand; Waldén, B., Örebro; Wallenberg, M.; Wassberg, N., Stocksund; Wassén, H., Göteborg; Welin, S., Skara; Wikman, K. Rob. V., Åbo; Wildte, F., Göteborg; Wilke, Augusta, Filipstad; Winge, K., Leksand; Wolfram, R., Salzburg; Wollin, N. G.; Yamaguchi, R., Tokyo; Åhlander, Fr. E.; Ålems hembygdsförening, Timmer-
nabben; Örebro distriktsloge av IOGT, Örebro.

Skansen:

Andersson, Anna-Lisa; Arnér, Å., Lidingö; Elliot, Ebba; Eriksson, Josefina; Hahn, A., Djursholm; Jonsson, A.; Kinell, Elsa; Larsson, Y.; Malmkvist, A. V.; Nilsson, S.; Nordqvist, Jenny, Stjärtnäs; Nordström, E.; Peyron, Anna; von Posts dödsbo, Helga; Serrander, T.; Sidenbladh, P. E.; Tisell, Marika; Wallman, A. L., Ektorp; Walman, I., Ektorp; Wickman, Karin.

NORDSTRÖM & SON A.-B.

Firman grundad 1874

Kontor & lagerexp.:
Brahegatan 4
Tel. 67 06 35 (växel)

Butik:
Sibyllegatan 16
Direkt linje: 62 67 60

Stor sortering av:

Skinn & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher
Portföljer Plånböcker Portmonnäer
Handskar Livremmar

KULTURHISTORISKT:

Albert Eskeröd: ÅRETS ÅRING. Etnologiska studier i skördens och julens tro och sed. Häft. 15: —

E. Ingers: BONDEN I SVENSK HISTORIA.

Inb. del I 7: 50, del II 13: 50

Elfred Kumm: INDELT SOLDAT OCH ROTEBONDE. Inb. 8: 50

E. Lundberg m. fl.: FOLKET I FEST. Ill. Inb. 8: 50

Albert Sandklef: FOLKTANKAR OCH FOLKHUMOR. Ill.

Häft. 3: 75

Martin Sjöstrand: ORGELVERKET i SANDSJÖ. Kulturhistoriskt reportage. Häft 8: 25

Vilhelm Zilliacus (redaktion): BONDE-FINLAND. Inb. 10: —

Sigurd Örjangård: ANOR OCH MINNEN. Ill.

Häft. 20: —, inb. 25: —

Kungl. Gustav Adolfs Akademiens småskriftserie:

1) Sigurd Erixon: *Svenska kulturgränser och kulturprovinser. Ill.*

Häft. 1: 50. 2) Albert Sandklef: *Lin och linne. Ill. Häft. 1: 50.*

3) Lars Levander: *Barnavård i övre Dalarna vid 1800-talets mitt. Ill.*

Häft. 1: 50. 4) *Barnuppfostran på svenska landsbygden i äldre tid.*

Ill. Häft. 1: 50. 5) Albert Sandklef: *Svensk biskötsel före 1850. Ill.*

Häft. 1: 50

LT:s FÖRLAG

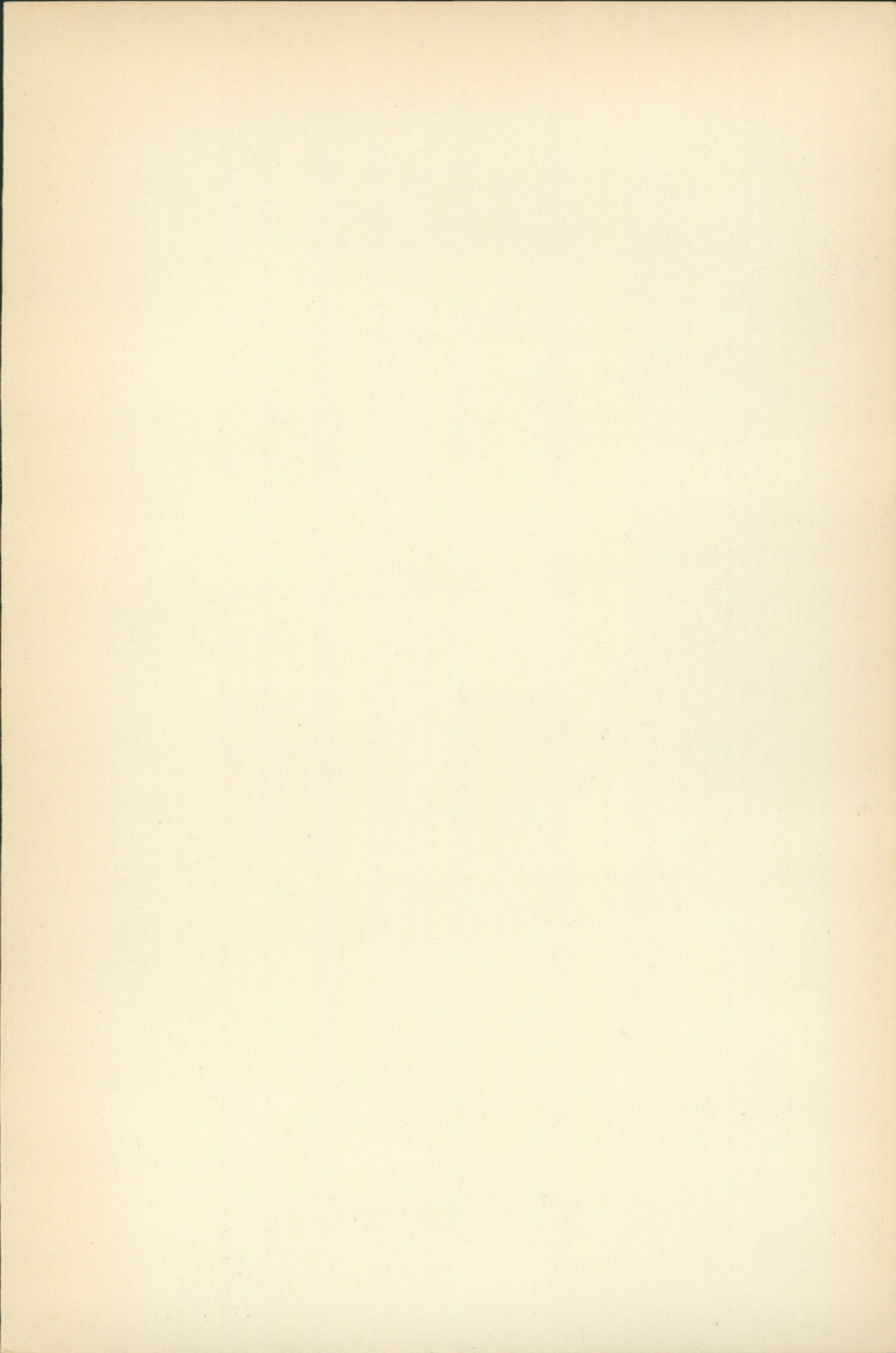

DITZINGERS

för heminredningen

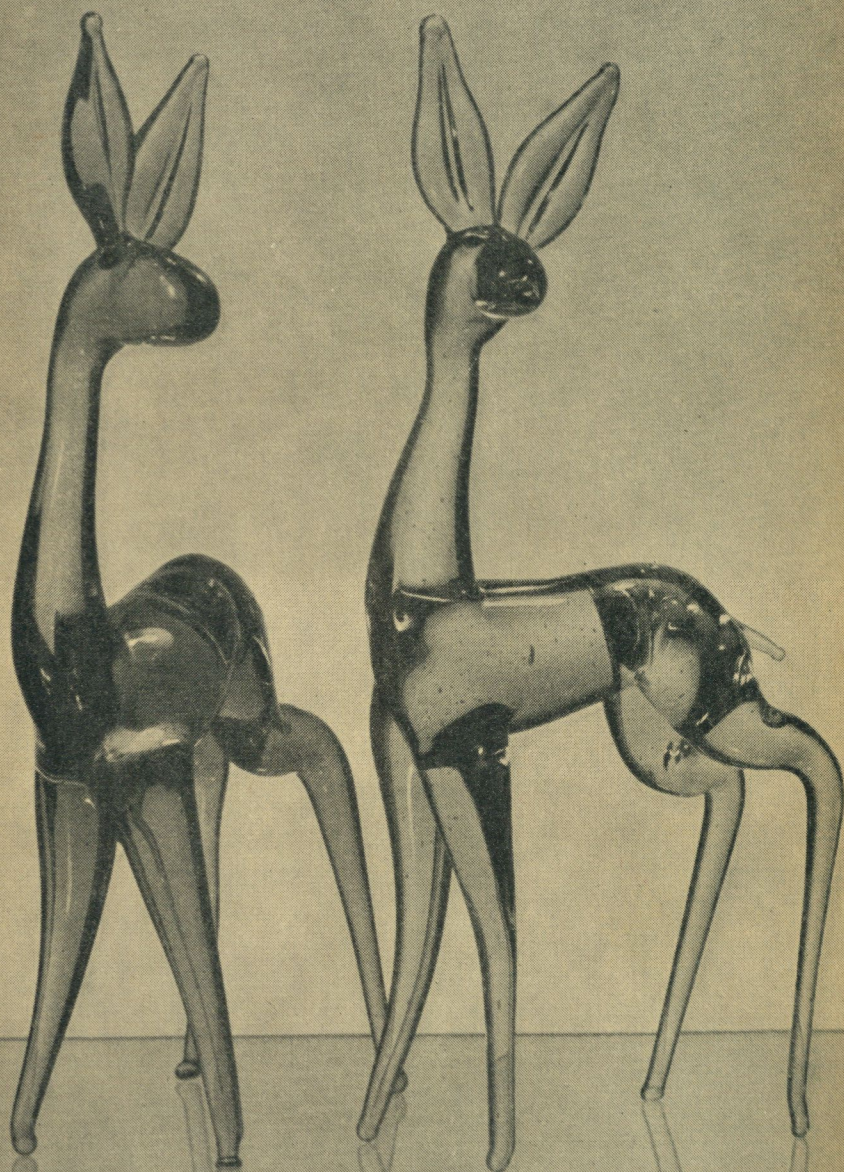
STOCKHOLM

GÖTEBORG

Vackert glas från

GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar